

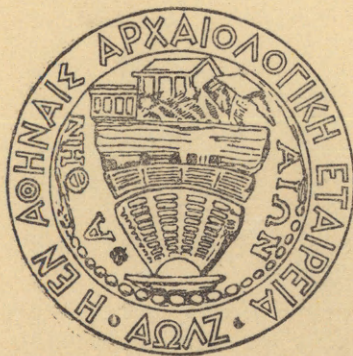
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1931

ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 116 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ."

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1931

ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 116 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ..

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένοι δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἑκτασὶν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματεῖαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνωμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 500.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οἰκονόμος:	Ὁ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου πῆλινος οἰκίσκος κατὰ νέαν συμπλήρωσιν	Σελίς 1- 53
Μυλωνᾶς:	Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Ἐλευσῖνος	53- 68
Ξυγγόπουλος:	Φραγκοβυζαντινὰ γλυπτὰ ἐν Ἀθήναις	69-102
Peek:	Μετρικαὶ ἐπιγραφαὶ	103-119
Σωτηρίου Μαρία:	Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς Βοιωτίας	119-157
Μαρινᾶτος:	Ἡ ὄρεία κρύσταλλος ἐν Κρήτῃ	158-160

Κεραμόπουλλος:	Σύμμεικτα Ἀρχαιολογικά	161-165
Ρεδιάδης:	Ὁ Κρητικὸς Λαβύρινθος καὶ οἱ σχετικοὶ μύθοι ..	165-173
Βαμβουδάκης:	Ἐπιγραφὴ ἐλληνιστικὴ ἐν ἄνω Βαθεῖ Σάμου ..	173-174
Γιαννόπουλος:	Ἐπιγραφαὶ Θεσσαλίας	175-180

Εἰκόνες

Ὁ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου πῆλινος οἰκίσκος
κατὰ νέαν συμπλήρωσιν.

Σελ. Εἰκ.

- 1 1 Ὁ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος κατὰ τὸν K. Müller.
2 2 Τὸ σφζόμενον μέρος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς
κάτωθεν.
4 3 Τὰ ἐκ διαφόρων οἰκίσκων κατὰ τὸν Müller
προερχόμενα τεμάχια συνηρμωσμένα εἰς ἓνα.
5 4 Πρόσοψις τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμ-
πλήρωσιν.
6 5 Τεμάχιον Γ δεξιᾶς κλιτύος τῆς στέγης.
7 6 Γραμμικὸν σχεδιογράφημα ἀριστεροῦ τοίχου
μετὰ πλακὸς δαπέδου.
8 7 Ἀριστερὰ κλιτὺς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς
ὀροφῆς.
8 8 Πρόσθετον αἶτωμα.
9 9 Κάτοψις πλακὸς ὀροφῆς.
10 10 Τεμάχιον Δ.
11 11 Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν
συμπλήρωσιν.
12 12 Δεξιὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμ-
πλήρωσιν.
13 13 Δάπεδον τοῦ προστύλου χώρου κατὰ φωτο-
γραφίαν.
14 14 Δάπεδον προστύλου χώρου κατὰ σχεδιογρά-
φημα.
15 15 Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ Ἀργείου
Ἡραίου οἰκίσκου κατὰ προοπτικὸν σχε-
διογράφημα.
25 16 Ἀρχαϊκὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ.
26 17 Διάγραμμα ναύσκου τῆς παρὰ τὸν Σελινούντα
Gaggera.
26 18 Ἀναπαράστασις ναύσκου εἰκ. 17.
27 19 Ἀναπαράστασις ναοῦ τοῦ Aletrium κατὰ τὸν
Conte Cozza.
27 20 Τεμάχια πηλίνου διστύλου προστύλου ἀνα-
θηματικῶν ναύσκων τοῦ Satricum.
28 21 Διάγραμμα πηλίνου ναύσκου τοῦ Satricum.
29 22 Ἐκ τῆς Λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λούβρου.
30 23 Ἐκ τοῦ ἐρυθρογράφου κρατήρος τοῦ Ruvo.
32 24 Διάγραμμα οἰκίας ἐν Haldorf νομοῦ Melsun-
gen τῆς Γερμανίας.
43 25 Πῆλινος οἰκίσκος Σαλμανόβου.
44 26 Πῆλινος οἰκίσκος Κοτζαντεϊρμέν.

Σελ. Εἰκ.

- 47 27 Πρόοψις πηλίνου ναύσκου Κρεσταίνων (Σκιλ-
λοῦντος). Ἀθῆναι, Ἐθν. Μουσείον.
48 28 Ὅπισθία ὄψις ναύσκου Κρεσταίνων.
49 29 Δεξιὰ πλαγία ὄψις ναύσκου Κρεσταίνων.
50 30 Πῆλινον πτηνὸν ἐκ Σκιλλοῦντος.
51 31 Πήλινα ἀρχαῖα εἰδώλια ἐκ Σκιλλοῦντος.
51 32 Πήλινα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ Σκιλλοῦντος.
52 33 Πηλίνη φιάλη Σκιλλοῦντος.
52 34 Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα Σκιλλοῦντος.

Ἐρυθρόμορφος Κρατὴρ Ἐλευσίνος.

- 54 1 Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Ἐλευσίνος.
55 2 Παράστασις προσθίας ὄψεως τοῦ κρατήρος
τῆς Ἐλευσίνος.
60 4 Παράστασις ὀπισθίας ὄψεως τοῦ κρατήρος
τῆς Ἐλευσίνος.

Φραγκοβυζαντινὰ Γλυπτὰ ἐν Ἀθῆναις.

- 70 1 Ἀνάγλυφον τόξον Α' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μου-
σεῖῳ Ἀθηνῶν.
70 2 Οἱ Μάγοι ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
70 3 Ὁ Ἀγγελος ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
70 5 Ὁ Ποιμὴν ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
71 4 Τὸ ποιμνιον ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
71 6 Ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
73 7 Ἀνάγλυφον τόξον Β' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μου-
σεῖῳ Ἀθηνῶν.
73 8 Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ τόξου Β'.
73 9 Ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ τόξου Β'.
73 10 Ἡ Εὐὰ ἐπὶ τοῦ τόξου Β'.
75 11 Ἀνάγλυφον τόξον Γ' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μου-
σεῖῳ Ἀθηνῶν.
75 12 Ὁ Προφήτης Σολομών ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'.
75 13 Ὁ Προφήτης Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'.
75 14 Ὁ Πρόδρομος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'.
78 15 Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τῆς Ὁμορφῆς
Ἐκκλησιᾶς ἐν Αἰγίνῃ.
80 16 Παράστασις τάφου ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ ὑπ'
Ἀριθ. 463 Κώδ. (φ. 120^α) τῆς ἐν Ἀγίῳ
ὄρει Μονῆς Ἰβήρων.
81 17 Ἐπιτύμβιος πλάξ ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς
Κρήτης.
82 18 Ἀνάγλυφον τῆς Γεννήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ
Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Σελ. Εικ.

- 84 19 Τμήμα τόξου Ια ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 84 20 Τμήμα τόξου Ιβ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 84 21 Τμήματα τόξων Ιγ καὶ Ιδ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 85 22 Τμήμα τόξου ΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 86 23 Τμήμα τόξου ΙΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 86 24 Τμήμα τόξου ΙV ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 88 25 Τμήματα τόξου V^α καὶ V^β ἐν τῷ Βυζαντινῷ Ἀθηνῶν.
 88 26 Τμήμα Ἀναγλύφου VI ἐν τῷ Βυζ. Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 89 27 Ἀγαλμα τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου ἐν τῷ ναῷ τῆς Chartres.
 89 28 Ἐπιτύμβιος πλάξ μέλους τῆς οἰκογενείας Lusignan ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου.
 90 29 Ἀγαλμα τῆς βασιλίσσης Σαβὰ ἐν τῷ ναῷ τῆς Chartres.
 91 30 Ἀποκατάστασις τοῦ τάφου, εἰς ὃν ἀήκουσι τὰ τεμάχια Ια-δ.
 97 31 Ἀνάγλυφος πλάξ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 97 32 Τμήμα ἐπιστυλίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
 101 33 Τμήμα ἐκ τοῦ βορείου τόξου τῆς Παρηγορητίσης ἐν Ἀρτη.
 101 34 Τμήμα ἐκ τοῦ δυτικοῦ τόξου τῆς Παρηγορητίσης ἐν Ἀρτη.

Μετρικαὶ ἐπιγραφαί.

- 104 1 Τεμάχιον Ἀττικοῦ Ἐπιτυμβίου ἐν Cleveland.
 106 2 Ἐπιτύμβιον ἐν τῷ Μουσείῳ Πειραιῶς.

Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς τῆς Βοιωτίας.

- 120 1 Δυτικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 121 2 Ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 122 3 Κάτοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 123 4 Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 124 5 Δυτικὴ πρόσοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Σελ. Εικ.

- 125 6 Λείψανα προπύλου τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 127 7 Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον.
 128 8 Βόρειον σκέλος τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 129 9 Θόλος καὶ τροῦλλος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς.
 130 10 Νοτιά ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 131 11 Βορειοδυτικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 133 12 Ἡλιακὸν ὥρολόγιον ἐντοιχισμένον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ.
 135 13 Κάτοψις ἐρειπωμένου ναοῦ πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς.
 137 14 Κάτοψις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Νικολάου Αὐλίδος.
 138 15 Βορεία καὶ ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ καταστραφέντος ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου Αὐλίδος.
 139 16 Κάτοψις τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Σκύρου.
 139 17 Κάτοψις τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου Κυθήρων.
 140 18 Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 141 19 Τμήματα γείσων τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 142 20 Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου.
 142 21 Γεῖσον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 143 22 Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ Βήματος.
 144 23 Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.
 145 24 Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱερ. Βήματος δεξιὰ τοῦ παραθύρου.
 145 25 Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱερ. Βήματος ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου.
 146 26 Ἀργυροῦν περσικὸν πινάκιον τοῦ μουσείου Ἐρμιτᾶς τῆς Πετροπόλεως.
 146 27 Γεῖσον ἐντοιχισμένον εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ ναοῦ.
 147 28 Κιονόκρανον παραθύρου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
 148 29 Ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου.
 149 30 Πεσίσκος τέμπλου.
 149 31 Τμήμα θωρακίου τοῦ τέμπλου.
 150 32 Κιονόκρανον ἐκ τῆς Βασιλικῆς τῶν Στοβῶν.
 150 33 Τμήμα ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.
 151 34 Ἐπίθημα παραστάδος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.
 151 35 Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Σελ. Εικ.

- 152 36 Γλυπτά ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.
 153 37 Κτητορική ἐπιγραφή εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς
 ἀψίδος τοῦ ἱερ. Βήματος.
 155 38 Κτητορική ἐπιγραφή ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς
 τοῦ ναοῦ.
 155 39 Κτητορική ἐπιγραφή ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς
 τοῦ ναοῦ.
 156 40 Ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος.
 157 41 Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον ἔξωθεν τοῦ
 ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Ἡ ὄρεϊα κρύσταλλος ἐν Κρήτῃ.

Σελ. Εικ.

- 158 1 Τεμάχια ὄρεϊας κρυστάλλου.
 160 2 Μινωϊκὰ «κρύσταλλα».

Πίνακες.

- 58-59 — Πίναξ Παρένθετος: Εἰκ. 3. Κεφαλὴ ἱππέως καὶ
 ἵππου προσθίας παραστάσεως ἀμφορέως
 Ἐλευσίνος. Εἰκ. 5. Λεπτομέρειαι κεφαλῆς
 σατύρου καὶ ὄνου ἀμφορέως Ἐλευσίνος.

Ο ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΓΕΙΟΥ ΗΡΑΙΟΥ ΠΗΛΙΝΟΣ ΟΙΚΙΣΚΟΣ

ΚΑΤΑ ΝΕΑΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΝ

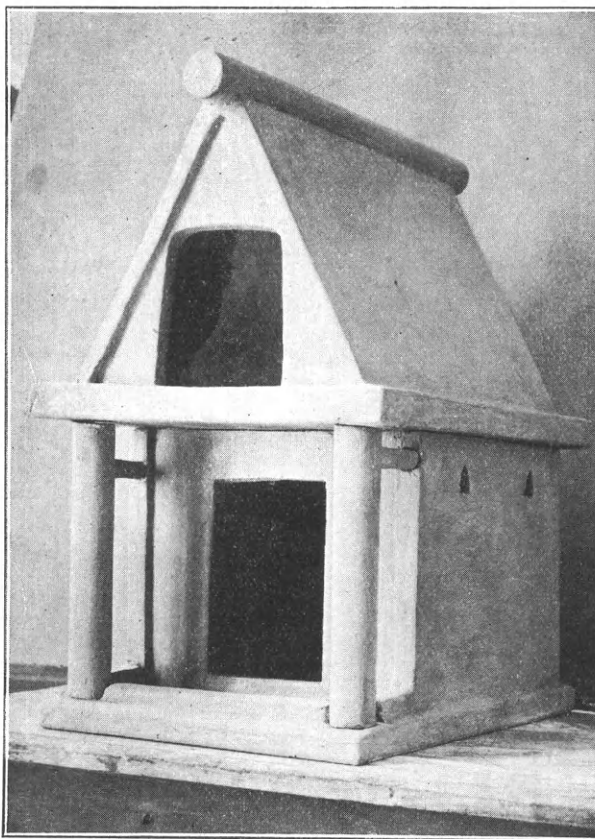
ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἐνεργηθείσας ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἄργους ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν, ὡς γνωστόν, καὶ πηλινὰ τινα τεμάχια πλακῶν, φέροντα γεωμετρικὴν διακόσμησιν μετ' ἐλαχίστων στοιχείων ἀνατολιζόντων, τὰ ὅποια τάσσουσι τὰς πηλίνας πλάκας εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς γεωμετρικῆς λεγομένης περιόδου ἥτοι περὶ τὰ μέσα, πιθανῶς, τοῦ 8^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Αἱ πηλιναι αὗται πλάκες, παραμείναςαι ἀνεξέταστοι πρότερον, ἐμελετήθησαν λεπτομερῶς τῷ 1922 ὑπὸ τοῦ κ. Kurt Müller, ὁ ὅποιος καὶ ἀνεκοίνωσε τὸ πόρισμα τῆς ἀξιολόγου ἐργασίας αὐτοῦ ἐν ταῖς Athen. Mitteilungen τοῦ 1923 (τόμῳ 48^ῳ) σελ. 52 ἔ. πίν. VI καὶ VII.

Ὁ Müller ὀρθῶς ἐν μέρει ἀνεγνώρισεν ὅτι αἱ πηλιναι αὗται πλάκες προέρχονται ἐκ μικρῶν οἰκίσκων, χρησιμευσάντων ὡς ἀναθημάτων εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους, ἐπλανήθη δὲ μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκίσκων δεχόμενος ὅτι αἱ πηλιναι πλάκες ἀνήκουσιν εἰς δύο χωριστοὺς οἰκίσκους, ἐν ᾧ πράγματι αὗται προέρχονται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη παρέσυρε τὸν Müller, ὥστε νὰ συμπληρώσῃ τὴν στέγην ἄλλως ἢ ὅπως ἐκ τῶν σφριζομένων λειψάνων ἐνεδεικνύετο (εἰκ. 1)¹, ἔκτοτε δὲ ἡ συμπλήρωσις αὕτη διεδόθη περαιτέρω ἄνευ τινὸς ἀντιρρήσεως².

Εἰκ. 1. Ὁ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος κατὰ τὸν K. Müller.

1 Κατὰ φωτογραφικὸν ἀντίτυπον παραχωρηθὲν εὐμενῶς ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ κ. E. Kunze.

2 1) Kurt Müller, Gebäudemodelle spätgeometrischer Zeit = Ath. Mitt. (48) 1923, 52 ἔ. πίν. 6 - 7.

2) Oscar Reuther, Urformen des Sparren- und Pfettendaches = Ath. Mitt. (50) 1925, 112.

3) Georg Karo, ἐν Ebert Reallexikon der Vorgeschichte τόμ. 5 (1926) πίν. 74, σελ. 228.

4) C. Schuchhardt, Alteuropa ² (1926) 241, εἰκ. 138.

5) Carl Weickert, Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) 65.

6) F. Lehmann-Hartleben, Wesen und Gestalt griechischer Heiligtümer ἐν Die Antike VII (1931), 43 εἰκ. 42-44.

7) Humfry Payne, Necrocorinthia (1931), 250 σημ. 3.

8) Robertson, Greek and Roman Architecture 54.

Ἡ νέα ὑπ' ἐμοῦ γενομένη συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου ἀνεκοινώθη τὸ πρῶτον πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 2^{ας} Ἀπριλίου 1931. Βλ. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας 1931, 163 ἔ.

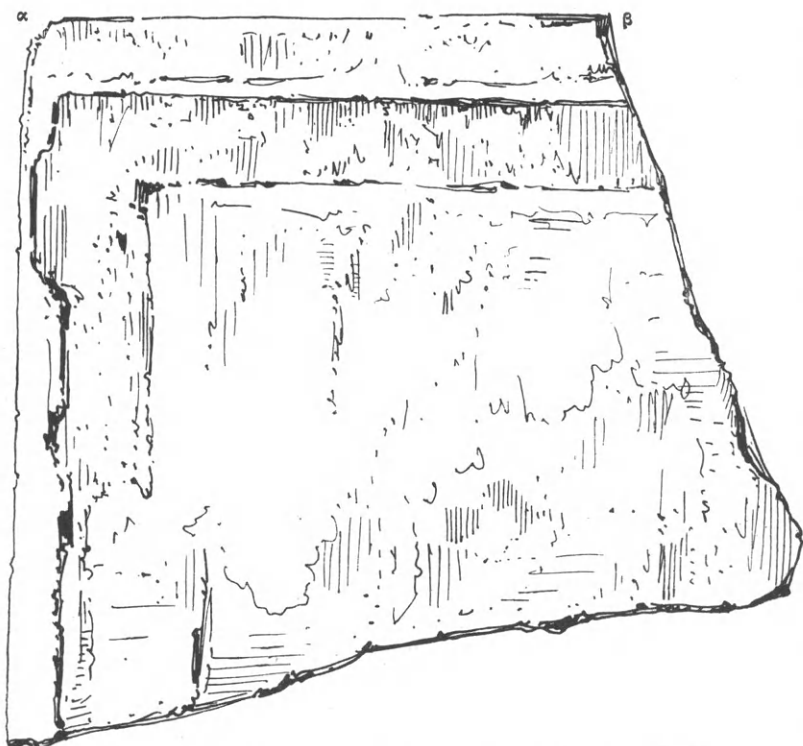

Τὰ σωζόμενα ταῦτα λείψανα, ἀποκείμενα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (ἀρ. 15471), εἶναι:

1. Ἐν τεμάχιον τοῦ δαπέδου τοῦ οἰκίσκου, ἀνήκον εἰς τὸ πρόσθιον αὐτοῦ ἡμισυ, διδακτικὸν δὲ διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ προστώου.

2. Δύο πλάκες περίπου ἀκέραιοι, ἀποτελοῦσαι τοὺς δύο πλαγίους τοίχους τοῦ οἰκίσκου, ἔχουσαι δὲ ἐκάστη ἀνὰ δύο τριγωνικὰ ἀνοίγματα ἐν εἵδει παραθύρων, οὐχὶ πολὺ ἀπομεμακρυσμένα ἀπὸ τῆς ὀροφῆς (Ath. Mitt. αὐτ. πίν. VI,3. VII,2).

3. Τεμάχιον πλακὸς πηλίνης μόνον κατὰ τὰ δύο ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτῆς περάτων σωζομένης, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ δύο ἀποκεκομμένης (εἰκ. 2)¹. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι σημαντική, διότι ἡ σημερινὴ πραγματική κατάστασις τῆς πλακὸς δὲν παρέχει ἀμέσως οὔτε τὸ ἀρχικὸν μῆκος οὔτε τὸ ἀρχικὸν πλάτος αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς πλακὸς ταύτης ἐφαρμόζεται εἰς ἵχνη καταφανῆ, προελθόντα ἐκ τῆς ἀρχικῆς συγκολλήσεως καὶ ἐκ τῆς μετέπειτα ἀποσπάσεως ἢ ἐπομένης.

Εἰκ. 2. Τὸ σωζόμενον μέρος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς κάτωθεν.
αβ στενὴ πλευρά, αγ ἀριστερὰ μακρὰ πλευρά.

4. Πλάξ πηλίνη ἀποτελοῦσα τὸ ἕτερον κατὰ μῆκος ἡμισυ ἥτοι τὴν ἀριστερὰν κλιτὸν σαγματοειδοῦς στέγης (Ath. Mitt. αὐτ. πίν. VII,1).

Κατὰ ταῦτα εἶναι προφανές ὅτι ἡ ὀριζόντιος πλάξ 3 εἶναι ἡ ὀροφὴ οἰκίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικάθηται ὑψηλὴ ἀετωματικὴ στέγη. Ἡ ὑπαρξὶς σαφῶν ἱχνῶν ἀνοίγματος κατὰ τὸ ἕτερον τῶν

ἀετωμάτων καὶ ἡ ὑπαρξὶς ὀροφῆς δεικνύουσιν ὅτι καὶ ὁ ὑπὸ τὴν στέγην χῶρος ἦτο κατοικήσιμος, ὅπως τοῦτο καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς ἀναλόγους οἰκίας τῆς μέσης καὶ βορείου Εὐρώπης. Ἡ ἐπικοινωνία ἐν τῇ πραγματικότητι θὰ ἐτελεῖτο ἢ δι' ἐσωτερικῆς μονίμου κλίμακος ἢ δι' ἐξωτερικῆς κλίμακος φορητῆς, ὅπως ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Müller (σ. 63).

Ἄλλ' ἡ πλάξ τῆς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς ἀποχωρίζεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀπὸ τῶν ὑπολοίπων καὶ ἀπονέμεται εἰς δεύτερον χωριστὸν οἰκίσκον, οὕτω δὲ σχηματίζονται εἰς ἄστεγος οἰκίσκος καὶ μία ἐλλιπὴς ἄνοικος στέγη (Müller 57-58).

Πρὸς ἀποχωρισμὸν τῶν τεμαχίων τῆς στέγης ἀπὸ τῶν τῆς οἰκίας ὁ ἐκδότης στηρίζεται εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς μόνας τὰς πλάκας τῶν τοίχων

¹ Καὶ τὸ σχεδιογράφημα τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ δημοσιευόμενα ὀφείλονται εἰς τὴν φιλόφρονα προθυμίαν τοῦ κ. E. Gilliéron.

(Müller 54 ἐ.), καὶ εἰς τὴν διαφορὰν, ὡς λέγει, τῆς ἐπιμελείας τῆς διακοσμήσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἐπὶ μὲν τῶν τοίχων χαλαρωτέρα, ἐπὶ δὲ τῆς στέγης αὐστηροτέρα γεωμετρικὴ (Müller 57).

Ἄλλ’ ἡ χρῆσις τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῶν πλακῶν τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου δὲν πιστεύω ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριον χωρισμοῦ αὐτῶν ἀπὸ τῆς πλακὸς τῆς στέγης, διότι δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ μετεχειρίσθῃ ὁ τεχνίτης ἐρυθρὸν χρῶμα μόνον κατὰ τοὺς τοίχους τοῦ οἰκίσκου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ κώλυμα ἐκλείπει, διότι ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς στέγης καὶ ἐντὸς δύο τῶν πρὸς τὰ ἄνω τριγώνων παρετήρησα ἐλαφρὰ ἴχνη ἐρυθροῦ, οἷονεὶ ἀποσταλαχθέντος ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ χρωστήρος κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐρυθροῦ ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ τοίχου. Ὡσαύτως παρετήρησα ἐρυθρὸν καὶ ἐπὶ τῆς προσθίας ἀκμῆς τῆς κλιτύος.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν διαφορὰν τῆς διακοσμήσεως ἐπὶ τῆς στέγης καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ ὡς πρὸς τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς στέγης διακόσμησις εἶναι «πλησιεστέρα πρὸς τὸ γεωμετρικὸν ἰδανικόν», ἐνῶ ἡ ἐπὶ τῶν τοίχων εἶναι ἀπομεμακρυσμένη ἀπ’ αὐτοῦ, ἔχω νὰ ἀντιπαρατηρήσω ὅτι ἡ διακόσμησις τῆς στέγης εἶναι μὲν πυκνότερα γεωμετρικὴ, ἀλλὰ κατὰ τὴν βάσιν αὐτῆς ἔχει ὀριζόντιον κόσμημα ἀνατολίζον, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ διχοτομήσεως καθ’ ὕψος τοῦ κατακορύφου ἀνατολίζοντος κοσμήματος τοῦ τοίχου μετὰ τῆς προσθήκης γραμμῶν τινων καὶ τριγώνων εὐρισκομένων μὲν καὶ ἐν τούτῳ, ἀλλ’ ἐν ἄλλαις θέσεσι.

Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ διακοσμητικοῦ ἀνατολίζοντος θέματος ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς ποιηθέντος, ἀρκεῖ δὲ καὶ ἐν μόνον βλέμμα εἰς τε τοὺς πίνακας τοῦ Müller καὶ εἰς τὰς ἡμετέρας εἰκόνας, ἵνα πείσῃ πάντα περὶ τοῦ πράγματος.

Πρὸς τούτοις παρετήρησα ὅτι διαφορὰ διακοσμήσεως, καίπερ ἐν τῷ συνόλῳ ἀναμφιβόλως γεωμετρικῆς, ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι παριστῶσι τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας καὶ αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς συνανήκουσι (βλ. εἰκ. 11 καὶ 12).

Ἐκτὸς τῶν λόγων τῆς διακοσμήσεως, ὁ πρῶτος ἐκδότης προσκρούει καὶ εἰς τὸ πραγματικόν, κατ’ αὐτόν, κώλυμα ὅτι ἡ στέγη θὰ ἦτο κατὰ τι στενωτέρα τοῦ πλάτους τῆς οἰκίας· ἐν ᾧ δηλ. ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς καλύπτει καλῶς τοὺς δύο τοίχους τῆς οἰκίας, καταλείπει δὲ καὶ ἐκατέρωθεν κρᾶσπεδον, τὸ σάγμα τῆς στέγης πίπτει, κατὰ τὸν ἐκδότην, ἐσώτερον ἢ ἡ καθ’ ὕψος προέκτασις τῶν τοίχων.

Ἀλλὰ τὸ πραγματικὸν τοῦτο κώλυμα δὲν ὑφίσταται, διότι, ἐὰν αἱ βάσεις τοῦ σάγματος δὲν πίπτουσιν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν γενομένην κακὴν συμπλήρωσιν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία ἀπέβη οὕτω στενωτέρα.

Ὅπως ἤδη εἶπον ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς δὲν ἐσώθη ὁλόκληρος, ἀλλ’ ἐν τεμαχίῳ καὶ δὴ ἐν τεμαχίῳ, τὸ ὁποῖον δὲν διατηρεῖ τὸ ἀρχικὸν πλάτος τῆς πλακὸς ἥτοι αὐτῆς τῆς ὀροφῆς. Κατὰ ταῦτα ἔδει τὸ πλάτος τοῦτο νὰ συμπληρωθῇ κατὰ συμπερασμόν, εἰς δὲ τὴν εἰκαστικὴν ταύτην ἐργασίαν ἐπλανήθη ὁ συγκολλητὴς τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἡμίσεος τοῦ σάγματος, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος συνεκόλλησε κατὰ τι ὀρθότερον ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, οὕτω δὲ ἐσχημάτισεν ὀξυτέραν τὴν κορυφαίαν γωνίαν τοῦ ἀετώματος, κατ’ ἀκολουθίαν δὲ καὶ στενώτερον τὸ ἄνοιγμα κατὰ τὴν βάσιν τοῦ σάγματος. Ἡ ἐλαχίστη αὕτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐλλείπουσα, ὅπως σχηματισθῇ ἡ στέγη κατὰ τὴν βάσιν, ὅσην χρειάζεται αὐτὴν τὸ ἄνοιγμα τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου.

Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι καὶ τὸ μῆκος τῆς ὀροφῆς συνεπληρώθη ἐσφαλμένως.

Παρασυρθείς ὑπὸ τῶν ἄνευ σημασίας παρατηρήσεων τούτων ὁ πρῶτος ἐκδότης ἀπέκλεισεν ὡς μὴ πιθανὰς τὰς συμπληρώσεις τῆς στέγης, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐνδεχόμεναι ἐὰν τὴν στέγην συνεδύαζε πρὸς τὸν οἰκίσκον. Τοιαῦται δὲ συμπληρώσεις ἦσαν ἢ ὁ διὰ τῆς προεκτάσεως τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς σχηματισμὸς ἐξώστου ὑπεράνω τῆς προστάσεως ἢ ὁ σχηματισμὸς κεκλιμένης στέγης κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν.

Θὰ ἦσαν δὲ αἱ συμπληρώσεις αὗται αἱ μόναι ἐνδεχόμεναι (εἰ καὶ οὐχὶ ἀμφότεραι ἐξ ἴσου

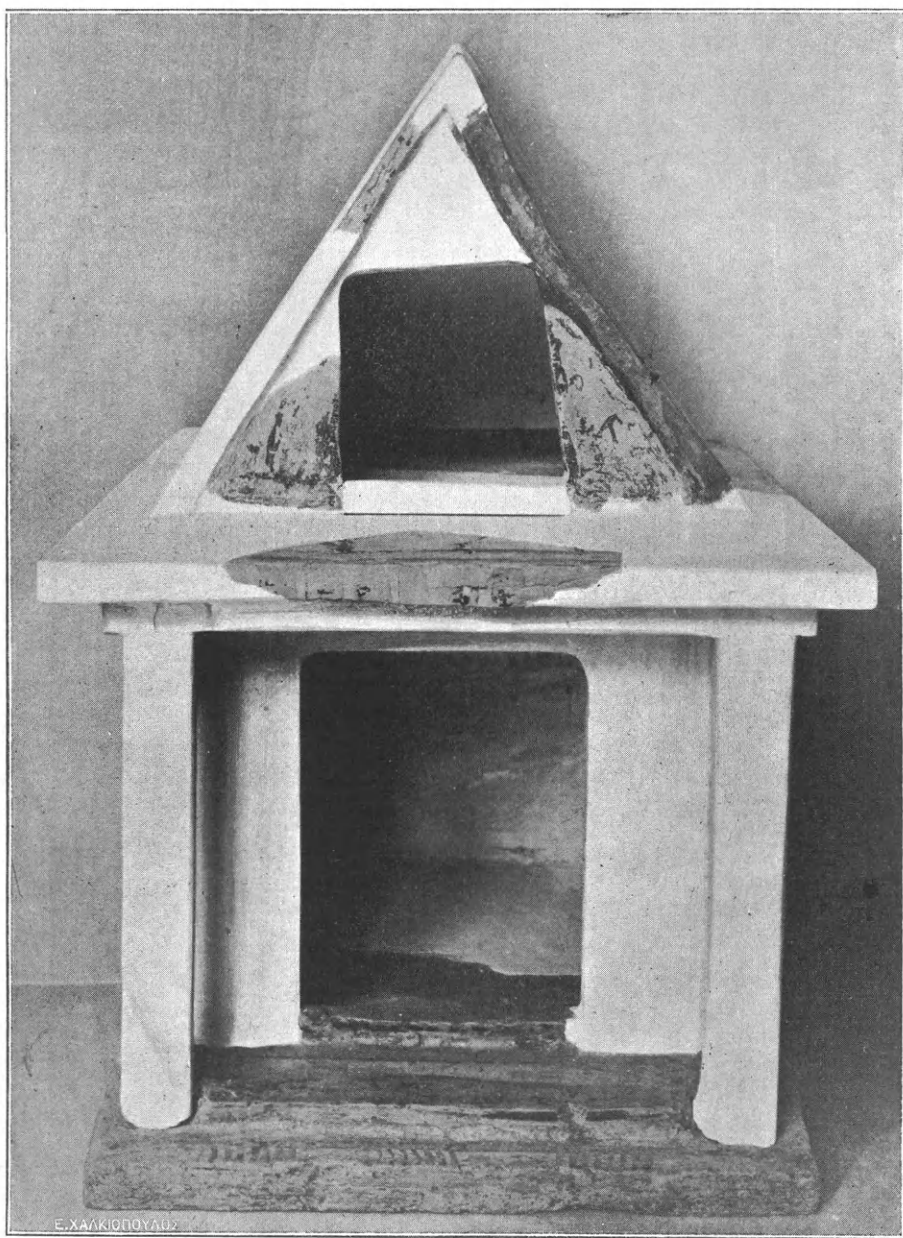
Εἰκ. 3. Τὰ ἐκ διαφόρων οἰκίσκων, κατὰ τὸν Müller, προερχόμενα τεμάχια συνηρμοσμένα εἰς ἓνα.

πιθαναί), διότι τὸ μῆκος τῆς στέγης εἶναι καθωρισμένον, μόνον δὲ τὸ μῆκος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς δὲν εἶναι δεδομένον καὶ ὀφείλει κατ' ἀκολουθίαν εἰκαστικῶς νὰ ὀρισθῇ.

Εἶναι δὲ σημαντικὴ ἡ λεπτομέρεια ὅτι τὸ μῆκος τῆς στέγης συμπίπτει πρὸς τὸ μῆκος τῶν τοίχων τῆς οἰκίας, δὲν φαίνεται δὲ αὕτη τυχαία σύμπτωσης, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀναγκαίας συμφωνίας καὶ ἀντιστοιχίας μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκίας (εἰκ. 3).

Τὸ μῆκος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ὅπως καὶ τὸ πλάτος αὐτῆς, δὲν σφύζονται, ὡς εἶπον, ἀμφότερα δὲ συνεπληρώθησαν εἰκαστικῶς ὑπὸ τοῦ Müller, παρασυρθέντος ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ προκαταλήψεως ὅτι στέγη καὶ θάλαμος δὲν συνανήκουσι.

Ἐν τῇ παρατεθείσῃ εἰκόνι 2 φαίνεται τὸ πραγματικῶς ἀρχαῖον μέρος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς ἀποκεχωρισμένον ἀπὸ τοῦ νεωτέρου αὐθαιρέτου συμπληρώματος. Μόνον μέρος τῆς ἀριστερᾶς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ μέρος τῆς ὀπισθίας στενῆς πλευρᾶς εἶναι δεδομένα. Οὐδὲν

4. Πρόοψις τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

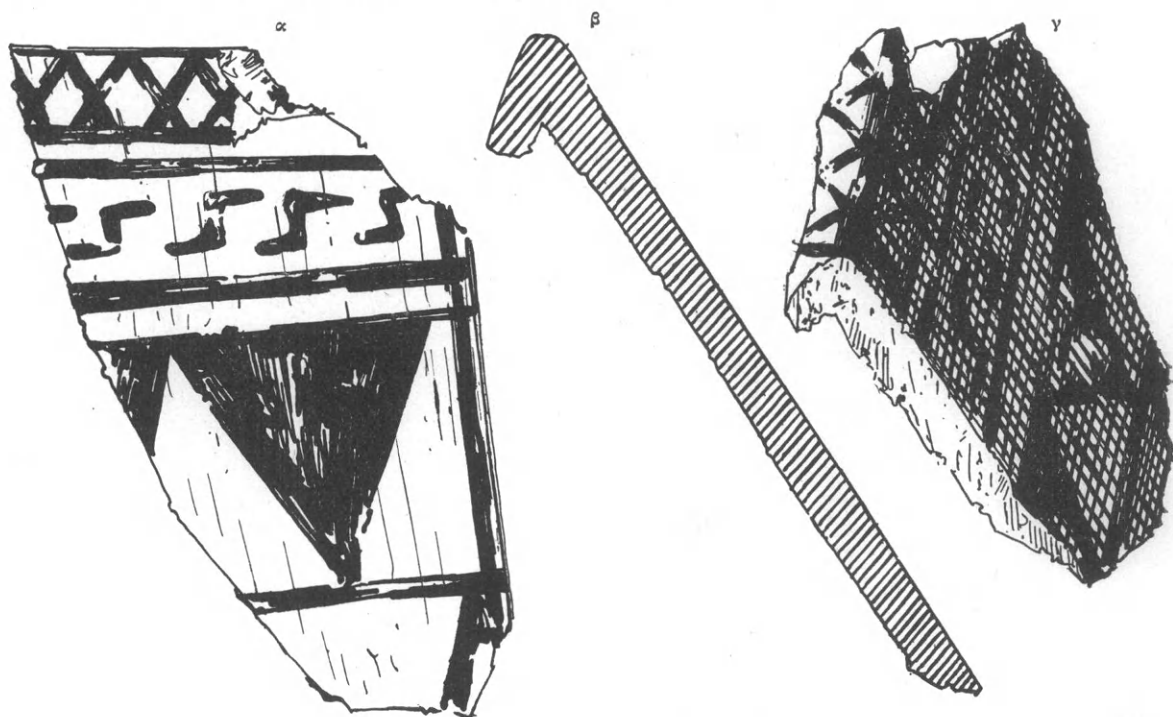
ἄρα κώλυμα ὑπάρχει ἐκ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν λειψάνων τοῦ μνημείου ὥς πρὸς τὰς ἀρχικὰς διαστάσεις τῆς πλακὸς.

Κατὰ ταῦτα ἀγόμενός τις ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι στέγη καὶ θάλαμος συνανήκουσι καὶ ἀποτελοῦσιν ἓνα οἰκίσκον ὀφείλει νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὑπεράνω τῆς προστάσεως κενὸν διὰ προεκτάσεως τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἐξώστης καὶ ἐν ταύτῳ ἐπιστέγασμα τοῦ προστύλου χώρου. Οὕτω δὲ καθίσταται καὶ ἡ ὅλη στέγη αἰσθητικῶς ἐλα-

φροτέρα καὶ ἐλληνικώτερα καὶ ὁ οἰκίσκος ἀποκτᾷ ἐλληνικώτατον ἐξώστην, συμφωνότατον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νοτίου κλίματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει.

Εἰς τὴν συμπλήρωσιν ταύτην εἶχον καταλήξει ἐκ τῆς ἀπλῆς ἐξετάσεως αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Müller ἀναφερομένων τεμαχίων, ὅτε ὑποπεύσας τὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλων τεμαχίων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ἀνεζήτησα τὰ ἐκ τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τοῦ Ἡραίου προερχόμενα ὄστρακα. Ἐντὸς μεγάλου κιβωτίου, περιέχοντος πληθώραν κεραμικῶν τεμαχίων, ἐρευνήσας ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἀνεύρον καὶ ἄλλα τεμάχια, πέντε τὸν ἀριθμόν, τὰ ὁποῖα πάντα ἀπεδείχθησαν ἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν πῆλινον οἰκίσκον, ἅτε ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ κατεσκευασμένα καὶ ἔχνη χρωματισμοῦ ἢ κοσμημάτων φέροντα ὁμοίων πρὸς τὰ τοῦ οἰκίσκου, τὸ δὲ πάντων πειστικώτατον, διότι προσαρμοζόμενα συμπληροῦσι κενὰ τοῦ οἰκίσκου.

Εἰκ. 5. Τεμάχιον Γ δεξιᾶς κλιτύς τῆς στέγης: α κάτωψις, β τομὴ δεικνύουσα τὴν κορυφαίαν προσαρμογὴν, γ προοπτικὴ ὄψις.

Ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων Α. Β. Γ. Δ. καὶ Ε τὸ Α εἶναι τριγωνικὸν ὀρθογώνιον ὕψ. 0.079 καὶ μήκ. βάσ. 0.048 προσαρμοζόμενον ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ σφζόμενον ἥμισυ σάγμα τῆς στέγης ἔμπροσθεν καὶ ἀποτελοῦν τὸ δεξιὸν τεμάχιον τοῦ τοίχου τοῦ αἰτώματος ἥτοι τοῦ τυμπάνου τὴν δεξιὰν κερκίδα, δεξιὰ τοῦ παραθύρου τοῦ ὀρόφου τῆς στέγης (εἰκ. 4).

Τὸ τεμάχιον Β εἶναι μέρος τῆς ἀριστερᾶς κερκίδος τοῦ αἰτώματος, ὡσαύτως τριγωνικὸν ὀρθογώνιον ὕψους 0.062 καὶ μήκους βάσεως περίπου 0.05 (εἰκ. 4).

Ἀμφότερα τὰ τεμάχια Α καὶ Β σφύζουσιν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῶν ἐπιφανείας ἔχνη βαφῆς μελανῆς καὶ βαθείας ἐρυθροφαίου. Τὰ δύο ταῦτα τεμάχια ἀποτελοῦσι τοὺς παραπλεύρους τοίχους τοῦ ἀνοίγματος (παραθύρου — θύρας) τῆς στέγης κατὰ τὴν πρόσοψιν. Παρ' ἀμφοτέρων δὲ διδασκόμεθα ὅτι τὸ ἀνοίγμα κάτω δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὀρόφου, ἀλλ' ὅτι ἐσχηματίζετο κατώφλιόν τι, ὕψους 0,01 περίπου, ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς

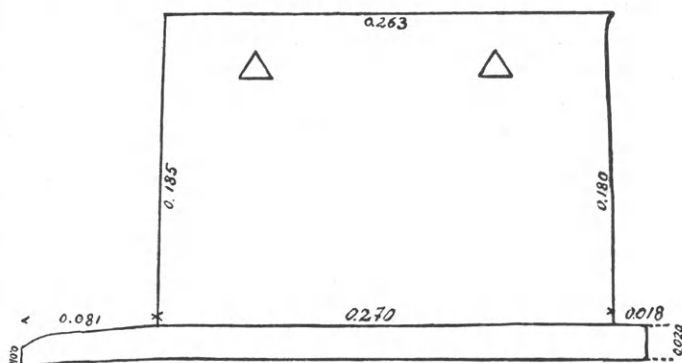
ἐφθαρμένης καὶ ἀνωμάλου ἐπιφανείας, τῆς σχηματισθείσης παρὰ τὴν βάσιν τῶν τριγώνων ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ στενοῦ πηλίνου τελαμῶνος τοῦ κατωφλίου. Τὸ πάχος τοῦ τεμαχ. Α εἶναι 0,01 - 0,012, Τὸ πάχος τοῦ τεμαχ. Β εἶναι περίπου 0,018, κατὰ δὲ τὴν βάσιν φθάνει τὰ 0,018, διότι εἶναι προστεθειμένος καὶ ὁ πρόσθετος συγκολλητικὸς πηλός.

Εἶναι ὅμως ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ κανονικότης τοῦ πάχους τῶν τεμαχίων τούτων δὲν εἶναι ἄψογος. Περὶ ταύτης καὶ ἄλλων ἐν τῷ οἰκίσκῳ συμμετρικῶν ἀνωμαλιῶν παρατηρῶν πλείονα ἀμέσως κατωτέρω ἐν τέλει τοῦ περὶ τοῦ τεμαχίου Γ λόγου.

Σημαντικώτερον εἶναι τὸ τεμάχιον Γ, τὸ ὁποῖον φέρει ὡσαύτως γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ οἰκίσκου, καὶ δεικνύει τὸν αὐτὸν ὥχρον πηλόν. Ὑψος τοῦ τεμαχίου εἶναι 0,09, τὸ μέγιστον πλάτος 0,058, τὸ δὲ πάχος 0,008 (εἰκ. 5. 12).

Κατὰ τὸ ἀνώτατον σημεῖον τὸ τεμάχιον διασφύζει γωνιώδη ἐπικαμπῇ σχηματισμόν, πολυτιμότεον διὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τεμαχίου.

Ὡσαύτως ἡ μία στενὴ κατὰ τομὴν ὄψις τοῦ τεμαχίου εἶναι κάπως ὠμαλισμένη καὶ φέρει ἔχνη χρώματος μελανοῦ, ἣτο ἄρα ὁρατὴ, διότι ὁ τεχνίτης τοῦ οἰκίσκου μόνον τὰς ἐξωτερικὰς ὁρατὰς

Εἰκ. 6. Γραμμικὸν σχεδιογράφημα ἀριστεροῦ τοίχου μετὰ πλακὸς δαπέδου.

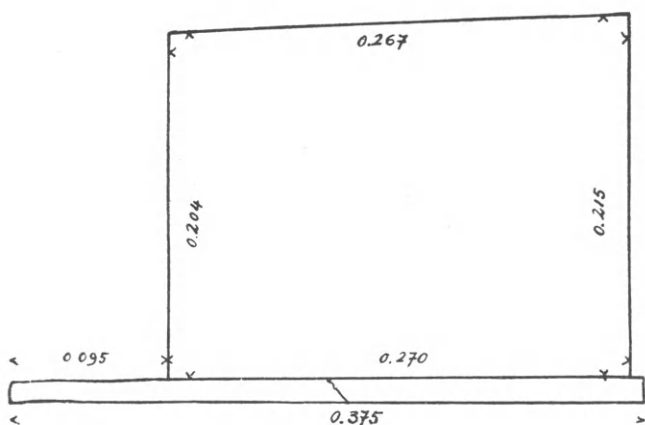
ἐπιφανείας χρωματίζει ἢ διακοσμεῖ. Ὁ γωνιώδης ἐπικαμπῆς σχηματισμὸς μᾶς φέρει πρὸς ὀξείαν γωνίαν ἄνω, τοιαύτη δὲ εἶναι μόνη ἡ τῆς κορυφῆς τοῦ σάγματος τῆς στέγης. Ὄντως δὲ τὸ τεμάχιον προσαρμόζεται πρὸς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σφζομένου ἀριστεροῦ ἡμίσεος σάγματος, οὕτω δὲ ἀνεκτήσαμεν μέρος καὶ τοῦ δεξιῦ ἡμίσεος μετὰ πολυτιμοτάτης λεπτομερείας τῆς προσαρμογῆς τῶν δύο κλιτύων τοῦ σάγματος κατὰ τὴν κορυφήν. Ἄλλ' οὕτω ἀπαλλασσόμεθα καὶ τῆς ἀφορήτου ἐκείνης ἐξωτερικῆς κορυφαίας δοκοῦ τῆς πρώτης συμπληρώσεως, ἡ ὁποία ὅπως εἶχε τεθῇ, ὀγκώδης μάλιστα, δὲν εἶχε πιθανὴν τινὰ οὔτε δομικὴν οὔτε διακοσμητικὴν δικαιολογίαν. Διότι ἐν τῇ πραγματικῇ οἰκοδομίᾳ ἡ θέσις τῆς κορυφαίας ταύτης δοκοῦ δὲν εἶναι ἐπὶ τῆς κεραμώσεως, ἀλλ' ὑπ' αὐτὴν καὶ δὴ ὑπὸ τὸ ὑπόστρωμα αὐτῆς. Ἡ δοκὸς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τινὰ λόγον μόνον ἐν στέγῃ ἐξ ὀλοκλήρου ξυλίνῃ, ὅπου παρὰ τὴν κάτωθεν τῆς κορυφῆς δοκόν, ὑπάρχει καὶ δευτέρα ἐξωτερικὴ κορυφαία δοκὸς πρὸς συγκράτησιν τῶν καλυπτῆρων σανίδων τῶν δύο κλιτύων τοῦ σάγματος (Βλ. Benndorf Oest. Jahresh. (2) 1899, 1 κέ. εἰκ. 1. 25 εἰκ. 24. 30 εἰκ. 30. 45 εἰκ. 47 κ. ἄ. κατὰ νεώτερα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, παραδείγματα ἐκ Μ. Ἀσίας, Ἰαπωνίας κλπ.).

Ἄλλ' ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ὀλόξυλος, ἀπίθανον δὲ ὅτι ἡ στέγη αὐτοῦ ἠγνόει τὴν ἐκ πηλοῦ ἢ κεράμου ἐπίστρωσιν, ἥτοι τὴν ἀπλὴν δόρωσιν ἢ τὴν μετὰ δορώσεως ἢ ἄνευ ταύτης κεράμωσιν¹.

¹ Βλ. Dörpfeld ἐν Olympia II, 52 ἐ. 55. Ath. Mitt. 1883, 161. Dörpfeld παρὰ Fiechter ἐν Furtwängler Ägina 39. Caskey Amer. Journ. of Arch. 1910, 307. Ἡ λ. δόρωσις

ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, ὡς τεχνικὸς ὅρος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς ἐν ἔτει 306 π. Χ., ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν IG II 1², 463, 68 καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Φιλωνείου Σκευοθή-

Ἐὰν δὲ ὁ τεχνίτης ἤθελε νὰ παραστήσῃ συμβατικῶς τὴν κορυφαίαν ἐκ καλυπτήρων κεράμωσιν, ἄλλην πάντως θὰ ἔδιδε διαμόρφωσιν, πιθανῶς ἡμικυλινδρικήν ἢ τριγωνικήν. Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ τεμαχίου Γ βεβαιοῦται ἡ τριγωνικὴ διαμόρφωσις, φέρουσα ἴσως

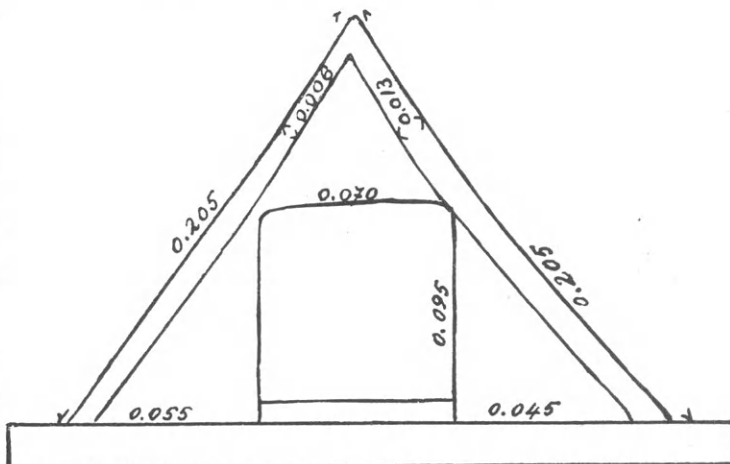

Εἰκ. 7. Ἀριστερὰ κλιτὸς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς.

τεμαχίων. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι κυμαίνεται τὸ πάχος, ὅπως εἶδομεν εἰς τὰς κερκίδας τοῦ ἀετώματος, παρατηρῶ ὅτι ἡ διάθεσις τῆς διακοσμήσεως ἐν τῷ νέῳ τεμαχίῳ ἀνταποκρίνεται μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας πρὸς τὴν τῆς παλαιᾶς πλακὸς τῆς στέγης, ὥστε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδ' ἡ ἐλάχιστη ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν σχέσεως.

Τὴν λεπτοτέραν διαμόρφωσιν τῆς δεξιᾶς πλακὸς, μάλιστα κατὰ τὸ ἀνώτατον αὐτῆς πέρασ, θὰ ἠδυνάτο τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τεχνικῶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς προσαρμογῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλάκα διὰ γωνιώδους ἐπικάμψεως. Ὁ ἐπικάμψης οὗτος σχηματισμὸς εἰς μεγαλιτέρου πάχους πλάκας θὰ καθίστα τὴν κορυφαίαν συναρμογὴν βαρύτεραν καὶ χονδροειδεστέραν.

Ἡ ἐγγυτέρα παρατήρησις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ οἰκίσκου παρέχει τὸ πόρισμα ὅτι ὁ τεχνίτης τῶν γεωμετρικῶν χρόνων δὲν εὐστοχεῖ ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς ἀκριβοῦς συμμετρίας, ἀλλ' ὅτι τοῦναντίον σφάλλεται σχεδὸν πανταχοῦ ἔνθα ἀνεμένομεν συμμετρους διαστάσεις πλάττων καὶ σχηματίζων, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν ἀπλῶς τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἄνευ χρήσεως μετρικοῦ γνῶμονος, ἔστω καὶ στοιχειώδους μορφῆς.

Εἰκ. 8. Πρόσθιον ἀέτωμα.

κης IG II2, 1054, 55 σημαίνει δὲ τὴν διὰ πηλοῦ ἡχρωμένον ἐπίστρωσιν τῆς στέγης, ἵνα ἐπὶ ταύτης κοιτασθῇ ἡ κεράμωσις. Βλ. Ebert Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks 37. Πλήρη βιβλιογραφίαν παρέχει περὶ τοῦ ζητήματος νεωστὶ ὁ L. Kjellberg Studien zu den antiken Dacheindeckun-

gen, Uppsala, 1927 (Skrifter Humanist.—samf. 24, 5), 1 ἔ. προσπαθῶν νὰ στηρίξῃ τὴν ἀπίθανον ἐκδοχὴν ὅτι ἡ λ. δόρωσις ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σκευοθήκης σημαίνει οὐχὶ στρώμα πηλοῦ, ἀλλὰ χρῶμα.

Οὕτω ἡ πλάξ ἡ ἀποτελοῦσα τὸν ἀριστερὸν τοῖχον τοῦ θαλάμου τοῦ οἰκίσκου ἔχει πρόσθιον μὲν ὕψος 0,185, ὀπίσθιον δὲ μόνον 0,18. Τὸ μήκος αὐτῆς κάτω μὲν εἶναι 0,27, ἄνω δὲ μόνον 0,263 (εἰκ. 6). Ἡ ἀριστερὰ πλάξ τοῦ σάγματος τῆς στέγης ἀντὶ τοῦ σκοπομένου ὀρθογωνίου σχηματισμοῦ ἔλαβε σχῆμα ἐλαφρῶς τραπέζιον, διότι ἔχει μήκος μὲν κάτω 0,27 καὶ ἄνω 0,267, ὕψος δὲ ἐμπρὸς 0,204 καὶ ὀπίσω 0,215 (εἰκ. 7).

Ἡ ἐκ τῆς ἀτεχνίας ἀσυμμετρία παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ ἀετώματος. Ἐν τούτῳ ἡ μὲν δεξιὰ κερκὶς ἔχει βάσιν τριγώνου μήκους 0,055, ἡ δὲ ἀριστερὰ βάσιν τριγώνου μήκους 0,045 (εἰκ. 8).

Ὡσαύτως ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς ἔχει σχῆμα, ἀσφαλῶς εἰκαζόμενον, τραπέζιον μήκους 0,385, πλάτους δὲ ὀπισθεν μὲν 0,26, ἐμπροσθεν δὲ 0,285 (εἰκ. 9).

Καὶ ἡ βάσις τοῦ σάγματος ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς ἔχει σχῆμα τραπέζιον, ἐν τῷ ὁποίῳ τοῦ μὲν ὀπισθίου ἀετώματος ἡ βάσις εἶναι μήκους 0,24, ἡ δὲ τοῦ προσθίου 0,225, ὅπως σαφῶς διακρίνεται ἐπὶ τῆς εἰκ. 9.

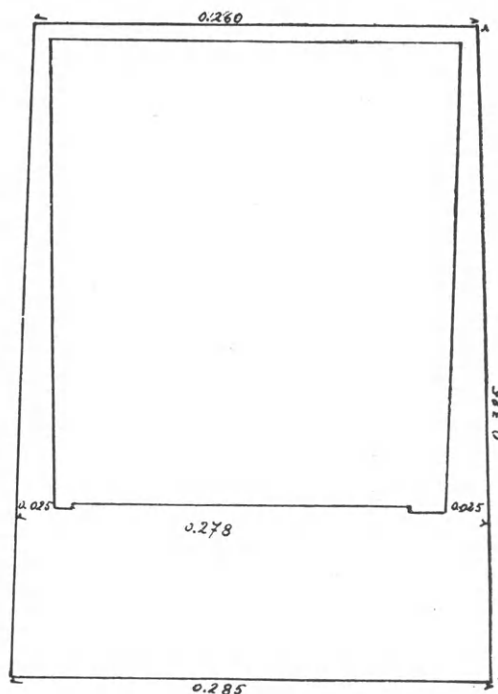
Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οὐδόλως δύναται νὰ ξενίσῃ ἡ ἀνωμαλία τοῦ πάχους τῶν πλακῶν.

Ἀλλὰ τὸ τεμάχιον, τὸ ὁποῖον ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου, ἐπεκύρωσε δὲ τὴν πρώτην σκέψιν ὅτι στέγη καὶ θάλαμος ἀνήκουσιν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν οἰκίσκον, οὐχὶ δὲ εἰς δύο διαφόρους — εἶναι τὸ τεμάχιον Δ (εἰκ. 10).

Τὸ τεμάχιον Δ ἔχει σχῆμα τριγωνικὸν περίπου μήκους 0,135, ὕψους 0,074 καὶ πάχους κυμαινομένου μεταξὺ 0,013 - 0,015. Τὸ τεμάχιον εἶναι ἐπίπεδον, ἔχει τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ διακεκοσμημένας, τὴν δὲ ἄλλην ἐπιφάνειαν ἀνεπεξέργαστον. Ἐπὶ ταύτης διακρίνεται κατὰ μήκος λωρίς, πλάτους περίπου 0,03, τραχυτέραν ἔχουσα τὴν ἐπιφάνειαν καὶ προδήλως προερχομένην ἐξ ἀποκολλήσεως ἀπὸ ἄλλης πηλίνης ἐπιφανείας.

Ἡ ἀκμὴ τοῦ τεμαχίου φέρει τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διακόσμησιν διὰ ραβδωτοῦ «κυματίου», τὴν ὁποίαν φέρει καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, δὲν μένει δὲ εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ὄψεως ἀμφιβολία ὅτι περὶ τεμαχίου τῆς αὐτῆς πλακὸς πρόκειται. Ἐὰν ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ τεμαχίου Δ ᾗσαν ἀκόσμητοι θὰ ἐπεβάλλετο νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τινος μέρους τῶν ὑπὸ τὴν στέγην ἐλλειπόντων τεμαχίων τοῦ ὀρόφου.

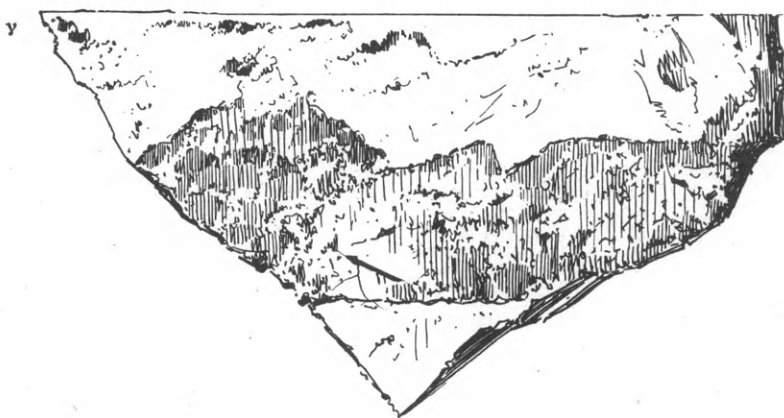
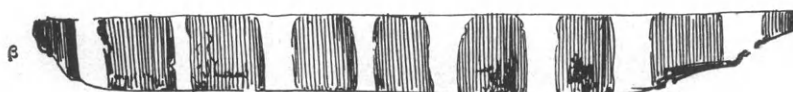
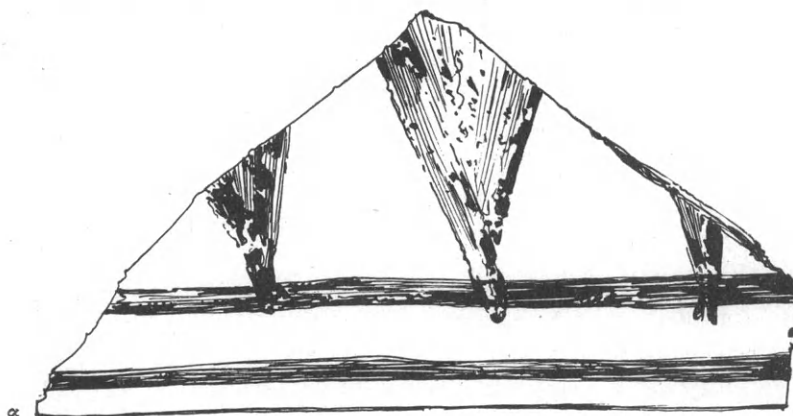
Ἄλλ' ἡ διακόσμησις τῆς ἑτέρας τῶν ἐπιφανειῶν καθιστᾷ ἐπιβεβλημένην καὶ ἀναπόφευκτον τὴν ἐκδοχὴν ὅτι πρόκειται περὶ ὀρατῆς ἐπιφανείας ἐν τῷ οἰκίσκῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἔνεκα τοῦ ραβδωτοῦ ἢ γλωσσοειδοῦς κυματίου τῆς ἀκμῆς τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ὀριζόντιον πλάκα τῆς ὀροφῆς, δὲν ἀπομένει ἄλλη δυνατὴ τοποθέτησις αὐτοῦ παρὰ ἢ εἰς τὴν ὑπαιθρον προέκτασιν τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία σχηματίζει τὸ ἐπιστέγασμα τῆς προστάσεως τῆς εἰσόδου. Ἡ ἀρχικὴ ἄρα ὑπόθεσις ὅτι ἡ στέγη ἀνήκει εἰς τὸν οἰκίσκον καὶ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει

Εἰκ. 9. Κάτωπις πλακὸς ὀροφῆς.

θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν προεκτεινομένην πρὸς τὰ πρόσω τὴν πλάκα τῆς ὀροφῆς, ὥστε νὰ στεγασθῇ ἡ πρόστασις καὶ νὰ σχηματισθῇ ἐπ' αὐτοῦ εἶδός τι ἐξώστου, καθίσταται νῦν μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ τεμαχίου Δ ἀναμφισβήτητον πραγματικὸν συμπέρασμα.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι διδάσκει τὸ τεμάχιον Δ διὰ τῆς γενομένης παρατηρήσεως τῆς κάτω αὐτοῦ ἐπιφανείας, ὅτι δηλ. ἡ πλάξ δὲν ἐπεκάθητο ἀμέσως ἐπὶ τῶν δύο στύλων, ἀλλ' ὅτι

Εἰκ. 10. Τεμάχιον Δ: α ὄψις ἀνωθεν, β ὄψις ἀκμῆς, γ ὄψις κάτωθεν μετ' ἐπιφανείας ἐπικολλήσεως ἐπιστυλίου τελαμῶνος.

μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν στύλων ἐμεσολάβει ἄλλη τις ἐπιμήκης τετραπλευρος δοκὸς ἀποτελοῦσα πρωτόγονόν τι ἐπιστύλιον. Δυστυχῶς δὲν κατέχομεν οὐδὲν στοιχεῖον πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ ἄνω πέρατος τῶν στύλων, δὲν γινώσκουμεν δηλ. ἂν ὑπῆρχε καὶ στοιχειῶδες τι κιονόκρανον ὅμοιον πρὸς τὰς μορφὰς τῆς πρωτογόνου ξυλοδομίας.

Ἐκ τῆς θέσεως τῆς λωρίδος ταύτης τῆς ἐπικολλήσεως συνάγομεν ἀσφαλῶς καὶ τὸ πλάτος τῆς προεξοχῆς τοῦ προστεγάσματος τούτου ἔξω τῆς γραμμῆς τῶν στύλων. Διότι τοῦτο εἶναι δεδομένον ἐν τῇ ἀποστάσει τοῦ ἐπιστυλίου ἀπὸ τοῦ κρασπέδου τοῦ σφριζομένου τεμαχίου.

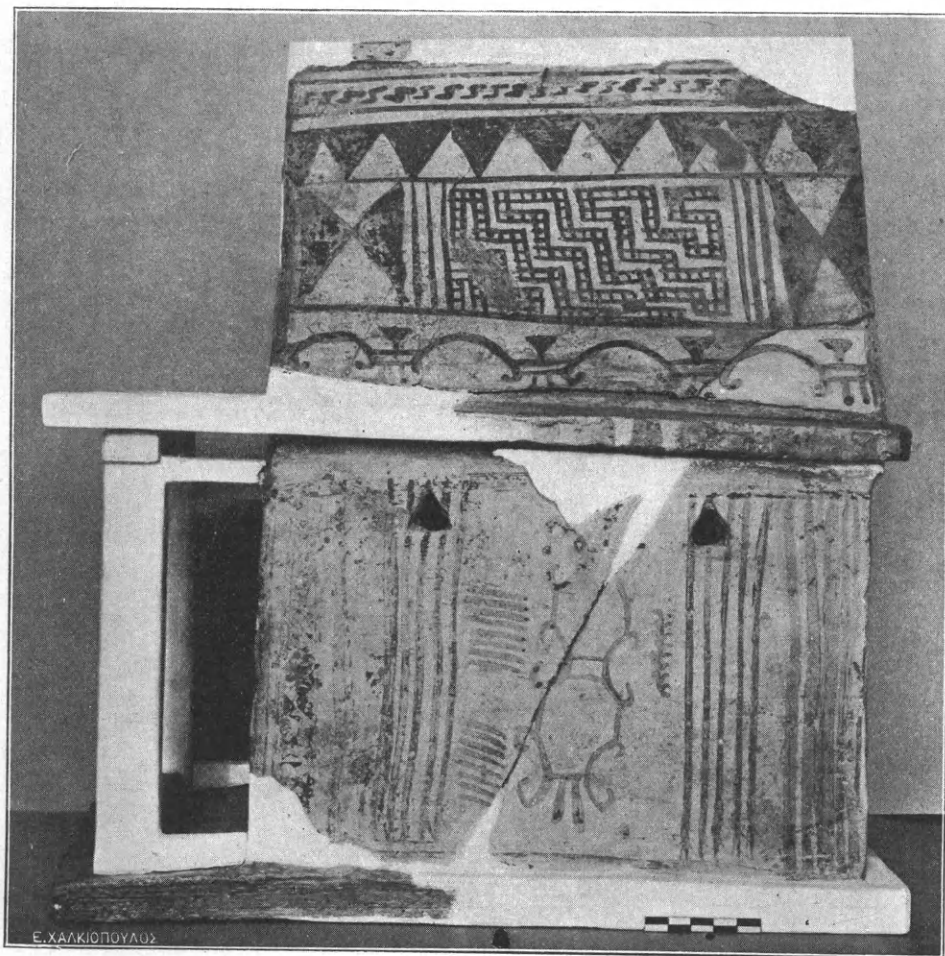
Εἰπον ἀνωτέρω ὅτι τὸ νέον τεμάχιον Δ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ὀροφῆς ὑπὲρ τὴν πρόστασιν, ὥστε ν' ἀποτελεσθῇ ὀριζόντιος ἐξώστης. Ἡ μόνη ἄλλη ἐνδεχομένη λύσις θὰ ἦτο νὰ τοποθετηθῇ τὸ τεμάχιον ἐν ἐλαφρᾷ κλίσει, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἐπικλινὲς προστέγασμα.

Ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀποτελεῖ κώλυμα ὁ κατακόρυφος σχηματισμὸς τῆς ἀκμῆς τοῦ τεμαχίου, ὅμοιος καθ' ὅλα πρὸς τὸν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς, ὁ ὁποῖος ἔχει ὠρισμένην τὴν ὀριζόντιον αὐτοῦ θέσιν. Ὡσαύτως κώλυμα ἐν τούτῳ εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς τῆς θύρας τῆς στέγης, τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἦτο νοητὴ ἡ σκοπιμότης οὐδὲ ἡ χρῆσις εὐκολος, προβαλλομένης πρὸ αὐτῆς ἐπικλινούσας στέγης. Ἐνδεχομένη δὲ ἀπόπειρα ἐρμηνείας τοῦ ἀνοίγματος οὐχὶ ὡς θύρας, ἀλλ' ὡς παραθύρου, δὲν εἶναι πιθανή, διότι τὰ παράθυρα τοῦ οἰκίσκου

εἶναι πολὺ μικρὰ, τὸ δὲ μόνον ὅμοιον ἄλλο ἐν τῷ οἰκίσκῳ ἄνοιγμα εἶναι ἡ θύρα τοῦ κάτω θαλάμου. Πιθανώτατα ἀμφοτέρας τὰς ἀνάγκας πληροῖ τὸ ἄνω ἄνοιγμα.

Τὸ τελευταῖον τεμάχιον Ε εἶναι ἡ μέχρι τοῦδε ἐλλείπουσα δεξιὰ κάτω γωνία τῆς πλακὸς τῆς σφισσομένης δεξιᾶς κλιτύος τῆς στέγης (*εἰκ. 11*), ἡ ὁποία ἐν τῇ πρώτῃ δημοσιεύσει εἶχε συμπληρωθῇ διὰ γύψου (Müller AM αὐτ. πίν. VII, 1 καὶ ἡμετέραν εἰκ. 3).

Ὡς πρὸς τὸν πρόστυλον χώρον καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐλλειπόντων στύλων ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι μεταξὺ τῆς θύρας καὶ τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος παρατήρησα ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο

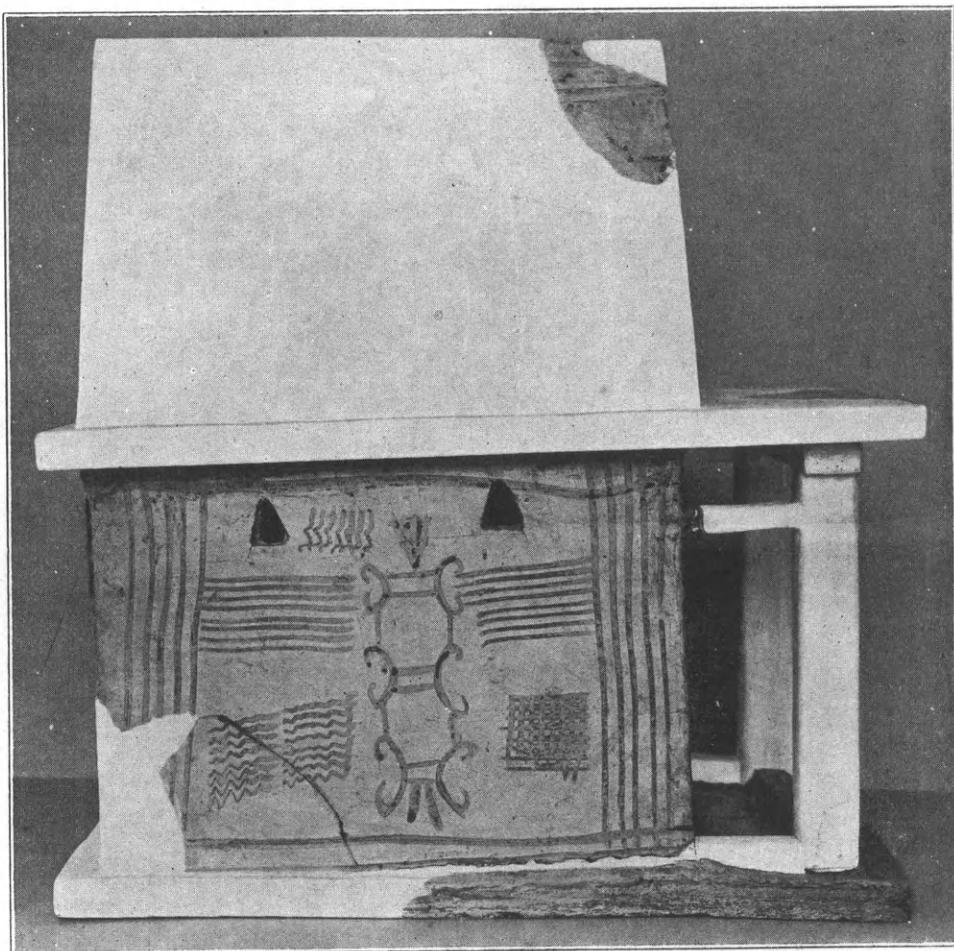
Εἰκ. 11. Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

τραχείας ἡμικυκλικᾶς ἐπιφανείας, τὴν μίαν μεγαλητέραν τῆς ἄλλης, συνεχομένης δὲ πρὸς ἀλλήλας διὰ στενῆς λωρίδος (*εἰκ. 13* καὶ *14*). Ἡ τραχύτης τῆς ἐπιφανείας προέρχεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῆς ἀποκολλήσεως ἐπιτεθέντων πηλίνων τεμαχίων ἢ καὶ ἐνὸς μόνου, τοῦ σχήματος τῶν καταλειφθέντων ἰχνῶν. Ἴσως διὰ τούτου ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ἐδώλια πρὸ τῆς θύρας, ἀποτελούμενα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐκ κατειργασμένων ἢ ἐξ ἀπλῶν λίθων, ὅπως καὶ σήμερον ἀκόμη παρατηροῦμεν εἰς χωρικὰς ἀπλᾶς οἰκίας, ἀναμνησκοντας τὴν δημοτικὴν συνήθειαν τῶν ξεστῶν λίθων τῶν πρὸ τῆς αὐλείου θύρας εὗρισκομένων. Ἐν Ὀδυσσ. γ. 404 ἐ. λέγεται περὶ τοῦ Νέστορος:

ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως,
 ὄρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνῇφι Γερήνιος ἱππότα Νέστωρ
 ἐκ δ' ἐλθὼν κατ' ἄρ' ἔζετ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοισι
 οἳ οἳ ἔσαν προπάρουθε θυρῶν ὑψηλῶν
 λευκοί, ἀποσιλβοντες ἀλείφατος.

Τοιαῦται ἔδραι πρὸ τῆς αὐλείου θύρας ὑπῆρχον κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν π 343-4 (πρβ. καὶ 351-3) καὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ὀδυσσεύς, ἐκεῖ δὲ συνήρχοντο πρὸς σύσκεψιν καὶ οἱ

Εἰκ. 12, Δεξιὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

μνηστήρες τῆς Πηνελόπης. (Πρβ. Ἰω. Πρωτοδίκου De aedibus homericis (Λειψία 1877), 11. Buchholz Die homerischen Realien II, 2 σελ. 96. Helbig Das homerische Epos² 98).

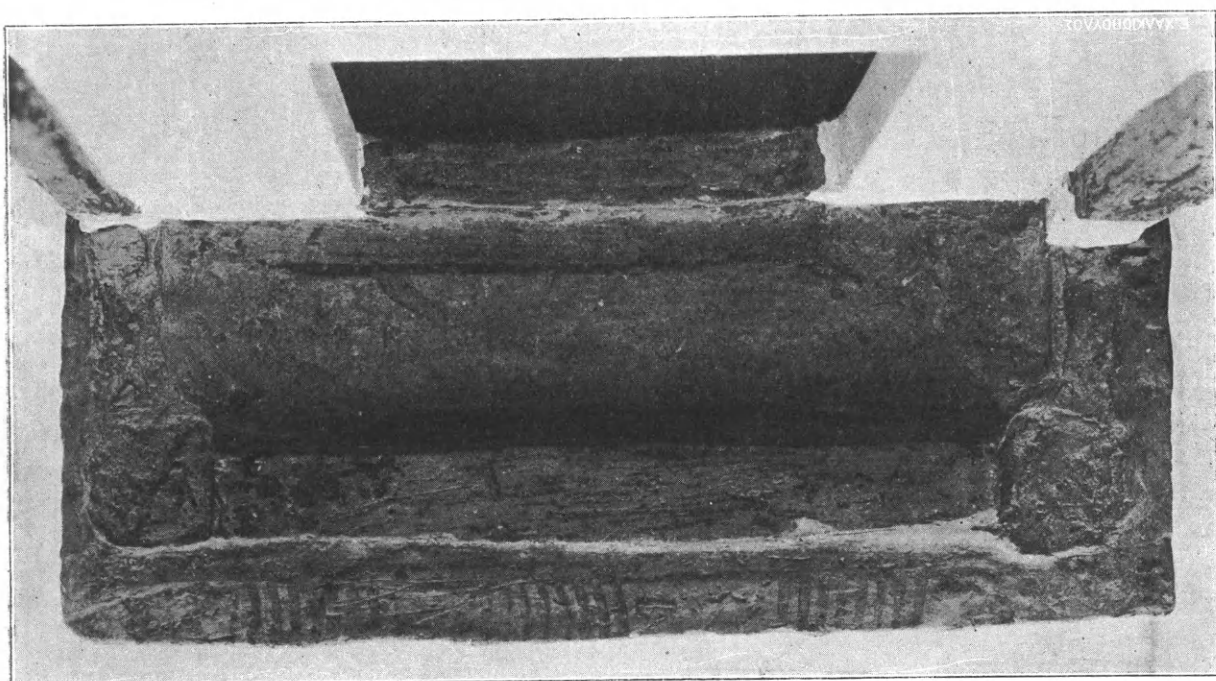
Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τῶν ἐδωλίων, ἀλλ' ἐν ἄλλῃ θέσει, ἔχουσιν οἱ ξεστοὶ λίθοι καὶ ἐν τῇ περιεχούσῃ τὴν ὅπλοποιῖαν ῥαψωδία Σ τῆς Ἰλιάδος, ὅπου περιγράφων ὁ Ὅμηρος τὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος παρὰστασιν τῶν περὶ τῆς ποινηῆς ἀνδρὸς ἀποφθιμένοιο φιλονικούντων δύο ἀνδρῶν ὡς καὶ τῶν δικαστῶν αὐτῶν γερόντων (στ. 497 ἐ.), λέγει ἐν στ. 503 ἐ.:

οἳ δὲ γέροντες

εἶατ ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ,
 σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χερσὶ ἔχον ἡεροφώνων.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς στύλους τῆς προστάσεως πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ Müller συνεπλήρωσεν αὐτοὺς κυλινδρικοὺς ἐν τῇ ἀναπαραστάσει (εἰκ. 1), ἐγὼ δὲ τετραγώνους πρισματικούς ἔχοντα τὰς ἀκμὰς ἀπεστρογγυλωμένας. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦτο κατέληξα στηριζόμενος εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προστύλου χώρου καταλειφθέντα ἴχνη τῶν ἀποκολληθέντων στύλων, τὰ ὅποια, ὡς αἱ εἰκόνες 13 καὶ 14 δεικνύουν, μᾶλλον πρὸς τοιοῦτο παρὰ πρὸς κυλινδρικὸν σχῆμα φέρουσι. Προκειμένου περὶ ξυλίνων κιόνων, οἱ βεβαίως ἦσαν καὶ οἱ τοῦ οἰκίσκου, ἀμφότερα τὰ σχήματα εἶναι ἐνδεχόμενα, ἀπόκειται δὲ εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν δύο στηριζόμενοι εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις. Περὶ ξυλίνων στύλων παρ' Ὀμήρῳ βλ. Helbig Das homer. Epos² 110.

Κατὰ ταῦτα διὰ τῶν νέων τεμαχίων καὶ τῆς ἀρμοδίας αὐτῶν χρησιμοποίησεως συγκρο-

Εἰκ. 13. Δάπεδον τοῦ προστύλου χώρου κατὰ φωτογραφίαν.

τεῖται κατὰ διάφορον τρόπον ὁ ἀναθηματικὸς οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῶς, ἀποκτῶμεν δὲ νέον ὅλως τύπον οἰκίας, τῶν ὑστάτων, ὡς εἶπον, χρόνων τῆς γεωμετρικῆς λεγομένης περιόδου, καθ' οὓς εἰς τὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν εἰσάγονται καὶ στοιχεῖα ἀνατολιζούσης διακοσμήσεως (εἰκ. 4. 11. 12 καὶ 15). Οἱ χρόνοι οὗτοι εἶναι κατὰ κοινὴν ἐκδοχὴν οἱ περὶ τὰ μέσα τοῦ 8^{ου} π. Χ. αἰῶνος. (Βλ. ἰδίᾳ B. Schweitzer Ath. Mitt. 1918, 20 ἔ.).

Ἦδη ἡ συμπλήρωσις τοῦ Müller εἶχε παράσχει τὸν τύπον οἰκίας διστύλου προστύλου μετὰ δύο ὀρόφων. Ὁ πρόστυλος δίστυλος τύπος οὗτος σφύζεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, σποραδικῶς καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ ὡς ἀρχαϊκὴ ἀπήχησις τῆς παναρχαίας ἐκείνης γεωμετρικῆς διατυπώσεως καὶ ὡς ἐν ἀκόμῃ τεκμήριον τῆς ἀρχῇθεν στενῆς σχέσεως τῆς οἰκοδομίας καὶ τῆς ναοδομίας. Ἀλλὰ διὰ τῆς νέας αὐτοῦ συμπληρώσεως ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀποβαίνει ἐντελῶς μοναδικὸς ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῆς προστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐπὶ τῆς προστάσεως ἐξώστου, ὁ ὅποιος παρὰ τὴν ἄλλην αὐτοῦ χρησιμότητα ἦτο δυνατόν νὰ

χρησιμεύη καὶ ὡς στήριγμα ἐξωτερικῆς διὰ φορητῆς κλίμακος προσβάσεως εἰς τὸ ὑπὸ τὴν στέγην διαμέρισμα. Ἐν τῇ πραγματικότητι ἢ μετὰ τοῦ ἄνω τούτου διαμερίσματος ἐπικοινωνία θὰ ἐπετελεῖτο βεβαίως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, καὶ ἐσωτερικῶς, πιθανώτατα δὲ διὰ κλίμακος καταπακτῆς. Ἐπειδὴ ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς δὲν σφύζεται ὅλη, δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ γινώσκωμεν ἂν ὁ τεχνίτης εἶχε καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην ἀποδώσει.

Αἱ ἀπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας ἀναμνήσεις καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι χρήσιμοι, διότι ἀνακαλοῦσι πρὸς σύγκρισιν τὸ ὑπεράνω τοῦ μεγάρου τῆς Πηνελόπης εὐρισκόμενον *ὑπερῶν*, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐχρησιμοποίει ὡς κοιτῶνα.

Βλ. π. χ. Ὀδυσσ. τ 544 :

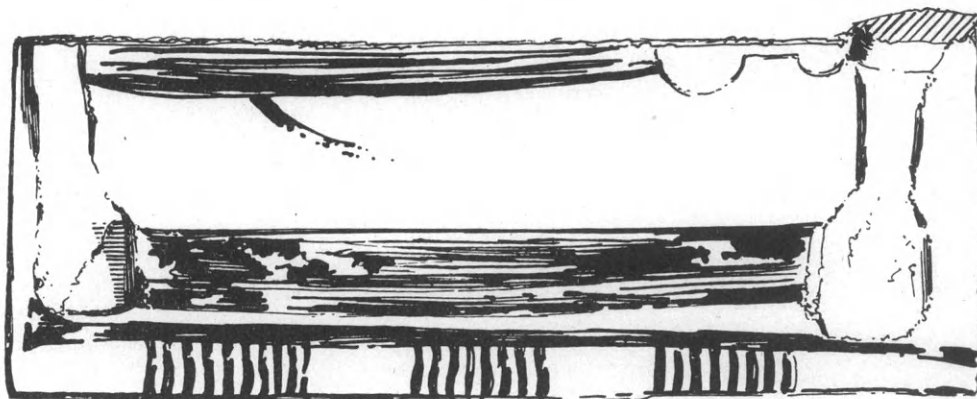
ἀλλ' ἢ τοι μὲν ἐγὼν ὑπερῶιον εἰσαναβᾶσα
λέξομαι εἰς εὐνὴν, ἣ μοι στονόεσσα τέτυκται

καὶ 600 :

ὣς εἰποῦσ' ἀνέβαιν' ὑπερῶια σιγαλόεντα

βλ. καὶ ρ 101 - 103 καὶ ἄλλα.

Διδακτικὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ στ. 5 τῆς ῥαψωδίας φ: *κλίμακα δ' ὑψηλὴν προσεβήσετο οἶο*

{Εἰκ. 14. Δάπεδον προστύλου χώρον κατὰ σχεδιογράφημα.

δόμοιο, διότι δηλοῖ σαφῶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὑπερῶου χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ αὐτὸ ῥητῶς. Ὡσαύτως καὶ ὁ στ. α 330 : *κλίμακα δ' ὑψηλὴν κατεβήσετο οἶο δ*. Ὁ Noack Hōmerische Paläste 56 ἔ. ἀφιέρωσε μακρὸν καὶ λεπτομερῆ λόγον εἰς τὸ περὶ τοῦ ὑπερῶου ζήτημα, ἀφορμὴν λαβὼν ἐξ ὧσων πρὸ αὐτοῦ ὁ τε Puchstein Arch. Anz. 1891, 43 καὶ ὁ van Leeuwen ἐν Mnemosyne (29) 1901, 239 ἔ. εἶχον γράψει, ἔδειξε δὲ ὅτι τὸ ἄνω διαμέρισμα τοῦτο μνημονεύεται εἰς σαφῶς χρονικῶς καθωρισμένα χωρία τῆς Ὀδυσσεΐας (Finsler Homer² I 2 (1924) σ. 45. (Περὶ τῆς προγενεστέρως θέσεως τοῦ ζητήματος βλ. Ἰω. Πρωτοδίκου De aed. homericiis 56 ἔ. Buchholz Die homer. Realien II 2, 117 ἔ. Helbig Das homer. Epos² 100).

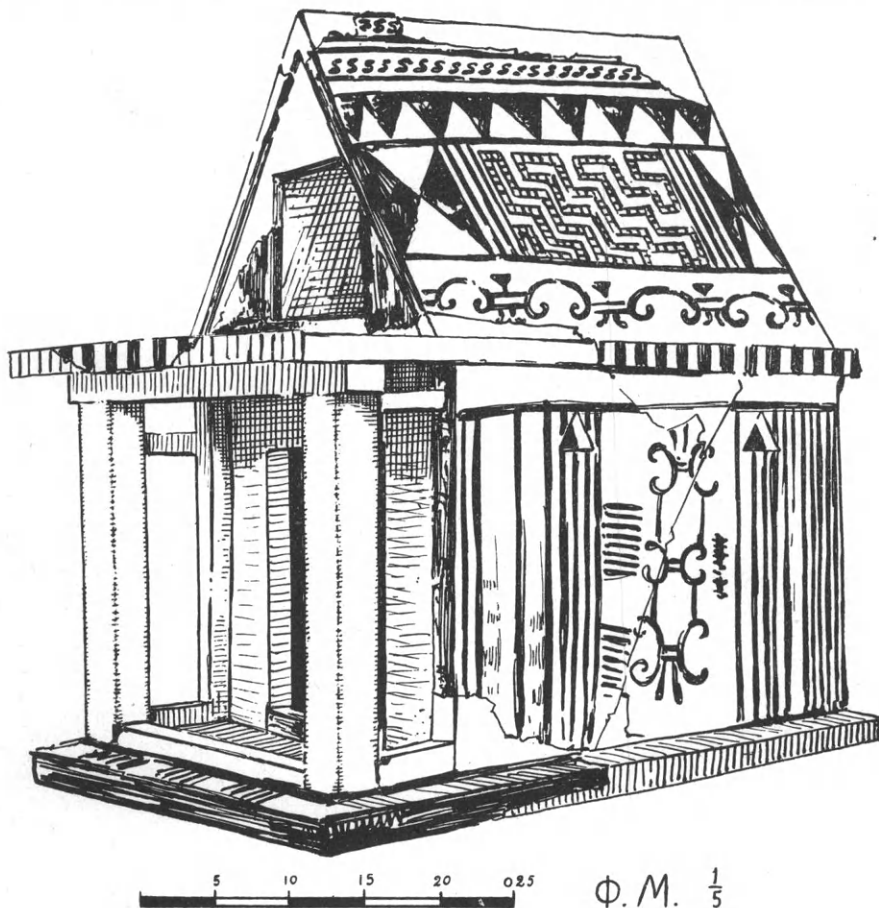
Καταλήγει δὲ ὁ Noack εἰς τὸ συμπέρασμα (σ. 68) ὅτι ἡ ὑπαρξις ἄνω διαμερίσματος τῆς οἰκίας ὡς ἰδιαιτέρας κατοικίας τῶν γυναικῶν εἶναι νεωτερισμὸς τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ τῶν ῥαψωδιῶν τῆς Ὀδυσσεΐας φ, χ καὶ ψ, ὁ δὲ ποιητὴς οὗτος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ταύτην διαμόρφωσιν τῆς οἰκίας τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων εἰσήγαγεν ὡς νέον στοιχεῖον εἰς τὸ ἔπος.

Οἱ χρόνοι τῶν ῥαψωδιῶν φ, χ καὶ ψ εἶναι κατὰ τὸν Wilamowitz (Homer. Untersuch.

228 ἐ. καὶ 80) τὸ ἐνωρίτερον ὁ 8^{ος} π. Χ. αἰών. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ δὴ περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ κατεσκευάσθη, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ ἡμέτερος ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος, ὁ ὁποῖος βεβαίως οὐχὶ ἄλλων, ἀλλὰ τῶν ιδίων αὐτοῦ χρόνων τὴν οἰκοδομικὴν συνήθειαν ἀποδίδει, παρέχει δὲ περὶ ταύτης αὐθεντικὴν μνημειακὴν μαρτυρίαν.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν τῇ μετέπειτα χρήσει ἡ λ. ὑπερῶν σημαίνει τὴν κοινῶς λεγομένην σοφίταν. Ὑπερῶι στοαὶ ἀναφέρονται ἐν ναοῖς: Πausan. 5, 10, 10 περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός· περὶ τοῦ Παρθενῶνος βλ. Michaelis Parthenon 23. Διηγεῖται δὲ ὁ Πλού-

Εἰκ. 15. Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου οἰκίσκου κατὰ προοπτικὸν σχεδιογράφημα.

ταρχος ἐν β. Πελοπίδου 35, 4 περὶ τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Θήβης «ὁ δὲ θάλαμος, ἐν ᾧ καθεύδειν εἰώθεσαν ὑπερῶς ἦν» (βλ. Λεξικά). Ἀναμνησκω δὲ καὶ τὸν ὑπερῶν περίπατον, τὸν ὁποῖον συνιστᾷ εἰς τὸν Ἀπελλᾶν ὁ Ἀσκληπιὸς κατὰ τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφὴν IG IV 1², 126, 10 = Dittenb. Syll³ III, 1170, 10, ἐνθα σημειοῦται τὸ χωρίον τοῦ Ἀντύλλου παρὰ τῷ Ὀρειβασίῳ I 508, 3 Dar.: οἱ δὲ ὑπερῶι πάντων περιπάτων προκριτώτεροι. Περὶ τοῦ ὑπερῶν περιπάτου τοῦ Κνιδίου Σωστράτου βλ. Plin. N. H. 36, 83. Λουκιαν. Ἐρωτ. 11 Newton Discoveries at Halikarnassus πίν. 26 ἐ. (Ditt.), προσθετέος δὲ ὁ Σώστρατος οὗτος εἰς τοὺς παρὰ Pauly RE² III A, 1199 ἐ. ἀναφερομένους.

Ὑπερῶιον οἶκημα κεῖται πλήρως ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Περγάμου Ath. Mitt. 1902, 51 στ. 21. Ὁ δὲ ὑποκοριστικὸς τύπος ὑπερῶδιον ἀπαντᾷ ἐν Δηλιακῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 250 π.Χ. BCH (27)

1903, 61. Ὑπερώδιον τεθυρωμένον παρέχει ἡ ὡσαύτως ἐκ Δήλου ἐπιγραφὴ BCH (6) 1882, 63. (βλ. Herwerden Lexicon II, 1513), ὑπερώδια δύο τεθυρωμένα παρέχουσιν αἱ Δηλιακαὶ ἐπιγραφαὶ BCH (32) 1908, 77 ἀριθ. 19. IG XI 2, 287, A 171. Durrbach Inscriptions de Délos, comptes des hiéropes (290-371) 351, 6 κἄ. Ἄλλας δὲ μνείας ὑπερώων βλ. παρὰ Durrbach αὐτ. 290, 25. 87. 127. 370, 30 κἄ. καὶ Milet III Delphinion σ. 172 ἀριθ. 32.

Ἡ οἰκία τῆς Κίρκης. Ἡ ἀπόκτησις τοῦ ἐξώστου ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην καὶ ἄλλο χωρίον τῆς Ὀμηρικῆς Ὀδυσσεΐας, ἔνθα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἱλαροτραγικοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἑλπήνωρος, παρέχονται καὶ ἀρχιτεκτονικαὶ τινες λεπτομέρειαι τῶν ἱερῶν δωματίων τῆς Κίρκης, ἐμμέσως βεβαίως ἐκ τῆς διηγήσεως συναγόμεναι.

Οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες περὶ τὸ θέμα τῆς Μυκηναϊκῆς στέγης παραδέχονται, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὴν στέγην τῆς Κίρκης ὀριζόντιον ἦτοι ὀλόκληρον ἐν εἵδει ἡλιακωτοῦ. Ἡ νέα ὁμως, ἄγνωστος πρότερον, μορφή τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου παρουσιάζει συνδυασμὸν σαγματοειδοῦς στέγης καὶ ἐξώστου ἐκ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἦτοι ἐκ τῶν χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐποιήθησαν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη. Εἰς τὴν νέαν ταύτην μορφήν τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου δύναται ἄριστα νὰ προσαρμοσθῇ τὸ Ὀμηρικὸν χωρίον, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀποκλείεται ἀπολύτως καὶ ἡ ὑπαρξὶς ὀριζοντίου στέγης.

Ἐν τῇ 10^ῃ ῥαψωδίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας, τῇ φερομένῃ ὑπὸ στοιχεῖον κ, ὁ Ὀμηρος διηγείται ἀπὸ στ. 541 πῶς ὁ Ὀδυσσεὺς πειθόμενος εἰς τὴν προτροπὴν τῆς Κίρκης ἀποφασίζει νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν Ἄδην καὶ νὰ ἐρωτήσῃ ἐκεῖ τὸν Τειρεσίαν πῶς καὶ πότε θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα. Ἐπειγόμενος δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ ἀναχωρήσῃ ἀφυπνίζει καὶ παροτρύνει τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ *μειλιχίους ἐπέεσσι*, ἵνα ἐτοιμασθῶσι διὰ τὸ σημαντικὸν ταξίδιον.

«Μηκέτι νῦν εὐδοντες ἄωτεῖτε γλυκὺν ὕπνον,
» ἄλλ' ἴομεν· δὴ γάρ μοι ἐπέφραδε πότνια Κίρκη.
» ὥς ἐφάμην, τοῖσιν δ' ἐπεπεΐθετο θυμὸς ἀγῆνωρ.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἐπέφρωτο νὰ ἀπαγάγῃ οὐδ' ἀπὸ τοῦ τόπου τούτου ἀλωβήτους τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς (οὐδὲ μὲν οὐδ' ἔνθεν περ ἀπήμονας ἦγον ἐταίρους), διηγείται δὲ ἀπὸ στίχ. 552-560 τὸ ἱλαροτραγικὸν ἐπεισόδιον τοῦ Ἑλπήνωρος.

Ἑλπήνωρ δέ τις ἔσκε, νεώτατος, οὔτε τι λῆν
ἄλκιμος ἐν πολέμῳ οὔτε φρεσὶν ἦσιν ἀρηρώς·
ὅς μοι ἄνευθ' ἐτάρων ἱεροῖς ἐν δώμασι Κίρκης
ψύχρος ἱμείρων, κατελέξατο οἶνοβαρείων.
κινυμένων δ' ἐτάρων ὄμαδον καὶ δοῦπον ἀκούσας
ἐξαπίνης ἀνόρουσε, καὶ ἐκλάθετο φρεσὶν ἦσιν
ἄπορρον καταβῆναι ἰὼν ἐς κλίμακα μακρὴν,
ἀλλὰ κατ' ἀντικρὺν τέγος πέσεν· ἐκ δὲ οἱ αὐχὴν
ἀστραγάλων ἐάγη, ψυχὴ δ' Αἰδόσδε κατήλθεν.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Ὀδυσσεὺς ὁ νεώτατος τῶν ἐταίρων αὐτοῦ Ἑλπήνωρ, ὁ ὁποῖος δὲν διεκρίνετο καὶ παρὰ πολὺ διὰ τὴν πολεμικὴν του ἀνδρείαν οὐδὲ διὰ τὴν φρό-

νησίν του, ἐπειδὴ ἦτο μεθυσμένος καὶ ἐπόθει ὡς ἀντίδοτον ὀλίγην δροσιὰν ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐταίρων καὶ κατεκλίθη ἐπάνω εἰς τὰ ἱερὰ δώματα τῆς Κίρκης. Ἀλλ' ὅτε ἤκουσε θόρυβον τῶν φωνῶν καὶ τῶν βημάτων τῶν κινουμένων ἐταίρων ἐπετάχθη ἀποτόμως καί, ἐπειδὴ δὲν εἶχε συνέλθει ἀκόμη καλῶς ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐλησμόνησεν ἐντελῶς νὰ καταβῇ πάλιν ὀπίσω διὰ τῆς μακρᾶς κλίμακος, καὶ ἔλαβε τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, οὕτω δὲ κατέπεσε κατ' εὐθείαν κάτω ἀπὸ τὴν στέγην κλπ.

Τὸ ἐπεισόδιον, καθ' ἑαυτὸ ἄνευ ἰδιαίτερας σημασίας πλὴν τῆς ἀδρᾶς κωμικότητος, προσλαμβάνει σπουδαιότητα, ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν τόπον, ἐν τῷ ὁποίῳ διεδραματίσθη ἤτοι τὰ ἱερὰ δώματα τῆς Κίρκης, διότι τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθώμεν ὠρισμένον τινὰ οἰκοδομικὸν τύπον, ὁ ὁποῖος νὰ ἀνταποκρίνεται κατὰ τὰ κρίσιμα σημεία πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν διήγησιν.

Βεβαίως τὸ Ὀμηρικὸν χωρίον δὲν παρέχει πάντα τὰ στοιχεῖα πρὸς καθολικὴν ἀναπαράστασιν τῆς οἰκίας-ναοῦ τῆς Κίρκης κατὰ τὸ πλήρες ἐσωτερικὸν αὐτῆς διάγραμμα, ἀλλὰ παρέχει, τόσα τοῦλάχιστον στοιχεῖα, ὅσα ἀρκοῦσιν, ὅπως ἀνακτήσωμεν αὐτὴν καθ' ὕψος.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι: πρῶτον ὅτι ὁ Ἑλπήνωρ *οἶνοβαρείων καὶ ψύχεος ἱμείρων κατελέξατο ἐν ἱεροῖς δώμασι Κίρκης*· ἡ φράσις ψύχεος ἱμείρων δικαιολογεῖ τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ χῶρος, τὸν ὁποῖον ἐξέλεξεν ὁ Ἑλπήνωρ, ἦτο ψυχρὸς, πιθανώτατα δὲ ὑπαιθρὸς.

Ὅτι δὲ ὁ Ἑλπήνωρ ἀνῆλθεν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον διδάσκει τὸ δεύτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον πληροφορεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐκ τῆς αἰφνιδίου ἀφυπνίσεως προσελθούσῃ συγχύσει του ὁ Ἑλπήνωρ *ἐκλάθετο φρεσὶν ᾗσιν ἄφορρον καταβῆναι ἐς κλίμακα μακρὴν* ἤτοι εἰς τὴν αὐτὴν προφανῶς κλίμακα, δι' ἧς ἀνῆλθε.

Τὸ τρίτον ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον παρέχει ἡ περὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ εἴδησις: *ἀλλὰ κατ' ἀντικρὺ τέγεος πέσεν*, διότι ἐκ ταύτης συνάγομεν ὅτι ἔπεσε ἀπὸ τὸ πάτωμα τῆς στέγης κατ' εὐθείαν κάτω καί, ἐπειδὴ τὸ ψύχεος ἱμείρων ἀπαιτεῖ ὑπαιθρὸν χῶρον, ἔπεσεν οὐχὶ μόνον κάτω, ἀλλὰ καὶ ἔξω. Ὅτι δὲ ὁ τόπος, ἐν ᾧ κατεκλίθη ὁ Ἑλπήνωρ, ἦτο ὅπωςδήποτε ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς κλίμακος, ἐμφαίνεται, νομίζω, ἐκ τοῦ ἐπιρρηματικοῦ ἐπιθέτου *ἄφορρον*, τὸ ὁποῖον σημαίνει νὰ γυρίσῃ ὀπίσω ἐκεῖ, ὁπόθεν ἀνῆλθε καὶ νὰ καταβῇ τὴν μακρὰν κλίμακα. Ἐν τῷ χωρίῳ δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς ποῦ ἔκειτο ἡ μακρὰ αὕτη κλίμαξ, ἀλλὰ δύναται νὰ εἰκασθῇ ὅτι ἦτο ἐσωτερικὴ.

Ἐκ τῆς σαφοῦς ταύτης ἐννοίας τοῦ χωρίου βεβαίως ὁρμώμενοι οἱ ἐρμηνευταὶ λέγουσιν ὁμοφώνως καὶ συντόμως ὅτι τὸ ἐν στ. 554 *ἱεροῖς ἐν δώμασι Κίρκης* ἐρμηνευτέον «ἐπὶ τῶν ἱερῶν δωματίων τῆς Κίρκης», ὁ δὲ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ κειμένου ἐν τῇ σειρᾷ τῆς βιβλιοθήκης Guillaume Budé γνωστὸς Ὀμηριστὴς Victor Bérard καὶ εἰσάγει, ἄνευ ἀνάγκης νομίζω, εἰς τὸν στίχον τὴν διόρθωσιν *ἱεροῖς ἐπὶ δώμασι Κίρκης*.

Λ'Odyssee II σελ. 80 στ. 554: «Bérard: ἐνὶ Vulg. sine sensu cf. introd.». Introduction à l'Odyssee II, 128 ἐ., ὅπου ὁμως δὲν γίνεται εἰδικὸς λόγος περὶ τῆς διορθώσεως. Τοὺς σχετικὸς στίχους ὁ Bérard μεταφράζει «au lieu d'aller tourner par le grand escalier, il va droit devant lui, tombe du toit, se rompt les vertèbres du col etc.».

Ἀλλ' ἡδὴ ὁ Εὐστάθιος ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς εἰς Ὅμηρον, Ὀδυσσ. κ 559, παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς: «Πίπτει δὲ κατ' ἀντικρὺ τέγεος ὁ Ἑλπήνωρ ἐν ὑπαίθρῳ ἄνω κείμενος διὰ τὸ τὰ δώματα

μὴ κεραμωτὰ εἶναι, ἀλλ' ὅποια καὶ νῦν ὡς εἰκὸς μυριαχοῦ, ὧν ταῖς δοκοῖς γῇ ἐπαμᾶται, ὡς ἐντεῦθεν τὴν στέγην χρήσιμον εἶναι καὶ πρὸς τὸ ἐγκοιμᾶσθαι, καὶ εὐχερὲς εἶναι καταπίπτειν ἐκεῖθεν τοὺς μὴ νήφοντας».

Ἐκ τοῦ χωρίου εἶναι εὐκόλον νὰ συναχθῇ ὅτι ὁ οἶκος τῆς Κίρκης εἶχε δύο διαμερίσματα, ἐν ἰσόγειον κλειστὸν καὶ ἐν ἀνώγειον, τὸ ὁποῖον διὰ τὸ «ψύχεος ἱμείρων» οἱ ἐρμηνεύοντες δέχονται ὡς ὑπαιθρον ταράτσαν, χρησιμεύουσαν συγχρόνως καὶ ὡς στέγην τοῦ οἰκοδομήματος ἥτοι κατὰ τὸν τύπον τῶν σημερινῶν νησιωτικῶν «δωμάτων» ἢ ἡλιακωτῶν, ἀλλ' ἄνευ προφυλακτικοῦ θωρακίου, διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταπέσῃ ὁ Ἑλπήνωρ. Ὁριζόντιον στέγην διὰ τὴν οἰκίαν τῆς Κίρκης δέχεται καὶ ὁ Perrot Hist. de l'art VI, 680 (terrasse) καὶ ὁ Noack Homer. Paläste σ. 98 σημ. 87 καὶ ἡ Rider The Greek House (1916), 179, ἀκριβῶς, διότι ὁ Ἑλπήνωρ ἐκοιμήθη ἐπ' αὐτῆς. Καὶ δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κοιμηθῇ τις ἐπὶ ὑψηλῆς σαγματοειδοῦς στέγης. Καὶ ὁ Kurt Müller αὐτ. 66 παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῷ Ὀμηρικῷ κόσμῳ ἐκτὸς τῶν ἀποτόμων ἀετωμάτων τῆς Ἰλιάδος (Ψ 711 Ω 448) ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κίρκης μετὰ ὀριζοντίου στέγης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναζητεῖ δροσερὸν ὕπνον ὁ Ἑλπήνωρ¹.

Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου παρέχει μικτόν, τρόπον τινά, τύπον, ἀετωματικὴν μὲν ἔχοντα τὴν στέγην, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ μετ' αὐτῆς παρέχοντα καὶ εὐρεῖαν ὀριζόντιον ὑπαιθρον ἐπιφάνειαν ὑπεράνω τῆς προστάσεως. Χωρὶς νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι οὕτω μόνον ἦτο κατεσκευασμένη ἡ οἰκία τῆς Κίρκης, δύναται ἀσφαλῶς νὰ δεχθῇ ὅτι καὶ τοιαύτην ἡδύνατο αὕτη νὰ ἔχῃ μορφήν, διότι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τύπου περιέχουσι πάντα τὰ κύρια ἀρχιτεκτονικὰ σημεῖα, τὰ ὅποια συνάγομεν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ὀμήρου. Καὶ ὑπερῶς ὀροφος ὑπάρχει ἐν τῷ κοίλῳ τῆς στέγης, ὅπου ἀνῆλθεν ὁ Ἑλπήνωρ διὰ τῆς μακρῆς κλίμακος, καὶ ἀμέσως συνεχόμενος μετὰ τοῦ πατώματος τοῦ ὀρόφου τούτου καταλληλότατος ἐξώστης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ εὗρῃ ὅ,τι ἐξήτει ὁ ψύχεος ἱμείρων ἑταῖρος τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ἐστερημένου παντὸς προφυλακτικοῦ στηθαίου, ἦτο εὐκολώτατον νὰ καταπέσῃ οὗτος ἀντικρὺν τέγεος.

Ὁ Noack Hom. Pal. 98 σημ. 87 παρατηρεῖ συντόμως ὅτι «ἡ κλίμαξ παρὰ τῇ Κίρκῃ

¹ Ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς στέγης τῶν Μυκηναϊκῶν οἰκοδομημάτων ὁ Dörpfeld παρὰ Schliemann Tiryns 310 Athen. Mitt. (24) 1899, 95, ὁ Perrot-Chipiez Hist. de l'art VI 680, 689 πίν. 11, ὁ Holland Amer. Journ. of Arch. (24) 1920, 332 ἐ., ὁ K. Müller Ath. Mitt. αὐτ., τέλος δὲ καὶ ὁ Wace Brit. Sch. Annual 25, 199 δέχονται ὀριζόντιον τὴν στέγην τῶν Μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Ἀετωματικὴν δὲ στέγην θεωροῦσι πιθανώτερον ὁ Middleton Journ. Hell. Stud. (7) 1886, 166, ὁ Franz von Reber Die phrygischen Felsdenkmäler (Abh. bayr. Akad. (21) 1898, 498 ἐ., ὁ Leroux Origines de l'édif. hypostyle 48, ὁ Fiechter παρὰ Pauly RE² VII, 2532, ὁ Schuchhardt Alteuropa² 214. Βλ. ὡσαύτως τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἀρχιτέκτονος Oscar Reuther Urformen des Sparren und Pfettendaches Ath. Mitt. (50) 1925, 112 ἐ. 116. Τελευταῖον δὲ K. Müller Tiryns III (1930) 189 § 33.

Προκειμένου περὶ τῶν νεολιθικῶν μεγάρων τῆς Θεσσαλίας,

τὰ ὅποια εἶναι πρόδρομοι τῶν Μυκηναϊκῶν, τῶν Ὀμηρικῶν καὶ τοῦ Ἑλλ. ναοῦ, ἤδη ὁ Τσουντας ἐν Προϊστορ. ἀκροπ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου 62 (μέγαρον Β Διμηνίου) 63 (μέγαρον 24 Διμηνίου) 97 (διπλοῦν μέγαρον Σέσκλου) συνήγαγε πειστικῶς τὴν ὑπαρξίν ἀετωματικῆς ἢ σαγματοειδοῦς στέγης (βλ. καὶ σ. 394).

Ἡ Paola Montuoro, L'origine della decorazione frontonale (Memorie Accad. Lincei 1925, Ser. 6, vol. I, fasc. IV) 276 ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος οἱ Ἕλληνες ἐπιθυμοῦντες νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν ναὸν προσφορώτερον καὶ στερεώτερον σύστημα στεγάσεως ἀντικατέστησαν πρὸς τοῦτο τὴν ἀρχέγονον ὀριζόντιον στέγην (terrazza) διὰ τῆς ἀμφικλινοῦς ἥτοι σαγματοειδοῦς, ἢ ὁποία διηκόλυε τὴν ροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι ὁμῶς ἀναμφισβητήτως πολὺ ἀρχαιότερα (βλ. κατωτέρω).

κ 558—κ 63 καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν υπάρξεως υπερφόν· διότι δύναται νὰ φέρῃ μόνον πρὸς ὀριζόντιον στέγην. Ἀλλ' ὅστις ὁμῶς πιστεύει τοῦτο (τὴν ὑπαρξιν δηλ. υπερφόν), ἃς ἀναγνώσῃ ὅσα λέγει ὁ Wilamowitz (Hom. Unters. 144 ἐ.) περὶ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ἐπεισοδίου». Καὶ τὸ ὑστερογενὲς τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἑλήνορος¹ καὶ ἡ ἀπόκτησις τύπου οἰκίας τῶν ὑστάτων γεωμετρικῶν χρόνων, ἐχούσης καὶ υπερφόν καὶ ὑπαιθρον τμήμα, δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν ὅτι δυνατόν ὁ ποιητὴς τοῦ μέρους ἐκείνου νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τοιαύτας οἰκίας.

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου, τὸν ὁποῖον ἀνεκτήσαμεν διὰ τε τῆς πρώτης ὑπὸ τοῦ K. Müller γενομένης συμπληρώσεως καὶ διὰ τῆς παρούσης δευτέρας οὐσιώδους τροποποιήσεως, ἐνέχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν θεμελιωδῶν αὐτῆς μορφῶν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ πῆλινος οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ διαμορφώσει ἀποτελεῖ βεβαίως σπουδαίαν συμβολὴν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἱστογραφίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὀρθογραφίαν αὐτοῦ ἥτοι τὴν καθ' ὕψος τομήν, τὴν ἀνωδομίαν δηλαδὴ αὐτοῦ, μάλιστα δὲ διὰ ταύτην· διότι, ἐν ᾧ περὶ τοῦ διαγράμματος ἢ τῆς ἄλλως λεγομένης κατόψεως ἔχομεν καὶ ἄλλα τινὰ παραδείγματα, περὶ τῆς καθ' ὕψος κατασκευῆς ὁ οἰκίσκος ἀποβαίνει μοναδικὸν καὶ πολυτιμώτατον μαρτύριον, παρέχων ὅσα στοιχεῖα δὲν δύναται νὰ παρὰσχῶσιν εἰς ἡμᾶς τὰ πραγματικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀρχαίων ναῶν ἢ οἰκιῶν εἴτε διὰ τὴν ὀλικὴν ἐξαφάνισιν εἴτε διὰ τὴν μερικὴν μὲν, ἀλλ' εἰς οὐσιώδη αὐτῶν στοιχεῖα καταστροφὴν. Κυριώτατα δὲ τοῦτο ἰσχύει περὶ τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ οἰκίσκος.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τοὺς ἀπὸ παναρχαίων προῖστορικῶν χρόνων κρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι οἰκοδομικοὺς τύπους, παρατηροῦμεν ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ μέτρου τῆς συχνότητος αὐτῶν δύο ὁμάδες οἰκημάτων ἀπαντῶσιν ἥτοι τὰ καμπυλόγραμμα καὶ τὰ εὐθύγραμμα κτίσματα. Βλ. νῦν καὶ Carl Weickert Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) 5 ἐ.

Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν καμπυλογράμμων κτισμάτων υπάγοντα τὰ κυκλικά, τὰ ἐλλειψοειδῆ ἢ ἐλλειπτικά ἢ ῥοειδῆ, τὰ πεταλόσχημα καὶ τὰ ἀψιδωτά. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔχουσι μὲν συχνάκις τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐλαφρῶς καμπύλας, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσι πλήρη ἐλλειψοειδῆ σχηματισμόν, διότι ἡ ἐτέρα τῶν στενῶν πλευρῶν σχηματίζεται εὐθύγραμμως.

Τὸ κυκλικὸν διάγραμμα ἀπαντᾷ ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ Θεσσαλίᾳ (Τσοῦντα Προῖστ. ἀκρ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου 84. 116 ἐ.), μαρτυρεῖ δὲ περὶ παναρχαίων οἰκήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐν μονιμωτέρᾳ ὕλῃ προσηρμόσθησαν πρὸς τὸ σχῆμα τῆς προχειροτέρας ἀχυροπλέκτου ἢ κλαδοπλέκτου κωνικῆς καλύβης, τῆς ἐκπροσωπούσης πρωτόγονον τύπον τῆς ἀνθρωπίνης οἰκήσεως (βλ. W. Wundt Völkerpsychologie III Die Kunst 248. Franz Oelmann Haus u. Hof im Altertum I (1927), 22 ἐ.).

1 Βλ. E. Rhode Rhein. Mus. (50) 1895, 615. M. Mayer Jahrbuch (40) 1925, 42 ἐ.

Παραδείγματα οικήσεων κυκλικῆς ἰχνογραφίας ἀπαντῶσι συχνὰ καὶ ἐν Ὁρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ἐν τῷ πρώτῳ στρώματι, τῷ λεγομένῳ τῶν στρογγύλων καλυβῶν καὶ ἀνήκοντι εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, Ἡ ἀνεύρεσις τῶν οικήσεων τούτων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διδακτικὴν ἔρευναν τοῦ Bulle Orchomenos I, 20 ἔ. Βλ. Τσουντα Πρ. ἀκρ. Διμ. καὶ Σ. 383. Μυλωνᾶ Νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 68 ἔ. εἰκ. 65.

Ἐκ τῶν κυκλικῶν σχημάτων προῆλθον τὰ ἀρτίως ἐλλειψοειδῆ ἢ ῥοειδῆ κτίσματα, τῶν ὁποίων παραδείγματα ἔχομεν τοῦτο μὲν τὴν ἐν Χαμαιζίῳ τῆς Κρήτης γνωστὴν μεσομινωικὴν οἰκίαν (Ξανθοιδίδης Ἀρχ. Ἐφημ. 1906, 119), τοῦτο δὲ τὴν ῥοειδῆ οἰκίαν τοῦ Ἑρινίου τῆς Θεσσαλίας (Wace-Thompson Prehist. Thessaly 190), ἀνήκουσαν πιθανῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀρχομένης χαλκοκρατίας. Ἀξίον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ οἰκία αὕτη τοῦ Ἑρινίου δὲν εἶναι τελείως καμπυλόγραμμος, ἀλλ' ἔχει τὰς συνδεούσας τὰς δύο ἀψίδας πλευρὰς εὐθείας. Ὁ K. Schuchhardt *Alteuropa*² 87 παραβάλλει πρὸς Ἀσσυριακὴν οἰκίαν ἐπὶ ἀναγλύφου (βλ. ὁμοίου διαγράμματος οἰκίαν ἐν Κεβρέρῳ τῆς Ἀσσυρίας Oelmann Haus u. Hof I, 98 εἰκ. 81β). Τὰ ἀψιδωτὰ ἐλλειψοειδῆ κτίσματα οἷα εἶναι π.χ. τὰ ἐν Θέρμῳ καὶ δὴ τὸ μέγαρον Α, δὲν φαίνονται ὅτι προέρχονται ἀμέσως ἐκ τῶν κυκλικῶν, ἀλλ' ἐμμέσως ἤτοι διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἄλλου τινὸς τύπου. Ὁ ἄλλος οὗτος τύπος πιστεύω ὅτι εἶναι ὁ πεταλόσχημος, ὁ ὁποῖος παρήχθη ἐκ τοῦ κυκλικοῦ διὰ τῆς διανοίξεως τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον χώρου. Ἀπαντᾷ δέ, ὡς γνωστόν, ὁ πεταλόσχημος τύπος καὶ ἐν Ὁρχομενῷ καὶ ἐν Εὐτρήσει καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (Bulle Orchomenos 35 ἔ., στρῶμα τῶν βόθρων πρωτοελλαδικόν. Goldman Notes on Eutresis 33. 35 εἰκ. 28-29 ΠΕ στρῶμα. — Τὸ νέον βιβλίον τῆς Goldman περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Εὐτρήσεως δὲν εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν Ἀθήναις. — Περὶ τῆς Ὀλυμπίας νεωτάτη ἔκθεσις Doerpfeld Arch. Anzeiger 1930, 115 ἔ. 117-18 εἰκ. 10).

Ἐκ τοῦ πεταλοσχήμου τύπου εἶναι ἔπειτα εὐκόλος ἡ μετάβασις εἰς τὸν ἀψιδωτὸν τύπον διὰ τῆς μείζονος διανοίξεως τοῦ πετάλου καὶ διὰ τῆς ἀναγκαίας προεκτάσεως τῶν σκελῶν ὡς καὶ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς καμπυλότητος αὐτῶν.

Ἡ ἐξαφάνισις τῆς καμπυλότητος καὶ ἡ χρησιμοποίησις εὐθυγραμμῶν μακρῶν πλευρῶν παρέχει παραλλαγὴν ἀψιδωτῶν οἷα ἀπαντᾷ ἐν Ῥαχμανίῳ δις (Wace-Thompson Preh. Thessaly 37).

Ἐν Ὁρχομενῷ ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι τῶν βόθρων ἀπαντῶσι καὶ τὰ πεταλόσχημα διαγράμματα (Α) καὶ ἡμιελλειπτικά (Β) καὶ ἀψιδωτὰ μετὰ ὀξυκορύφου ἀψίδος καὶ εὐθυγραμμῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ προόψεως (Γ). Οἱ τύποι οὗτοι εἶναι προφανῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ἐκ δὲ τούτων ὁ ἀψιδωτὸς προῆλθε κατ' ἐπέκτασιν ἐκ τῶν δύο ἄλλων (Bulle αὐτ).

Ἡ γνώμη ὅτι τὸ πεταλόσχημον εἶναι ὁ ἀρχικὸς τύπος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθησαν πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῶν ἀνθρωπίνων οικήσεων δὲν φαίνεται πιθανή, διότι τὰ εὐθύγραμμα οἰκήματα ἀνήκουσιν εἰς τὰς στοιχειώδεις μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης κατοικίας. Περὶ τῶν κυκλικῶν οικήσεων καθ' ὅλου βλ. τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν παρὰ Fiechter Pauly RE² VII, 2523 ἔ. (Haus), πρόσθετες δὲ Pfuhl Festgabe für H. Blümner (1914) 19. Boëthius Ann. Brit. Sch. XXIV 1916-21, 161, ἔ.

Ὁ Leroux Origines de l'édif. hypost. 17 παράγει τὸν εὐθύγραμμον τύπον ἐκ τοῦ

σπηλαίου. Ὁ Boethius παράγει τὸν πεταλόσχημον ἐκ τοῦ ἐκ κλάδων ἡμικυκλικοῦ προπετάσματος τῆς πυρᾶς, συνήθους παρὰ τοῖς ἀγρίοις καὶ τοῖς βορείοις λαοῖς.

Ὁ μετ' εὐθυγράμμων μακρῶν πλευρῶν ἀψιδωτὸς τύπος, μῖγμά τι καμπυλογράμμου καὶ εὐθυγράμμου κτίσματος, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐσχηματίσθη ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ὀρθογωνίων οἰκοδομημάτων, τὰ ὅποια ἐκ παραλλήλου ὑφίσταντο. Πιθανώτατα δὲ καὶ τὰ καμπυλόγραμμα ἀψιδωτὰ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πεταλοσχημῶν ἐπέκτασιν παρωρμῆθησαν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιμηκεστέρων ὀρθογωνίων. Μικτοὺς θεωρεῖ καθ' ὅλου τοὺς τύπους τούτους καὶ ὁ Oelmann Haus und Hof (1927) 21, ἐν ᾧ ὁ Weickert Typen 11 τοῦναντίον φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοτελῶν τύπων.

Ἡ βεβαίωσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀψιδωτοῦ τύπου καὶ ἐν Ἀσίῃ καὶ ἐν Κοράκου ἤδη ἐν τῇ Πρωτοελλαδικῇ περιόδῳ δεικνύει ὅτι ὁ βίος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι μακρότατος, καλύπτων τὸ μεῖζον μέρος τῆς χαλκοκρατίας (βλ. Arch. Anzeiger 1927, 380. Blegen Korakou 75). Ὁ Blegen Zygouries (1928), 6 παρατηρεῖ ὅτι ἀψιδωτὰ κτίσματα δὲν εὐρέθησαν ἐν τῇ Πρωτοελλαδικῇ στρώματι τῶν Ζυγουριῶν, μολονότι ταῦτα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς γειτονικοὺς τόπους κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον. Διὰ τοῦτο βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ὁ ἀψιδοειδὴς τύπος ἦτο ὁ ἐπικρατῶν κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην περίοδον.

Ἄλλ' ὁ τὰ μάλιστα διαδεδομένος οἰκοδομικὸς τύπος ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι εἶναι ὁ εὐθύγραμμος τετράπλευρος κατ' ἐπικράτησιν μὲν ὀρθογώνιος, ἐνίοτε δὲ καὶ τραπεζιόσχημος καὶ οὐχὶ σπανίως τετράγωνος.

Ὁ ὀρθογώνιος οὗτος τύπος μετὰ σαγματοειδοῦς στέγης κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν ἀπὸ βορρᾶ μετὰ τῶν φορέων αὐτοῦ κατελθὼν ἐξετόπισεν ἤδη πρωῒμως τοὺς ἄλλους τύπους καὶ ἐπεκράτησεν ἐν τε τῇ ἀστικῇ οἰκοδομικῇ πρότερον καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ κατόπιν, ἀφ' ὅτου ἡ θρησκευτικὴ λατρεία ἀπῆτησεν ἴδια κτίσματα.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ τύπου τούτου ἐν ταῖς χώραις τῆς προελεύσεως αὐτοῦ ὁ Schuchhardt Alteuropa² 53 ἐ. εἰκάζει ὅτι τετράγωνα σχήματα ἀναπτύσσονται κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, ὅπου γίνεται οἰκοδομικὴ χρῆσις μακρῶν ξύλων, τοιαύτη δὲ περίπτωσις ἐπαρουσιάζετο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς λιμναίας οἰκήσεις, ἐν ᾧ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ δι' ἔλλειψιν λιμνῶν καὶ λιμναίων οἰκήσεων καὶ διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ πετρώδους ἐδάφους πρὸς ξυλοδομίαν ὁ ὀρθογώνιος τύπος δὲν ἐπεκράτησεν, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὴν κυκλικὴν οἰκοδομίαν καὶ πρὸς κατοικίαν καὶ πρὸς ἐνταφιασμόν. Τοιαύτη δὲ προτίμησις παρατηρεῖται εἰς τινὰς χώρας μέχρι καὶ σήμερον. Περὶ τῆς μορφολογικῆς σχέσεως τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου πρὸς τὰς ὑπερβορείους ξυλῖνας ὀρθογωνίους οἰκίας βλ. καὶ C. A. Boethius, ἐνθ. ἀν.

Ὅτι καθ' ὅλου εἰς τὰς ἀνθρωπίνους οἰκήσεις ἐπικρατεῖ ὁ ὀρθογώνιος τύπος, τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν μεγαλητέραν αὐτοῦ πρὸς ἀνάπτυξιν ἰκανότητα, ἡ ὅποια εἶναι ἀσυγκρίτως μικροτέρα καὶ στοιχειωδῶς περιορισμένη εἰς τὰ κυκλικὰ κτίσματα (βλ. Fr. Oelmann Haus und Hof I, 39 ἐ. 41).

Τὸ ὀρθογώνιον διάγραμμα ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι παρίσταται συντετελεσμένον κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ στοιχεῖα ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ περιόδῳ. Τὰ δὲ ζωτικά ταῦτα στοιχεῖα δὲν εἶναι μόνον τὸ καθ' ὅλου ἐξωτερικὸν σχῆμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῶν ὀρθο-

γωνίων προϊστορικῶν οἰκημάτων. Ἡ ἀρχὴ τῆς διατάξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου κατὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην κατεύθυνσιν, διατηρηθεῖσα κατὰ βάσιν ἀναλλοίωτος ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, ἔχει βεβαίως κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἱστορίαν.

Κατὰ λόγον τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν διαγράμματος τὰ ὀρθογώνια ταῦτα οἰκήματα δύνανται νὰ εἶναι κατὰ μὲν τὴν στοιχειωδεστάτην αὐτῶν μορφήν μονοθάλαμα, συμπύπτοντα πρὸς τὰς πρωτογόνους τετραγωνικὰς καλύβας, κατὰ δὲ τὰς μᾶλλον ἀνεπτυγμένας αὐτῶν μορφὰς κατ' ἐπικράτησιν διθάλαμα ἢ τὸ πολὺ τριθάλαμα.

Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ διαμερισμοῦ τοῦ χώρου τῶν προϊστορικῶν οἰκημάτων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι, ὡς γνωστόν, οὐχὶ μόνον τὸ ὀλιγοθάλαμον, ἀλλὰ κυρίως ἡ τοποθέτησις τῶν διαμερισμάτων οὐχὶ κατὰ παράταξιν, ἀλλὰ κατ' ἐπίταξιν ἥτοι ὀπισθεν ἀλλήλων καὶ ἐπικοινωνούντων δι' ἀλλήλων, προσιτῶν δὲ ἔξωθεν ἀπὸ τῆς στενῆς πλευρᾶς.

Ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τύπος τοῦ Ἑλλαδικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον ἢ κύτταρον, τὸ ὁποῖον ἐν περιπτώσει συνθετωτέρου οἰκοδομήματος ἐπαναλαμβάνεται, παραπληρούμενον, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ ὑπὸ τινων μονοθαλάμων συγκροτημάτων (Ἀνάκτορα Τίρυνθος, Μυκηνῶν, Ἀρνης, Τροίας VI κλπ.).

Τὸ κατὰ βάθος διαμεμερισμένον στοιχειῶδες τοῦτο μετὰ προδόμου ὀρθογώνιον οἶκημα, τὸ καλούμενον μέγαρον, ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ προμυκηναϊκῇ Τροίᾳ II, τότε ἤδη ἀπὸ Βορρᾶ κατελθόν.

Ἐν Τίρυνθι εἶναι διδακτικὴ ἡ εὗρεσις μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος ὑπὸ τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀκροπόλεως, διότι δεικνύει πῶς ὁ βόρειος ὀρθογώνιος οἰκοδομικὸς συρμὸς εἰσέδυσσε καὶ ἔξετόπισε τὸν καμπυλόγραμμον τύπον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (βλ. Kurt Müller (Ath. Mitt. (38) 1923. 65 ἔ. Tiryns III, 80 ἔ. 200).

Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νέου διαμεμερισμένου κτίσματος, ὥστε ἡ κατ' ἐπίταξιν διαίρεσις τοῦ μεγάρου ἀκολουθεῖται ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι καὶ ὑπὸ μὴ ὀρθογωνίων κτισμάτων ἥτοι ἑλλειπτικῶν ἢ ἀψιδωτῶν (Ἐρίνιον, Θέρμος, Εὐτρησις).

Ἐν Κρήτῃ τούναντίον, ὅπου τὸ διάγραμμα τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων εἶναι ἐντελὲς διάφορον, πολυσύνθετον καὶ ὄντως δαιδάλειον, ἀπ' ἄλλων τόπων εἰλημμένον, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἡ μεσομινωϊκὴ ἑλλειπτικὴ οἰκία τοῦ Χαμαιζίου ἔχει διαίρεσιν ὁμοίαν κατ' ἀρχήν, εἰ καὶ ἐν μικρᾷ κλίμακι, πρὸς τὴν τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀρχὴν στοιχοῦσι καὶ μικρότερα ὀρθογώνια Κρητικὰ κτίσματα ἥτοι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρατακτικῆς συγκεντρώσεως θαλάμων περὶ μίαν μεγάλην ἢ μικρὰν αὐλήν, εἰς πλείονας ὀρόφους, τῶν ὁποίων ὁ ἐσωτερικός, ἐκτὸς τοῦ ἀπὸ τῆς αὐλῆς, φωτισμὸς διευκολύνεται διὰ φωταγωγῶν.

Ἐκ τῶν παραλλαγῶν τοῦ τετραπλεύρου σχήματος ἡ μόνη ἀξία μνείας εἶναι ἡ τραπεζιόσχημος, ὡς ἔγγιστα τετράγωνος, οἰκία τοῦ Τσαγγλίου τῆς Φθιώτιδος, ὅπου ἡ ἐσωτερικὴ διάθεσις τοῦ χώρου εἶναι ἀπλουστάτη, σχεδὸν μονοθάλαμος μετὰ τινων διὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντηρίδων σχηματιζομένων κογχῶν οἶαι καὶ αἱ ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν μεγάρων τῆς Τροίας II (Dörpfeld Troja und Ilion I 83 ἔ. εἰκ. 25), ἀπώτεροι πρόγονοι τῶν ὁμοίων κογχῶν τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος, τοῦ ἐν Λουσοῖς ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ἐν Λευκάδι ἀρχαῖου ναοῦ (Ath. Mitt. (21) 1906, 364. Weickert Typen 36), ἴσως δὲ κ. ἄ. Ἀξιόλογον ἀρχιτεκτονικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς οἰκίας

τοῦ Τσαγγλίου εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας παραλλήλου πρὸς τὸν τοῖχον τῆς εἰσόδου, διαιρούσης τὴν οἰκίαν εἰς δύο κλίτη καὶ ἀναμιμνησκούσης τὴν γνωστὴν οἰκίαν τῆς Τροίας VIc (Dörpfeld αὐτ. I, 170 ἐ.), τὸν ναὸν τῆς Νεανδρείας τῆς Τρωάδος (Koldewey Neandria 23 ἐ.) τὸν ναὸν τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν, τὸν ἐννεάστυλον τῆς Ποσειδωνίας, τὸ λεγόμενον μικρὸν μέγαρον ἐν Gäggera παρὰ τὸν Σελινοῦντα (Koldewey - Puchstein 3 εἰκ. 3. 17 εἰκ. 15. 92 εἰκ. 64), καὶ τοὺς προγενεστέρους τούτων δικλίτους ναοὺς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (Σπάρτης, Θέρμου κλπ.), τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς παλαιοτέρας κληρονομίας¹.

Ἐκ πάντων τῶν τύπων τούτων κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μάλιστα κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους, ἔχει, ὡς γνωστόν, τὸ διμερὲς ὀρθογώνιον οἶκημα, τὸ ἔχον ἀνοικτὸν τὸ πρῶτον διαμέρισμα καὶ σχηματίζον ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ τοιχειῶδες σχῆμα τοῦ ἐν παραστάσι κτίσματος, τοῦ μεγάρου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν γονιμωτάτην ἀφετηρίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ. Ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία διδάσκει ὅτι τὸ προστῶν εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ οἰκήματος τῆς Ἀρίας ἢ ἄλλως Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἢ Ἰνδογερμανικῆς λεγομένης ὁμοφυλίας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εὐρύτατα ἀπαντᾷ μετὰ ποικίλων παραλλαγῶν (βλ. F. Behn ἐν Ebert Reallex. der Vorgeschichte τόμ. 14^φ (1929) 216 ἐ.).

Τὸ προστῶν τοῦτο, ἐὰν μὲν εἶναι ἡμίκλειστον διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ οἰκήματος, σχηματίζει τὸν μνημονευθέντα ἐν παραστάσι διμερῆ τύπον, ἐὰν δὲ εἶναι ἀνοικτὸν ἥτοι ἐὰν οἱ πλάγιοι τοῖχοι δὲν προεκτείνωνται, σχηματίζει τὴν ἀπλὴν πρόστασιν, ἐν ᾗ οἱ κίονες βαστάζουσιν τὴν εἴτε καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προόψεως εἴτε ἐν μέρει μόνον ὑπὲρ τὴν εἴσοδον ἐν εἴδει προστεγάζματος προεκτεταμένην ὀροφὴν ἢ τὴν ὅλην στέγην.

Ὁ πρόστυλος οὗτος τύπος εἶναι ἀσφαλῶς σημαντικώτερος τοῦ ἐν παραστάσι, διότι ἐκ τούτου παρείχετο ἡ εὐκολία, ἴσως δὲ καὶ ἀφετηρία πρὸς ἀνάπτυξιν ἐνὸς ἄλλου σπουδαίου ἀρχιτεκτονικοῦ στοιχείου, δηλ. τῆς περὶ τι κτίσμα κιονοστοιχίας. Ἐκ τῆς προστάσεως ἄρα ἡ περίστασις· διότι φυσικὸν εἶναι ἡ πρώτη σκέψις προφυλάξεως ἀπὸ βροχῆς ἢ ἡλίου νὰ ἐγεννήθῃ διὰ τὴν εἴσοδον, ὅπου συχνάκις παρίσταται ἀνάγκη ἀναμονῆς.

Ἡ ὑπαρξίς τῆς περιστάσεως εἰς τὰς οἰκίας τῶν κατὰ φύσιν λαῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας μαρτυρεῖ περὶ τοῦ πρωῒμου τῆς σκέψεως παρὰ τῇ καθ' ὅλου λαϊκῇ οἰκοδομίᾳ (Bulle Orchomenos 46 ἐ., ἐνθα ἀναπτύσσεται ἡ γνώμη ὅτι ἡ περίστασις ἐγεννήθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ κυκλικὰ κτίσματα, Oelmann Haus u. Hof 72).

Ὁ Oelmann αὐτ. 66 ἐ. παραθέτει παραδείγματα προστύλων οἰκιῶν, ἔχουσῶν τὴν πρόστασιν δίστυλον ἢ τετράστυλον, εἴτε ἐν τῇ στενῇ εἴτε ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ, ἀναλόγως περὶ

¹ Περὶ τῆς οἰκίας τοῦ Τσαγγλίου βλ. Wace - Thompson Prehist. Thessaly 115 ἐ. Γ. Μυλωνᾶ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 19. Ὁ Oscar Reulther Ath. Mitt. (50) 112 κέ. ἐκ τῆς οἰκοδομίας τῶν Τσετσέντων ἐν Μεσοποταμίᾳ παρέχει παραδείγματα δικλίτων οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι καθιστῶσι πιθανὴν τὴν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις γένεσιν τῆς σαγματοειδοῦς στέγης.

Ὁ Rodenwaldt Jahrb. (34) 1919, 95 σημ. 2 ἀρνεῖται ὀρθῶς τὴν γένεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ ἀμέσως ἐκ τοῦ

Μυκην. μεγάρου, ὑποτιμᾷ ὅμως ἀναμφισβήτητά τινα δεδομένα, πρὸ παντὸς δὲ τὸ τοῦ Θέρμου, ὡς πρὸς τὴν συνέχειαν τῆς λατρείας. Ὡς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος (Frickenhans Tiryns I, 31 ἐ.), τὸν ὁποῖον προσεπάθησε νὰ ἐξαφανίσῃ καὶ ὁ Blegen Korakou 130 συμφωνοῦντος καὶ τοῦ Weickert Typen 26, διδακτικώτατα εἶναι τὰ πορίσματα τοῦ K. Müller Tiryns III, 213 ἐ. καὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ M. P. Nilsson Minoan - Mycenaean Religion 407 ἐ.

θέσεως τῆς θύρας (67 εἰκ. 41, α-β. 70 εἰκ. 43). Ὡσαύτως γνωστὰ εἶναι παραδείγματα οἰκῶν ἀμφιπτέρων, ἔχουσιν προστώα κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, τὴν δὲ θύραν κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν ἄνευ τινὸς προστάσεως ἢ προστεγάσματος (σ. 73 εἰκ. 47).

Ἐν τῷ ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀναπτυχθέντι πολιτισμῷ ἡ περίστασις ἀναφαίνεται, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον ἐν τῇ γεωμετρικῇ περιόδῳ ὡς προσθήκη τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὸ παλαιότερον ἐν Θέρμῳ τῆς Αἰτωλίας ὑφιστάμενον μέγαρον Β, τὸ πιθανώτατα ἀπὸ κατοικίας ἄνακτος καταλήξαν εἰς κατοικίαν θεοῦ (Ῥωμαῖος Ἀρχ. Δελτίον Ι 1915, 248 ἐ. 271 ἐ. VI 1920 Παράρτ. 168. Weickert Typen arch. Architektur 9).

Παρατηροῦμεν δὲ καὶ ἄλλως ὅτι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἔχομεν ἤδη ὑπάρχοντα τὰ πλεῖστα στοιχεῖα τῆς μετέπειτα μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς ναοδομίας (Θέρμος, Σπάρτη, Σάμος, Ὀλυμπία). Διὰ τοῦτο δὲ δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ γνώμη ὅτι πρὸ τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος δὲν ὑπῆρχον οἰκοδομήματα ναῶν (Καρο ἐν Ebert Reallex. der Vorgesch. IV 1 (1926), 246), ὅτι δὲ ἡ Ἑλληνικὴ ναοδομία εἶναι γέννημα θαυματοποιοῦ τινος γενεᾶς τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος (Rodenwaldt Athen. Mitteil. (34) 1919 175 ἐ. 182. 192. Jahrb. (34) 1919, 69 σημ. der archaisch griech. Tempel. Weickert Typen arch. Archit. 73. Rodenwaldt Die Kunst der Antike 21).

Ἦδη ἡ γεωμετρικὴ περίοδος εἶχε τὸ αἶσθημα τοῦ μνημειώδους, καὶ ἂν δὲ δὲν ἐξεδηλώθη τοῦτο πανταχοῦ, εἶναι ἱκανὰ τεκμήρια τῆς πρὸς τὸ μνημειῶδες ὁρμῆς τῶν γεωμετρικῶν τεχνιτῶν οἱ μεγάλοι ἀμφορεῖς τοῦ Διτύλου, τὰ ἐλεφάντινα ἀγαλμάτια τοῦ αὐτοῦ τύπου, οἱ ναοὶ τῆς Σπάρτης, τῆς Σάμου, πιθανώτατα τὸ πρῶτον Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας, μάλιστα δὲ ὁ ναὸς τοῦ Θέρμου ὁ ἀπὸ τοῦ μεγάρου Β ἀφορμηθεὶς. Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ μεγάλη ἄνθησις, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρῶτον ἀρχαϊκὴν περίοδον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ καθόλου καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ προπαρεσκευάσθη κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας ἡ συμβολὴ δὲν φαίνεται σήμερον ἀδρότερον, διότι δὲν διευτυπώθη ἐπὶ μονιμωτέρων ὑλῶν οὔτε ἐν τῇ πλαστικῇ οὔτε ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Ἀλλὰ τὴν προεργασίαν ἐκείνην εἶναι ὑποχρεωμένος τις νὰ δεχθῇ, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν διὰ θαύματος λύσιν. Τὸ «Ἑλληνικὸν θαῦμα», τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν ὡς ὑπερφυσικοῦ τινος φαινομένου δέχονται ὅσοι δὲν ἐκτιμῶσι τὴν σημασίαν τῆς ἐξελίξεως, ἥτοι τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὴν ταχίστην ἀνάπτυξιν ἀπὸ τοῦ ἀτελεστεροῦ εἰς τὸ τελειότερον καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀπότομον ἐκδήλωσιν τοῦ τελείου χωρὶς νὰ προηγηθῇ περίοδος προσπαθειῶν καὶ μαθητείας.

Ὁ Deonna Dédale I 29 ἀρνούμενος ἐντελῶς τὴν ὑπαρξιν θαύματος παραγνωρίζει τὴν ἄνευ προηγουμένου καὶ ἐπομένου ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Αἱ μεσολαβοῦσαι βαθμίδες τοῦ πολιτισμοῦ πάντως ὑπῆρξαν, ὅπως καὶ κατ' ἄλλας περιόδους τῆς ἱστορίας, εἰ καὶ οὐχὶ πᾶσαι καὶ πανταχοῦ, ἀλλ' ὁ ῥυθμὸς τῆς μεταβάσεως ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ὑπῆρξεν οὕτως ὁρμητικὸς, ὥστε προκαλεῖ δικαίως τὴν ἐντύπωσιν τοῦ θαύματος¹.

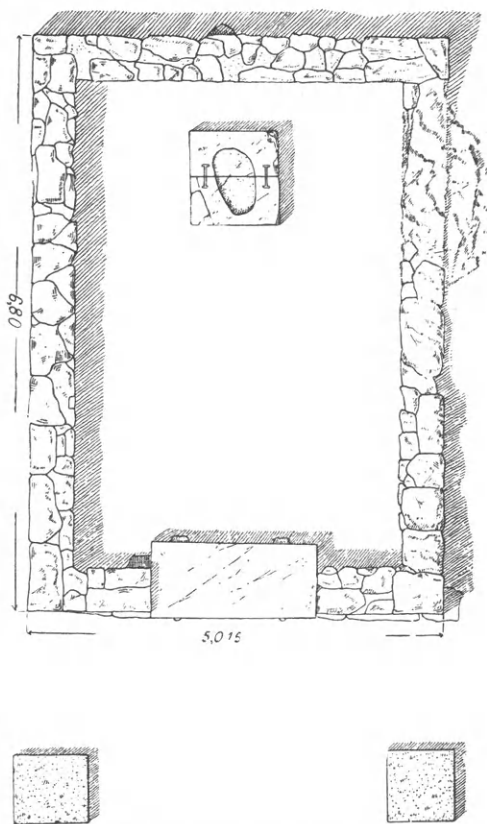
Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς περιστάσεως, ὅπως ἐκ τοῦ πηλίνου οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου ἡδη δὲ ἐκ

¹ Περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ περὶ τῆς πρωτοτυπίας τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς βλ. τὰ νεωστὶ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Deonna ἐν L'Acropole 1931, 161-193. 241 κέ.

τῆς πρώτης αὐτοῦ μορφῆς ἐδιδάχθημεν, ἡ γεωμετρικὴ περίοδος εἶχε καταλήξει καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀπλοῦ προστύλου οἰκοδομήματος ἥτοι τοῦ μετὰ διστύλου προστάσεως, τύπον δηλ. ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο πρότερον ὡς ἀρχιτεκτονικὴ κατὰκτησις μεταγενεστέρων περιόδων, κατὰ τὰς ὁποίας αὐτούσιος μὲν (δίστυλος) σπανιώτερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀπαντᾷ, πολύστυλος δὲ συχνότατα.

Ὁ Kurt Müller (αὐτ. 59. 60) διὰ τὴν γένεσιν τοῦ τύπου παραδέχεται δύο ἐνδεχόμενα ἢ τὴν εἰς ἀπλοῦν ὀρθογώνιον «οἶκον» προσθήκην διστύλου προστεγάσματος ἢ τὴν κατὰ τὰ πλάγια διάνοξιν τοῦ προστώου τοῦ μεγάρου, ὥστε νὰ παραμείνωσιν ἐξ αὐτοῦ αἱ πρόσθιαι καταλήξεις τῶν τοίχων ἐν εἴδει ὑποστηριγμάτων τῆς ὀροφῆς. Ὁ Müller ἄλλως συμπληρώσας τὸν οἰκίσκον καὶ δεχόμενος τὴν στέγην ὡς ἐξακολουθοῦσαν καὶ ἄνωθεν τῆς προστάσεως προτιμᾷ τὸ δεύτερον ἐνδεχόμενον προελεύσεως τοῦ τύπου τὸ συνδέον τοῦτον μετὰ τοῦ μεγάρου, προσπαθεῖ δὲ νὰ εὕρῃ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λειψάνων τοῦ οἰκίσκου στηρίγματα, τὴν ὑπαρξίν ὑποτυπωδῶν παραστάδων καὶ φλιῶν μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ τῶν παραστάδων.

Ἡ νέα ὑπ' ἐμοῦ γενομένη συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου φέρει σαφῶς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ προστεγάσματος, τὸ ὁποῖον συγχρόνως χρησιμεύει καὶ ὡς ἐξώστης τοῦ ὑπερῶου διαμερίσματος. Ἡ σκέψις εἶναι ἀπλῆ, δὲν εἶναι δέ, νῦν μάλιστα, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ προέλθει ἐκ τοῦ μεγάρου. Καὶ αἱ λεγόμεναι παραστάδες, ἐὰν ὄντως πρόκειται περὶ τοιούτων, δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐξ ἀπλῆς ἐπιδράσεως. Τὰ δὲ κατώφλια δὲν εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ εἶναι λείψανα τῶν τοίχων τοῦ προστώου τοῦ μεγάρου, διότι ἦτο δυνατόν ὁ οἰκοδόμος τῆς ἀπλῆς, ἀλλὰ δημιουργικῆς ἐκείνης περιόδου νὰ φθάσῃ εἰς τὴν σκέψιν τῆς δημιουργίας τῶν στοιχειωδῶν ἐκείνων «πεζουλίων» πρὸς περιορισμὸν τοῦ χώρου καὶ ἵνα χρησιμεύωσι ταῦτα ὡς καθίσματα, χωρὶς νὰ κρημνίσῃ τοὺς τοίχους τοῦ προδόμου, ἔστω καὶ θεωρητικῶς.

Εἰκ. 16. Ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ.

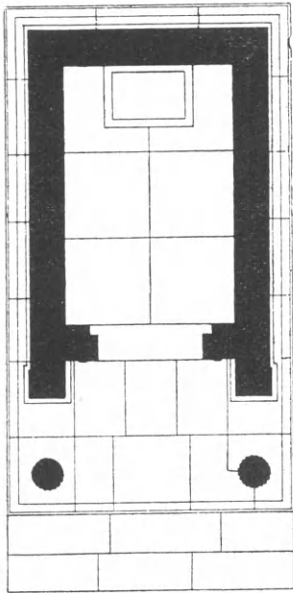
Ὁ δίστυλος πρόστυλος τύπος, ἀπαντᾷ ἅπαξ ἔτι ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλὰ μετὰ τὸν ἡμέτερον οἰκίσκον καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀρχιτεκτονικῇ τῆς Ἀττικῆς. Εἶναι ὁ ἐν Σουνίῳ ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 16), ὁ ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Στάη καὶ δημοσιευθεὶς κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ Ὁρλάνδου ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1917 σ. 170 εἰκ. Β καὶ σ. 187 ἔ. Στάη Τὸ Σούνιον (1920), 42 ἔ. βλ. καὶ Robertson Gr. and Rom. Architecture 55. Weickert Typen 65. 117.

Ὁ ἀρχαῖος οὗτος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς χρονολογεῖται εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ τὸ πρόστυλον δίστυλον αὐτοῦ σχῆμα, τὸ δι' οὐδενὸς ἄλλου μνημείου ἐκτὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μαρτυρούμενον, καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ μικρὸς

οὗτος ναὸς ἀκολουθεῖ παλαιότερον πρότυπον ἐξ εὐφθαρτοτέρας ὕλης, προηγηθὲν ἐν τῷ τόπῳ.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸν παλαιότερον ἐκεῖνον πρόδρομον δὲν φαντάζομαι καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας, μάλιστα δὲ οὐχὶ κατὰ τὸ ἀέτωμα, ὅμοιον πρὸς τὸν πῆλινον οἰκίσκον τοῦ Ἡραίου. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ἡ εἰκασία ὅτι ἡ δύο στῦλοι τοῦ ναοῦ δυνατόν νὰ ἦσαν τετράγωνοι πρι-

Εἰκ. 17.

Διάγραμμα ναῖσκου τῆς παρὰ τὸν Σελινούντα Gággera.

σματικοί, ὥς ὑποδεικνύει τὸ σχῆμα τῆς θεμελιώσεως, τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου τῆς Αἰτωλίας (Ἀρχ. Δελτίον 1926, 1 ἐ.) ὑπομνησθὲν παράδειγμα καὶ τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σφζομένων ἰχνῶν προκριθὲν νῦν ὑπ' ἐμοῦ σχῆμα τῶν δύο στύλων τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου.

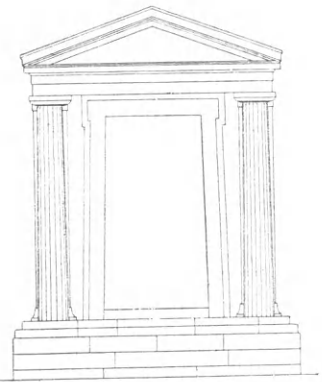
Δίστυλος πρόστυλος Δωρικὸς θησαυρὸς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ Tournaire καὶ ἐν τῷ τεμένει τῶν Δελφῶν παρὰ τὸν ἀνατολικὸν περίβολον καὶ ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ ταύρου τῶν Κερκυραίων (Fouilles de Delphes II, relevés et restaurations par A. Tournaire, fasc. 1, pl. VI-IX), ἀλλὰ τὰ σφζόμενα αὐτοῦ λείψανα, ὥς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ πίν. V αὐτόθι, εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε ἡ ἀσφάλεια τῆς ἀποκαταστάσεως δὲν εἶναι πλήρης.

Δίστυλον πρόστυλον σχῆμα παρέχει καὶ ὁ μικρὸς ναῖσκος τοῦ μικροῦ τεμένους τῆς Δήμητρος τῆς παρὰ τὸν Σικελικὸν Σελινούντα Gággera, τιθέμενος εἰς τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, μελετηθεὶς δὲ καὶ ἀναπαρασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος Hulot (εἰκ. 17-18)· βλ. J. Hulot-G. Fougères Sélinonte (1910)

270 ἐ. E. Gabrici Notizie degli Scavi 1920, 69. 1923, 104. Robertson Gr. Rom. Archit. 55. Pauly RE² II A, 1302-4 (Ziegler).

Εἶνε δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ μικρὸς ναὸς διατηρεῖ τὸν ἀρχαιώτατον δίστυλον πρόστυλον τύπον, ἄλλως μὴ ἀπαντῶντα ἐν τῇ Μ. Ἑλλάδι, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εὐρήματα.

Αἱ διαστάσεις τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναῖσκου τῆς Gággera εἶναι τὸ μὲν πλάτος 3,02, τὸ δὲ μῆκος 5,22. Ὁ Fougères 271 ἀπονέμει τὸν ναῖσκον εἰς τὴν Κόρην-Πασικράτειαν, ἐν ᾧ ἐν τῷ μεγάλῳ τεμένει ἐλατρεύετο ἡ (Δημήτηρ) Μαλοφόρος, πρὸ δὲ τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον προπύλου ἡ Ἑκάτη Προπυλαία ἀναμνησκουσα ἄλλα τε καὶ τὴν ἐν Ἐλευσίνι ὁμοειδῇ Ἀρτεμιν Προπυλαίαν. Ὁ ναῖσκος εὐρίσκεται κατὰ τὰ κρᾶσπεδα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, πρὸς τὸ ὁποῖον λατρευτικῶς συνδέεται, φαίνεται δὲ διὰ τὸ ἀρχαιώτατον αὐτοῦ πρωτοδῶριον σχῆμα ὅτι εἶναι περίπου σύγχρονος πρὸς τὸν προηγηθέντα τοῦ μεγάλου ἀρχαικοῦ ναοῦ τοῦ τεμένους τῆς Μαλοφόρου μικρὸν ναόν, πλάτους 5,64, τὸν ὁποῖον ἀνάγουσιν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ιδρύσεως τοῦ Σελινούντος (Koldewey-Puchstein 86-89). Ὁ Σελινούς ιδρύθη κατὰ τοὺς στηριζομένους εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδ. VI, 4, 2 μεταξύ 630 καὶ 623 π. Χ., κατὰ δὲ τοὺς δεχομένους τὸν καθορισμὸν τοῦ Διοδώρου X, 59, 4 ἐν ἔτει 651 π. Χ.

Εἰκ. 18. Ἀναπαράστασις ναῖσκου εἰκ. 17.

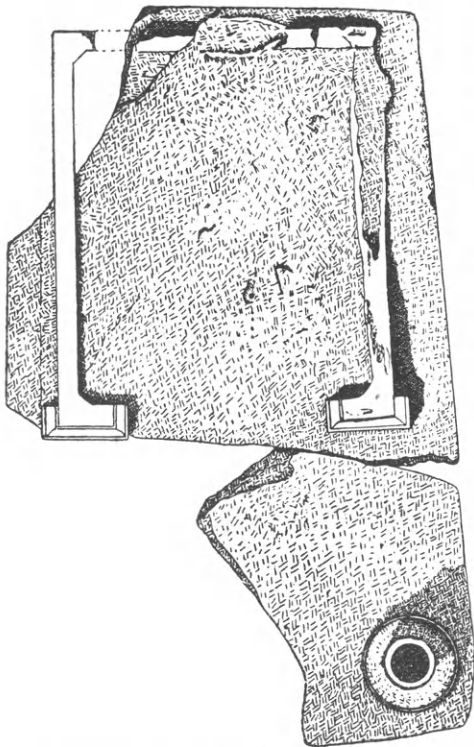
(Ἱερώνυμος 646). Περὶ τὸ 600 ἄρα ἢ ὄχι πολὺ μετ' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐγένετο καὶ ὁ πρόστυλος ναῖσκος.

Ἐκτὸς τῶν ναῶν τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Σελινούντος δίστυλος πρόστυλος τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ τῆς Ἰταλίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀλετρίου, Aletrium νῦν Alatri (εἰκ. 19. Röm. Mitt. (4) 1889, 147 ἔ. (6) 1891, 353 ἔ. K. Müller Ath. Mitt. (48) 1923, 60. Robertson Gr. and Rom. Architecture 55. 199A. Della Seta Museo di Villa Giulia I (1918), 213 πίν. 53).

Εἰκ. 19. Ἀναπαράστασις ναοῦ τοῦ Aletrium κατὰ τὸν Conte Cozza (Della Seta, Villa Giulia πίν. 53).

Καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Alatri δὲν εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἐπιζῇ ἀρχαία κληρονομία, τῆς ὁποίας τὴν ἀπήχησιν ἔχομεν καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Rizzo δημοσιευθέντα ἐν τῷ Bullet. Comun. (38) 1910, 281 ἔ. (39) 1911, 23 ἔ. βλ. Helbig Führer³ II, 346. 348 K. Müller AM αὐτ. 59 πῆλινα ἀναθηματικά προπλάσματα οἰκοδομημάτων (ναῶν καὶ οἰκιῶν) ἐκ τοῦ ἐν Nemī ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (Diana Nemorensis) καὶ ἐκ τοῦ ἐν Satricum ναοῦ τῆς Mater matuta ὡς καὶ τὸ ἐκ Velletri μνημονευόμενον (εἰκ. 20. 21).

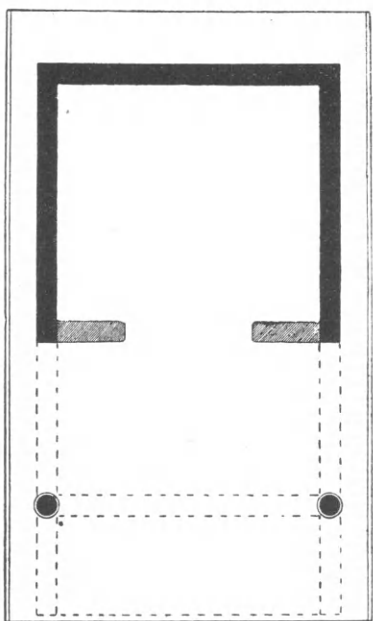
Εἰκ. 20. Τεμάχια πηλίνου διστύλου προστύλου ἀναθηματικοῦ ναῖσκου τοῦ Satricum (Bullet. Com. Roma 1910, 304).

Τὰ ἐκ τῆς Ἰταλίας παραδείγματα εἶναι πολυτιμότερα διὰ τὴν συνέχειαν τοῦ τύπου καὶ διὰ τὴν ἀπὸ κοινῆς πηγῆς, τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταγωγὴν τῆς Ἑτρουσκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὁ ναὸς τοῦ Σουνίου δὲν ἔχει μὲν οὕτως ἀπομεμακρυσμένους τοὺς στύλους ἀπὸ τοῦ σηκοῦ, ὡς τὰ πῆλινα ναῖδια τῆς Ἰταλίας, κείμενος κατὰ τοῦτο πλησιέστερον πρὸς τὸν πῆλινον οἰκίσκον τῆς Ἡραίου τοῦ Ἀργους, ἀλλ' οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς κοινῆς ἀφετηρίας. Ὅμοίως καὶ ὁ ναὸς τοῦ Σελινούντος.

Εἰς τοὺς μετὰ μεγάλης προστάσεως ναοὺς τῆς Ἑτρουρίας καὶ τοῦ Λατίου, οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται πρόστυλοι τετράστυλοι ἢ καὶ ἐξάστυλοι μετὰ προεκτεταμένων τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ σηκοῦ ἢ ἄνευ τοιαύτης προεκτάσεως, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τοὺς ἐν τῇ πρώτῃ

γραμμῇ προφαινομένους κατὰ τὴν πρόοψιν τέσσαρας ἢ ἑξ κίονας, οἱ ὅποιοι καὶ χαρακτηρίζουσι τὸν ναόν, ἀπομένουσι ναοὶ δίστυλοι πρόστυλοι ἤτοι τοῦ ἀρχεγόνου σχήματος, ἑξ οὗ ἐγεννήθη πιθανώτατα ἡ σύνθετος κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐπιχωριάζουσα πρόστασις διὰ τῆς προσθήκης τεσσάρων ἢ ἑξ ἀκόμῃ κιόνων ἔμπροσθεν τῆς παλαιᾶς δίστυλου προστάσεως.

(Παραδείγματα: Ναὸς τῶν Φαλερίων: Durm Bauk. der Etrusker und Römer 106 εἰκ. 116 διὰ τὴν πρὸ τοῦ τριπλοῦ σηκοῦ πρόστασιν. Ναὸς παρὰ Marzabotto καὶ ἐν Φλωρεντία Durm αὐτ. 107. εἰκ. 117, ὅπου ἡ διπλῇ τετράστυλος πρόστασις ἀναλύεται εἰς τρεῖς δίστυλους ἀντιστοιχοῦσας εἰς τοὺς τρεῖς σηκοὺς τῶν ναῶν. Ὁ τριπλοῦς οὗτος σηκὸς ἀναμι-

Εἰκ. 21.

Διάγραμμα πηλίνου ναοῦ τοῦ Satrium (Bulet. Com. Roma 1910, 300).

μνήσκει τὴν τριπλὴν ἐγκάρσιον διαίρεσιν τῶν πηλίνων προπλάσμάτων ἱερῶν κρηνῶν τῆς Ἡφαιστίας τῆς Δήμου, τῶν εὐρεθέντων ἐν ταῖς τελευταίαις ἀνασκαφαῖς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἰταλικῆς Σχολῆς. Ἴσως δὲ δὲν εἶναι τυχαία ἡ σύμπτωσης. Βλ. καὶ Karo (Arch. Anz. 1930, 143 ε. εἰκ. 22-23) περὶ τῆς προφανοῦς ὁμοιότητος πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ κρήνην Γλαύκην.

Ναὸς τῆς Magna Mater ἐπὶ τοῦ Παλατίνου τῆς Ῥώμης: Durm αὐτ. 113 εἰκ. 125.

Ναὸς τῆς Fortuna virilis(;) ἐν Ῥώμῃ: Durm αὐτ. 542 εἰκ. 615 μετὰ τοῦ ἐν Cori.

Ναὸς τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐν Ῥώμῃ, Ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Πομπηίᾳ καὶ ὁ τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τῆς Φαυστίνης Durm 543 εἰκ. 616.

Ναὸς τοῦ Αὐγούστου ἐν Πώλᾳ Durm 544, 617.

Μικρὸς πεταλόσχημος ναὸς ἐν Baalbek, ἔχων τὸν πυρῆνα δίστυλον πρόστυλον Durm αὐτ. 550 εἰκ. 627.

Ναὸς ἐν Henchir Debbik Durm 580, 655.

Ναὸς τοῦ Κάστορος ἐν Ῥώμῃ Durm 581, 656. Ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Maison carrée) ἐν Νεμαυῶ (Nîmes) τῆς Γαλλίας Durm 583, 658.

Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τεβέσση Durm 589, 666.

Οἱ τρεῖς ναοὶ τοῦ Καπιτωλίου τῆς Sbeitla (Sufetula) Durm 590, 668.

Ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Baalbek Durm 603, 684).

Ἀλλὰ καὶ τῆς διαμορφώσεως ταύτης ὑπάρχουσιν ἤδη πρότερον, εἰ καὶ σποραδικά, Ἑλληνικὰ παραδείγματα ἤτοι ὁ ἐν Ποσειδωνίᾳ ἑξάστυλος, ὁ λεγόμενος ναὸς τῆς Δήμητρος (Koldewey-Puchstein 23 εἰκ. 23 πίν. 3) ὁ παρὰ τὸν Σελινούντα ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος G, τοῦ ὁποίου ὁ σηκὸς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς περιστάσεως ἔχει πρόστασιν δίστυλον-τετράστυλον (Kold.-Puchst. πίν. 17) ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸς τῶν Γελφῶν ἔχει ὁμοίως τὴν πρόστασιν δίστυλον-ἑξάστυλον (Olympia I πίν. 39. Λεονάρδου Ὀλυμπία 220) ὁ ἐν Περγάμῳ μεταγενέστερος βεβαίως (τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα) μικρὸς Ἰωνικὸς ναός, ὁ ὁποῖος ἀναλύεται εἰς δίστυλον καὶ τετράστυλον πρόστυλον σχῆμα ἄνευ παρεκτεταμένων παραστάδων τοῦ σηκοῦ (Bohn ἐν Altert. von Pergamon IV πίν. 28. 43. 45. Durm Bauk. d. Griech. 430 εἰκ. 322α).

Ἄξιος σημειώσεως ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ ὁ παρὰ τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας ναός, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς διατάξεως τῶν κιόνων τοῦ προνάου ἀφορμᾶται ἀπὸ διστύλου προστύλου σχήματος (Durm. αὐτ. 430 εἰκ. 392β).

Εἰς τὰ μετὰ διστύλου προστάσεως παραδείγματα τὰ ἐξ αὐτῶν τῶν οἰκοδομημάτων ναῶν, Ἑλληνικῶν τε καὶ Ἰταλικῶν, εἰλημμένα, προστίθενται καὶ δύο ἀγγειογραφικαὶ ἀπεικονίσεις ναῶν, τῶν ὁποίων ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιος ὁ τύπος.

Πολλῆς προσοχῆς ἄξιος εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς ἐν Λούβρῳ «Κυρηναϊκῆς» Λακωνικῆς κύλικος παριστάμενος ναός (εἰκ. 22), ὁ ἀποδίδων κατὰ τινὰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ὄψεως Πύθωνος φυλασσόμενον Δελφικὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (Hauser Oest. Jahresh. (10) 1907, 9. R. Vallois Rev. arch. 1908 I, 367 εἰκ. 3). Ὁ Ruchstein Arch. Ztg. 1881, 239 θεωρεῖ τὸ οἰκοδόμημα ἐν παραστάσι καὶ σχετίζει πρὸς τὴν Θηβαϊκὴν κρήνην καὶ πρὸς τὸν περὶ αὐτῆς ἀγῶνα τοῦ Κάδμου. Ὡσαύτως καὶ ὁ Benndorf Oest. Jahresh. II 1899 14 εἰκ. 14. Ὁρθῶς ὅμως παρετήρησεν ὁ Pottier Catalogue des vases du Louvre II 529 Album des v. d. Louvre II 63 ὅτι ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ ναοῦ μετὰ προτεταγμένης κιονοστοιχίας.

Εἰκ. 22. Ἐκ τῆς Λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λούβρου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἀγγειογράφος ἀποδίδει συγκεχυμένον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σύνολον, διότι τὸ μὲν ἀέτωμα, ὡς χαρακτηριστικόν, παριστᾷ ἀντωπὸν (ὅπως ἀλλαχοῦ προτιμᾶται ἐν τῇ παραστάσει ἢ χαρακτηριστικὴ χιαστὴ ὄψις τῶν ὀκλαδιῶν δίφρων παρὰ τὴν ἐν τῇ πραγματικῇ χρήσει συνήθη θέσιν αὐτῆς), τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἱεροῦ πιθανώτατα κατὰ τομήν. Ἀλλ' ἐὰν ὄντως οὕτως ἀποδίδεται τὸ κάτω ἡμισυ τοῦ ναοῦ κατὰ πλάγιον, τότε οὗτος εἶναι πρόστυλος, ἐπειδὴ δὲ μόνον εἰς κίων φαίνεται ἐν προβολῇ εἶναι ἄγνωστον ἂν ἢ πρόστασις ἦτο δίστυλος ἢ ἐκ πλειόνων κιόνων.

Τὸ δεύτερον παράδειγμα εἶναι ἡ ἐπὶ ἐρυθρογράφου κρατῆρος ἐκ Ruvo, ἀποκειμένου ἐν Νεαπόλει, ἀπεικόνις ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ (εἰκ. 23).

Ὁ Buschor δημοσιεύων τὸν κρατῆρα ἐν Furtwängler-Reichhold Griech. Vasenmalerei III ἀρ. 148, κειμένου σ. 168, παρατηρεῖ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος παρέχει ἐκ τοῦ σηκοῦ τὴν θύραν μετὰ τῶν ξυλίνων θυροφύλλων, ἐκ δὲ τῆς Ἰωνικῆς περιστάσεως ἐπιτομήν τινα..., ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ ἡγεμόνας κεραμίδας, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ τὰ κάτωθεν αὐτῶν μέρη τοῦ ἐπιστυλίου, σμικρύνονται προβαίνουσαι εἰς βάθος.

Ὁ κρατῆρ οὗτος εἶναι καὶ διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ παράστασιν τοῦ Ὁρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου μετὰ τῆς Ἰφιγενείας πρὸ τοῦ ἐν Ταύροις ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ὀνομαστός, ἀνήκει δὲ εἰς τὴν ἀρχομένην τετάρτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα (βλ. τὴν τελευταίαν σχετικὴν πραγματείαν τοῦ Em. Löwy Iphigenie in Taurien, Jahrbuch des D. arch. Inst. (44) 1929, 86 ἑ. 99 εἰκ. 18. 87 σημ. 7 μετὰ τῆς σχετικῆς προγενεστέρως βιβλιογραφίας).

Εἶναι βεβαίως γνωστὸν ὅτι οἱ ἀγγειογράφοι προκειμένου περὶ ἀπεικονίσεως, οὐχὶ συνήθους ἄλλως, ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων ἐπὶ ἀγγείων, δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικῶς πιστὴν καὶ λεπτομερῆ αὐτῶν ἀπόδοσιν, ἀλλ' εἰς τὴν κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτῶν καὶ χαρακτηριστικὰς γραμμὰς ἀδρομερῇ μᾶλλον παράστασιν, τῆς ὁποίας ἡ χρησιμότης εἶναι πολλάκις μόνον τοπογραφικὴ, πρὸς ὑποδήλωσιν δηλ. ἀπλῶς τοῦ τόπου τῆς ὅλης ἀγγειογραφικῆς παραστάσεως. Διδακτικὴ ἐν τούτῳ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ R. Vallois *Sur les formes architecturales dans les peintures des vases grecs* (Rev. archéol. 1908 I, 359 ἑ.), περὶ τῆς ὁποίας ἐξέφρασεν ἀντιρρήσεις τινὰς ὁ Tarbell ἐν Amer. Journ. of arch. 1910, 428.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀφορμώμενός τις εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῇ ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ Ruvo κρατῆρος ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι θεωρητικῶς περίπτερος, τοῦ ὁποίου ἡ περί-

Εἰκ. 23. Ἐκ τοῦ ἐρυθρογράφου κρατῆρος τοῦ Ruvo.

στασις ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀγγειογράφου κατ' αὐθαίρετόν τινα σύμβασιν διὰ τεσσάρων κίωνων, τῶν ὁποίων τοὺς δύο διέστησεν ἱκανόν, ὥστε νὰ εἶναι ἐμφανὴς ἡ θύρα ἢ ἡμιάνοικτος τοῦ ναοῦ.

Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ μεγάλη αὕτη διάστασις τῶν δύο κίωνων καὶ ἡ τοποθέτησις αὐτῶν ὑπὸ τὰ ἄκρα τοῦ ἐπικειμένου ἀετώματος δὲν φαίνεται ἐντελῶς τυχαία, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἀποκλείεται ἡ σκέψις ὅτι ὁ ἀγγειογράφος εἶχεν ὑπ' ὄψει δίστυλον πρόστυλον πρόοψιν, Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οἱ δύο ἐπὶ πλέον κατὰ τὰ πλάγια φαινόμενοι κίονες ἢ ὀφείλουν νὰ ἀπονεμηθοῦν εἰς ὀπισθίαν δίστυλον πρόστασιν τοῦ ἀμφιπροστύλου τότε διστύλου ναοῦ ἢ νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντες ψευδοπερίστασιν κατὰ τὸν τύπον τοῦ ἐν Ἀκράγαντι ἀρχαϊκοῦ ψευδοπεριπτέρου ναοῦ τοῦ Διὸς ἢ κατὰ τὸν ἔτι πλησιέστερον τύπον τῶν ὑστέρων προστύλων ψευδοπεριπτέρων Ῥωμαϊκῶν ναῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον πιθανώτατα Ἑλληνικὰ πρότυπα· βλ. π. χ. ναὸν τῆς Fortuna virilis τῆς Ῥώμης (Durm ἐνθ' ἀν. Robertson σ. 210 πίν. X b), τὸν ναὸν τῆς Νεμανσοῦ (Nîmes), τὴν γνωστοτάτην Maison Carrée (Durm ἀνωτ. Robertson 213 πίν. XI b), τὸν ἐν Παλμύρᾳ ναὸν τοῦ Ἡλίου (Robertson 222).

Ἄλλ' ὅπωςδήποτε τὸ παράδειγμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀγγειογράφος δὲν παριστᾷ τὸν κατὰ τὴν Εὐριπίδειον παράδοσιν Δωρικὸν ναὸν τῆς ἐν Ταύροις Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ἀλλὰ Ἰωνικὸν ναόν, συμφώνως βεβαίως πρὸς πρόχειρα εἰς αὐτὸν πρότυπα.

Τὸ διάγραμμα προστύλου μονοθαλάμου οἰκήματος δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει βορείους προδρόμους, οἷους ἔχει μόνον τὸ μεγαροειδὲς οἶκημα, τὸ κατὰ γενικὴν σήμερον ἐκδοχὴν ἀπὸ βορρᾶ κατελθὼν εἰς τὰ νοτιώτερα κλίματα.

Ἡ πρόστασις, ἡ ὁποία εἶναι οἶονεὶ ἀνοικτὸς πρόδομος, ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς ἀνάγκην τοῦ νοτίου κλίματος καὶ θὰ ἀνεπτύχθῃ ἐνταῦθα παρὰ τὸν ἀρχέγονον μεγαροειδῆ τύπον, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κλονίσῃ τὴν ἐπικράτησιν.

Τοιοῦτος δίστυλος πρόστυλος τύπος ἀπαντᾷ κατὰ τὸν Oelmann (Haus u. Hof I 67 εἰκ. 40^α εἰκ. 41^α μετὰ τῶν παραπομπῶν 68, 2) εἰς τὰς τροπικὰς καὶ εἰς τὰς βορείας δασώδεις ζώνας ὡς καὶ εἰς τὴν δυτικὴν δασώδη χώραν τοῦ Καυκάσου. Ὁ Oelmann θεωρεῖ τὸν τύπον τοῦτον ὡς γενετικῶς πρότερον τοῦ ἐν παραστάσι. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ μετὰ τὴν προοδευτικὴν ταύτην ἐξέλιξιν ἡ ἐν τῷ νέῳ περιβάλλοντι, ὅπου ἔφθασεν ἔτοιμος ὁ ἐν παραστάσι ἦτοι ὁ μεγαροειδὲς τύπος, παλιγγενεσία τοῦ διστύλου τύπου. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι συνέβη ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ δίστυλος πρόστυλος οὗτος τύπος σχετικῶς βραδύτερον ἀναφαίνεται, δὲν ἀνεκαλύφθη δὲ ἀκόμη εἰς προγεωμετρικοὺς χρόνους.

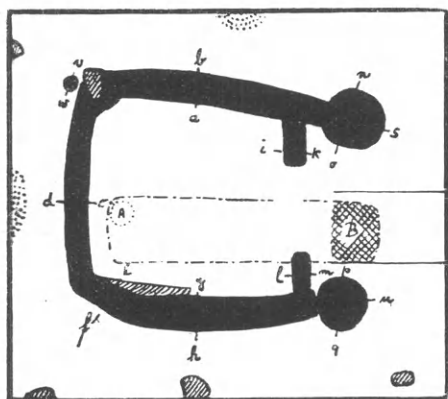
Ἰσως δὲν ἀποκλείεται καὶ προγενεστέρα αὐτοῦ ὑπαρξίς, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ Θεσσαλικά παραδείγματα τῶν πεταλοειδῶν ναῶν τῶν Γόννων (Ἀρβανιτόπουλος Πρακτικά Ἀρχ. Ἐτ. 1910, 252. 1911, 315. 1916, 31. Stählin Das hellenische Thessalien 34-Weickert Typen 18), τοῦ Ὁμολίου (Πρακτικά 1911, 286. Amer. Journ. of Arch. 1913, 108. Stählin Thessalien 46 Weickert 19), ἴσως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Πηλίου (Πρακτικά 1911, 308 εἰκ. 5 A - Weickert αὐτ.), ἀλλ' ἰδίᾳ τῶν Γόννων, ὅπου οὐχὶ μακρὰν τοῦ ναοῦ εὐρέθησαν λείψανα δύο πωρίνων κιόνων. Ἐὰν οἱ κίονες οὗτοι ἀνήκωσιν εἰς τὸν πεταλοειδῆ ναόν, ὅπως εἶναι πιθανόν (ΠΑΕ 1910, 253), ἐπειδὴ εἶναι δυσχερὲς ἡ τοποθέτησις αὐτῶν μεταξὺ τῶν περάτων τοῦ πετάλου διὰ τὴν σμικρότητα τοῦ ἀνοίγματος (εἰκαζομένου ὡς καὶ πᾶσαι αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς ἀναγραφομένης κλίμακος 1/100: ΠΑΕ 1910, 254 εἰκ. 20), πιθανωτάτη θέσις αὐτῶν ἀπομένει ἡ πρὸ τῶν περάτων τοῦ πετάλου, ὥστε νὰ σχηματίζεται δίστυλος πρόστασις. Ἡ K^a van Buren Greek Fictile Revetments 38, τοποθετεῖ αὐτοὺς «πρὸ τῆς εἰσόδου», ὁ δὲ Weickert ἐν τῇ «προόψει».

Ὁ ναὸς οὗτος παρὰ τὴν κατὰ τὸν 4^{ον}/3^{ον} π. Χ. αἰῶνα γενομένην ἀνακαίνισιν αὐτοῦ καὶ διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ διὰ τὰ λείψανα ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως τίθεται ἀκριβέστερον ὑπὸ τῆς λεπτομεροῦς μελετησάσης τὰς Ἑλληνικὰς κεραμώσεις van Buren (ἐνθ' ἄνωτ. 38. 80. 100. 147) εἰς τὸν 7^{ον} π. Χ. αἰῶνα. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱεροῦ εἰς πολὺ παλαιότερους ἴσως χρόνους. Ἐὰν δὲ ἡ ὑστέρα Ἑλληνικὴ ἀνακαίνισις παραμένῃ πιστὴ εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν σχῆμα, ὅπως εἶναι πιθανώτατον, τότε καὶ ἡ δίστυλος πρόστασις ἀνήκει εἰς τὸ ἀρχαιότατον σχέδιον.

Τὸ εἰκαζόμενον τοῦτο πρόστυλον σχῆμα τοῦ πεταλοειδοῦς ναοῦ τῶν Γόννων καὶ τῶν πρὸς τοῦτον ὁμοίων ἀναμνησκει τὸ σχεδὸν ἀπαράλλακτον προϊστορικὸν ἐκ βορρᾶ παρά-

δειγμα τοῦ χωρίου Haldorf τοῦ νομοῦ Melsungen, τῶν χρόνων τῆς νεολιθικῆς Schnurkeramik, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Bremer Germania (6) 1923, 110· βλ. Ebert Reall. V, 170 § 8, πίν. 38, α, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἡμετέρα *εἰκ. 24*. Ἐὰν μεταξὺ τῶν στύλων τῆς προστάσεως καὶ τοῦ θαλάμου δὲν ὑπῆρχε συνδετικὸς τοῖχος, ὥστε νὰ σχηματίζονται παραστάδες καταλήγουσαι εἰς τοὺς προσκεκολλημένους στύλους, τότε θὰ εἴχομεν ἄρτιον τὸ πρόστυλον διάγραμμα, ἐν ᾧ νῦν τὸ διάγραμμα εἶνε μικτόν, προσκείμενον μᾶλλον πρὸς τὸν μεγαροειδῆ σχηματισμόν.

Ὡς πρὸς τὸ πρόστυλον διάγραμμα εἶδομεν τὴν διακλάδωσιν τοῦ τύπου καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ εἰς πολυστύλους προστάσεις ἐν τῇ Ἑτρουσκικῇ, τῇ τοῦ Λατίου καὶ τῇ ἄλλῃ Ῥωμαϊκῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Καὶ ὁ Delbrück (Das Capitolium von Signia 30) καὶ ὁ Rizzo (Bullet.

Εἰκ. 24. Διάγραμμα οἰκίας ἐν Haldorf νομοῦ Melsungen τῆς Γερμανίας.

Com. 1910, 305) καὶ ὁ K. Müller (αὐτ. 60) ἀνέμνησαν τὰς διστύλους προόψεις τῶν τάφων τῆς Λιμύρας τῆς Λυκίας, αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦσι βεβαίως ἀρχιτεκτονικὰς διαμορφώσεις τύπων ἐπικρατούντων ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ.

Αἱ λαξευταὶ ἐκεῖναι ἐπιτάφιοι οἰκίαι τῆς Λυκίας παρέχουσιν ἀναλογίας καὶ διὰ τὴν ἀνωδομίαν τοῦ ἡμετέρου οἰκίσκου, ἡ ὁποία εἶναι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν οἰκδομικὴν ἱστορίαν ἐπίσης σημαντικὴ ὅσον καὶ τὸ διάγραμμα. Ὁ συνδυασμὸς τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ σάγματος τῆς στέγης εἰς τρόπον, ὥστε ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς ἐκτὸς τοῦ σχηματιζομένου ἔμπροσθεν εὐρυ-

τέρου ὀπωσδήποτε ἐξώστου νὰ ἐξέχη ἱκανὸν καὶ κατὰ τὰς ὑπολοίπους τρεῖς πλευράς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γνώμην ὅτι ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ὀριζοντίου στέγης πρὸς τὴν σαγματοειδῆ, ἡ ὁποία ἐπεκολλήθη ἐπὶ τῆς πρώτης πρὸς προστασίαν τῆς γῆϊνης ταύτης στεγάσεως ἀπὸ τῆς φθορᾶς τῶν βροχῶν καὶ πρὸς ἀπόκτησιν ἐκ τούτου χώρου ἐστεγασμένου κατοικησίου (Müller 66· ἄλλως ὁ Weickert Typen 66). Ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος βεβαίως ἀδύνατος, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον θεωρητικῇ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι παρὰ τὴν κωνικὴν καλύβην εἰς τοὺς πρωτογόνους τύπους τῆς οἰκήσεως τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀνήκει καὶ ἡ σαγματοειδὴς καλύβη, ἡ ἐξ ἑνὸς ἀπλοῦ σάγματος ἀχυροπλέκτου ἢ κλαδοπλέκτου ἀποτελουμένη (Wundt Völkerpsychologie III Die Kunst. 248. Ἡ νεωτάτη συναγωγὴ τῶν τύπων παρὰ Oelmann Haus u. Hof I, 45 ἐ.).

Αἱ καλύβαι αὗται ἔτι καὶ σήμερον ἐξακολουθοῦσι νὰ κατασκευάζονται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀγροτικῇ Ἑλλάδι, ἐν οἷς τόποις κρατοῦσιν οἱ αὐτοὶ στοιχειώδεις καὶ πρωτόγονοι τρόποι προχείρου καὶ προσκαίρου στεγάσεως. Ἀλλ' αἱ καλύβαι αὗται δὲν εἶναι βεβαίως ἀπότοκοι μιμήσεως τῆς στέγης οἰκῶν, ἀλλὰ γεννῶνται καὶ νῦν, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρωτογόνους χρόνους, ἐκ τῆς αὐτῆς προχείρου συνδέσεως τῶν σχετικῶν ξύλων. Τοῦναντίον δὲ ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι τέκνον τῆς σαγματοειδοῦς καλύβης, ἡ δὲ ὀρθογώνιος οἰκία μετὰ σαγματοειδοῦς

στέγης εἶναι τρόπον τινὰ ἀνύψωσις τῆς σαγματοειδοῦς καλύβης μετὰ προσθήκης κλειστοῦ ὀρθογωνίου χώρου κάτωθεν αὐτῆς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὅστις ἐν τῇ πρωτογόνῳ μορφῇ τῆς καλύβης εὐρίσκεται ἐσκαμμένος ἐντὸς τῆς γῆς ὡς ὑπόγειον αὐτῆς διαμέρισμα (Wundt αὐτ. 249).

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι ὑστερογενὴς προσθήκη ἐπὶ ὀριζοντίου «δώματος», διότι ὁ ὅλος τύπος τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὅποιον παριστᾷ ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργους, ἔχει ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον σύνολον τὴν προέλευσιν ἐκ βορρᾶ, ὅπου ὀριζόντιος στέγη δὲν εἶναι νοητή, ἡ δὲ ὑψηλὴ σαγματοειδὴς εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν δυνατή. Τὸ ὑψηλὸν σάγμα εἶναι ἀναπόφευκτος ἀμυντικὴ διαμόρφωσις κατὰ τῶν συχνῶν χιόνων τῶν βορείων κλιμάτων (Schuchhardt *Alteuropa* ² 241 σημ. 2 κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Oelmann ὅτι τὸ σάγμα εἶναι προφυλακτικὸν ἀπὸ τῶν βορῶν (Bonn. Jahrbücher 1924, 92 ἔ.), συμφωνοῦντος νεωστὶ καὶ τοῦ Herbig *Das Fenster in der Architektur des Altertums* (1929) 22 ἔ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γαληνὸς εἰς Ἱπποκράτους περὶ ἄρθρων ὑπόμνημα Γ § κγ' σελ. 518 τῆς ἐκδ. Kühn παρατηρεῖ περὶ τοῦ κατασκευάζοντος κεραμωτὴν στέγην «*κέραμον δὲ ἐπιτιθεῖς εὐαπόρρουτον αὐτῇ τὸ ὕδωρ εἶναι βούλεται*», καὶ ἔχει ἐν τούτῳ δίκαιον. Ἄλλ' ἡ κεραμωτὴ στέγη τῶν μεσημβρινῶν κλιμάτων, ἥ τε ἀετωματικὴ καὶ ἡ τετρακλινὴς καὶ εἴ τις ἄλλη, μάλιστα δὲ ἡ τῶν χρόνων τοῦ Γαληνοῦ ἦτο ἀσφαλῶς χθαμαλή, πολὺ ἀπέχουσα τῆς ὑψηλῆς σαγματοειδοῦς τῶν βορειότερων καὶ ὑπερβορείων τόπων).

Ἐκ τούτου θὰ ἦτο φυσικώτερον καὶ λογικώτερον νὰ ἀναμένωμεν ὅτι ἐν νοτιωτέρῳ κλίματι, μάλιστα δὲ ἐν τῷ θερμοτάτῳ τοῦ Ἀργολικοῦ πεδίου, μᾶλλον θὰ ἀφηρεῖτο ἢ θὰ προσετίθετο ὑψηλὸν σάγμα. Δὲν ἀφηρέθη ὅμως, διότι ἡ ἐγνωσμένη λαϊκὴ συντηρητικότης εἵχετο στερεῶς τῆς βαθέως ἐρριζωμένης οἰκοδομικῆς παραδόσεως τῆς συνδεομένης πρὸς τὴν βορείαν αὐτῆς ἀφετηρίαν.

Ἡ ὀριζόντιος στέγη εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν νησιωτικῶν οἰκιῶν σήμερον, ἰδίᾳ δὲ τῶν Κυκλαδικῶν, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν θὰ ἦσαν διάφορα τὰ πράγματα ἀνὰ τὸν νησιωτικὸν κόσμον. Τούλάχιστον περὶ τῆς Κρήτης ἔχομεν, ὡς γνωστόν, ἄμεσον μαρτυρίαν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ σαγματοειδὴς στέγη ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος ἀνὰ τὸν νησιωτικὸν πολιτισμόν, ὅπως δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ νησιωτικὴ στέγη δὲν εἰσέδυσσε σποραδικῶς εἰς τινὰς τόπους τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, χωρὶς ὅμως νὰ καταστῇ ποτε χαρακτηριστικὴ τῆς ἡπειρωτικῆς οἰκοδομίας.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν καθ' ὅλου τύπον τοῦ μεγάρου, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα διαγράμματα τῶν ἀνασκαφῶν δεικνύουν ὅτι τὸ μεγαροειδὲς σχῆμα δὲν εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν σχῆμα τῆς Ἑλληνικῆς οἰκοδομίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς χαλκοκρατίας ἢ καὶ τοὺς πρὸ αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι παρ' αὐτὸ οἰκοδομοῦνται καὶ ἀπλᾶ θαλαμοειδῆ οἰκήματα καὶ σύνθετα θαλαμοειδῆ κτίσματα ἄλλου συνολικοῦ διαγράμματος. Ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἀναφέρω τὰς πρωτοελλαδικὰς οἰκίας τῶν Ζυγουριῶν (Blegen *Zygouries* (1928) 6.ἔ.), τῶν ὁποίων τὸ διάγραμμα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν μεγαροειδῆ τύπον, παρέχει δὲ τοῦναντίον τύπον ἀναμιμνήσκοντα νησιωτικὰ διαγράμματα, τῶν ὁποίων οἱ ὅμοιοι πρόγονοι ἐπέδρασαν, πιθανώτατα, ἐπ' αὐτόν. Ὁ Blegen παρατηρεῖ ὅτι «ἡ στέγη ἦτο ἀναμφιβό-

λως ὀριζόντιος», τοῦτο δὲ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν πιθανήν, ὡς νομίζω, καταγωγὴν αὐτῶν ἐκ νότου καὶ δὴ ἐκ τῶν νήσων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν κατέχει θέσιν ἢ κατ' ἐπικράτησιν σχοῦσα ὀριζόντιον στέγην Κρήτη. Ἐκτὸς τῶν πρωτοελλαδικῶν οἰκιῶν καὶ αἱ τῶν ἐπομένων ἐποχῶν, τῆς τε μεσοελλαδικῆς καὶ τῆς ὑστεροελλαδικῆς, οἰκίαι τῶν Ζυγουριῶν δὲν παρέχουσιν, ὡς παρατηρήθη, δείγματα παραδεδεγμένου τινὸς σχήματος (standardized shape).

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν Ζυγουριῶν καὶ ἄλλοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνασκαφέντες προϊστορικοὶ τόποι τῆς Ἑλλάδος παρέχουσι τὴν εἰκόνα τοιαύτης ἀδεσμεύτου ἀρχιτεκτονικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ὑποδεικνύει βεβαίως διασταύρωσιν ἐπιδράσεων. Ἀναμνησκῶ τὴν οἰκίαν Ρ τοῦ Κοράκου (Blegen Korakou (1921) 84 εἰκ. 114) τῆς τρίτης ὑστεροελλαδικῆς περιόδου, ἡ ὁποία εἶναι ὅλως ξένη πρὸς τὸν μεγαροειδῆ τύπον.

Καὶ ἐν Τροίᾳ VI ἡ οἰκία VI_M πᾶν ἄλλο ἢ μεγαρόσχημον διάγραμμα ἔχει (Dörpfeld Troja u. Ilion I, 155. 156 εἰκ. 57).

Καὶ ἐν τῇ κάτω πόλει τῆς Τίρυνθος παρὰ τὸ ἐξακριβωθὲν εὐμέγεθες μέγαρον ὑπάρχουσι κτίσματα ἄλλου συνθέτου διαγράμματος.

Ἀρκοῦσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ παραδείγματα ταῦτα, ἵνα δείξωσι τὴν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ κρατοῦσαν ποικιλίαν οἰκοδομικῶν διαγραμμάτων.

Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν ἡ διαμόρφωσις τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς πραγματικὴν οἰκοδομικὴν συνθήκειαν, τῆς ὁποίας δικαιολογία εἶναι ἴσως ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐξώστου καὶ ἡ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τροποποίησις τῆς κατασκευῆς τῆς στέγης. Ἡ ξυλίνη σαγματοειδὴς στέγη κατὰ τὰ πρόχειρα πρότυπα παραδείγματα, τὰ ἀκόμη καὶ σήμερον κατασκευαζόμενα, δὲν ἔχει τὰς κλιτῦς πιπτούσας ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης ὀροφῆς τοῦ κάτω διαμερίσματος, ὡς ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἀργους, ἀλλὰ ἐξεχούσας καὶ περιλαμβανούσας τοὺς τοίχους τοῦ κάτω κτίσματος, ὥστε νὰ προφυλάσσωνται οὗτοι, μάλιστα δὲ οἱ πλίνθινοι, ἀπὸ πάσης ἐκ τῶν βροχῶν βλάβης. Τοιαύτη παρίσταται καὶ ἡ ἀετωματικὴ στέγη ἐπὶ πηλίνου πίνακος τῶν Ἐπιξεφυρίων Λοκρῶν συμπληρωθέντος καὶ δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Quagliati ἐν Ausonia (3) 1908, 228 εἰκ. 79 Montuoro ἐνθ' ἀν. 295 εἰκ. 5. Παραδείγματα συνήγαγεν ὁ Bennndorf ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ χρησίμῳ μελέτῃ αὐτοῦ Über den Ursprung der Giebelakroterien (Jahreshefte (2) 1899, 1 ἐ., ἰδίᾳ δὲ 23 εἰκ. 23, 30 εἰκ. 30 κλπ.).

Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται καθ' ὅλου ἡ πιθανότης, τοῦναντίον δὲ φαίνεται αὕτη μεγαλήτερα, ὅτι ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τύπος ἦτο δυνατόν νὰ σχηματισθῇ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς γνώσεως τῶν ὀριζοντίων στεγῶν ἦτοι καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἀρχιτέκτων ἐσκέφθη νὰ μετατρέψῃ τὸ κοῖλον τῆς στέγης εἰς κατοικήσιμον ὑπερῶον. Τοῦ ὑπερῶου τούτου τὸ δάπεδον ἦτο συγχρόνως καὶ ἡ ὀροφή τοῦ κάτω θαλάμου ἦτοι ἐν ὀριζόντιον χώρισμα.

Φαίνεται λοιπὸν οὐχὶ ἀπίθανον ὅτι ὁ Ἀργεῖος οἰκοδόμος δὲν προσέθηκεν ἀπλῶς τὸ σαγματοστεγὲς ὑπερῶον ἐπὶ τῆς ὀριζοντίου στέγης τοῦ κάτω θαλάμου, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ συναρμολογήσει τῆς σαγματοειδοῦς στέγης πρὸς τὸ κάτω ἡμισυ ὑπέστη τὴν τεκτονικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὀριζοντίων στεγῶν-δωμάτων καὶ ἐθεώρησεν εὐκολωτέραν τὴν τοιαύτην κατασκευήν.

Ὅμοίαν τεκτονικὴν σκέψιν δεικνύει καὶ ὁ τάφος τοῦ Tschindam παρὰ τὴν Ἀντίφελλον (Benndorf αὐτ. σελ. 25 εἰκ. 24) καὶ οἱ τάφοι τῶν Μύρων τῆς Λυκίας (Benndorf αὐτ. σ. 27).

Ἄλλ' ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἐκράτει καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀριζοντίου γείσου τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ καταιέτια γείσα ἐπικάθηνται ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου γείσου.

Αὕτῃ δὲ ἡ ὑπαρξίς ὀριζοντίου γείσου εἰς τὰ ἀετώματα τῶν ναῶν εἶναι σαφῶς δηλωτικὴ ὑπάρξεως ἐσωτερικῆς ὀριζοντίου ὀροφῆς, τῆς ὁποίας ἐξωτερικὴ κατάληξις εἶναι κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τῶν ἀετωμάτων, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς τὸ σύνηθες κοινὸν καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν καὶ εἰς τὴν στέγην γεῖσον. Ἐὰν ἡ ἐσωτερικὴ ὀροφή ἔλλειπε δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀπλῆ διακόσμησις πρὸς συνένωσιν τῶν δύο καταιετίων γείσων, ἀλλ' εἶναι λείψανον τῆς ἀρχῆθεν ὀργανικῆς καὶ πραγματικῆς ἐξοχῆς τῆς ὀριζοντίου στέγης. Τοῦτο δὲ ἐφάνη σαφῶς ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ γενομένων παρατηρήσεων τοῦ Dörpfeld καὶ ὡς πρὸς τὸ Ἡραῖον καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν θησαυρὸν τῶν Γελῶν (Olympia II 55. Jahresh. II 1899, 20).

Ὁ θησαυρὸς τῶν Γελῶν ἔχει τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος μετὰ σίμης, ἄλλως περιττῆς κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ἐν ἀετωματικῇ στέγῃ, ἀναγκαίας δὲ μόνον ἐν ὀριζοντίῳ.

Περὶ τοῦ Ἡραίου συνάγεται παρομοία ἐξέλιξις μετὰ πολλῆς πιθανότητος, παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἀμέσων πραγματικῶν τεκμηρίων. Περὶ τοῦ μεταξὺ τῆς στέγης καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ Ἡραίου κοίλου χώρου μανθάνομεν ἐμμέσως ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Πανσανίου V, 20, 4-5, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ πτώματος ὀπλίτου τραυματισθέντος θανασίμω ἐν μάχῃ πρὸς Λακεδαιμονίους (401-399 π. X.). Ὁ νεκρὸς οὗτος ἀνευρέθη, ὡς ἐθρυλεῖτο, «μεταξὺ ἀμφοτέρων τῆς τε ἐς εὐπρέπειαν στέγης καὶ τῆς ἀνεχούσης τὸν κέραμον». Ἡ ἐς εὐπρέπειαν στέγη εἶναι ἡ ὀριζόντιος ὀροφή τοῦ ναοῦ.

Εἰς ἐπικουρίαν ἔρχεται ἡ μαρτυρία πολλῶν ἐπιταφίων Μικρασιατικῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα δεικνύουν σαφῶς τὴν αὐτὴν σχέσιν ὀριζοντίου καὶ ἀετωματικῆς στέγης (Petersen—von Luschan Reisen in Lykien I, 110 ἐ. Jahreshefte αὐτ. 20).

Καὶ τὰ κατὰ τὰ πέρατα τεθλασμένα καταιέτια γείσα ἀρχαϊκῶν τινῶν ναῶν (Knickgeisa, Knicktempel) τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν δικαιολογίαν ἔχουσι.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ νεώταται παρατηρήσεις τοῦ Fr. Krauss (Die Giebelfront des sog. Cerestempels in Paestum, Röm. Mitt. (46) 1931, ἐ. 1) ἐξηφάνισαν τὸ τεθλασμένον γεῖσον τοῦ ἐν Ποσειδωνίᾳ λεγομένου ναοῦ τῆς Δήμητρος (Koldewey-Puchstein Die griech. Tempel Sizil. und Unterital. 23 εἰκ. 22. Durm Bauk. der Griech. 277 εἰκ. 250. Robertson Greek and Rom. Archit. 79 εἰκ. 32), ἀλλ' ἡ ἀρχαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει καὶ ἄλλα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βεβαιοῦνται ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμώσεων τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν. Εἰς προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου Κ. Ῥωμαίου ὀφείλω τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐν Θέρμῳ ἐβεβαίωσεν οὗτος τὴν ὑπαρξίν πλειόνων τεθλασμένων γείσων ἀετωμάτων, ὁδηγούμενος ἐκ τῶν περισωθεισῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων.

Ὡσαύτως ὁ Buschor συνάγει μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὴν ὑπαρξίν τεθλασμένων γείσων ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Die Tondächer der Akropolis I (1929) Simen, 3. 10 Sima IV. 12, V).

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ποσειδωνίᾳ, ὡς ἀκούω, ἡ μελέτη τῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων ἐβεβαίωσεν ἐσχάτως τεθλασμένα γεῖσα παλαιότερων ναῶν.

Τὰ τεθλασμένα ταῦτα γεῖσα προέρχονται ἐκ τῆς παλαιᾶς συνηθείας, ὅπως ἡ στέγη ἢ σαγματοειδὴς πίπτῃ ἐντὸς τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὀροφῆς, καταλείπουσα τοῦλάχιστον ἐκατέρωθεν στενὰ κράσπεδα ἐλεύθερα ἐν εἵδει περιθωρίου. Ἦτο τοῦτο οἰκοδομικὸς τρόπος. Οὐχὶ δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν ὑπῆρχε, φαίνεται, τὸ ἀνάλογον περιθώριον τῆς ὀριζοντίου στέγης, ὅπως ὡσαύτως ἐξακριβοῦται διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων καὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Θέρμου. Ἡ ἔμπροσθεν ἰδίᾳ ἐπέκτασις τῆς ὀριζοντίου στέγης εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς συνέχεια τῆς παλαιᾶς οἰκοδομικῆς συνηθείας, τῆς ὁποίας δεῖγμα εἶναι ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους. Ὡς πρὸς τὰ τεθλασμένα γεῖσα ἀναμνησκω καὶ τὸν ἡγεμόνα κέραμον τῆς Ὀλυμπίας (Olympia III πίν. 88), ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψει αὐτοῦ τοιοῦτον σχηματισμὸν ἀετώματος.

Ἀλλὰ τότε δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετωματικὴ στέγη τῶν ναῶν ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς ἀνυψώσεως τῆς ὀριζοντίου στέγης κατὰ τὸ μέσον καὶ διὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας παρενθέσεως, μεσαίας κιονοστοιχίας, οἷα, ὡς εἶδομεν ἀπαντᾷ εἰς τινὰς ἀρχαιοτάτους ναοὺς, ἀλλὰ ἐκ τῆς σαγματοειδοῦς στέγης τῆς κειμένης ἐπὶ ὀριζοντίου ὀροφῆς.

Ἡ ὑπαρξὶς τῆς ὀριζοντίου ὀροφῆς καθίστα περὶ τὴν περαιτέρω ὑποστήριξιν τοῦ σάγματος, ἐν ᾧ ὅπου ἐτέθη κατὰ τὸ μέσον κιονοστοιχία, τοῦλάχιστον κατ' ἀρχάς, ὅτε αὕτη εἶχεν ὀργανικὴν σημασίαν, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὀριζόντιος ὀροφῆς-στέγης, ἀλλὰ τὸ κοῖλον τῆς στέγης θὰ ἦτο καὶ ἔσωθεν ὀρατόν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑπαρξὶς μεσαίας κιονοστοιχίας ἡδύνατο νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἀμφοτέρω, καὶ πρὸς στήριξιν δηλ. ὀριζοντίου ὀροφῆς, καθ' ἃς περιπτώσεις τὸ ἄνοιγμα ἦτο μέγα, ἀνεξαρτήτως τῆς μορφῆς τῆς στέγης, καὶ πρὸς στήριξιν ἀετωματικῆς στέγης, ἥς τὸ κοῖλον ἦτο ἔσωθεν, ὡς εἴπομεν, ἀνοικτόν. Ἡ μεσαία κιονοστοιχία δηλ. δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν τεκμήριον ἀετωματικῆς στέγης. Τοῦναντίον ἐλαφρῶς ἀετωματικὸν σχηματισμὸν τῆς στέγης δέχεται, ὡς γνωστόν, ὁ Dörpfeld καὶ ἐπὶ τῶν μεγάρων τῆς Τροίας II, ὅπου παρὰ τὸ μέγιστον ἐκ 10 περίπου μέτρων ἄνοιγμα, οὐδὲν ἔσωτερικὸν στήριγμα ὑπῆρχε.

Παρὰ ταῦτα ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀνήκει εἰς τὴν ἐσχάτην γεωμετρικὴν περίοδον, δηλ. εἰς χρόνους πολὺ μεταγενεστέρους τῆς Δωρικῆς πρὸς νότον κινήσεως, ἡ ὁποία, κατὰ κοινὴν πλέον ὁμολογίαν, συναπεκόμισεν ἀπὸ τῆς βορείας αὐτῆς ἀφετηρίας καὶ τὴν ὑψηλὴν σαγματοειδῆ στέγην, ἐκ νέου τότε εἰσαχθεῖσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶχεν ἤδη πολὺ πρότερον, ὡς εἶδομεν, εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, πάλιν ἀπὸ βορρᾶ ὀρμηθεῖσα, δὲν εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι εἶχεν ἐντελῶς ἀποσβεσθῇ ἐν τῷ μεταξὺ ἢ παράδοσις αὐτῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ οἰαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν ὀριζόντιον, εἶναι ἀσφαλὲς ὅτι ἐνισχύθη ἢ καὶ ἀνεγεννήθη διὰ τῆς νέας ἀπὸ βορρᾶ κινήσεως περὶ τὰ τέλη τῆς 2^{ας} π. Χ. χιλιετηρίδος. Δὲν ὑπῆρχεν ἄρα περίπτωσις, ὅπως ἀνακαλυφθῇ ἐν Ἑλλάδι. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον αὕτη ὑπέστη ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς περιοχῇ, ἦτο νὰ γίνῃ χθαμαλωτέρα καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ νότιον κλίμα.

Οἱ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου δεικνύει ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶχεν ἐπέλθει μέχρι τῶν μέσων τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, ἀλλ' ὅτι συνετελέσθη κατόπιν.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ναοδομία ἐνωρίτερον ἔφθασεν εἰς τὴν χθαμαλὴν σαγματοειδῇ ἤτοι τὴν ἀετωματικὴν στέγην, ἀναγκασθεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῆς, διὰ τὸ ὅποιον ἐπεβάλλετο ἀνακούφισις τοῦ ἐπικαθημένου βάρους. Ἐκ τινῶν ἀρχαιοτάτων Δωρικῶν ναῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος τῶν ἀετωμάτων εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μετὰ ταῦτα κατὰ μέσον ὅρον ἰσχυροῦντος, ἐμφαίνεται ὅτι παλαιότερον ἡ ναοδομία ὀλιγώτερον ἀπέειχε κατὰ τοῦτο τῆς ἀστικῆς οἰκοδομίας, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι ἀκόμη παλαιότερον καὶ δὴ κατ' ἀρχὰς θὰ συνεβάδιζον.

Διὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετωματικὴ στέγη ἐγεννήθη ἐκ τῆς ὀριζοντίου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς σαγματοειδοῦς, ὅτι δὲ ἡ ἐκ τῆς ὀριζοντίου δι' ἐπαλλήλων σειρῶν κεράμων ἀπὸ τεσσάρων πλευρῶν διαμορφωθείσα νέα στέγη ἦτο ἡ λεγομένη σκουφωτὴ ἢ τετρακλινὴς, τὸ Γερμανικὸν Walmdach, ὅτι δὲ μόλις μετὰ ταῦτα ἐγεννήθη ἐκ ταύτης ἡ ἀετωματικὴ.

Ἡ ἀετωματικὴ στέγη τῶν ναῶν ἐνυπάρχει ἐν τῇ σαγματοειδεῖ τῆς ἀστικῆς οἰκοδομίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ παλαιά.

Σκουφωτὴ στέγη παρουσιάζεται ὡσαύτως εἰς ἱκανῶς παλαιούς χρόνους, π. χ. ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Θέρμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρης τετρακλινὴς, ἀλλὰ τρικλινὴς, διότι ἡ εὐθεία πρόοψις φέρει πρὸς ἀέτωμα, παραμένει δὲ ἡ ἐλλειψοειδὴς ὀπισθία πλευρὰ μόνη διὰ τὴν σκουφωτὴν στέγασιν.

Τὴν αὐτὴν διαρρύθμισιν παρουσιάζει καὶ τὸ ἐκ Σπάρτης πώρινον ὁμοίωμα μικροῦ Δωρικοῦ ναοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἔχον ἔμπροσθεν μὲν ἀέτωμα, ὀπισθεν δὲ κεκλιμένην τὴν στέγην (βλ. R. M. Dawkins The Sanctuary of Artemis Orthia 22. 192 πίν. LXIX, 41-47. 194 πίν. LXXII, 60).

Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι προφανὲς ὅτι εἶναι ἀρχαιοτάτη, διότι ἀνεπτύχθη εἰς τὴν προελλαδικὴν κοιτίδα τῶν φορέων αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι σημαντικὸν ὅτι τὸ ἐκ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν ἐπιβαλλόμενον ὕψος αὐτῆς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομίας ὡς κατοικήσιμος χώρος. Ἡ χρησιμοποίησις αὕτη τοῦ ὑπερέφου χώρου τῆς στέγης ἐπέβαλλε κατ' ἀνάγκην τὸ ἀέτωμα ἢ τὸ ὀρθὸν σάγμα τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν, πιθανώτατα δὲ κατ' ἀμφοτέρω.

Ἡ σκουφωτὴ στέγη ἠδύνατο ἴσως καὶ ἄλλως νὰ ἀναπτυχθῇ, ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὰ καμπυλόγραμμα κτίσματα (ἐλλειπτικά), ἡ δὲ ἡμισκουφωτὴ εἰς τὰ πεταλόσχημα καὶ τὰ ἀψιδωτά, ὅπου ὑπῆρχε περιπτώσις ἀναπτύξεως αὐτῆς κατὰ τὰ νῶτα τοῦ κτίσματος, κατὰ τὴν πρόοψιν ἐπικρατούσης τῆς εὐθυγραμίας.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ ἀετώματος εἶναι γνωστοτάτη ἡ παρὰ τῷ Πινδάρῳ Ὀλυμπ. 13, 20 ἀπαντῶσα πληροφορία, καθ' ἣν οἱ Κορίνθιοι ἐπέθεσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ τὴν δίδυμον ἀετωματικὴν στέγην :

*τίς γὰρ ἱππεῖοις ἐν ἔντεσσιν μέτρα
ἢ θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον
ἐπέθηκ' ;*

Ὁ οἰωνῶν βασιλεὺς εἶναι βεβαίως ὁ ἀετός, εἶναι δὲ φιλολογικῶς παραδεδομένον ὅτι τὰ τρίγωνα, εἰς ἃ κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς ἀπέληγεν ἡ χθαμαλή σαγματοειδὴς στέγη τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν, ἐκαλοῦντο *ἀετοὶ ἢ ἀετώματα*¹.

Ἡ παρὰ τῷ Πινδάρῳ ἀπαντῶσα σύνδεσις αὕτη τοῦ ἀετοῦ τῶν ναῶν πρὸς τοὺς Κορινθίους προκαλεῖ ἤδη ἀπὸ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος συζήτησιν περὶ τῆς πραγματικῆς αὐτῆς σημασίας, ἄλλων μὲν ἐκδεχομένων τὸ χωρίον ὡς νοοῦν τὴν ἀετωματικὴν στέγην τῶν ναῶν, ἄλλων δὲ συνδεόντων τοῦτο πρὸς πλαστικὴν δι' ἀετῶν διακόσμησιν τῶν ἀετωμάτων. Ὅτι οἱ Κορινθιοὶ ἀνεκάλυψαν τὴν σαγματοειδῆ στέγην δὲν εἶναι πιστευτόν, διότι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς στέγης εἶχεν ἔλθει πρὸ πολλοῦ ἀπὸ βορρᾶ, διὰ τοῦτο οἱ δεχόμενοι ὅτι ὁ Πίνδαρος νοεῖ τὰ ἀετώματα ἐξηγοῦσι τὴν Κορινθιακὴν καινοτομίαν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν χθαμαλὴν σαγματοειδῆ στέγην, τὴν ἐπικρατήσασαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ναοδομίᾳ (βλ. τελευταῖον καὶ Buschor Die Tondächer der Akropolis I 3 καὶ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1931, 285).

Ἐν τούτοις εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Πίνδαρος λέγων ὅτι οἱ Κορινθιοὶ ἐπέθηκαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ναὸν δίδυμον ἀετὸν νοεῖ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν εἴτε ἐντὸς τῶν ἀετωμάτων εἴτε κατὰ τὰ ἀκρωτήρια αὐτῶν. Τὴν δὲ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν

1 Περὶ τοῦ μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Bekker φερομένου χωρίου (Bekker Anecdota 361, 17): *ἀετοὶ τὰ προνόμια τῶν ναῶν, τὰ φατνώματα τῶν ὀροφῶν*, διὰ τὸ εὐκταῖν πτέρυξιν ἀετῶν, ἐπραγματεύθη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1931, 283 ἔ., ἀποκατέστησα δὲ τὴν ὀρθὴν γραφὴν *προνόμια* ἀντὶ τοῦ ἀδιανοήτου *προνόμια*, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Welcker Alte Denkmäler I 6 καὶ ὁ Carl Bötticher Tektonik der Hellenen I, 246 (καὶ 226 σημ. 4) κατ' ἴδιον ἐκάτερος τρόπον, ἄλλ' ἀπιθανώτατα, προσεπάθησαν νὰ στηρίξωσι.

Ἄλλα χωρία σχετικὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Welcker ἔνθ' ἀν. συγκεντρωθέντων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς σχολιασταῖς ἐρμηνεύματα τοῦ Πινδαρικοῦ στίχου· βλ. καὶ Christ Pindari Carmina commentariis instr. (1896) 99.

1. Λέγει δὲ τὸ κατὰ τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν *ἀέτωμα*. Δίδυμος (γρ. δίδυμον κατὰ τὸ χωρίον τοῦ Πινδάρου, ὁ Lehrs διώρθωσε δίδυμα) δὲ φησιν, ὅτι διπλὰ τὰ ἀετώματα, ὅπισθεν καὶ ἔμπροσθεν, διὰ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν κατασκευάζεσθαι αὐτά.

2. Ὁ ἀετὸς οἰωνῶν βασιλεὺς ἐστὶν ὁ ἐπὶ τῶν ἱερῶν τιθέμενος· τινὲς δὲ τὸ ἀέτωμα, ὡς φησι Δίδυμος παρατιθέμενος Τίμαιον λέγοντα καὶ τοῦτο ἐν ταῖς οἰκοδομίαις αὐτῶν εὗρημα, ταύτην ἀποδοῦναι τὴν ἐξήγησιν τῶν προκειμένων.

Λέγει δὲ καὶ ὁ Εὐστάθιος Παρεκβολ. εἰς Ἰλιάδ. Ω, 317 σελ. 1352, 37: *ἰστέον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἀετοῦ τοῦ ζῶον καὶ μέρος τι τῶν νεῶν οὐ μόνον ἀέτωμα ἐλέγετο, ἀλλὰ καὶ αἶετοί διὰ τὸ εὐκταῖν, φασί, πτέρυξιν ἀετοῦ.*

Ὁ Μέγ. Ἑτυμολόγος ἐν λ. γράφει: *ἀετός· στέγασμά τι τῶν οἰκῶν ἐμφερὲς τῇ πτήσει τοῦ ζώου, εἶναι δὲ πάντως σαφέστερος διὰ τῆς φρ. ἐμφερὲς τῇ πτήσει τοῦ ζῶου, διότι ὄντως ἐκ τοῦ πεποιημένου ζῶου, τοῦ ἔχοντος διεπτυγμένας τὰς πτέρυγας, φαίνεται ὅτι ἐλήφθη ἡ εἰκών.*

Σχετικὸν εἶναι καὶ τὸ παρὰ τῷ Bekker Anecd. σελ. 202, 20 χωρίον: *ἀετὸς προπύλαιος· τὸ νῦν λεγόμενον ἀέτωμα ἢ δέλτα.*

ἐν δὲ 348, 3 φέρεται: *ἀετός· τό τε πτηνὸν ζῶον καὶ τὸ ἐπὶ τῷ προπυλαίῳ ὃ νῦν ἀέτωμα λέγουσιν· ἡ γὰρ ἐπὶ τοῖς προπυλαίοις κατασκευὴ ἀετοῦ μιμεῖται σχῆμα ἀπειτακτότος τὰ πτερά.*

Ὑπάρχει δὲ καὶ παρὰ τῷ Γαληνῷ Γλωσσ. Ἱπποκρ. σ. 412 ἐκδ. Franz: *ἀέτωμα τὸ εἰς ὕψος ἀνατεταμένον τῆς ὀροφῆς ὥσπερ τριγώνον.* Ὁ δὲ Ἐρωτιανὸς σ. 90 λέγει: *ἀέτωμα· ἡ στεφάνη τοῦ δώματος.*

Ἐπιγραφ. μαρτύρια συνήγαγε τελευταῖον καὶ ὁ Ebert Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks 33 τὰ ἐξῆς (μεταγεγραμμένα εἰς τὰς νέας ἐκδόσεις): IG I², 372 col II, 181, 188. I², 373, 115. 95, IG II² 1668, 40. IG III 1, 162 (διὰ τὸν τύπον αἵτωμα, περὶ οὗ βλ. Fabricius Hermes 17, 579). IG IV 1², 102, 89. 96. 97. 98. Ὁ Wiegand Die arch. Porosarchitektur der Akropolis zu Athen 38 εἰκ. 55 παρέχει τεμάχιον οἰκῆς ἀετώματος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *αἰετὸς Κ* τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χ. (IG I Suppl. 1 σελ. 193, 572, ἐλλείπον ἐκ τῆς νέας ἐκδόσεως).

Κατὰ τὸν Βιτρούβιον (III, 5, 12-IV, 3, 6) τὸ ἀέτωμα ἐλέγετο *τύμπανον*, κατ' ἄλλους δὲ *δέλτα* (βλ. καὶ Κεραμοπούλου Ἀποτυμπανισμὸν σ. 25). Ἀλλὰ τύμπανον εἶναι κυρίως τὸ κατακόρυφον τοίχωμα τοῦ βάθους τοῦ ἀετώματος, ἐκείθεν δὲ κατὰ συνεκδοχὴν καὶ τὸ σύνολον.

Ὁ S. Reinach Rev. Archéol. 1907 II, 59-81 = Cultes, Mythes et Religions III (1913), 68 ἔ. ἀναλαμβάνων καὶ ἐπεκτείνων παλαιὰν ὑπόθεσιν τοῦ Welcker καὶ ἄλλων πιστεύει ὅτι ἀέτωμα ἐκλήθη τὸ τρίγωνον τῆς στέγης, διότι τὸ πρῶτον ἐκοσμήθη διὰ πλαστικῆς εἰκόνης ἀετοῦ. Καὶ ὁ Sandys ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πινδάρου ἐν τῇ σειρᾷ Loeb ἀπὸ τοιαύτης ἐκδόχῆς ὁρμώμενος μεταφράζει ἀναλόγως τὸ χωρίον τοῦ Πινδάρου (βλ. Montuoro ἔνθ' ἀν. 330. Payne Necrocorinthia (1931) 950 σημ. 3), ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Christ ἔνθ' ἀνωτ. σ. 99 εἰς στ. 21. Ὁ Wilamowitz Pindaros (1922), 372 δέχεται τὴν σημασίαν Giebeldach.

τῶν ναῶν, οὐχὶ βεβαίως κατὰ τοὺς αἰτούς, ἀλλὰ ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν κεραμεικῶν ἐπενδύσεων τῆς στέγης, ἀποδίδει ῥητῶς ἢ διὰ τοῦ Πλινίου NH 35, 151 διασωθεῖσα παράδοσις εἰς τὸν Βουτάδην, ὃ δὲ Salomon Reinach ἐνθ' ἂν. μετὰ τῆς συνήθους ὀξύτητος καὶ βαθυνοίας ἀναπτύσσει εὐρύτερον τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ τὴν πληροφορίαν ταύτην.

Ἴσως θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀναμνήσῃ τὸ καὶ ἀνωτέρω παρατεθὲν (εἰκ. 23) Λακωνικὸν ἀγγεῖον τοῦ Λούβρου μετὰ τῶν δύο αἰτῶν παρὰ τὰ δύο κάτω ἀκρωτήρια τοῦ ναῖσκου, ἐὰν ἡ τοποθέτησις τῶν πτηνῶν δὲν ὑπεδήλου ὅτι πιθανώτερον πρόκειται περὶ πραγματικῶν πτηνῶν, θεωμένων τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῶν καταιετίων γείσων. Μολονότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ τοῦ τεχνίτου ἀρχαϊκὴ ἀφέλεια.

Θὰ ἦτο δυνατόν ὡσαύτως νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ἐναέτιος διακόσμησις δὲν εἶναι τι ἀσημαντόν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἄξιον νὰ ἐξαρθῇ ὅσον ἐξήρθη ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ἡ πρώτη αὐτῆς ἀρχή. Διότι ἡ ἐσωτερικὴ πλαστικὴ διακόσμησις τῶν αἰτωμάτων εἶναι οὐχὶ μὲν ἀνεξαίρετος, ἀλλὰ σημαντικὸς χαρακτήρ τῆς Δωρικῆς ναοδομίας καὶ οὐσιῶδες διακριτικὸν ταύτης γνώρισμα ἀπὸ τοῦ Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ.

Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα γεγονὸς παραμένει ὅτι ἡ ἀπήχησις τοῦ κατωκίμενου χώρου τῆς στέγης φθάνει μέχρις αὐτῆς τῆς ναοδομίας τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν χρόνων, ὅτε τὸ αἰετώμα τοῦ ἐν Μαγνησίᾳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυγῆς φέρει ἐν τῷ τυμπάνῳ αὐτοῦ τρία θυραῖα ἀνοίγματα, ἐν μεγαλῆτερον κατὰ τὸ μέσον καὶ δύο μικρὰ παρὰ τοὺς μυχούς τῶν κερκίδων (βλ. C. Humann Magnesia am M. πίν. 9. Robertson Gr. and Rom. Architect. 156 εἰκ. 68).

Καὶ τὰ ἀνοίγματα ταῦτα ὡς καὶ ἄλλα, ἐν κατὰ τὴν κεντρικὴν θύραν τῶν ἐν Ἀθήναις Προπυλαίων (Bohn Die Propyläen 18 πίν. 8) καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡλίου ἐν Ἡλιουπόλει τῆς Συρίας — Baalbek (Baalbek I εἰκ. 34. Die Antike VII πίν. 31) θεωροῦνται ὡς ἀνακουφιστικὰ τῶν κάτωθεν τοίχων ἀνοίγματα (AM (48) 1923, 63) ἀναμιμνήσκοντα τὴν ὁμοίαν ἀρχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων, καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως. Ἀλλὰ τὸ θυραῖον ἀνοίγμα τοῦ οἰκίσκου ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοιαύτης σκέψεως, διότι ἔχει πραγματικὴν ὁργανικὴν ἀποστολήν.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ θυραῖα ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ τῆς Μαγνησίας ὁ ἀρχιτέκτων αὐτοῦ ἴσως εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὰ παλαιὰ παραδείγματα τῶν τάφων τῆς γειτονικῆς Λυκίας, ὅπου τὰ λαξευτὰ ἐκεῖνα μνημεῖα παρέχουν πλείστας πρόοψεις μετὰ θυραίων ἢ παραθυροειδῶν λαξευμάτων κατὰ τὰ αἰετώματα, ὑποδηλούντων κατωκημένους ὑπερφύους χώρους (βλ. Petersen - Luschan Reisen in Lykien I σποράδην).

Τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων παραθύρων ζητήματα ἔτυχον τελευταῖον ἀκριβοῦς πραγματείας ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἐναισίμῳ διατριβῇ τοῦ Reinh. Herbig Das Fenster in der Architektur des Altertums (1929, Heidelberg-Athen) καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις σχετικαῖς αὐτοῦ ἐργασίαις Röm. Mitt. (42) 1927, 117 ἔ. (44) 1929, 260 ἔ. Jahrbuch des Inst. (44) 1929, 224 ἔ.

Ἡ θύρα - παράθυρον τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου χρησιμεύει, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετήρησα, καὶ πρὸς διέλευσιν (βοηθητικὴν εἴσοδον - ἔξοδον) καὶ πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὑπερφύου διαμε-

ρίσματος. Ὁ Herbig στηριζόμενος ἀκόμη εἰς τὴν παλαιὰν συμπλήρωσιν θεωρεῖ αὐτό, εὐλόγως, ὡς ἀπλοῦν παράθυρον (Das Fenster 23.41 σημ. 48), ἀλλὰ μετὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν, δὲν ὑπάρχει πλέον ἀμφιβολία περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνοίγματος.

Ὡς πρὸς τὸν φωτισμὸν τοῦ κάτω θαλάμου ὁ Müller παρατήρησεν (σ. 61) ὅτι οὗτος ἐτελεῖτο διὰ τῆς θύρας, ὅτι δὲ τὰ τριγωνικὰ παραθυρίδια ἐχρησίμευον μόνον πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ καπνοῦ καὶ πρὸς ἀερισμὸν, ὁρθῶς ὁμῶς ἀντιπαρατετήρηθη ὅτι καὶ πρὸς φωτισμὸν ἦσαν ταῦτα κατάλληλα (Herbig 23). Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ φωτισμοῦ τοῦ οἰκίσκου εἶναι διδακτικὸς καθ' ὅλον, διότι στερούμεθα κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο μνημειακῶν τεκμηρίων περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν τε συγχρόνων αὐτῷ οἰκιῶν καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου μεγάρου.

Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ γίνεται ἴσως μνεΐα εἰδους τινὸς φεγγιτῶν, ἀλλ' ἄνευ καθορισμοῦ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Πρόκειται περὶ τοῦ στίχου α 320: ὅρως δι' ὥς ἀνόπαια διέπτατο, ἔνθα ἡ λ. ἀνόπαια ἔχει, ὡς γνωστόν, ἀμφιλεγομένην σημασίαν. Εἰς τὸν Nissen Pompejan. Stud. 621 ὁφείλεται ἡ ἐρμηνεία εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου 8,137, 19 ε. ὡς πρὸς τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ καπνοῦ διὰ καπνοδόχου κειμένης οὐχὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ σάγματος, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν κλιτύων αὐτοῦ. (*Ἐνθαῦτα ὁ βασιλεὺς τοῦ μισθοῦ πέρι ἀκούσας, ἦν γὰρ κατὰ τὴν καπνοδόκην ἐς τὸν οἶκον ἐσέχων ὁ ἥλιος, εἶπε θεοβλαβῆς γενόμενος «μισθὸν δὲ ὑμῖν ἐγὼ ὑμέων ἄξιον τόνδε ἀποδίδωμι» δείξας τὸν ἥλιον*).

Ἀλλὰ τὸ ἄλλο μνημονευθὲν ἤδη ἐν ἀρχῇ σημαντικὸν νέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προσέθηκεν ἡ τελευταία συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου εἶναι ὁ κορυφαῖος σχηματισμὸς τῆς στέγης, καθ' ὃν ἀντὶ τῆς ἐπικορυφαίας κυλινδρικής δοκοῦ ἀποκαθίσταται γωνιώδης ἡ κορυφαία κατάληξις τοῦ σάγματος. Ἡ βεβαίως τῆς τοιαύτης μορφῆς τῆς κορυφῆς ἔχει, νομίζω, σημασίαν καὶ διὰ τὴν ὑλικὴν σύστασιν τοῦ οἰκίσκου, διότι ἡ τοιαύτη μόρφωσις τῆς κορυφῆς δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀποδίδει ὀλόξυλον πρότυπον οἰκίας, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν ἔχει ἐν τῇ διανοίᾳ του καθωρισμένον τινὰ καὶ ἐσχηματισμένον οἰκοδομικὸν τύπον, ὅπερ φαίνεται ὅλως ἀπίθανον. Τούναντίον πιθανώτατον εἶναι ὅτι ὁ οἰκίσκος ἔχει ὑπ' ὄψει πραγματικὰ πρότυπα ξυλοπλινθοδομικὰ πηλόχριστα, τῶν ὁποίων ἡ ξυλίνη στέγη εἶχεν ἐπίστρωμα ἐκ πηλοῦ, τὴν ἐξ ἐπιγραφῶν ἄλλων χρόνων γνωστήν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, δόρωσιν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς λ. δορὰ=δέρμα λαβοῦσα τὴν ὀνομασίαν ἢ ἀπὸ τῆς εἰκονικῆς-μεταφορικῆς ὁμοιότητος τοῦ ἐκ πηλοῦ ἐπιστρώματος πρὸς δέρμα ἀφωρμήθη ἢ διατηρεῖ τὸ ὄνομα ἐκ παναρχαίας συνηθείας τῆς ἐπιθέσεως δερμάτων ἐπὶ τῆς κλαδοπλέκτου στέγης πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς. Χρῆσιν δερμάτων ἀντὶ θυροφύλλων εἰκάζει ὁ Μυλωνᾶς Excavations at Olynthus I The Neolithic Settlement (1929) 11 περὶ τῶν προϊστορικῶν οἰκιῶν τῆς Ὀλύνθου.

Ἀλλ' ὁ τριγωνικὸς σχηματισμὸς οὕτως ἀπλῶς παριστάμενος καὶ ἄνευ ἄλλου κατὰ μῆκος, ἔστω καὶ ἀπλῶς γραφικοῦ, κατὰ συμμετρικὰ διαστήματα χωρισμοῦ, δεικνύει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κεραμώσεως. Εἰς τοῦτο δέ, νομίζω, φέρει καὶ ἡ διακόσμησις τῶν κλιτύων τῆς στέγης. Ἀλλὰ καὶ ἡ διακόσμησις τῶν τοίχων τῆς οἰκίας ἐμφαίνει ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπρόκειτο περὶ πηλοχρίστων ἐπιφανειῶν, τὰς ὁποίας ὁ τεχνίτης διακοσμεῖ ἐλευθέρως κατὰ τὴν γεωμετρικὴν του διάθεσιν. Ὁ τριγωνικὸς ὁμῶς οὗτος σχηματισμὸς τῆς κορυφῆς, παρ' ὅλον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κεραμώσεως, ἔχει ἱστορικὴν γενετικὴν σημασίαν,

διότι εἶναι πρόδρομος τοῦ μετέπειτα ἀναπτυχθέντος τριγωνικοῦ σχήματος κεραμώσεως, τοῦ ἐκ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐπιγραφικῶς γνωστοῦ ὡς Κορινθιακοῦ. Ὅτι δὲ ὁ πρόδρομος οὗτος παρουσιάζεται ἐν τῇ γειτονικῇ πρὸς τὴν Κόρινθον Ἀργολίδι δὲν εἶναι βεβαίως ἄμοιρον σημασίας¹.

Ὁ τύπος τῶν τριγωνικῶν ἤτοι σαγματοειδῶν καλυπτῆρων καὶ τῶν ἐπιπέδων σωλῆνων ἢ στρωτήρων ἀνεπτύχθη, κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας παρατηρήσεις, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ βορειοανατολικῇ Πελοποννήσῳ, κέντρον δὲ τῆς βιομηχανίας ταύτης εἶναι πιθανώτατα ἡ Κόρινθος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ παρὰ τῷ Πλινίῳ Ν. Η. 35, 43 παράδοσις συνδέει διὰ τοῦ Σικυωνίου Βουτάδου καὶ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων μετ' ἀναγλύφων προσωπειών. Ἦτο δὲ διαδεδομένον τὸ σύστημα τῆς τριγωνικῆς κεραμώσεως κατὰ τὸν 7^{ον} π. Χ. αἰ. ἐκτὸς τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Τροιζῆνος καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Θήβαις κ.λ., κατὰ δὲ τὸν 6^{ον} αἰ. εἶχε σχεδὸν ἐκτοπίσει τὸ Λακωνικὸν σύστημα.

Ὅσαύτως δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Βιτρούβιος IV, 1, 3 εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ δὴ εἰς τὸ Ἄργος ἀπονέμει τὴν εὔρεσιν τοῦ Δωρικοῦ ναοῦ διὰ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ τῆς Ἡρας ὑπὸ τοῦ Δώρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἑλληνος καὶ τῆς νύμφης Φθίας (βλ. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1931, 286).

Ὡς πρὸς τὸ κόσμημα τὸ κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς παρατηρῶ ὅτι ἡ κατανομὴ αὐτοῦ εἰς ἐναλλασσόμενα λευκὰ καὶ μέλανα πεδία προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τῆς εἰκόνης, τὴν ὁποίαν παρέχουσιν αἱ καταλήξεις τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς, ἐσχηματοποιήθη δὲ εἰς εἰδὸς τι ἀραιότερου κυματίου. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι αἱ δοκοὶ αὗται ἦσαν τοποθετημέναι κατὰ τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη συμβαίνει. Ἐχομεν δηλαδὴ ἐν τῷ ἐσχηματοποιημένῳ τούτῳ κοσμήματι τὸν ὑποτυπώδη πρόδρομον τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν τῆς μετέπειτα συνθετωτέρας μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὁ ἐξώστης. Ἐν τῶν μάλιστα διαφερόντων σημείων τῆς νέας συμπληρώσεως τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἄργους εἶναι, ὡς καὶ προηγουμένως ἐτονίσθη, ὁ ὑπὲρ τὴν πρόστασιν ἐξώστης². Τὸ ἀκριβὲς ἀρχαῖον ὄνομα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης λεπτομερείας δὲν εἶναι ἀμέσως γνωστόν, διὰ τοῦτο δὲ μόνον εἰκαστικῶς δύναται νὰ ἀναζητηθῇ. Οὐχὶ δὲ μόνον φιλολογικῶς εἶναι ὁ ὅρος δυσεύρετος, ἀλλὰ καὶ μνημειακῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιώσωμεν ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅπως τοῦτο περὶ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἀπαντᾷ. Τοῦτο δὲ καὶ διότι ἡ ἀστική οἰκοδομία ὑπέστη ἔκτοτε μεταβολὰς

¹ Περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῶν κεράμων βλ. τελευταῖον Weickert Typen 26. 52. 184. H. Payne Necrocorinthia (1931) 249 ἔ. μετὰ τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας: Lattermann BCH 1908, 298 ἔ. Dittenb. Syll² 587, 71 ἔ. *Κεραμίδες Κορίνθιαι* εἶναι κατὰ τὸν Lattermann καλυπτῆρες καὶ σωλῆνες συμφυεῖς, μονοκόμματοι. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σκευοθήκης IG II, 2², 1668, 58 κεῖται: *δορώσας κεραμώσσει Κορινθίῳ κεράμῳ ἀρμόττοντι πρὸς ἄλλῃλον*, ὅπερ νομίζεται ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Lattermann. Ἀλλ' ἄλλη εἶναι προφανῶς ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου, ἀναφερομένη εἰς τὴν καλὴν

προσαρμογὴν τῶν κεραμίδων, ὥστε νὰ εἶναι αὗται ὕδατοστεγεῖς. *Κορινθιοειδὲς κέραμος* ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ἐκ Δελφῶν ἐπιγραφῇ BCH (26) 1902, 40, ἔ., στ. 35 ἔ. (Dittenb. Syll³ σ. 402), σημαίνει δὲ τὸν συνήθη εἰς δύο τεμάχια τύπον.

Καὶ ὁ Πολυδεύκης X, 157 ἔχει: *καλυπτῆρες Κορινθιογενεῖς* καὶ X, 182: *Κέραμον Ἀττικὸν καὶ κέραμον Κορίνθιον*.

² Τὴν συμπλήρωσιν κατὰ τε τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξετέλεσε συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις μου μετὰ πολλῆς προσοχῆς ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου κ. Γεώργιος Κοντογεώργης.

καὶ διότι ἡ κατάστασις τῶν σφριζομένων σχετικῶν λειψάνων δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε τὴν πλήρη ἀναπαράστασιν τῆς ἀνωδομίας τῶν ἀστικῶν ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων κτισμάτων.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων καὶ γλωσσογράφων εἶναι γνωστὰ αἱ λέξεις: γεισηπόδισμα, δρύφακτος, προβολή, ἐξώστης, ἐξώστρα, ἐκθέτης, πρὸς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦσιν ἐν τῇ Λατινικῇ αἱ λέξεις: projectum, prejectura, maenianum¹.

Παρὰ τῷ Πολυδεύκει I, 81. VII, 120, κεῖνται αἱ λ. προβολαὶ καὶ γεισηποδίσματα «αἱ προβολαὶ τῶν ὑπερώων οἰκημάτων αἱ ὑπὲρ τοὺς κάτω τοίχους προὔχουσαι γεισηποδίσματα καὶ τὰ φέροντα αὐτὰς ξύλα γεισηποδες².

Ἄλλ' ἀρχαιότερος ὅρος εἶναι ἡ λ. δρύφακτος ἀπαντῶσα παρ' Ἀριστοτέλει Ἀθην. Πολιτ. 50 ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἔργων τῶν ἀστυνόμων, ὅπου ἐν τέλει προστίθεται: καὶ τὰς ὁδοὺς καλύουσι κατοικοδομεῖν καὶ δρυφακτους ὑπὲρ τῶν ὁδῶν ὑπερτείνειν κλπ.

Παρὰ τῷ Ἡρακλείδῃ τῷ Ποντικῷ (FHG II, 209 ἀρ. 10 Πολιτ.), ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, κεῖται: καὶ τῶν ὁδῶν ἐπιμελοῦνται, ὅπως μὴ τινες κατοικοδομῶσιν αὐτὰς ἢ δρυφακτους ὑπερτείνωσιν.

Περὶ τοῦ Ἰππίου ἔχομεν τὴν ἐξῆς εἰδησιν παρὰ τῷ Ψευδαριστοτέλει Οἰκονομικ. II, 5 σελ. 1347^a, 4: Ἰππίας ὁ Ἀθηναῖος τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερώων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας τὰς ἀνοιγομένας ἔξω ἐπώλησεν ὠνοῦνται οὖν ὧν ἦν τὰ κτήματα καὶ συνελέγη χρήματα οὕτω συχνά.

Ὁ Πολύαινος Στρατηγ. III, 9, 30 λέγει περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰφικράτους, τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 4^{ου} π.χ. αἰῶνος, «Ἰφικράτης ἐν ἀπορίᾳ χρημάτων ἔπεισεν Ἀθηναίους τὰ ὑπερέχοντα τῶν οἰκοδομημάτων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς ἀποκόπτειν ἢ πιπράσκειν, ὥστε οἱ δεσπόται τῶν οἰκιῶν πολλὰ εἰσήνεγκαν χρήματα ὑπὲρ τοῦ μὴ περικοπῆναι καὶ σαθρὰ γενέσθαι τὰ οἰκοδομήματα»³.

Ἡ λ. ἐξώστρα ἀπαντᾷ ἐν Codex Justinian. VII, 10 ¹¹/₄₁.

Παρὰ δὲ τοῦ Σχολιαστοῦ εἰς Ἀριστοφ. Σφήκ. 386 (δρύφακτοι γὰρ ξύλινοι θώρακες, τὰ διαφράγματα, ἢ τὰ περιτειχίσματα ἢ κιγκλίδες, περιφράγματα τὰ νῦν ταβλωτὰ καλούμενα, τὰ τῶν οἰκοδομημάτων ἐξέχοντα ξύλα) καὶ εἰς Ἰππέας 675 (δρυφακτους τὰ νῦν ταβλώματα καλούμενα, τὰ τῶν οἰκοδομημάτων ἐξέχοντα ξύλα ἢ τὰ κάγκελα) μανθάνομεν ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱ δρύφακτοι ἐκαλοῦντο ταβλωτὰ ἢ ταβλώματα.

Ἀξία δὲ προσθήκης εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἡ λ. ἐξερείσματα ἢ ἀπαντῶσα εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Παναμάρας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Hatzfeld ἐν BCH (51) 1927, 79 ἐ. ἀρ. 28 (σελ. 80 στ. 4):

Καὶ τῇ ἐνδωμήσει τῶν λευκολίθων καὶ
ΣΥ... ΝΜΑΣΙΝ καὶ ἐξερείσμα[α]σιν
καί]...

1 Daremberg-Saglio-Pottier Dictionnaire des antiqu. III 2, 1493 ἐ. ἐν λ. Maenianum. Blümmer Griech. Privataltertümer 152. Blümmer Römische Privataltertümer (1911) 38. 57. Marquardt-Mau Privatleben der Römer 248 σημ. Overbeck Pompeji⁴ 266 ἐ. Κεραμόπουλος ἐν περιοδ. Ἀρχιμήδῃ (21) 1920, 60 ἐ. Ebert ἐν Pauly RE² XIV (1928), 245

ἐ. ἐν λ. maenianum. Robertson Gr. Rom. Archit. 286. 303. 307.

2 Ὁρθότερα γραφὴ εἶναι ἢ διὰ τοῦ η, ἀπαντῶσα καὶ ἐν IG II², 463, 51. Ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἡ γραφὴ διὰ ι· βλ. Liddell-Scott-Jones ἐν λ.

3 Ὁ Melber Fleckeisen's Jahrb. Suppl. XIV, 569 θεω-

Ἡ λ. ἐξερείσματα, ὅπως ἐπιτρέπεται ἴσως ἐξ αὐτῆς τῆς συνθέσεώς της νὰ εἰκάσωμεν, δηλοῖ πιθανώτατα ἐξώστας ἢ παρόμοια κατασκευάσματα.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς λ. *δρύφακτος* καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτῆς ἀντιστοίχον *ταβλωτὰ ἢ ταβλώματα*, συνάγεται ἀβιάστως ὅτι πρόκειται περὶ κατασκευασμάτων προσαπτομένων μὲν εἰς τὸ ὑπέρτερον κύριον σῶμα τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἐξερχομένων τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, πρὸς δὲ τούτοις ἀναμφισβητήτως κλειστῶν, διότι *δρύφακτος* ἀπὸ τοῦ *δρύ-φρακτος* οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ *ξύλοφρακτον*, διὰ σανίδων ἢ ξυλίνων *κιγκλίδων* (καφασωτῶν) περικλειστον διαμέρισμα, ἐξ οὗ καὶ *ταβλωτὸν ἢ τάβλωμα*.

Πιστεύω δὲ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν κλειστῶν τούτων, εὐεργετικῶν ἄλλως, οἰκοδομικῶν παρασίτων, καὶ τῶν ἀνοικτῶν ἢ ὑπαίθρων ἐξωστῶν, ὅποιοι πάντως θὰ ὑπῆρχον καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἐν τῷ αὐτῷ μεσημβρινῷ κλίματι, καὶ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μνημειακὸν μαρτύριον ἔχομεν νῦν ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου.

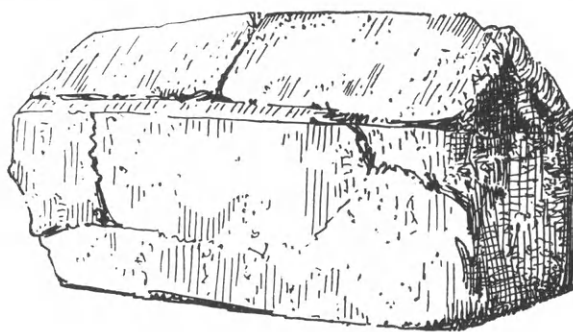
Οἱ ὅροι *γεισηπόδισμα* καὶ *προβολή* καὶ *ἐξώστης* κτλ. εἶναι εὐρύτεροι δυνάμενοι νὰ προσαρμοσθῶν εἰς τε τὰ ὑπαιθρα καὶ εἰς τὰ περικλειστα κατασκευάσματα.

Ὑπάρχει δὲ ἐν τῷ *Codex Justinianus* VIII, 10, 11: *Maeniana quae Graeci ἐξώστας appellant*. Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος εἶναι διδακτικὸς, διότι περὶ τοῦ *maenianum* ἔχομεν ὅπωςδήποτε σαφῆ πληροφορίαν παρὰ τῷ Ἱερωνύμῳ *Epist.* 106, 63 I 667 (ἐκδ. Vallars): *Palaestina enim et Aegypto non habent in tectis culmina, sed domata, quae Romae vel solaria vel maeniana vocant, id est plana tecta quae transversis trabibus sustentantur*.

Ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τοῦ Ἱερωνύμου, καὶ καθ' ἑαυτὴν σαφής, καθίσταται εὐκρινεστέρα διὰ τῆς παραθέσεως τῶν πρὸς τὸ *maenianum* ἰσοδυνάμων ἥτοι τοῦ τε Ἑλληνικοῦ *δῶματα* (*domata*) καὶ τοῦ Λατινικοῦ *solarium*. Τὸ Ἑλληνικὸν δῶμα ἔχει ἀκόμη καὶ σήμερον τὴν αὐτὴν σημασίαν τοῦ ἡλιακωτοῦ, τοῦ ἀρχαίου *ἡλιαστήριου*, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Γαληνὸς XVIII A σ. 518 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kühn § (κγ') λέγει: *ὀροφή ἐνεπίπεδος οὐκ ἀλέαν ἴσχουσα*, ἀναφέρει δὲ ὡς ταύτης ἀντίθετον τὸν *κέραμον* ἥτοι τὴν κεραμωτὴν στέγην.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τοῦ Γαληνοῦ εἰς τὸ Ἱπποκράτους περὶ ἄρθρων, ἔχει ὁλόκληρον οὕτω:

Τύρσιν μὲν τὸν πύργον ἀκούειν χρή, οἶκον δὲ ἀέτωμα τὸ ὑψηλότατον μέρος· οὕτω γὰρ ὀνομάζουσι τὰς εἰς ὕψος ἀνατάσεις τῆς ὀροφῆς τριγωνοειδεῖς. Εἰ μὲν γὰρ ἡλιαστήριον ποιήσῃ τις ἀντὶ κέραμου, ποιήσῃ τὴν ὀροφὴν ἐνεπίπεδον, οὐκ ἀλέαν ἴσχουσαν ἐργάσεται. Κέραμον δὲ ἐπιτιθεῖς εὐαπόρρητον αὐτῇ τὸ ὕδωρ τὸ ὄμβριον εἶναι βούλεται. Κατὰ τοῦτ' οὖν ὑψηλὸν ἐργασάμενος τὸ μέσον τῆς ὀροφῆς κατὰ τὸ μῆκος ἐκ τῶν ὀπίσω πρὸς τὸ πρόσω τεταγμένον, οὕτω γὰρ ἐντεῦθεν ἐφ' ἐκατέρων (γρ. ἐφ' ἐκάτερον) τῶν πλαγίων τοίχων καταγῇ τὴν ὀροφὴν ταπεινὸς

Εἰκ. 25. Πῆλινος οἰκίσκος Σαλμανόβου.

ρεῖ τὴν πληροφορίαν ὡς χονδροειδῇ σύγχυσιν πρὸς τὸ κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π. Χ. ληφθὲν ὑπὸ τοῦ Πεισιστρατίδου Ἱππίου

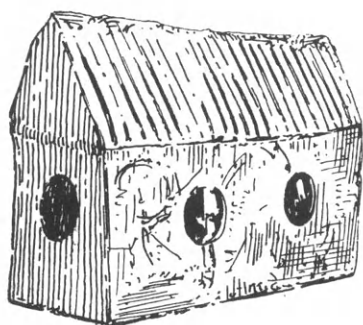
ἀνάλογον μέτρον, ἀλλ' ἄλλοι διαφόρως κρίνουσι περὶ τοῦ πράγματος βλ. I. von Müller (Handb.) *Privataltertümer* 39.

μόνην, ὥσπερ τινὰς δὲ τὰς πτέρυγας καθημένας· οὕτω γὰρ εἰκόασιν εἰκάσαντες οἶπα λαιοὶ καλέσαι τοῦτο τῆς οἰκίας τὸ μέρος, αἰτὸν δὲ καὶ οἶδε, καθάπερ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐν ταῖς Πλειάδιν·

χρύσεα δ' ὀξύπτερα αἰετοῦ ἄειδον κληδόνες
καὶ Εὐριπίδης ἐν Ὑψιπύλῃ φησὶν·
ἰδοὺ πρὸς αἰθέρα ἐξαμιλλῆσαι κόραι
γραπτοὺς οἷσι πρόσβλεπον τύπους.

Ἡ φραστικὴ συνέπεια τοῦ χωρίου δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὁμαλὴ ἀπὸ τοῦ «οὕτω γὰρ ἐντεῦθεν κλπ.», εἰ καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἶναι διαφανής. Τὸ καταγῆ, ὑποτακτ. τοῦ παθ. ἀορ. κατεάγην, δὲν εὐαρμοστεῖ ἐνταῦθα, διὰ τοῦτο ἄλλο ῥῆμα ὀφείλει νὰ ἀναπληρωθῇ πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας, πιθανὸν δὲ θεωρῶ τό: κατάρχει ἢ κατάρχει.

Ὡσαύτως ἀσύντακτον καὶ ἀσυνάρτητον εἶναι καὶ τό: ταπεινὸς μόνην, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀναγινώσκω: ταπεινουμένην, ὅπερ ἀποδίδει τὴν ἀπαιτουμένην ἔννοιαν τοῦ χωρίου.

Εἰκ. 26. Πήλινος οἰκίσκος
Κοτζαντεῖομέν.

Τὸ ὥσπερ τινὰς δὲ τὰς πτέρυγας καθημένας εἶναι ὡσαύτως ἀδιανόητον, πιστεύω δὲ ὅτι ὑποκρύπτει τὴν φράσιν: ὥσπερ τινὸς αἰετοῦ πτέρυγας καθευμένας (ΤΙΝΑCΔΕΤΑC).

Καὶ μετὰ τὴν φρ. οὕτω γὰρ εἰκόασιν . . . τῆς οἰκίας τὸ μέρος νομίζω ὅτι ἐξέπεσε δι' ἀπλογραφίαν ἢ λ. αἰτόν, ἐκτοπισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀμέσως ἐπομένου: αἰτόν. Ἡ ἐπάνοδος τῆς λέξεως ἐξομαλίζει τὸ χωρίον.

Ἐκλήθησαν δὲ τὸ πρῶτον maeniana οἱ ἐξῶσται, τῶν ὁποίων τὴν κατασκευὴν ἐπέτρεψεν ὁ τιμητὴς Γάιος Μαίνιος τῷ 318 π. Χ. ἐπὶ τῶν πρὸ τῶν παλαιῶν καταστημάτων τῆς Ἀγορᾶς τῆς Ῥώμης εὐρισκομένων στοῶν quo ampliarentur superiora spectacula. Εἶδός τι ἐξεδρῶν πρὸς θεάν τῶν μονομαχιῶν κττ. θεαμάτων. Λέγει δὲ ὁ Festus 134 h, 22 περὶ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου τοῦ Μαίνιου, qui primus in foro ultra columnas tigna projecit, ἥτοι ἐπέξετεινε τὰ ἐπὶ τῶν στοῶν ἡλιαστήρια ἔξω τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Ἀπὸ τῶν πρώτων τούτων θεαματικῶν ἐξωστῶν ἐκλήθησαν maeniana καὶ οἱ «ἐξῶσται» τῶν καθισμάτων τῶν ἀμφιθεάτρων (βλ. Durm Bauk. der Etr. u. Römer² 675. Robertson Gr. and Rom. Archit. 286 εἰκ. 118).

Maeniana δὲ τέλος ἐκαλοῦντο καὶ οἱ ἐξῶσται τῶν ἀστικῶν οἰκιῶν.

Ἄλλ' ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι ταύταις πρόκειται περὶ ἐξωστῶν ὑπαίθρων οὐχὶ δὲ κλειστῶν. Τὸ balcone pensile τῆς φερωνύμου οἰκίας τῆς Πομπηίας (Mau Pompeji 281 εἰκ. 144. Durm Bauk. Etr. u. Römer 494 εἰκ. 560) δὲν εἶναι ἄρα εὐλογον νὰ θεωρηθῇ maenianum, ἀλλὰ δρύφακτος, projectura ἢ projectum¹.

Κατὰ ταῦτα πιθανώτατα ἐξώστης διὰ τὴν ἐξέχουσαν πρόστασιν εἶναι καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς μικρὸν ἡλιαστήριον τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῦς.

¹ Κεραμόπουλλος ἐνθ. ἀν.—Ebert αὐτ. Ὁ Blümmer Röm. Privataltertümern 57 σημ. 5 στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τῶν Πανδεκτῶν (Digesta L 16, 242, 1) νομίζει ὅτι πάντα τὰ ἐξέ-

χοντα ταῦτα κατασκευάσματα ἀδιακρίτως, τὰ τε ὑπαίθρια καὶ τὰ κλειστά, τὰ projecta, ἐκαλοῦντο maeniana Βλ. καὶ CIL III 14322, 4.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ διδακτικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Σουητωνίου ἐν β. Νέρωνος 16, διότι ἐξ αὐτοῦ μαθηθάνομεν ὅτι ὁ Νέρων, μετὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν τῆς Ῥώμης (64 μ. Χ.), καθώρισεν, ὅπως πρὸ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ἀνεγείρωνται στοαί, ἵνα ἀπὸ τῶν ἡλιαστηρίων αὐτῶν καταπολεμῶνται εὐκολώτερον αἱ πυρκαϊαί. (Formam aedificiorum urbis novam excogitavit, et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur. Βλ. καὶ Tacit. Ann. XV, 33). Τὰ προστώα ἢ αἱ προστάσεις αὗται μετὰ τῶν ἡλιαστηρίων αὐτῶν εἶναι ἀπώτατοι ἀπόγονοι τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου.

Περὶ τῶν ὑπαίθρων ἐξωστῶν καθ' ὅλου καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῶν διαμορφώσεως κατὰ τοὺς ἀπὸ τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν προτύπων πλεῖστον ἐξηρημένους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους διαλαμβάνει τελευταῖον ὁ Robertson Gr. and Rom. Archit. 305 ἔ 308 εἰκ. 129. Νεωστὶ δὲ νέα παραδείγματα ἐξωστῶν προσθέτει ἐξ Ὀλύνθου ὁ D. M. Robinson Amer. Journ. of Arch. (36) 1932, 121 ἔ.

Ὁ χαρακτηρ τοῦ ἀναθηματικοῦ οἰκίσκου. Εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τοῦ οἰκίσκου ἐγεννήθη εὐλόγως τὸ ζήτημα τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ παριστωμένου κτίσματος. Ὁ Müller (σ. 59) στηριζόμενος εἰς τὰ ἐν Σπάρτῃ, ἐν Ἰταλίᾳ κἀ. εὐρεθέντα ὁμοιώματα ναῶν ὡς καὶ εἰς τὴν ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων 19,24 (Benndorf Oest. Jahresh. V 1902, 177) πληροφορίαν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χρυσοχόου Δημητρίου κατασκευῆς μικρῶν ὁμοιωμάτων τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς ἀνάθεσιν ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς τὴν θεάν, ἐκφράζει ὡς πιθανωτέραν τὴν εἰκασίαν ὅτι καὶ ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου ἔχομεν ὁμοίωμα τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Ἥρας ἐν Ἀργεὶ ἥτοι τοῦ [προηγηθέντος τοῦ ἀρχαϊκωτάτου Ἡραίου ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνδῆρου τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν περὶ πτωσιν, καθ' ἣν καὶ τὴν ἰδίαν οἰκίαν ἦτο δυνατόν ὁ ἀναθέτης νὰ ἀφιερῶσιν εἰς τὴν φροντίδα καὶ σκέπην τῆς θεᾶς. Ναΐδιον τῆς Ἥρας θεωρεῖ τὸν οἰκίσκον καὶ ὁ Lehmann - Hartleben (Die Antike VII σ. 44), ὁ δὲ Weickert Typen 66 ἐρμηνεύει τὸν οἰκίσκον ὡς ἰδιωτικὸν οἶκημα, ἐν ᾧ ὁ Wolters αὐτ. ταυτίζει τὸ κτίσμα κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Πausanίου VI, 19, 2 μνημονευομένους δύο θαλάμους, Ἰωνικόν τε καὶ Δωρικόν, τοὺς εὕρισκομένους ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων ἐν Ὀλυμπίᾳ¹ ἥτοι ἀποκλίνει πρὸς ἱερὸν μᾶλλον οἰκοδόμημα.

Ἦδη πρότερον ἢ ὑψηλὴ στέγη καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ὑπερῶον διαμέρισμα ἐχαρακτήριζον ὡς ἰδιωτικὸν τὸ οἶκημα, ἀλλὰ μετὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν καὶ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἐξώστου εἶναι, νομίζω, ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ πῆλινος οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀνήκει εἰς τὴν ἀστικὴν οἰκοδομίαν.

Παραδείγματα πηλίνων ἰδιωτικῶν οἰκιῶν ἐν σμικρύνσει πρὸς θρησκευτικούς σκοποὺς ἔχομεν ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀναμνησκω δὲ τὰ δύο ἀξιόλογα ἐκ τῆς Βαλκανικῆς πῆλινα προπλάσματα, τὸ ἐν ἐκ τοῦ Σαλμανόβου (εἰκ. 25· Arch. Anzeig. 1913, 345) καὶ τὸ ἄλλο ἐκ τοῦ Κοτζά-Ντεϊρμὲν τῆς Βουλγαρίας (εἰκ. 26· Arch. Anzeig. 1915, 218).

¹ Περὶ τῶν θαλάμων τούτων βλ. Brunn Griech. Kunstgeschichte her. von A. Flasch II (1897) 7 σημ. 1 μετὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ἐκδότου.

Τὰ προπλάσματα ταῦτα εὐρέθησαν ἐντὸς συννοικισμῶν, ὅπως καὶ ἄλλα ἐκ Mähren, Siebenbürgen κλπ., δὲν σχετίζονται ἄρα πρὸς ἐντάφιον χρῆσιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς οἰκιακὴν λατρείαν (Ebert Reallex. V, 223). Εἶναι γνωστὴ ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν πηλίνων ὁμοιωμάτων οἰκιῶν τῶν χρησιμοποιηθέντων ὡς τεφροδόχων εἰς τινὰς περιοχὰς τοῦ ἀρχαίου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ (Hausurnen), ἔχομεν δὲ ἐκτὸς τῆς λεπτομεροῦς μελέτης τοῦ Fr. Behn Hausurnen (1924) καὶ τοῦ ταυτωνύμου ἄρθρου αὐτοῦ τε καὶ τοῦ von Duhn καὶ τοῦ Karo ἐν Ebert Reallex. V 221 κέ., καὶ τὴν νεωτάτην μακρὰν πραγματείαν τοῦ Fr. Oelmann Hausurnen oder Speicherurnen? ἐν Bonner Jahrb. (134) 1929, 1 ἐ., διὰ τῆς ὁποίας οὗτος πειράζεται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τεφροδόχοι εἶναι ὁμοιώματα οὐχὶ οἰκιῶν, ἀλλὰ σιταποθηκῶν. Ἦδη ὁ Karo ὀρθῶς παρέτηρησεν (Ebert Reall. V 227 ἐ.) ὅτι καλυβόσχημοι τεφροδόχοι (Hüttenurnen) ἐλλείπουσιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πολιτισμῷ, ἐκτὸς δὲ τοῦ ἐν Μονάχῳ λιθίνου προπλάσματος τῆς Μήλου, τὸ ὁποῖον πρότερον μὲν ἡρμηνεύετο ὡς κατοικία, νεωστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Oelmann (Ath. Mitt. (40) 1925, 20) ὡς σιτοβολῶν, δὲν ἔχομεν ἐξ Ἑλλάδος οὐδὲ ἐν τεκμήριον τῆς τοιαύτης συνηθείας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐὰν ἡ θεωρία τῶν σιταποθηκῶν δύναται νὰ εἶναι εὐστοχος περὶ ἄλλων τόπων, ἀλλὰ καὶ τούτων, νομίζω, οὐχὶ πάντων, περὶ τῆς Ἑλλάδος ὅμως δυσκόλως δύναται νὰ ἰσχύσῃ, ὅσονδήποτε καὶ ἂν βιάσωμεν καὶ αὐτοὺς τοὺς θολωτοὺς τάφους τῶν Μυκηναίων, ὅπως διὰ τῆς γραμματικῆς ἐρμηνείας (θησαυροὶ) ἀποβῶσι σιτοβολῶνες.

Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς οἰκίσκους τοῦ Σαλμανόβου καὶ τοῦ Κοτζὰ-Ντεϊρμέν, τοὺς ὁποίους ὁ Oelmann περιλαμβάνει εἰς τὴν θεωρίαν του, νομίζω ὁμοιώματα στοιχειώδη ἀνθρωπίνων κατοικιῶν.

Μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀξιόλογον παράδειγμα ἀναμφισβητήτως ἰδιωτικῆς οἰκίας εἶναι τὸ πρὸ τινων ἐτῶν ἐν Σάμῳ εὑρεθὲν ἐκ τιτανολίθου ὁμοίωμα, τὸ δημοσιευθὲν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Buschor ἐν Athen Mitteil. (45) 1930. 16 ἐ. μετὰ παρενθέτου πίν. VI καὶ εἰκ. 6.

Ὁ λίθινος οὗτος οἰκίσκος τῆς Σάμου εἶναι ἀξιοσημεῖωτος καὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν τετρακλινῇ στέγην καὶ διὰ τὴν στοιχειώδη αὐτῆς «καπνοδόχην», τὴν ἐν ταύτῳ καὶ ἀνεμιστήρα, ἀναμιμνήσκουσιν δὲ καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ἡροδότου 8, 137, πρὸς δὲ τούτοις καὶ διὰ τὸν ἐλλειψοειδῆ σχηματισμὸν αὐτοῦ τοῦ οἰκήματος καὶ διὰ τὴν ἀσύμμετρον θέσιν τῆς θύρας ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ.

Ὁ Buschor χρονολογεῖ πειστικῶς τὸν οἰκίσκον εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 7^{ου} ἢ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, παρατηρεῖ δὲ ὀρθῶς ὅτι τοιούτους οἰκίσκους δὲν θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ταυτίζωμεν ἀμέσως πρὸς μεγάλας ἀστικὰς οἰκίας ἢ πρὸς ναοὺς. Στοιχεῖα μόνον τινὰ αὐτῶν, ὡς ἡ στέγη καὶ τ. τ., δύνανται νὰ εἶναι διδακτικὰ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν.

Ἐκ τῆς ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἡραίου ἀνευρέσεως αὐτοῦ εἶναι σαφὴς καὶ ὁ ἀναθηματικὸς χαρακτήρ τοῦ οἰκίσκου¹.

Καὶ τὸ ἐκ Σπάρτης μικρὸν λίθινον πρόπλασμα ναοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἐν σ. 37 ἐμνημόνευσα, εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει.

¹ Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Buschor καὶ βραχέος (Ὀκτώβριον 1932) ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἡρας τῆς δευτέρου οἰκίσκος, Ἰωνικοῦ οὗτος ἔνθμοῦ, εὐρέθη πρὸ Σάμου.

Ἄλλο οὐχὶ πλήρες παράδειγμα λιθίνου ὁμοιώματος ἀρχαίου σταυροειδοῦς ἢ ἐν σχήματι ταῦ οἰκοδομήματος τῶν ὑστέρων Μακεδονικῶν χρόνων εἶναι τὸ εὑρεθὲν ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῆς Ἐφέσου καὶ δημοσιευθὲν ἐν Oest. Jahresh. (5) 1902, 180 ἐ. ὑπὸ τοῦ Benndorf.

Τὸ ὁμοίωμα τοῦτο φαίνεται μᾶλλον ὥς ἀρχιτεκτονικὸν πρόπλασμα, χρησιμεῦσαν κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, παρὰ ὥς εὐλαβὲς ἀνάθημα εἰς τὴν σκέπην θεοῦ τινος.

Εἰκ. 27. Πρόοψις πηλίνου ναΐσκου Κρεσταινῶν (Σκιλλοῦντος)
Ἀθῆναι, Ἐθνικὸν Μοῦσεῖον 11120.

Περὶ τοιούτων προπλασμάτων βλ. καὶ Bötticher Tektonik² II, 231.—Montuoro ἐνθ' ἄν. 289.

Ἀργυρᾷ ἀναθηματικὰ ὁμοιώματα τοῦ Ἀρτεμισίου κατασκευαζόμενα ἐν Ἐφέσῳ ὑπὸ χρυσοχόου τινὸς Δημητρίου, ἀναφέρουσιν, ὥς καὶ ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 19, 24 (Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι ἀργυροκόπος ποιῶν ναοὺς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν). Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Δημητρίου ὀνομασθεῖσα στάσις¹.

¹ Παραθέτω ἐδῶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ διδακτικὸν χωρίον τῶν Πράξεων:

(23) Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος

περὶ τῆς ὁδοῦ. (24) Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι ἀργυροκόπος ποιῶν ναοὺς Ἀρτέμιδος παρείχετο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν. (25) οὗς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργά-

Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ἀνήκουσι καὶ τὰ ἤδη μνημονευθέντα ἀνωτέρω σ. 27 πῆλινα ὁμοιώματα προστύλων κτισμάτων, τὰ εὑρεθέντα ἐν Ἰταλίᾳ, δημοσιευθέντα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Rizzo ἐνθ' ἂν., ἀποδίδοντα ὅμως πιθανώτατα οὐχὶ οἰκίας, ἀλλὰ μικροὺς ναοὺς προστύλους τῶν τόπων, ὅπου εὑρέθησαν.

Ἐκ τῶν Κρεσταίνων τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας παρὰ τὸν ἀρχαῖον Σκιλλοῦντα προέρχεται καὶ ἀνέκδοτος πῆλινος οἰκίσκος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Πηλίνων ἀρ. 11120), τὸν ὁποῖον ἀπεικονίζω ἐδῶ πρὸς παραβολὴν (εἰκ. 27, 28, 29).

Εἰκ. 28. Ὁπισθία ὄψις ναΐσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος).

Ὁ οἰκίσκος οὗτος τῶν Κρεσταίνων προέρχεται ἐκ κατασχέσεως, γενομένης ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου Βαλερίου Στάη εἰς χεῖρας τρίτων, διὰ τοῦτο δὲ στερούμεθα ἀκριβεστέρων εἰδήσεων περὶ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως αὐτοῦ.

Ὁ πῆλὸς τοῦ μικροῦ κατασκευάσματος εἶναι ἐρυθροκίτρινος, συστάσεως λεπτοτάτης, φέρει δὲ κατὰ τόπους μέλαν χροῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκριβὴς διακοσμητικὴ θέσις, ἔνεκα τῆς μεγάλης φθορᾶς, δὲν εἶναι πλέον σήμερον πανταχοῦ εὐκρινής. Ἐκτὸς τοῦ μέλανος χρώματος σφύζονται καταφανῇ ἵχνη καὶ χρώματος ἐρυθροκίτρινου ἢ πορτοκαλλόχρου. Τὸ πορτοκαλλόχρον σφύζεται κατὰ τὸ πλαίσιον τῆς θύρας καὶ κατὰ τὸ δεξιὸν ἥμισυ τῆς προόψεως. Ὡσαύτως κατὰ τὰ γεῖσα καὶ κατὰ τὰ ἀκρωτήρια καὶ ἐπὶ τῆς στέγης ἐφ' ὅλης τῆς κεραμώσεως, ἀποτετριμμένον πολλαχού. Φαίνεται ὅτι ὁλό-

κληρος ἡ ἐπιφάνεια ἦτο πορτοκαλλόχρους. Κατὰ τὸ πρόσθιον ἀέτωμα παρατηρεῖται ἀποτετριμμένη ταινία βαθέος μέλανος χρώματος κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ τῶν καταιετίων γείσων καὶ ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου σποράδην, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ γείσου τῶν μακρῶν πλευρῶν ἵχνη.

Ὁ οἰκίσκος ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς ἀπλοῦ ὀρθογωνίου θαλάμου, πλάτους μὲν 0.08, μήκους δὲ 0.09 καὶ ὕψους 0.06-0.065, ἔχοντος κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν ὀρθογώνιον θύραν (0.03 × 0.045), μὴ φθάνουσαν κάτω μέχρι τοῦ δαπέδου, ἀλλ' ὑψηλότερον ἔχουσαν τὸ κατώφλιον. Περὶ τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ ἴσην πανταχοῦ, ἀπόστασιν ὑπάρχει ἐν εἵδει πλαισίου χαρακτὴ γραμμῇ.

τας εἶπεν Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστίν, (26) καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστημεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶν Θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι. (27) οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. (28) Ἀκού-

σαντες δὲ καὶ γεγόμενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον λέγοντες Μεγάλη ἡ Ἀρτεμις Ἐφεσίων. (29) καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμονες Παῦλον. (30) Παῦλον δὲ βουλομένον εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἶον αὐτὸν οἱ μαθηταί. (31) τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον κλπ.

Ὁ θάλαμος καλύπτεται ὑπὸ στέγης ἀετωματικῆς, τῆς ὁποίας ἐκάτερον τῶν ἀετωμάτων ἔχει τό τε ὀριζόντιον λεπτότερον καὶ τὰ καταιέτια γεῖσα πλατύτερα, ἀλλ' ἀδρομερῶς ἀποδομένα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἄρτιον τὸ τύμπανον μετὰ μικρᾶς ὀπῆς, πρὸ τῆς ὀπτήσεως γενομένης, ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος καὶ χρησιμοποιοιθείσης προφανῶς πρὸς ἐξάρτησιν. Ὑψος τοῦ ἀετώματος 0.03.

Ἀκρωτήριοι ὑπάρχει μόνον ἀνὰ ἓν κατὰ τὴν κορυφὴν ἐκατέρου ἀετώματος, σχήματος καὶ μεγέθους ὀλίγον ὑπὲρ τὸ ἡμικυκλικόν, ἄνευ δὲ οὐδεμιᾶς πλαστικῆς διακοσμητικῆς διαμορφώσεως, τῆς διακοσμήσεως ἴσως ποτὲ διὰ χρώματος δεδηλωμένης.

Ἡ κεράμωσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν κορυφαίων καὶ ἐκ τεσσάρων σειρῶν ἐφ' ἐκατέρας κλιτύος τῆς στέγης κειμένων καλυπτῆρων ἡμικυλινδρικών ὡς καὶ παρὰ τούτους κειμένων πλατέων ἐπιπέδων σωλήνων.

Τὰ γεῖσα τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι, ὅπως καὶ τὰ τῶν ἀετωμάτων, ἀδρομερῶς ἐξεργασμένα μετὰ στοιχειώδους δηλώσεως τοξοειδῶν ἡγεμόνων.

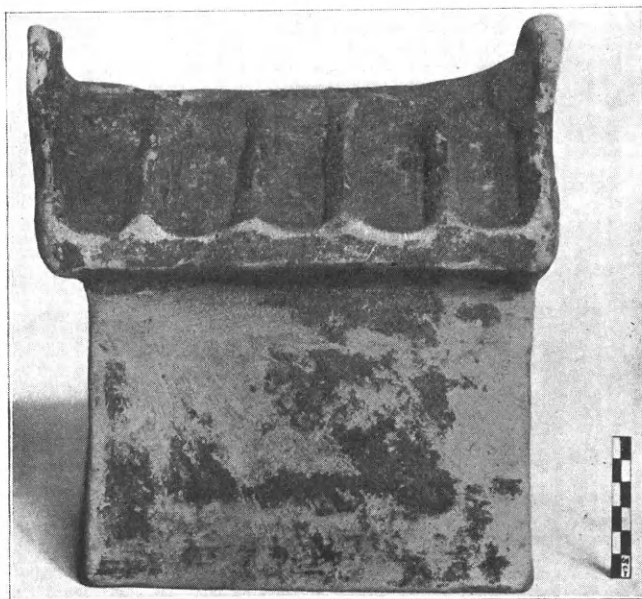
Ἡ ὅλη διαμόρφωσις τῆς κεραμώσεως καὶ τὰ ἡμικυκλικά κορυφαῖα ἀκρωτήρια φέρουσι πρὸς τὸν τύπον τῆς Λακωνικῆς κεραμώσεως¹, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι τελεῖ τὸ πρωτότυπον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἀντιγράφει ὁ οἰκίσκος τῶν Κρεσταίνων-Σκιλλοῦντος.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ μικροῦ μνημείου δὲν εἶναι ἀμέσως δεδομένη ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀναμφισβητήτων συνοδευόντων χρονολογικῶν τεκμηρίων καὶ τῆς οὐχὶ πλήρους ἐπαρκείας αὐτοῦ τούτου τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Τὰ μετὰ τοῦ ναῖσκου τοῦ Σκιλλοῦντος κατασχεθέντα ἄλλα ἀρχαῖα δὲν εἶναι πάντα ὁμήλικα, ἀλλὰ ἀποτελοῦσι δύο τοῦλάχιστον ομάδας ἀπομεμακρυσμένων ἀπ' ἀλλήλων χρονικῶν περιόδων. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια ὅτι τὰ ἐν τῇ κατασχέσει περιλαμβανόμενα δὲν εὐρέθησαν πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ σημεῖον.

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα εἶναι καταγεγραμμένα ἐν τῷ Εὐρετηρίῳ τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ μικροτεχνημάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 11121 μέχρι 11141.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11121 πῆλινον εἰδώλιον, νήσσης (οὐχὶ βεβαίως περιστερεᾶς) ἡμέρου

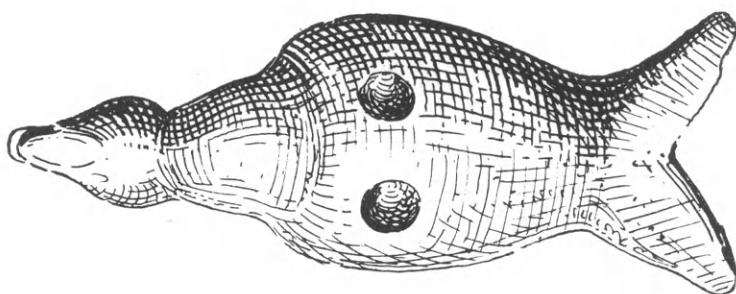
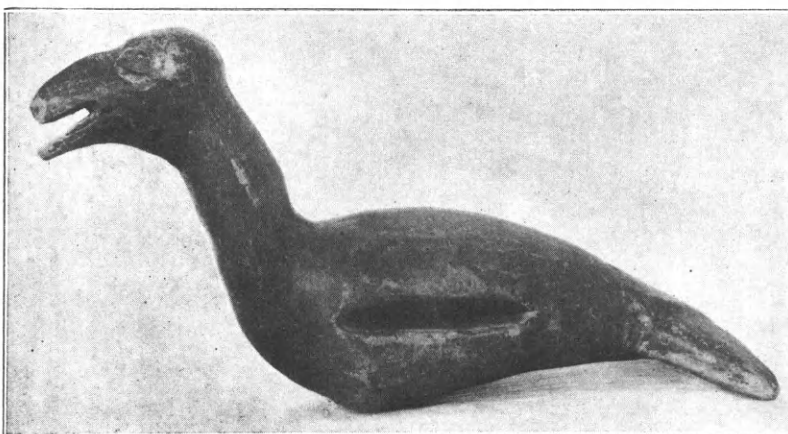
Εἰκ. 29. Δεξιὰ πλάγια ὄψις ναῖσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος).

1 Ἡ Λακωνικὴ κεράμωσις, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται καὶ ἐπιγραφικῶς ἐν τῇ γνωστοτάτῃ ἐπιγραφῇ τῆς ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, IG II 1², 463,69, ἐταυτίσθη ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Dörpfeld (Ath. Mitt. 1883, 162) πρὸς τὸν ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἀπαντῶντα τύπον κεραμώσεως, ὁ ὁποῖος ἐβεβαιώθη ἔκτοτε εἰς πολλὰ ἀρχαῖα οἰκοδομή-

ματα. Βλ. Weickert Typen 30. 75 κ. ἀ. Χαρακτηριστικὸν αὐτῆς γνώρισμα εἶναι πλατεῖς στρωτῆρες ἢ σωλήνες, ἔχοντες ἀνακαμμένα τὰ πλάγια πέρατα καὶ ἡμικυλινδρικοὶ καλυπτῆρες, ἐλλεῖπει δὲ ἡ σίμη. Τὰ ἀκρωτήρια εἶναι κυκλικά ὀδοντωτά, οἱ δὲ ἡγεμόνες ἡμικυκλικοί. Βλ. καὶ τὰ ἀνωτέρω σ. 41 σημ. 1 λεχθέντα περὶ τῆς Κορινθιακῆς κεραμώσεως.

ἢ ἀγρίας ἢ ἄλλου τινὸς παρεμφεροῦς ἀγρίου πτηνοῦ, Στυμφαλίδος τινὸς ὄρνιθος, εἶναι οὐχὶ κοῖλον, ἀλλ' αὐτοφύες, ἀσφαλῶς δὲ χειροποίητον, μήκους 0.26. Κατὰ τὰ πλάγια ἔχει βαθείας ἐντομὰς πρὸς ἔνθεσιν πτερύγων, διεπτυγμένων βεβαίως, ἐν δὲ τῇ κοιλίᾳ μικρὰς κοιλότητας πρὸς ἔνθεσιν ποδῶν. Ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων τούτων εὐρίσκεται χῶμα συμπεπηγός, οὐχὶ δὲ κολλητικὴ ὕλη, ὥς ἴσως θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ (*εἰκ. 30*). Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἔχει ἐπιτετῆ χρῶμα ἐρυθρόφαιον. Ἄξιοι προσοχῆς εἶναι οἱ ἄδροι ὀφθαλμοὶ μετ' ἐξωγκωμένων ὀλίγον τῶν βολβῶν, ὑποδηλοῦντες τὴν ἀρχαϊκὴν

Εἰκ. 30. Πήλινον πτηνὸν ἐκ Σκιλλοῦντος (ἀριστερὰ πλευρὰ — ὄψις κοιλίας).

ἀφέλειαν καὶ ζωηρότητα, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ἡ ὅλη πρωτόγονος ἀδρότης τῆς κατασκευῆς φέρει, δυναμένη πιθανώτατα νὰ τεθῇ εἰς τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰῶνα.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, ἀλλὰ τὴν πρωϊμωτάτην, φέρουσι καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 11122, 11123 καὶ 11125 εἰδώλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρῶτα, ἄρρεν καὶ θῆλυ, εἶναι ἐκ κιτρίνου πηλοῦ κατεσκευασμένα, ἔχουσι δὲ τὸ πρόσωπον γλαυκόμορφον καὶ τὸ σῶμα ἄτεχνον. Τὸ ἄρρεν (ὑψ. 0.10) ἔχει ἄνω κατὰ τὸ μέσον τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὸ ἰνίον ἐξέχουσαν ταινίαν ἐν εἴδη λόφου κράνους. Τὸ ἐλλιπὲς τὰ κάτω εἰδώλιον τῆς γυ-

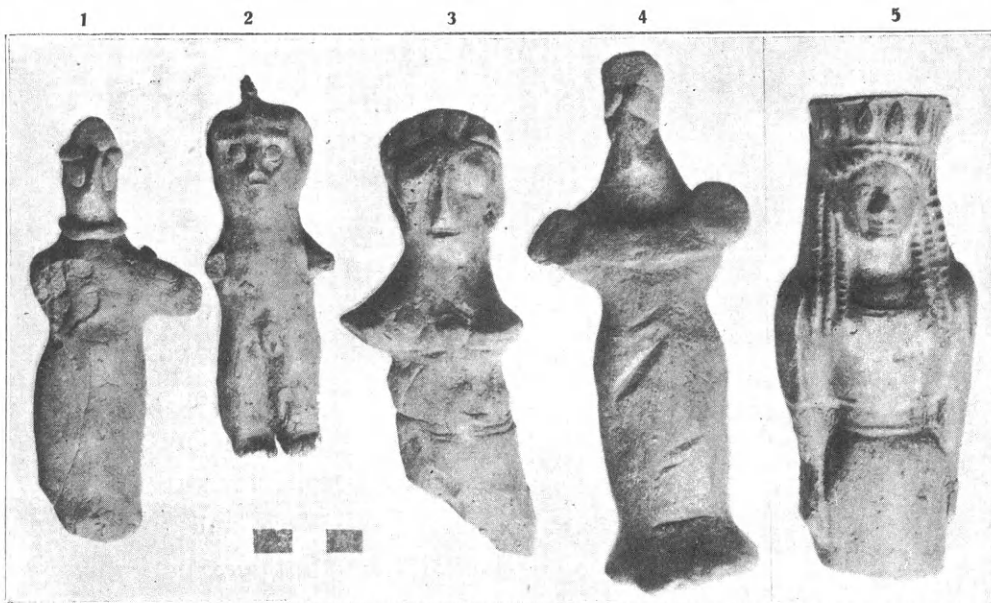
ναικὸς (ὑψ. 0.127) φέρει ὑψηλὴν στεφάνην, ἔχει δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωγκωμένους, δεδηλωμένους διὰ δύο ἐπικεκολλημένων τεμαχίων πηλοῦ ὅπως καὶ τοὺς μαστοὺς (*εἰκ. 31, 2-3*).

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαϊκωτάτην περίοδον ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 11125 γυναικεῖον εἰδώλιον (ὑψ. 0.14) ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ καὶ γνωστοῦ Πελοποννησιακοῦ τύπου μετὰ «πτηνόμορφου» τοῦ προσώπου, ἔχον δὲ ὑψηλὸν πολοειδῆ κεφαλόδεσμον καὶ ἐπίπλαστον πλατεῖαν ταινίαν διήκουσαν ἀπὸ ὤμου εἰς ὤμον διὰ τοῦ στήθους (*εἰκ. 31, 4*). εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον καὶ τύπον ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 11141 εἰδώλιον μετ' ἐκτύπου περιδεραίου (*εἰκ. 31, 1*).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11124 ἐλλιπὲς γυναικεῖον εἰδώλιον ἀρχαϊκῆς κόρης, ἐχούσης τὰς χεῖρας καθειμένας καὶ προσκεκολλημένας εἰς τὰς πλευράς, ἐνδεδυμένης μικρὸν χιτῶνα ἐξωσμένον καὶ βραχὺ ἐπίβλημα φθάνον μέχρις ἄνωθεν τῆς ὀσφύος, πρὸς δὲ τούτοις ἐχούσης τὴν κόμην ἐπὶ μὲν τοῦ μετώπου κυματοειδῶς πρὸς τὰ πλάγια ἡσκημένην καὶ πίπτουσιν εἰς βοστρύχους, ἀνὰ τρεῖς ἐφ' ἑκάτερον τῶν ὤμων, φερούσης δὲ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑψηλὸν στέφανον μετ' ἐκτύπων ὀρθῶν φύλλων, ἀνήκει εἰς ὥριμον βαθμίδα τοῦ ἀρχαϊσμοῦ κατὰ τὸ δεύτερον

ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος (*εἰκ.* 31,5). Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ αὕτη κόρη δὲν εἶναι περίοπτος, ἀλλ' ἔχει νῶτα ἐπίπεδα, προσαρμοζομένη οὕτω πρὸς ἀνάγλυφον κατασκευήν.

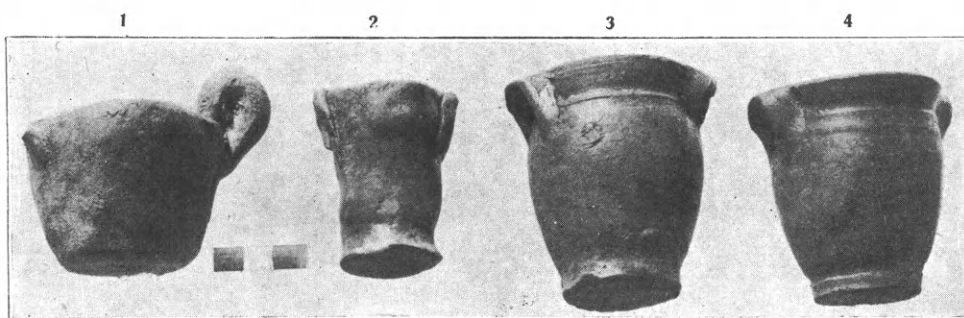
Ἐν τῇ *εἰκόνι* 32 περιλαμβάνεται ὁμάς τις πηλίνων ἀγγείων, δύο μὲν μικρῶν ὅλως

Εἰκ. 31. Πήλινα ἀρχαϊκὰ εἰδώλια ἐκ Σκιλλοῦντος.

σκαίων χειροποιήτων ὑπ' ἀρ. 11138 καὶ 11139 (32,1.2), δύο δὲ ἐντέχνων τροχοποιήτων μικκύλων πίθων ὑπ' ἀρ. 11137 (32,3.4).

Ἡ *εἰκ. 33* παρέχει τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν φιάλης ὀμφαλωτῆς, δμ. 0.148, ὑπ' ἀρ. 11129. Ἡ φιάλη αὕτη εἶναι ἐκ πηλοῦ ἐρυθροκιτρίνου ὁμοίου πρὸς τὸν τοῦ οἰκίσκου, ἔχει δὲ ἐσω-

Εἰκ. 32. Πήλινα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ Σκιλλοῦντος.

τερικῶς περὶ τὸν ὀμφαλὸν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον, ἀλλὰ καλῶς διακρινόμενον στέφανον ἐκ φύλλων ἐπιμήκων ἐρυθρῶν μετὰ τινος ἐλευθερίας διατεταγμένων. Ἐρυθρὸς εἶναι καὶ ὁ ὀμφαλὸς ἔχων σχῆμα χθαμαλὸν κωνικόν. Κατὰ τὰ χεῖλη ἐσωτερικῶς ἀπλῇ ἐρυθρᾷ γραμμῇ καὶ ἐξίτηλα φύλλα, ἐξωτερικῶς δὲ ὁμοιόχρωμος ἀπλῇ γραμμῇ. Δύο ὅπαι παρὰ τὴν περιφέρειαν ἐχρησίμευον πρὸς ἐξάρτησιν τῆς φιάλης.

Ἡ χρονολόγησις τῆς φιάλης δὲν εἶναι σαφῶς δεδομένη, εἰκάζω δὲ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ἡ εἰκὼν 34 παρέχει ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμόν, γνωστότερα δὲ ἐκ τῆς ἀθρόας αὐτῶν εὐρέσεως κατὰ τὰς ἐν Ἡλιδι Αὐστριακὰς ἀνασκαφάς, ἀλλ' οὐχὶ ἄγνωστα καὶ εἰς ἄλλους τόπους τῆς Πελοποννήσου. Τὰ ἀγγεῖα βεβαίως ταῦτα ἀποχωρίζονται τῶν ὑπολοίπων ἀρχαϊκῶν ἀρχαίων τῶν Κρεσταινῶν διὰ μακροτάτου χρονικοῦ διαστήματος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἤκαστα ἀνωτέρω ὅτι ἐνδέχεται νὰ μὴ εὐρέθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τόπον, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ἤδη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ἐπελθοῦσαν ἀνάμειξιν.

Εἰκ. 33. Πηλινὴ φιάλη Σκιλλοῦντος.

Ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀρχαϊκῶν εὐρημάτων ἐν τῇ ὁμάδι τῶν συγκατασχεθέντων ἐν Σκιλλοῦντι ἀρχαίων, ἐνισχύει τὴν χρονολόγησιν τοῦ οἰκίσκου εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἡ παρουσία ἀρχαϊκωτέρων εἰδωλίων ἐρμηνεύεται, νομίζω, εὐκόλως, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ εὐρήματα ταῦτα προέρχονται ἐξ ἀρχαικοῦ τινος ἀποθέτου ἀναθημάτων, περιλαμβάνοντος ἀπορριφθέντα ἀναθήματα μακροτέρας πως χρονικῆς περιόδου.

Κατὰ ταῦτα ἀποβλέπων τις καὶ εἰς τὸ εἶδος

τῆς κεραμώσεως, τὴν μορφήν τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπονεύσῃ τὸν οἰκίσκον τοῦ Σκιλλοῦντος εἰς τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐδὲν στοιχεῖον ῥυθμολογικῆς κατατάξεως παρέχει ὁ οἰκίσκος. Τὸ ὅλον σχῆμα αὐτοῦ, κατὰ ῥυθμὸν ὅλως ἀόριστον καὶ ἀκατάτακτον, δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλουστάτου τινὸς ἱεροῦ, τῆς τάξεως τῶν λεγομένων οἴκων ἢ θαλάμων κατὰ τὸ ἤδη μνημονευθὲν χωρίον τοῦ

Παυσανίου περὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν Σικυωνίων. Τοῦτο δὲ μᾶλλον φαίνεται πιθανώτερον ἢ ὅτι τὸ πῆλινον κατασκεύασμα ἀποδίδει τὸν ἴδιον τοῦ ἀναθέτου οἶκον.

Ἐν Σκιλλοῦντι ἢ πλησίον αὐτοῦ ἴσως ὑπῆρχον ἀρχαῖά τινα ἱερά, τηροῦντα παλαιὸν σχῆμα. Ἐν τούτων παριστᾷ πιθανῶς ὁ μικρὸς οἶκος τοῦ Σκιλλοῦντος.

Ὁ Παυσανίας μόνον ἐρείπια τοῦ Σκιλλοῦντος εἶδε (V, 6), οὐδὲν δὲ ἱερὸν πλὴν τοῦ Ἀρτεμισίου τοῦ Ξενοφῶντος ἀναφέρει¹. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ προέλευσις τοῦ οἰκίσκου δὲν εἶναι

Εἰκ. 34. Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα Σκιλλοῦντος.

¹ Περὶ τῆς ἀκριβεστερας θέσεως τοῦ ἀρχαίου Σκιλλοῦντος κατὰ τε τὸν Furtwängler καὶ τὸν Blümner βλ. Jos. Patsch ἐν Olympia I, 10. Hitzig—Blümner Pausanias 2 I σελ. 301 εἰς V, 6, 3 ἐ.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Σκιλλοῦς ἀπὸ τῆς σκίλλης, τοῦ ἀγρίου

κρομμύου, ὠνομασμένος ἔχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ τοπωνυμίᾳ Κρέσταινα τὸ σημασιολογικὸν αὐτοῦ ἀντίστοιχον. Κρέστεια ἐν τῇ Ἀλβανικῇ γλώσσῃ σημαίνει μὲν κατὰ τινὰς καὶ τὰ γένεια τοῦ τε πράσου καὶ τοῦ κρομμύου (Χριστοφορίδου Λεξ. Ἀλβαν. γλώσσης 177 ἐν λ. κρέστεια), ἀλλὰ κατ' ἄλλους,

ἀναμφισβητήτως βεβαία, δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι καὶ ἄλλου, πλησίον ῥειμένου, τόπου ἱερὸν εἶναι δυνατόν νὰ παρίσταται.

Ἐκ πάντων τῶν καταλεχθέντων παραδειγμάτων ἐμφαίνεται ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ χαρακτήρος τῶν εὐρημάτων τούτων ἐξαρτᾶται ἐκάστοτε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχαίου καὶ ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῖος ἐσωτερικοὶ λόγοι αὐτῆς τῆς διαμορφώσεως τοῦ μνημείου πείθουσιν ὅτι μᾶλλον περὶ ἀστικοῦ παρὰ περὶ ἱεροῦ οἰκοδομήματος πρόκειται.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΚΡΑΤΗΡ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Μεταξὺ τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, τῶν ἀνακαλυφθέντων κατὰ καιροὺς εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ὁ κρατῆρ, τὸν ὁποῖον περιγράφομεν κατωτέρω. Ἀνευρέθη τεμαχισμένος κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1929 ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Κουρουνιώτου¹ εἰς τὴν ἐπίχωσιν, τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν τμήματος τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν, τὴν δηλουμένην διὰ τῶν γραμμάτων D, D₁, D₂ εἰς τὰ σχέδια τοῦ ἀειμνήστου F. Noack². Ὁ Ἐλευσίνιος οὗτος κρατῆρ, παρ' ὅλας τὰς συμπληρώσεις του, διατηρεῖ τὸ ἁρμονικὸν καὶ δυναμικὸν αὐτοῦ σύνολον. Ἰσταται ἐπὶ διμεροῦς βάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύεται ὁ ῥαδινὸς αὐτοῦ κορμός, ἀπολήγων εἰς ὦμον καλῶς κυρτούμενον καὶ εἰς κάθετον λαιμόν³. Πλατεῖα στεφάνη περιβάλλει τὸ στόμιον, καταλήγουσα εἰς πλατὺ περιχειλῶμα (εἰκ. 1). Ἡ θέσις τῶν λαβῶν, ἡ κατεύθυνσις καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν, πείθουσιν ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὸ γνωστὸν εἶδος τῶν κρατῆρων μετὰ δύο κιονοειδῶν λαβῶν⁴. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ὑψος μέγιστον 0.48 μ. Διάμετρος στομίου, 0.35 μ. Διάμετρος βάσεως, 0.21 μ. Μεγίστη περίμετρος κοιλίας, 1.33 μ. Πλάτος στεφάνης, 0.04 μ. Πλάτος περιχειλῶματος, 0.03 μ. Ὑψος λαιμοῦ, 0.10 μ. Ὑψος βάσεως, 0.04 μ. Ὑψος μορφῶν κυρίας παραστάσεως: ἱππέως, 0.22 μ., σατύρου, 0.20 μ.

ἀκριβέστερον ἐξετάσαντας τὸ πρᾶγμα, σημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ νωπὸν κρόμμυον. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου κ. Π. Φουρζίκην, ὅτι εἰς κλάδος τῆς ἐκ Κρανιδίου οἰκογενείας *Κρέσια* μετωνομάσθη εἰς *Κρεμμύδαν*. Βλ. Φουρζίκην ἐν Ἀθηνᾶ (33) 1921, 202. (41) 1929, 173 καὶ (43) 1931, 27.

1 Πρὸς τὸν κ. Κουρουνιώτην, Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ἐπιθυμῶ καὶ δημοσίᾳ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου διότι μοι ἐπέτρεψε νὰ μελετήσω καὶ νὰ δημοσιεύσω τὸν κρατῆρα τοῦτον. Τὰ διασωθέντα ὑπερτριαντάσια τεμάχια τοῦ ἀγγείου ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Β. Γιαννίκου ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ κ. Κουρουνιώτου.

2 Ferdinand Noack, Eleusis, (1927), πίν. 15 καὶ εἰκ. 47.

3 Τὸ στόμιον ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν ἀμφορέων τοῦ τύπου «γ» τοῦ Beazley, ὁ δὲ πούς πρὸς τὸν τῶν ἀμφορέων τοῦ τύπου «β». (Βλ. B. S. A., XVIII, σ. 218).

4 Ὡς γνωστὸν ὁ E. Gerhard ἐν Berlin's Antike Bildwerke, σ. 352-356, ὠνόμασε τὸν κρατῆρα τοῦ τύπου τούτου «κελέβην» (δρα καὶ Annali, 1831, σ. 245-1836, σ. 154. Mon. Ined., πίν. XXVII, 27, καὶ Couve ἐν Daremberg - Saglio, ἐν λ. «Kelebe», ὅπου δίδονται παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀναφέροντας τὴν «κελέβην»). Ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ παρὰ πάντων τῶν ἀρχαιολόγων, ἐπεκράτησε δὲ τὸ μακρότερον καὶ περιγραφικώτερον τοῦ ἀγγείου ὄνομα «κρατῆρ μετὰ κιονοειδῶν λαβῶν».

Τὸ μελανὸν στιλπνὸν γάνωμα τῆς ἐπιφανείας διεσώθη εἰς σχετικῶς ὀλίγα μέρη, τὰ δὲ λοιπὰ παρουσιάζουσιν ἐρυθροπὴν χροιάν¹. Εὐτυχῶς τὰ διασωθέντα τμήματα τοῦ ἀγγείου παρέχουσι πλήρη εἰκόνα τῆς διακοσμήσεως, τὴν ὁποίαν ἔφερε. Ταύτην διακρίνομεν εἰς τὴν κυρίαν διακόσμησιν, καὶ εἰς τὴν δευτερεύουσαν, τὴν ἀποτελουμένην ἐκ διακοσμητικῶν κυματίων. Ἡ δευτερεύουσα καλύπτει τὴν στεφάνην, τὸ περιχεῖλωμα, τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ὧμου καὶ

Εἰκ. 1. Ἐρυθρόρρομος κρατὴρ Ἑλευσίνος προσθία ὄψις.

τὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου ἐκεῖ, ὅπου ἐφάπτεται τῆς βάσεως (εἰκ. 1). Εἶναι ἐξωγραφημένη κατὰ τὴν μελανόμορφον τεχνοτροπίαν, ἥτοι εἶναι γεγραμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ καὶ ἀποτελεῖται ἐκ κυματίων γνωστῶν ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ². Ἀλυσίς ἐκ καλύκων λωτοῦ, συνεχομένων διὰ διπλῶν καμπυλογράμμων μίσχων καὶ χωριζομένων διὰ στιγμῶν, διακοσμεῖ τὴν στεφάνην. Τὸ περιχεῖλωμα κοσμεῖται διὰ διπλοῦ στοίχου καρδιοσχήμων φύλλων, τεθειμένων ἐκατέρωθεν κυματοειδοῦς γραμμῆς. Αἱ βάσεις τῶν φύλλων εἶναι ἐστραμμέναι πρὸς τὴν γραμμὴν ταύτην, αἱ δὲ κορυφαὶ αὐτῶν πρὸς τὰ ἄκρα τοῦ περιχειλώματος, τὰ ὁποῖα τονίζονται διὰ λεπτῆς γραμμῆς. Ἡ ἐπὶ τοῦ ὧμου διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ γλωσσωτοῦ κυματίου, διακοπτομένου ἐκατέρωθεν τῶν λαβῶν. Τέλος

τὸ περὶ τὸν πυθμένα κυμάτιον ἀποτελεῖται ἐξ αἰχμηρῶν φύλλων ἢ ἀκτίνων. Ἡ ὅλη ἐπεξεργασία τῶν κυματίων εἶναι ἐπιμελεημένη καὶ ἀριτία.

Ἡ κυρία διακόσμησις ἔχει τεθῆ εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου καὶ ἀποτελεῖται ἐκ δύο αὐτοτελῶν παραστάσεων, πληρουσῶν τὴν προσθίαν καὶ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ κρατήρος (εἰκ. 1).

Ἡ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως παράστασις εἰκονίζει ἵππεά, βαίνοντα πρὸς τὰ δεξιὰ ὀπισθεν τοῦ ἵππου του (εἰκ. 1 καὶ 2). Ὁ ἵππεὺς φέρει περικεφαλαίαν καὶ θώρακα, κρατεῖ δὲ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὸ ἀκόντιον. Ἡ περικεφαλαία εἶναι τοῦ γνωστοῦ ἀττικοῦ τύπου καὶ ἀποτε-

¹ Όρα Binns, C. F. — Kraser, A. D. The Genesis of the Greek Black Glaze, ἐν Α. J. A., XXXIII, (1929), σ. 1 ἔξ. διὰ τὴν τεχνητὴν παρασκευὴν τοῦ γανώματος τούτου.

² Διὰ περιγραφὴν τῶν κυματίων τούτων ὄρα J.C. Hoppin, Buthymides and His Fellows, σ. 7 ἔξ.

λεῖται ἐκ τοῦ ἐπικράνου, τοῦ καλύπτοντος τὸ κρανίον, καὶ ἐκ τοῦ λοφίου¹. Τὸ ἐπίκρανον γεγραμμένον δι' ὄγκου μελανοῦ χρώματος, ἔχει σταθερὰς παραγναθίδας, πλατυτέρας πρὸς τὰ κάτω, καὶ ἐπαυχένιον. Μεταξὺ τῶν παραγναθίδων καὶ τοῦ ἐπαυχενίου καταλείπεται χῶρος διὰ τὸ οὖς. Εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ ἐπικράνου διακρίνεται σπειροειδὲς κόσμημα, γεγραμμένον διὰ μελανοῦ χρώματος. Ἐρυθρὰ ἐξηρημένη γραμμὴ χωρίζει τὸ ἐπίκρανον τοῦ λοφίου,

Εἰκ. 2. Παράστασις προσθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος τῆς Ἐλευσῖνος.

τὸ ὁποῖον ὁρίζεται μόνον διὰ μελανῶν γραμμῶν καὶ ἔχει τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Τὸ πρόσθιον ἄκρον τοῦ λοφίου συνεχίζει τὴν κατὰ τι καμπύλην γραμμὴν τῆς ῥινός, τὸ δ' ὀπίσθιον καταλήγει εἰς μακρὰν οὐρὰν ἀποκρυπτομένην ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ ἱππέως².

¹ Βλ. Πολυδεύκους ὀνομαστικόν, I, 135 «περικεφαλαία... τὸ δ' ἐπ' αὐτῇ τῇ κεφαλῇ, ἐπίκρανον, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτό, λόφος, καὶ λοφία, καὶ τριλοφία». Εὐριπίδου, Ἰππόλυτον, 201 «βαρὺ μοι κεφαλῆς ἐπίκρανον ἔχειν». Ὁ Στράβων, C 504, καλεῖ τὴν περικεφαλαίαν προφανῶς «περίκρανον». Ὁ ὁμηρικὸς φάλος φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πρόσθιον μόνον μέρος τοῦ ἐπικράνου καὶ ἀκριβῶς τὸ κάτωθεν τοῦ λόφου τμήμα αὐτοῦ, τὸ ποικιλοτρόπως διακοσμούμενον (βλ. Ἰδίως, Ἰλ. Γ, 362, Δ, 459 καὶ Π, 338). Εἶναι ἀρκετὰ δυσχερὲς νὰ ἀνεύρη

τις τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ὅπλισμοῦ τῶν ἀρχαίων, εἰδικῇ δὲ μελέτῃ περὶ τούτων θὰ ἦτο χρησιμωτάτη. Εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν χρησιμοποιοῦμεν τὰς ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους παρεχομένας ὀνομασίας.

² Furtwaengler - Reichhold, Griechische Vasenmalerei (= Furt. - Reich). πίν. 35, 123. E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, (= Pfuhl) III, εἰκ. 247, 386, 418, 558, κλπ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Pfuhl παραπέμπομεν κατὰ προτίμησιν, διότι εἰς τοῦτο εὔρηνται συγκεντρωμένα τὰ

Τὸ στήθος τοῦ ἱππέως καλύπτεται ὑπὸ θώρακος, τοῦ ὁποίου φαίνεται τὸ ἄνω μέρος καὶ τὰ καλύπτοντα τοὺς ὤμους τμήματα. Ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἐκτορος τοῦ Εὐθυμίδου¹ μανθάνομεν πῶς ὁ θώραξ προσηρμόζετο εἰς τὸ σῶμα τοῦ πολεμιστοῦ καὶ διακρίνομεν καλῶς τὰ διάφορα αὐτοῦ τμήματα. Οἱ προφυλακτῆρες τῶν ὤμων, ἐστερεωμέναι εἰς τὸ ὀπίσθιον τμήμα τοῦ θώρακος, εἶναι πλατύτεραι κατὰ τὸ ἄνω αὐτῶν τμήμα τὸ προφυλάττον τοὺς ὤμους, στενότεραι δὲ κατὰ τὰ ἄκρα τὰ φερόμενα πρὸ τοῦ στήθους. Ἐφερον ποικίλην διακόσμησιν, μὴ διασωθεῖσαν πλήρως εἰς τὴν ἡμετέραν παράστασιν, κατὰ τὸ πρόσθιον δ' αὐτῶν ἄκρον μακροὺς ἱμάντας, διὰ τῶν ὁποίων προσεδέοντο ἐπὶ τοῦ θώρακος κατὰ διαφόρους τρόπους². Εἰς τὴν γνωστὴν κύλικα τοῦ Σωσίου φαίνονται ἄριστα οἱ ἱμάντες τοῦ θώρακος τοῦ Πατρόκλου³, εἰς τὴν ἡμετέραν δὲ παράστασιν τὰ ἄκρα αὐτῶν, δεδεμένα εἰς κόμβον, διακρίνονται εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους.

Ὀλίγον κάτωθεν τῶν μαστῶν, δηλωθέντων διὰ καμπύλης γραμμῆς, ὁ θώραξ φέρει μελανὴν παχεῖαν γραμμὴν, εἰκονίζουσαν, πιθανῶς, τὸ ἄκρον τοῦ μεταλλίνου τμήματος, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο αἱ ἐκ δέρματος πτέρυγες, αἱ προφυλάττουσαι τὴν κοιλιακὴν χώραν τοῦ ἱππέως⁴.

Ὁ πολεμιστὴς κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτοῦ ὤμου ἐν καὶ μόνον μακρὸν δόρυ, μὲ τὴν αἰχμὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω, ἔχει δὲ ἀσπίδα, διότι αὕτη δὲν ἦτο χαρακτηριστικὸν ὄπλον τῶν ἱππέων ἀλλὰ τῶν ὀπλιτῶν. Φαίνεται ὅτι συνήθως οἱ ἱππεῖς ἔφερον ἄπλοῦν μακρὸν δόρυ, διότι ὁ Ξενοφῶν εἰδικῶς λέγει, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ἔχωσιν οὗτοι δύο μικρότερα «παλτά» ἀντὶ τοῦ «καμακίνου δόρατος»⁵.

Ὑπὸ τὸν θώρακα ὁ ἱππεὺς φέρει βραχὺν ψευδοχειρίδωτον χιτῶνα⁶. Ἡ δεξιὰ χειρὶς, καλύπτουσα τὸ ἄνω μέρος τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, διεσώθη πλήρως. Καταλήγει εἰς κυμα-

χαρακτηριστικώτερα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας. Ἐφ. Ἀρχ. 1887, σ. 115 ἐξ. πίν. 6 (Πίναξ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίδου (;) ὅρα καὶ Hoppin ἐ.ά. σ. 89 σχετικὴν πραγματείαν). Τὸ μετὰ σταθερῶν παραγναθίδων Ἀττικὸν κράνος εἶναι σύνηθες εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ ἀρχαιότερου ἐρυθρομόρφου ἱσθμοῦ· εἰς ὀλίγον μεταγενεστέραν ἐποχὴν οἱ ζωγράφοι προτιμῶσι κράνη μετὰ κινητῶν παραγναθίδων, αἵτινες ἀναστρέφονται πρὸς τὰ ἄνω, ὡς αἱ ὁ πολεμιστὴς δὲν μάχεται.

1 Furt. - Reich, 14. Pfuhl III, 364, I, 463. Hoppin, A Handbook of Attic Red Figured Vases (=Hoppin Handbook) I, 432.

2 Βλ. Pfuhl III, εἰκ. 419, 496, 504, 507, 524 κλ.

3 Furt. - Reich., σ. 123. Hoppin Handbook II, 492, διὰ βιβλιογραφίαν καὶ Pfuhl I § 492, σ. 422.

4 Ξενοφῶντος περὶ ἱππικῆς, XII, 4. «ὁ δ' αὖθώραξ οὕτως εἰργάσθω, ὥς μὴ κωλύειν μήτε καθίζειν μήτ' ἐπικύπτειν. Τὰ δὲ περὶ τὸ ἦτρον καὶ τὰ αἰδοῖα καὶ τὰ κύκλω αἱ πτέρυγες τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἔστωσαν ὥστε στέγειν τὰ βέλη». Ὅρα καὶ ἀμφορέα Ἐκτορος.

5 Ξενοφ. ἐ.ά., XII, 12: «ἀντὶ γε μὴν δόρατος καμακίνου» — ὁ ἐνικός ἀριθμὸς ὑποδηλοῖ ἐν δόρυ — «ἐπειδὴ καὶ ἀσθενές» — διότι ἦτο κατεσκευασμένον ἐξ εὐθραύστου ὕλης ἐν

ἀντιθέσει πρὸς τὸ κρανέϊνον — «καὶ δύσφορόν ἐστι» — διότι ἦτο πολὺ μικρόν — «τὰ κρανέϊνα δύο παλτά» — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐν δόρυ — «μᾶλλον ἐπαινοῦμεν». Βλ. ὅμως παραστάσεις ἱππέων φερόντων δύο δόρατα, ἐν οἷς καὶ τὸν ἱππέα τοῦ Ὀνησίμου εἰς τὴν κύλικα τοῦ Λούβρου (Catalogue III, 943, Pfuhl III, 404). Τὸ ἀκριβὲς μήκος τῶν δόρατων δὲν κατέρωθωσα νὰ ἐξακριβώσω. Ὡς γνωστὸν σὶ ὁμηρικοὶ ἥρωες Ἐκτωρ καὶ Αἴας εἶχον μακρότατα δόρατα. Οἱ Χάλυβες τοῦ Ξενοφῶντος — Ἀνάβ. Δ, 7, 16 — ἐχρησιμοποιοῦν δόρατα μήκους πλέον τῶν πέντε μέτρων. Τὰ ἐπὶ τῶν μνημείων τέχνης εἰκονιζόμενα δόρατα ἔχουσι ποικίλας διαστάσεις, τὸ δὲ μήκος αὐτῶν συτήθως εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἀναστήματος τοῦ πολεμιστοῦ. (Βλ. παραδείγματος χάριν τὴν στήλην τοῦ Ἀριστίωνος). Αἱ σάρισσαι τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἵτινες ἐνίοτε ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ ἱππέων, φαίνεται ὅτι εἶχον μήκος τεσσάρων περίπου μέτρων, ἢ 13 ποδῶν κατὰ τὸν Tarn — ὅστις τελευταίως ἐπραγματεύθη περὶ τούτων ἐν Hellenistic Military and Naval Developments, σ. 14-16, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν.

6 Βλ. ἀμφορέα Ἐκτορος Εὐθυμίδου Furt. - Reich., πίν. 14, Pfuhl III, εἰκ. 364.

τοειδῇ (φεστονοειδῇ) παρυφῇ, ἣτις ἐγράφη δι' ἀναγλύφου μελανῆς γραμμῆς. Λεπταὶ παράλληλοι γραμμαὶ, ἐξωγραφημέναι δι' ἡραιωμένου γανώματος καθέτως πρὸς τὴν παρυφὴν ὑποδηλοῦσι, κατὰ τρόπον Εὐθυμίδειον¹, τὴν λεπτότητα τοῦ ὑφάσματος καὶ τὴν ποιότητα αὐτοῦ, ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν ποιότητα τῆς σκληροτέρας ὕλης, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι κατεσκευασμένος ὁ θώραξ. Κάτω τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου αἱ πτυχώσεις τοῦ βραχέως χιτῶνος συμπτυκνοῦνται πρὸς τὸ κέντρον καὶ μεταξὺ τῶν σκελῶν, εἶναι ἀντιστοίχως διατεταγμέναι καὶ σχηματίζονται δι' ἐπαλλήλων καμπύλων γωνιωδῶν γραμμῶν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τῶν πτυχώσεων ἀριστοτεχνικῶς ὁ τεχνίτης ἔγραψε καὶ ἐτέραν ἐσωτέραν γραμμὴν, ἡ ὁποία προσδίδει βάθος εἰς τὰς πτυχώσεις. Αἱ πτυχώσεις αὗται τοῦ χιτῶνος ἐνθυμίζουσί πως τὴν διάταξιν τῶν παρυφῶν τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀρχαϊκῶν κορῶν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶναι δὲ γνωσταὶ ὡς «οὐραὶ χελιδόνων».

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἵππεως ἐστραμμένη πρὸς τὰ ὀπίσω εἶναι γεγραμμένη ἐν καταγραφῇ (εἰκ. 3). Τὸ ἐπίκρανον καλύπτει σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ μέτωπον. Ἡ γραμμὴ τῆς ῥινός, συνεχίζουσα τὴν καμπύλην τοῦ λοφίου, καμπυλοῦται κατὰ τι πρὸς τὰ ἔσω καὶ καταλήγει εἰς ὄξυ ἄκρον, τὸ ὁποῖον προσδίδει αἰχμηρότητα εἰς τὴν ἄλλως ἑλληνικὴν ῥίνα. Οἱ ῥώθωνες δὲν δηλοῦνται, τὸ δὲ ἄνω χεῖλος εἶναι λεπτόν, ἀπεδόθη κατ' ἐντελῶς γραμμικὸν τρόπον καὶ στερεῖται πλαστικότητος. Ἀπλὴ γραμμὴ, κλίνουσα πρὸς τὰ κάτω, ἀποτελεῖ τὸ στόμα. Τὸ κάτω χεῖλος εἶναι παχὺ καὶ πλαστικόν, φαίνεται δ' ἀκόμη παχύτερον ἐκ τῆς ἐσοχῆς τῆς γραμμῆς τῆς σιαγόνος. Αὕτη εἶναι μᾶλλον μακρὰ καὶ στενὴ, ἐγράφη δὲ δι' ἰσχυρᾶς κυρτῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία περατοῦται εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ λαιμοῦ, σχηματίζουσα μετὰ ταύτης ὀρθὴν περίπου γωνίαν. Ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει σχῆμα ἀμυγδαλωτόν, εἶναι δὲ ἀνοικτὸς κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτέθη ἡ κόρη, σχηματισθεῖσα διὰ παχείας στιγμῆς. Εἶναι μᾶλλον λοξῶς τεθειμένος πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς ῥινός καὶ φαίνεται ὡς κάτω βλέπων². Ἡ ὀφρὺς ἐδηλώθη δι' ἀπλῆς γραμμῆς ἐλαφρῶς κυρτῆς. Τὸ οὖς ἐσχηματίσθη διὰ σπειροειδοῦς γραμμῆς ἐν εἴδει τοῦ ἀριθμοῦ 8 μὲ τὰ ἄκρα ἀνοικτά. Κάτωθεν τοῦ προφυλακτῆρος τοῦ αὐχένος ἡ μακρὰ τοῦ νέου κόμη ἐκφεύγει εἰς πέντε βοστρύχους, γεγραμμένους δι' ἡραιωμένου γανώματος. Τὸ ὄλον περιγράμμα τοῦ προσώπου, ὁ ὀφθαλμὸς, ἡ ὀφρὺς καὶ τὸ οὖς εἶναι γεγραμμένα διὰ λεπτῆς, ἀλλὰ σταθερᾶς ἀναγλύφου γραμμῆς. Καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἀνάγλυφος.

Ὁ λαιμὸς εἶναι πλατύς, μᾶλλον βραχύς, ἀλλὰ δυνατός. Ἡ λεπτὴ καμπυλότης τῆς γραμμῆς τοῦ περιγράμματος προσδίδει εἰς αὐτὸν ὥραϊαν πλαστικότητα. Τὸ στήθος καὶ οἱ ὦμοι, καλυπτόμενοι ὑπὸ τοῦ θώρακος δὲν φαίνονται, οὔτε καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ διεσώθη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἵππεὺς ἐκράτει πιθανῶς τὰ ἡνία καὶ τὸ δόρυ. Ἡ δεξιὰ χεὶρ, τεταμένη πρὸς τὰ ὀπίσω, κρύπτεται κατὰ μέγα μέρος ὀπισθεν τῶν νώτων τοῦ ἵππου. Ἡ θέσις αὕτη τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐπιτρέπει εἰς τὸν τεχνίτην νὰ ἐπιδείξῃ τὸ εὐρὺ στήθος τοῦ νεαροῦ πολεμιστοῦ. Οἱ μηροί, αἱ κνήμαι καὶ οἱ πόδες τοῦ ἵππεως, εἶναι γεγραμμένοι εἰς πλαγίαν ὄψιν. Οὐδεμία λεπτομέρεια μυῶνων παρεστάθη, οὐδὲ τὰ σφυρὰ διεκρίθησάν πως. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διὰ καμπύλης γραμμῆς παράστασις τοῦ μηροῦ. Ὁ ἵππεὺς πατᾶ ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πέλματος.

1 Βλ. J. Hoppin, Euthymides and His Fellows, σελ. 45.

2 Βλ. τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου N. H., 35

56 ὅτι Κίμων ὁ ἐκ Κλεωνῶν «catagrapha invenit, hoc est, obliquas imagines, et varie formare voltus, respicientes suspicientesve vel despicientes».

Οἱ δάκτυλοι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς μόνον ἔχουσι δηλωθῇ διὰ παραλλήλων πρὸς τὰ κάτω εὐθυνομένων ἀναγλύφων γραμμῶν. Οἱ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς οὐδόλως διεκρίθησαν, ἄλλως τε καὶ μέγα μέρος τούτων ἀποκρύπτεται ὑπὸ τῆς προσθίας δεξιᾶς ὀπλῆς τοῦ ἵππου.

Ὁ ἵππος κατέχει ἐξέχουσιν θέσιν εἰς τὴν ὅλην σύνθεσιν, παρίσταται δὲ βαίνων πρὸς τὰ δεξιά, ἄνευ ἐφιππίου, ἀλλὰ μετὰ ἡνίων καὶ χαλινοῦ. Ὁ ἵππος οὗτος δὲν ὁμοιάζει πρὸς τοὺς βραχεῖς κατὰ τὸ σῶμα ἵππους τῶν μελανομόρφων καὶ ἀρχαιοτέρων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων¹, οὔτε καὶ πρὸς τοὺς θυμοειδεῖς μικροσώμους ἵππους τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ σῶμα αὐτοῦ εἶναι ἐπίμηκες, ἰδίως δ' ἡ κεφαλὴ του εἶναι μακρὰ καὶ στενὴ, φαίνεται δ' ἔτι μακροτέρα διότι ἔχει γραφῇ ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄμου τοῦ ἀγγείου. Τὸ στόμα του εἶναι ἡμιανοικτὸν καὶ τὸ κάτω χεῖλος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ χαλινοῦ, κλίνει πρὸς τὰ κάτω. Οἱ ῥώθωνες εἶναι ἀνεωγμένοι, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς εἶναι γεγραμμένος σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Ἐχει σχῆμα κυκλικόν, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον ἀπολήγει εἰς γωνίαν, συνεχιζομένη ὑπὸ μακρᾶς γραμμῆς. Ἡ κόρη ἐδηλώθη διὰ παχείας μελανῆς στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον περιτοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἀνωθεν τούτου ἡ ὀφρὺς ἐγράφη ἀρκετὰ προοπτικῶς διὰ καμπύλης γραμμῆς, τὸ δὲ μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ τμήμα φαίνεται ὡς ἐλαφρῶς ὀγκούμενον. Τὸ ἡμιάνοικτον στόμα, ὁ ῥώθων, ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ὀφρὺς ἐγράφησαν δι' ἀναγλύφων γραμμῶν, ἐν ᾧ τὸ ὀστεῶδες μέτωπον καὶ αἱ παρειαὶ ὑπεδηλώθησαν διὰ γραμμῶν ἡραιομένου γανώματος ἀμυδρῶς διακρινομένων. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς κεφαλῆς ἐτέθη τὸ μικρὸν κατακόρυφον ὠτίον τοῦ ἵππου γεγραμμένον καὶ τοῦτο δι' ἀναγλύφου γραμμῆς². Τὸ ἕτερον ὠτίον ἀπεκρύβη ὑπὸ τοῦ θυσάνου, εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ χαίτη τοῦ ἵππου. Παράλληλοι μικραὶ γραμμαὶ δηλοῦσι συμβατικῶς τὰς τρίχας τοῦ θυσάνου καὶ ἡ λοιπὴ χαίτη, χωριζομένη τοῦ θυσάνου ὑπὸ τῶν ἡνίων, ἔχει δηλωθῇ κατὰ μῆκος τοῦ τραχήλου διὰ πολλῶν παραλλήλων λοξῶν γραμμῶν, γεγραμμένων δι' ἡραιομένου γανώματος.

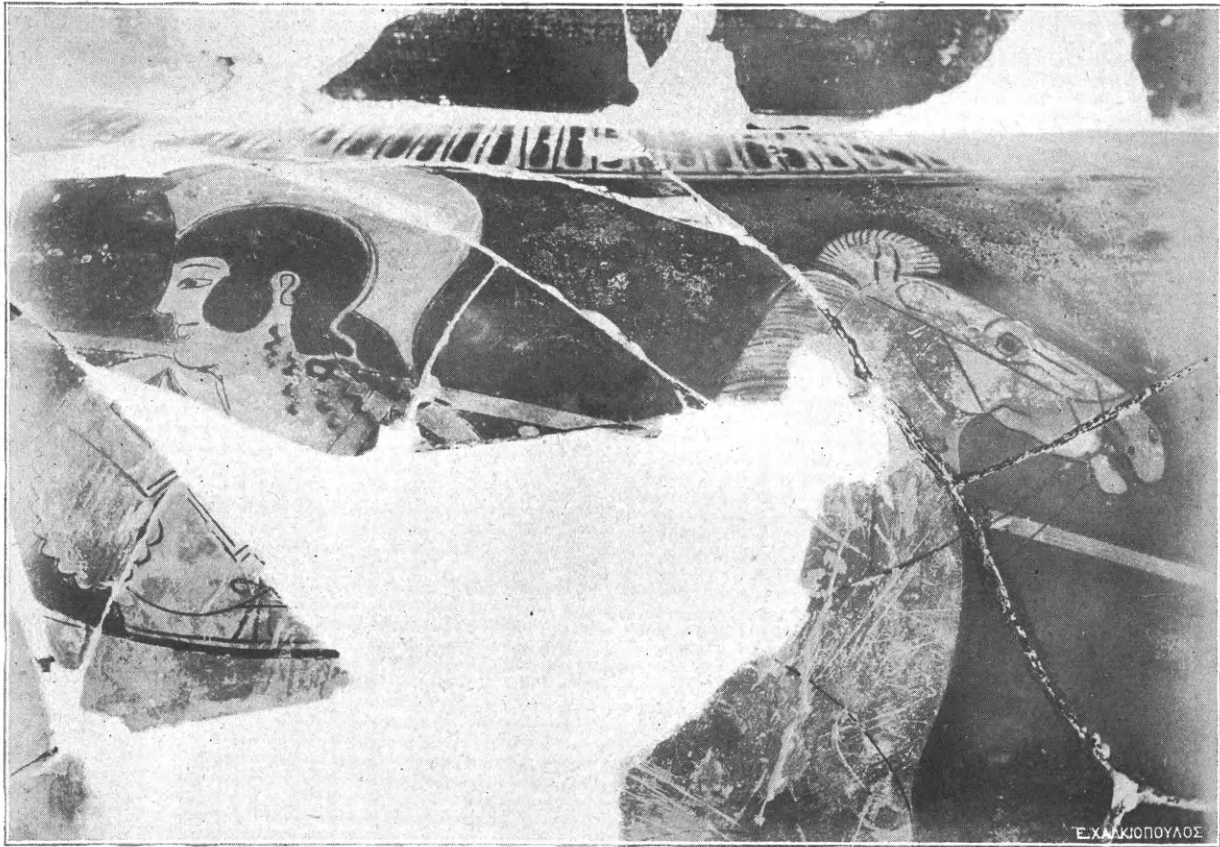
Ὁ λαιμὸς τοῦ ἵππου εἶναι πλατύς, μακρὸς καὶ ἰσχυρὸς, κυρτοῦται δὲ πρὸς τὰ ὀπίσω κατὰ τρόπον χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἀττικὴν γλυπτικὴν³. Ὁ κορμὸς αὐτοῦ εἶναι πολὺ ἐπιμήκης, μολοντί δ' οὐδεὶς τῶν μυῶνων παρεστάθη διὰ γραμμῶν, ἐν τούτοις ὅμως ὁ ὄγκος του καὶ ἡ φαινομενικὴ κυρτότης τῶν ἐπιφανειῶν του, προσδίδουν εἰς αὐτὸν ἰσχὺν καὶ πλαστικότητα ἐξαιρετικὴν. Μερικαὶ μόνον ἀνάγλυφοι γραμμαὶ ὀρίζουσι μυῶνας τῶν προσθίων ποδῶν καὶ τοῦ στήθους, τὸ ὁποῖον φαίνεται εὐρὺ καὶ ἰσχυρόν. Αἱ κλειδώσεις τῶν γονά-

1 Βλ. τοὺς ἵππους ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου (ἀγγείου François) Furt.-Reich., π. 1-2. Pfuhl III, εἰκ. 215. Τοὺς χαλκιδικοὺς ἵππους: A. Rumpf, Chalkidische Vasen πίνακας. Τοὺς ἵππους τοῦ Ἐξηκίου, Furt.-Reich., πίν. 132. — Pfuhl III, εἰκ. 228, 230. Ὁ ἵππος τοῦ Ἐπικτήτου εἰς τὸ πινάκιον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, E 136 (988) — Pfuhl III, εἰκ. 328, ἔχει ἐπιμηκεστέραν κεφαλὴν τῶν ἵππων τοῦ Ἐξηκίου, ἐμπνευσθεῖσαν ἴσως ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν γλυπτῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς (ὄρα παραπομπὰς κατωτέρω), οὐχὶ ὅμως τόσον ἐπιμήκη ὅσον τοῦ ἵππου τοῦ ἀγγείου ἡμῶν. Βλ. ἵππον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐν Toronto. (Robinson-Harcum, Catalogue, σελ. 156-157 πιν. LIX).

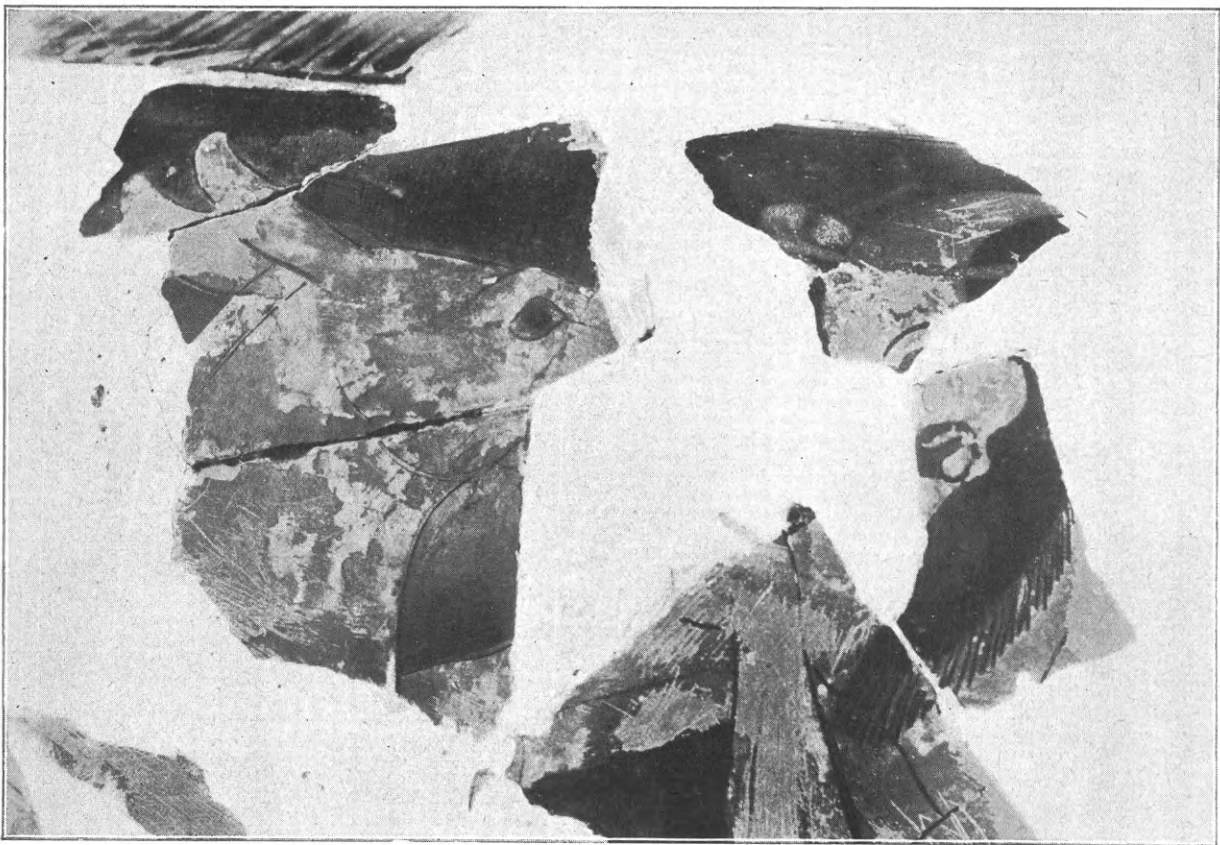
2 Εἰς τοὺς ἵππους τοῦ Ἐξηκίου, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους

ἵππους τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ὠτίον τίθεται ἀρκετὰ ὑψηλά, ὅταν ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐν καταγραφῇ. Σχεδὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς. Ὁ Εὐφρόνιος τοποθετεῖ τὸ οὖς πολὺ χαμηλότερον, σχεδὸν ἄνωθεν τοῦ ὀφθαλμοῦ, προαγγέλων οὕτω τὴν τεχνολογίαν τῶν ἵππων τῆς ζωοφόρου καὶ τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος. Πρβλ. Furt.-Reich., πίν. 22. Pfuhl III, εἰκ. 391 κέντρον κύλικος Μονάχου.

3 Βλ. τὸν ἀρχαῖον ἵππον τῆς Ἀκροπόλεως ὑπ' ἀριθ. 697, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἡμέτερος ὁμοιάζει κατὰ τε τὴν κυρτότητα τοῦ λαιμοῦ, τὴν κατεργασίαν τῆς χαίτης καὶ τὴν ἐπιμήκη ὀστεώδη κεφαλὴν. Gollignon, Histoire de la sculpture grecque I, σ. 359 εἰκ. 181 Winter, Archaische Reiterbilder von der Akropolis σ. 141 εἰκ. 14. Dickins, Catalogue of the Acropolis Museum I, σ. 49, 51, 262.

Εἰκ. 3. Κεφαλὴ ἱππέως καὶ ἵππου προσθίας παραστάσεως ἀμφορέως Ἑλενοῖνος.

Εἰκ. 5. Λεπτομέρειαι κεφαλῆς σατύρου καὶ ὄνου ἀμφορέως Ἑλενοῖνος.

των τῶν προσθίων ποδῶν ἔχουσί πως δηλωθῇ δι' ἐλαφροῦ ὀγκώματος. Τὰ σφυρὰ καὶ αἱ ὀπλαὶ εἶναι ἐπιμελῶς καὶ κατὰ φύσιν γεγραμμένα, χωρίζονται δ' ἀπ' ἀλλήλων διὰ λεπτοτάτης γραμμῆς. Γενικῶς ὅμως οἱ τε πρόσθιοι καὶ οἱ ὀπίσθιοι πόδες εἶναι λεπτότατοι σχετικῶς πρὸς τὸ ὀγκῶδες σῶμα. Ἡ οὐρὰ ἐλάχιστα προσθέτει εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνης, εἶναι μακρὰ καὶ μόνον αἱ τρίχες τοῦ ἄκρου αὐτῆς ἐδηλώθησαν συμβατικῶς διὰ μικρῶν παραλλήλων γραμμῶν¹. Τὸ περίγραμμα τοῦ τε ἵππου καὶ τοῦ ἱππέως περιορίζεται ὑπὸ παχείας μελανῆς γραμμῆς, ὡς ἐθίζεται εἰς τὴν ἐρυθρόμορφον ἀγγειογραφίαν.

Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ἱππέως προξενεῖ εὐχάριστον ἐντύπωσιν, καίτοι παρουσιάζει πολλὰς ἀδυναμίας. Ἐκτὸς τῆς ἀρχαϊκῆς στροφῆς τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ἐσφαλμένης παραστάσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ κυριώτερα ἀδυναμία τῆς συνθέσεως ἴσως εἶναι ἡ δυσαναλογία αὐτῆς πρὸς τε τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος τῆς διακοσμουμένης ἐπιφανείας². Ἐν ᾧ δηλαδὴ ὁ κορμὸς τοῦ ἵππου ἐπεμηκύνθη, ἵνα καταλάβῃ ὀλόκληρον τὸ πλάτος, ὁ ἱππεύς, ἰδίως δὲ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ ὁ λαιμός, συνεθλίβη, ἵνα περιληφθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας. Πρὸς τούτοις, κύρια μέρη αὐτῆς, ὡς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἱππέως καὶ τοῦ ἵππου, ἐγράφησαν ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου καὶ οὕτω παρέχουσι διάφορον τῆς πραγματικότητος ἐντύπωσιν. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἀδυναμίας εἰς τὴν σύνθεσιν ἡ ἐντύπωσις παραμένει ἀρίστη. Ἰδίως ἡ παράστασις τοῦ προσώπου τοῦ ἱππέως εἶναι συμπαθής. Ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἔχει διαχυθῇ ἐλαφρὸν μειδίαμα, ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ αὐταρέσκου μειδιάματος, τὸ ὁποῖον τοῦ χαρίζει πρᾶότητα καὶ καλωσύνην, ἐνισχυομένην ὑπὸ τοῦ πρὸς τὰ κάτω νεύοντος ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ μακροῦ στόματος. Ἡ ἰσχυρά του σιαγών, τὰ κλειστὰ καὶ σχεδὸν συνεσφιγμένα χεῖλη, τὸ γραμμικὸν περίγραμμα τοῦ ἄνω χείλους, τῷ δίδουσι δύναμιν χαρακτῆρος, ἰσχυρὰν βούλησιν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Ἰδιότητος, τὰς ὁποίας ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος Ἀττικῆς νεολαίας. Τὴν ὑπερήφανον ἐκδήλωσιν τῆς πίστεως εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν σωματικὰς δυνάμεις, τὴν ὁποίαν διεδήλουν οἱ Σπαρτιάται διὰ τῶν γνωστῶν χωρικῶν ἁσμάτων, οἱ Ἀθηναῖοι τεχνῖται τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ ἀπηθανάτισαν διὰ τοῦ χρωστήρος.

Παρ' ὅλην τὴν κυρτότητα τοῦ λαιμοῦ, ὁ ἵππος φαίνεται μᾶλλον ἀδρανής, δὲν δίδει δὲ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σφρίγγους καὶ τῆς ὀρμῆς, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἡρεμοῦντας ἵππους τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὴν ὁποίαν τόσον γλαφυρῶς περιέγραψεν ὁ Ξενοφῶν (Περὶ ἵπικῆς X, 4). «Τότε αἶρει τε τὸν αὐχένα ἀνωτάτω καὶ κυρτοῖ μάλιστα τὴν κεφαλὴν γοργοῦμενος, καὶ τὰ μὲν σκέλη ὑγρὰ μετεωρίζει, τὴν δὲ οὐρὰν ἄνω ἀνατείνει».

Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος ἔχομεν παράστασιν ἰθυφαλλικοῦ ζώου, ὄνου πιθανῶς ἢ ἡμιόνου, ὀδηγούμενου πρὸς τὰ δεξιὰ ὑπὸ σατύρου ἰθυφαλλικοῦ (εἰκ. 4). Ἡ παράστασις τοῦ ὄνου εἶναι περισσότερον ἐντεχνος ἢ ἡ τοῦ ἵππου τῆς προσθίας ὄψεως. Τὸ σῶμα του εἶναι βραχύτερον τοῦ σώματος τοῦ ἵππου, ἀλλ' ἐξ ἴσου πλαστικὸν καὶ μυῶδες καίτοι οὐδὲ εἰς τῶν μυῶνων ἔχει δηλωθῇ διὰ γραμμῶν. Οἱ πόδες του εἶναι ἐπίσης λεπτοὶ καὶ ὀστεώδεις καὶ ἡ οὐρὰ του μακρὰ, ἀκίνητος καὶ ἄψυχος. Ὁ λαιμός του, ἐνθυμίζων τὸν ἰσχυρὸν καὶ

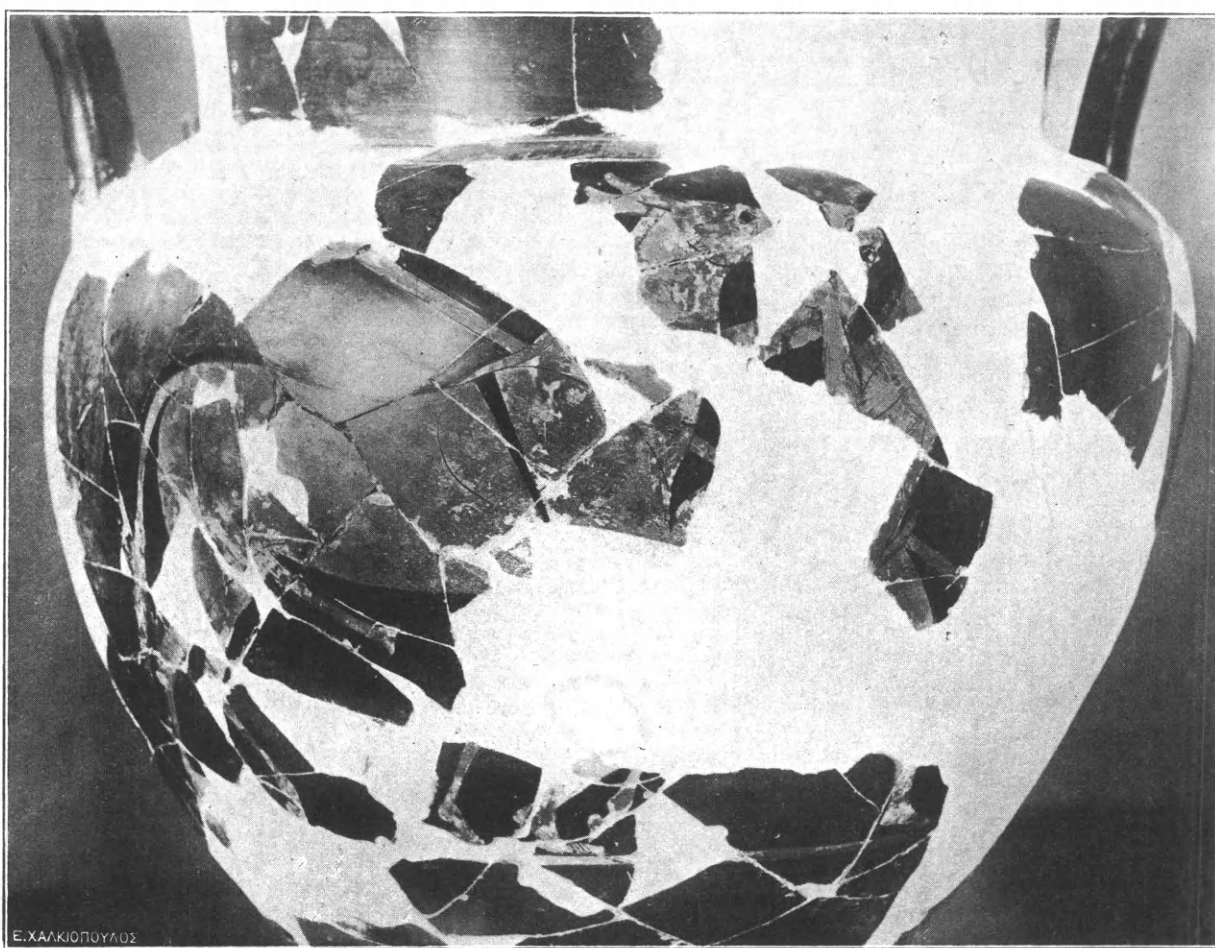
¹ Βλ. τὴν οὐρὰν τοῦ ἱππέως τοῦ Εὐφρονίου, Pfuhl III, εἰκ. 391 κέντρον καὶ τοῦ Ὀνησίμου Pfuhl III, εἰκ. 404.

² Τοῦτο ὅμως εἶναι κοινὸν ἐλάττωμα τῶν τεχνιτῶν τῆς

ἀρχαιοτέρας ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας. Πρβλ. E. Buschor, Griechische Vasenmalerei σ. 160.

πλατὺν λαιμὸν τοῦ ἵππου, εἶναι ὑψωμένος καὶ κάμπτεται ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς τὸν τράχηλον ἔχει ἀφεθῆ στενὴ ταινία, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ παραλλήλων γραμμῶν θὰ ἐγράφετο ἡ χαίτη. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄνου ὁ τεχνίτης τοῦ ἵππου ὑπερέβαλεν ἑαυτόν. (εἰκ. 5). Δυστυχῶς οἱ μυκτῆρες τοῦ ζώου δὲν διεσώθησαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τμήματος τὸ ὁποῖον διεσώθη δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ κεφαλὴ ἦτο ἄρκετὰ πλατεῖα, ἴσως δὲ καὶ βραχεῖα. Ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ὀλιγώτερον κυκλικὸς καὶ περισσότερον ἑλλειπτικὸς μὲ κόρην σχεδὸν εἰς τὸ κέντρον, σχηματισθεῖσαν διὰ μελανῆς ἑλλειψοειδοῦς μᾶλλον στιγμῆς. Εἶναι τοποθετη-

Εἰκ. 4. Παράστασις ὀπισθίας ὄψεως κρατήρος Ἐλευσίνος.

μένος κάτωθεν ὀγκώματος, ἄριστα γραφέντος, ἐπιστεφομένου ὑπὸ καμπύλης γραμμῆς, ὑπὸ τῆς ὀφρύος, ἄρκετὰ καλῶς προοπτικῶς δηλωθείσης. Ἡ ὅλη ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι φυσικωτάτη, μολονότι ἡ παράστασις του δὲν εἶναι καὶ τόσον ὀρθὴ διὰ μίαν ἐν καταγραφῇ ἀπεικόνισιν. Τὰ μικρὰ ὄτα ἐπίσης, ἄριστα διευθετηθέντα ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς, ἐνισχύουσι τὴν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι τὸ κάτω ἄκρον τῆς κεφαλῆς δὲν διεσώθη, διότι καὶ τοῦτο μὲ τὸ ἀνήσυχον στόμα καὶ τοὺς ἀνοικτοὺς ῥώθωνας θὰ προσέδιδεν εἰς ταύτην περισσοτέραν ζωὴν. Ὁ τεχνίτης ἐχρησιμοποίησεν ἀναγλύφους γραμ-

μὰς διὰ τὰ τὸν ὄψον τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ λαιμοῦ. Λεπτὴ ἐπίσης ἀνάγλυφος γραμμὴ καμπύλη παριστᾷ τὸν γλουτὸν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τοῦ ζώου.

Πρὸς τὸν ὄνον ἔχει στραφῇ ὁ ὁδηγὼν αὐτὸν σάτυρος, ὅστις συγχρόνως βαίνει πρὸς τὰ δεξιὰ, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν θύρσον καὶ φέρων εἰς τὴν κεφαλὴν στέφανον ἐκ φύλλων κισσοῦ, γεγραμμένον δι' ἰοχρόου χρώματος. (εἰκ. 4 καὶ 5). Ὁ σάτυρος εἶναι φαλακρός, τὸ δὲ μέτωπον αὐτοῦ φαίνεται εὐρὺ καὶ ὑψηλόν, διότι δὲν ἐπιστέφεται ὑπὸ τριχῶν, ἀλλὰ ἡ γραμμὴ του συνεχίζει τὴν κυρτὴν γραμμὴν τοῦ κρανίου. Ἡ ῥίς του, ἣτις θὰ προσέδιδεν εἰς τὸ πρόσωπον ὀλιγώτερον πνευματικὸν καὶ περισσότερον αἰσθησιακὸν χαρακτήρα, δὲν διεσώθη. Ἐκ τῆς θέσεως ὅμως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπέχοντος τόσον ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ γραμμὴ τῆς ῥίνος ἐκαμπυλοῦτο πολὺ πρὸς τὰ ἔσω καὶ μετέβαλλεν ἄρδην τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὰ χεῖλη τοῦ σατύρου εἶναι ἡμιάνοικτα. Τὸ ἄνω ἐπιστέφεται ὑπὸ δασέος μύστακος, ἀκολουθοῦντος τὸ περίγραμμα τοῦ στόματος· τὸ κάτω εἶναι παχὺ καὶ πλαστικώτατον, ὑποδηλοῦν τὴν ὀργιαστικὴν φύσιν τοῦ μυθικοῦ τούτου ὄντος. Δυστυχῶς οὐδὲ ὁ ὀφθαλμὸς διεσώθη, φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχε γραφῇ κάπως λοξῶς πρὸς τὴν ῥίνα, ὅτι εἶχε μᾶλλον κυκλικὸν σχῆμα καὶ ὅτι ἡ κόρη ἐδηλοῦτο διὰ παχείας μελανῆς στιγμῆς, τεθειμένης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ ὀφρὺς ἐδηλώθη διὰ καμπύλης γραμμῆς πρὸς τὰ κάτω εὐθυνομένης. Ὁ σάτυρος φέρει μακρὰν γενειάδα, παραδόξως ἄριστα γεγραμμένην¹ καὶ ἀπολήγουσαν εἰς παραλλήλους ἀναγλύφους γραμμάς, συνεχομένην δὲ διὰ παραγναθίδων πρὸς τὴν κόμην, ἣτις καλύπτει τοὺς κροτάφους. Ἡ γενειὰς καὶ τὸ τριχωτὸν μέρος τῆς κεφαλῆς ἐγράφη ὡς εἰς μελανὸς ὄγκος, ὁ ὁποῖος πλαισιώνει ἀριστοτεχνικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Ἡ σιαγὼν ἣτις φαίνεται ὅτι ἐγράφη πρῶτον, διαφαίνεται διὰ τοῦ μελανοῦ χρώματος τῆς γενειάδος, ἔχει δὲ τὸ μακρὸν καὶ ἐλλειπτικὸν σχῆμα τῆς σιαγόνος τοῦ ἵππεως.

Ἡ πυκνὴ γενειὰς ἀποκρύπτει τὸν λαιμόν, ὁ δὲ γύψος, ὁ ἀντικαταστήσας τὰ ἐλλείποντα θραύσματα, τοὺς ὤμους. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πῶς ὁ τεχνίτης, ἐπέτυχεν τὴν προοπτικὴν παράστασιν τῶν μερῶν τούτων τοῦ σώματος. Οὐδὲ τὸ περὶ τὴν ὀσφὺν μέρος διεσώθη, ἵνα μᾶς διδάξῃ πῶς ἐγένετο ἡ τολμηρὰ καὶ κάπως ἐξεζητημένη στροφὴ τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω, ἣτις φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀφύσικος, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν καὶ τὸ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν.

Ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ σατύρου, κρατοῦσα τὸν θύρσον, καταλήγει ὀπισθεν τοῦ λαιμοῦ τοῦ ὄνου, ὅπου καὶ ἀποκρύπτεται. Ὁ βραχίον τῆς χειρὸς ταύτης ἐπαναλαμβάνει τὸν βραχίονα τοῦ ἵππεως καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν καλλιτέχνην ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑποδηλώσῃ τὴν ἀνήσυχον φύσιν τοῦ σατύρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δώσῃ μεγαλύτερον πλάτος εἰς τὸ στήθος, τὸ ὁποῖον ἄλλως θὰ ἦτο πολὺ συμπεπιεσμένον. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ προκαλεῖ περισσότερον ἐνδιαφέρον. Εἶναι κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα, οἱ μυῶνες καὶ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ πήχεως φαίνονται διωγκωμένοι, μυϊκαὶ δὲ λεπτομέρειαι δηλοῦνται διὰ μελανῶν γραμμῶν. Ὁ καρπὸς κλίνει πρὸς τὰ κάτω, ἡ θέσις δ' αὕτη καὶ τὸ πλάτος του ὑποδεικνύουσιν ὅτι οἱ μὴ διασωθέντες δάκτυλοι ἦσαν ἀνεωγμένοι. Φαίνεται ὅτι δι' αὐτῶν ὁ σάτυρος ἐθώπευεν ἢ ἡρέθιζε τοὺς ῥώθωνας τοῦ

¹ Βλ. πρὸς γενειάδας σατύρων τοῦ Κλεοφράδου καὶ πιν. Α. Pfuhl III, εἰκ. 379. J. H. S., XXX, 38. τῶν συγχρόνων τεχνιτῶν Ἀρχ. Δελτ. 1924-25, σ. 24 καὶ

ζώου. Τὸ στήθος ἐλάχιστα διακρίνεται, διατηρεῖται ὅμως ἡ ἰσχυρά, λοξή ἀνάγλυφος γραμμὴ, ἡ ὑποδηλοῦσα τὴν γραμμὴν τῶν μαστῶν. Ἡ θέσις τῆς γραμμῆς, ὡς καὶ ἡ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἀποτελεῖ σοβαρὰν καὶ κάπως ἐπιτυχῇ προσπάθειαν πρὸς προοπτικὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ἐστραμμένου κορμοῦ. Μικραὶ γραμμαὶ ἐξ ἡραιωμένου γανώματος δηλοῦσι τὰ ἄκρα τῶν πλευρῶν, ἐν ᾧ λεπταὶ ἀνάγλυφοι γραμμαὶ παρέχουσι λεπτομερείας τῆς κοιλιακῆς χώρας.

Ἐλάχιστον μέρος τῶν σκελῶν διεσώθη, ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν, ὅτι ὁ τεχνίτης ἡμῶν παριστᾷ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ μηροῦ διὰ κυρτῆς γραμμῆς καὶ ὅτι ὁ σάτυρος βαίνει ἐλαφρῶς ἐπὶ τῶν ἄκρων δακτύλων. Τὰ σφυρὰ καὶ πάλιν δὲν δηλοῦνται, οἱ δὲ δάκτυλοι μόνον τοῦ πρὸς τὸν θεατὴν ποδός, τοῦ δεξιοῦ δηλαδὴ ποδός, ἐγράφησαν ἐπιμελῶς διὰ λεπτῶν ἀναγλύφων γραμμῶν ἀποτόμως πρὸς τὰ κάτω διευθυνομένων. Μικρὸν μέρος τῆς οὐρᾶς τοῦ σατύρου φαίνεται πρὸ τῶν προσθίων ποδῶν τοῦ ὄνου. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ σατύρου ὁ τεχνίτης δὲν ἐφείσθη ἀναγλύφων γραμμῶν. Σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ περίγραμμα τοῦ ὑπὲρ τὴν ὀσφὺν τμήματος τοῦ σώματος καὶ ὁ φαλλὸς ἔχει τονωτῇ δι' ἀναγλύφων γραμμῶν. Εἰς τὰ κάτω ἄκρα χρῆσις ἀναγλύφων γραμμῶν ἐγένετο εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν δακτύλων. Παχεῖα ἐρυθρὰ γραμμὴ ἀπεικονίζει τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνουν οἱ τε σάτυρος καὶ ὁ ὄνος, καὶ ὁ ἵππεὺς καὶ ὁ ἵππος του. Ἡ παχεῖα μελανὴ γραμμὴ, ἡ συνήθως ὀρίζουσα τὸ περίγραμμα τοῦ σχεδίου φαίνεται εὐκρινέστερον εἰς τὴν παράστασιν τοῦ σατύρου καὶ τοῦ ὄνου.

Ὁ μελετητὴς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κρατῆρος καὶ τῆς ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας ἐν γένει, θὰ ἐκφράσῃ ἐπανειλημμένως τὴν λύπην του διότι ἡ ὄντως θαυμασία παράστασις τοῦ σατύρου διεσώθη ἀπλῶς. Ἐλλιπής, ὡς εἶναι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τῆς τέχνης, ἐκδηλουμένην ὑπὸ τῆς βεβαιότητος τοῦ χρωστῆρος, ὑπὸ τῆς καθ' ἡμέραν ἀύξανομένης γνώσεως τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ ὑπὸ τῆς ἐλευθεριότητος καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς ἀναπαράστασιν ἀποτόμων καὶ βιαίων κινήσεων καὶ στροφῶν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ σατύρου εἶναι ἐξαίρετος. Τὰ ἐλλείποντα τμήματα αὐτῆς ἐλαττώνουσι τὴν ζωῶδη ἐμφάνισιν τοῦ ἀκολουθοῦ τούτου τοῦ Διονύσου, ἐν ᾧ τὰ διασωθέντα αὐξάνουσι τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τοὺς κοινούς θνητούς. Ἡ μακρὰ του γενειὰς οὐδὲν τὸ αὐχμηρὸν ἢ ζωῶδες παρουσιάζει, ἡδύνατο δὲ νὰ ἀνήκῃ εἰς ἡρώα τινα ἢ καὶ θεόν¹.

Διὰ νὰ συλλάβωμεν τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ὁ τεχνίτης ἔπλασε, πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν τὰ ἐλλείποντα μέρη, νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν σάτυρον τὴν σιμὴν του ῥίνα, τὰ ζωῶδη του ὦτια, τὴν μακρὰν του οὐράν. Τότε ἀμέσως θὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν σάτυρον, τοῦ ὁποίου κύριον μέλημα εἶναι ὁ οἶνος καὶ ὁ ἔρως. Εἰς τὴν συμπλήρωσιν ταύτην θὰ μᾶς βοηθήσωσιν ἄλλα ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου². Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας εἰκόνος βλέπομεν ὅτι ἡ ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ τεχνίτης μας περὶ σατύρου ἔχει ἐξελιχθῇ κατὰ πολὺ ἐκείνης, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ τεχνῖται τοῦ ἀγγείου François καὶ οἱ τῶν ἄλλων μελανομόρφων ἀγγείων³. Ὁ σάτυρος ἡμῶν δὲν ὁμοιάζει διόλου πρὸς τοὺς τραγόποδας καὶ τριχωτοὺς ἐκεί-

1 Βλ. παράστασιν Διονύσου πωγωνοφόρου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου Ε. 279 Α (Catalogue of the Greek and Etruscan Vases, III, 207. Beazley B. S. A., XVIII (1911 - 1912), 220, XI.

2 Beazley, ἐν B.S.A., XVIII, (1911 - 1912), σ. 222 εἰκ. 4 α.

3 Furt. - Reich., πίν. 11 - 12. Pfuhl, III, εἰκ. 164. Rumpf, ἔ.δ., πίν. CXIX, CXCIV.

νους τύπους, ἀκόμη δὲ δὲν ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἐξιδανικευμένην μορφήν τῶν νεωτέρων χρόνων, τὴν ὁποίαν τόσον παραστατικῶς ἀνέλυσε ἡ Κ^α Παπασπυρίδου Καρούζου εἰς τὴν μελέτην αὐτῆς περὶ τῶν Ἐλευσινιακῶν ἀγγείων¹. Τὸ σῶμα του εἶναι ἀρτίως πεπλασμένον, ἰσχυρὸν καὶ ῥαδινόν, οὐδὲν ἔχον τὸ ζωῶδες ἐκτὸς τῆς οὐράς. Τὸ πρόσωπόν του εἶναι μᾶλλον καλοκάγαθον ἢ κτηνῶδες, μόνον δὲ ἡ σιμὴ ῥίς, τὰ ἡμιανοικτὰ παχέα χεῖλη, ἴσως δὲ καὶ ὁ ὀλοάνοικτος ὀφθαλμὸς μὲ τὴν παχεῖαν κόρην, εἰκονίζουσι τὰ ζωῶδη καὶ φυσικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα πλημμυροῦσι τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν του. Τὸ μόνον ζωῶδες ὑπόλειμμα εἰς τὴν παράστασιν τοῦ προσώπου φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ ὦτα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὡς μικρά, ὀξέα, ὑψωμένα πρὸς τὰ ἄνω. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ θὰ ἐχάνοντο εἰς τὸν μελανὸν ὄγκον τῶν τριχῶν τοῦ κροτάφου.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι οἱ ζωγράφοι τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ διετήρησαν ὀλίγα σύμβολα, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ζωώδους φύσεως τοῦ σατύρου — τὴν οὐράν, τὰ ὦτα, τὴν ἰθυφαλλικότητα — ἀλλὰ τοῦ ἀφῆρεσαν τὴν πυκνὴν του κόμην, ἰδίως δὲ τὴν ὑπὲρ τὸ μέτωπον «ἀφέλειαν» καὶ τὸν παρέστησαν φαλακρόν. Ἰσως ὅχι διὰ νὰ τονώσῃ τὸν κτηνώδη αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἀλλὰ διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν κωμικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν². Ἡ ἐπὶ τῶν δακτύλων στάσις του, τὸ μέγα ἄνοιγμα τῶν σκελῶν του, προσδίδει εἰς τὸν σάτυρον ἐλαφρότητα θαυμαστήν, πρὸς τοῦτοις ὅμως καὶ ἀνησυχίαν καὶ ὀρμὴν πρὸς διαρκῆ καὶ σπασμωδικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ ὄντα ταῦτα. Ἡ θέσις τῶν χειρῶν, καὶ δὴ τῆς ἀριστερᾶς, ἐνθυμίζει τὸν φιλοπαίγμονα καὶ ἡδυπαθῆ χαρακτῆρά του. Ὁ ὅλος τύπος τοῦ ὄντος τούτου, ζωηροῦ, ἰσχυροῦ καὶ νοήμονος, ἀντιπροσωπεύει τὴν ζύμωσιν, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν περὶ τὰ Μηδικὰ ἐποχὴν διὰ τὴν σύλληψιν νέας μορφῆς σατύρου, ἀνταποκρινομένης εἰς τὴν τάσιν τῆς μεγάλης τέχνης νὰ προσδίδῃ ἀνθρωπίνην ὄψιν ἀκόμη καὶ εἰς φανταστικά καὶ εἰς κατώτερα ὄντα. Εἶναι διάφορος τύπος τοῦ ἑτέρου Ἐλευσινιακοῦ σατύρου, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Κλέοφράδης³, ἐξ ἴσου ὅμως ἐπιτυχῆς καὶ παραστατικὸς τοῦ ἀκολούθου τούτου τοῦ Διονύσου, τοῦ «ζωηροῦ παιδιοῦ τῆς φύσεως», μεγάλου ὅμως «παιδιοῦ», ἔχοντος πεῖραν τῶν θελγῆτρων τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἔρωτος.

Ἡ παράστασις τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ὡς σύνθεσις, εἶναι ἐπιτυχεστέρα τῆς παραστάσεως τῆς προσθίας. Αἱ μορφαὶ εἶναι καλλίτερον καὶ φυσικώτερον τεθειμέναι ἐπὶ τῆς διακοσμουμένης ἐπιφανείας. Εἶναι περισσότερον αὐτοτελεῖς, ἀποτελοῦσαι αὐτάρκη εἰκόνα. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄνου ὁ τεχνίτης δεικνύει μεγαλυτέραν πεῖραν, εἰς δὲ τὴν τοῦ σατύρου νεωτεριστικὴν ἀκολουθεῖ τὰς νέας τάσεις ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Εἰς τὰς γενικὰς ὅμως γραμμὰς καὶ αἱ δύο συνθέσεις παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν τεχνικὴν καὶ τὴν αὐτὴν τελειότητα σχεδίου καὶ λεπτότητα γραμμῆς.

Προτοῦ προσπαθήσωμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὸ ἀγγεῖον εἰς γνωστόν τινα τεχνίτην, θὰ

1 Ἐ. ἀ., σ. 25 ἐξ. Rumpf, ἔ.ἀ. πίν. II. Εἰς τῶν σατύρων ἑκείνων ἔχει τὸν ἕνα μόνον πόδα ἀνθρώπινον.

2 Ὅτι τοὺς φαλακροὺς ἔσκωπτον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα διδασκόμεθα καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς ἐξ Ἐπιδαύρου πρώτης ἐπιγραφῆς τῶν ἱαμάτων. «Ἡραεὺς Μυτιληναῖος... οὐκ εἶχεν ἐν τῇ κεφαλῇ τρίχας, ἐν δὲ τῇ γενεῇ παμπόλλας. Αἰσχυρόμενος δὲ ὡς καταγελάμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐνε-

κάθευδε». (Ἐφ. Ἀρχ. 1883, σελ. 207 στ. 122 ἐξ. I. G., IV., 951, στ. 122 ἐξ. Καββαδίας, Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, σελ. 261). Ἐν τούτοις ὅμως οἱ τεχνῖται παριστάωσι φαλακροὺς καὶ σεβασμίους γέροντας. Πρβλ. ἀμπορέα Ἐκτορος)

3 Παπασπυρίδου - Καρούζου, ἔ.ἀ., σ. 25, πίν. παρ. Α.

ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων κατὰ πόσον αἱ συνθέσεις εἶναι δημιουργήματα αὐτοῦ τοῦ τεχνίτου ἢ εἶναι τύποι, τοὺς ὁποίους ἐδανείσθη ἄλλοθεν. Ἐρυθρόμορφον παράστασιν ἱππέως ἱσταμένου ὀπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ βλέποντος πρὸς τὰ ὀπίσω ἔχομεν καὶ εἰς τὸ πινάκιον τοῦ Ἐπικτήτου, τὸ εὐρισκόμενον νῦν εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον¹. Αὕτη διαφέρει μόνον εἰς ἐλάχιστας λεπτομερείας τῆς παραστάσεως, τῆς κοσμούσης τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ Ἐλευσινίου κρατήρος. Ὁ τεχνίτης ἡμῶν ἦτο κατὰ τι μεταγενέστερος τοῦ Ἐπικτήτου, ἴσως δ' ἐγνώριζε καὶ τὸ πινάκιον. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἀντέγραψε τὸ σχέδιον τοῦ Ἐπικτήτου, παρ' ὅλας τὰς ὁμοιότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ παράστασίς μας πρὸς τὴν τοῦ πινακίου. Διότι τὸ σχέδιον τοῦ ἀναχωροῦντος πολεμιστοῦ, ἱππέως ἢ πεζοῦ, ἦτο ἀγαπητότατον καὶ συνηθέστατον εἰς τοὺς ἀγγειογράφους τοῦ μελανομόρφου ῥυθμοῦ. Ὀλίγα πρόχειρα παραδείγματα εἶναι ἀρκετά, ἵνα πείσωσι τὸν μελετητὴν ὅτι καὶ οἱ δύο νεώτεροι τεχνῖται ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει τὰ αὐτὰ ἀρχαιότερα πρότυπα.

Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Μουσείου Fitzwillian ἱππεύς, κρατῶν δύο δόρατα καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ νέου, ἱσταται ὀπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετᾷ (;) τὸν πρὸ αὐτοῦ ἱστάμενον ἱματιοφοροῦντα ἄνδρα². Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τῆς Villa Giulia, παρίσταται ἱππεύς, ἱστάμενος ὀπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετῶν (;) τὸν πρὸ αὐτοῦ καθήμενον πατέρα του (;). Ἡ μήτηρ του, πιθανῶς, ἱσταται ὀπισθεν τοῦ ἵππου³. Καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας παραστάσεις ὁ ἱππεὺς βλέπει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν βαίνει καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ἵππος του. Ἐχομεν ὅμως ἄλλας συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας παρίσταται στρέφων πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου ἱππεύς, βαίνων πλησίον τοῦ ἵππου του, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πρὸς γυναῖκα, πρὸς τὴν μητέρα του πιθανῶς⁴. Εἰς ἕτερον μελανόμορφον ἀμφορέα τῆς συλλογῆς Gallatin, ὁ ἱππεὺς στρέφει πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα ἀποχαιρετήσῃ (;) γέροντα⁵. Εἰς τὸ κέντρον τῆς γνωστοτάτης παραστάσεως τῆς ἐπινόδου τῶν Διοσκούρων τοῦ Ἐξηκίου, ὁ Κάστωρ, ἱστάμενος ὀπισθεν τοῦ ἵππου του, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν μητέρα του Λήδαν⁶.

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὕτη τοῦ ἱππέως, τοῦ ἱσταμένου ἢ βαίνοντος ὀπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετῶντος ἢ ὁμιλοῦντος πρὸς γνωστοὺς καὶ οἰκείους ἦτο συνηθεστάτη εἰς τοὺς ἀγγειογράφους τοῦ μελανομόρφου ῥυθμοῦ, ἀρκούντως δὲ γνωστή, ὡς τύπος, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ Ἐπικτήτος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ χρησιμοποίησῃ μέρος μόνον τῆς γνωστῆς ταύτης παραστάσεως ἕνεκα τῆς φύσεως τῆς ἐπιφανείας, τὴν ὁποίαν εἶχε νὰ διακοσμήσῃ. Ὁ ἡμέτερος τεχνίτης, ἂν καὶ εἶχε χῶρον, νεωτερίσας παρέλειψε τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα καὶ διετήρησε μικρὸν μόνον μέρος τῆς παραστάσεως, τὸν ἱππέα δηλαδή. Τὸ μέρος ὅμως τοῦτο,

1 Pfuhl, III, εἰκ. 328.

2 Corpus Vasorum, Great Britain, Fasc. 6 (Fitzwillian Museum), III H, XII, 2b.

3 Corpus Vasorum, Italia Fasc. I, (Villa Giulia), III He, 1, 2.

4 Corpus Vasorum, Great Britain Fasc. 5 (British Museum), III H1, 67 - 4d.

5 Corpus Vasorum, United States, Fasc. I, III He, p 5,2.

6 Ἐπὶ ἀμφορέως ἐκ Vulci, νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βα-

τικανοῦ Furt - Reich., πίν. 132. Pfuhl III, εἰκ. 230. Παραβολὴ τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρὸς τὴν τοῦ Ἐξηκίου θὰ καταστήσῃ ὀφθαλμοφανῆ τὴν μεγάλην πρόοδον τῆς ἀγγειογραφίας. Ἰδίως ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ παράστασις τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Κάστορος, ἐνθυμίζουσα τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰολάου τοῦ πορτίνου ἀετώματος τοῦ Ἐκατομπέδου. (Πρβλ. Ἐφ. Ἀρχ. 1884, πίν. 7). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἡ κεφαλὴ φαίνεται ὡς στραφεῖσα περὶ τὸν ἄξονά της.

μὲ τὴν τάσιν τοῦ ἀφηρωϊσμοῦ τῶν πολεμιστῶν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ τέχνη, εἶναι νῦν ἀρκετὰ σπουδαῖον, ἵνα ἀποτελέσῃ τὸν κύριον διάκοσμον μεγάλου κρατῆρος. Τὴν νεωτεριστικὴν ταύτην ἀξίαν ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸν τεχνίτην μας. Ἴσως ὁμως πρέπει νὰ τὸν μεμφθῶμεν, διότι διετήρησε τὴν ἀρχαϊκὴν στροφὴν τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς, ἣτις δὲν δικαιολογεῖται πλέον μετὰ τὴν παράλειψιν τῶν δευτερευόντων προσώπων. Ἀλλὰ καὶ τὴν μορφὴν ταύτην πρέπει νὰ μετριάσωμεν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης, γράφων ὡς ἔγραψε τὸν ἱππέα, ἠθέλησε νὰ ἐπιδείξῃ τὰ εὐρέα αὐτοῦ στήθη, νὰ καταστήσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ διακοσμητικωτέραν καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸ ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ ἵππου κενόν.

Παράστασις σατύρων ὀδηγούντων ὄνους ἦτο ἐπίσης συνηθεστάτη εἰς τὴν μελανόμορφον ἀγγειογραφίαν. Ὁ ὄνος καὶ ὁ ἡμίονος ἦσαν τὰ συμβολικὰ ζῷα τοῦ Διονύσου, συνηθέστατα δὲ μετὰ τῶν σατύρων ἀποτελοῦσι τὴν συνοδείαν τοῦ Θεοῦ εἰς μελανομόρφους παραστάσεις. Ὁ Ἐρατοσθένης διεφύλαξε παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὅτε ἐπὶ Γίγαντας ἐστρατεύοντο οἱ Θεοί, λέγεται Διόνυσον καὶ Ἥφαιστον καὶ σατύρους ἐπὶ ὄνων πορεύεσθαι»¹. Ἴσως ἡ παράδοσις αὕτη ἐδημιουργήθη ἵνα δικαιολογήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀστερισμοῦ — «ὄνοι καὶ φάνη» —, καὶ κατόπιν τῶν πολλῶν παραστάσεων τῆς ἀγγειογραφίας, πιθανῶς δὲ καὶ τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Διόνυσος, ὁ Ἥφαιστος καὶ οἱ σάτυροι φέρονται ἐπὶ ὄνων. Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν ἀρκετὰ τοιαῦται παραστάσεις ἐπὶ ἀγγείων.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπὶ τοῦ κρατῆρος τοῦ Ἐργοτίμου καὶ τοῦ Κλιτίου (ἀγγείου François) ἀπεικόνισις τοῦ Διονύσου, ἄγοντος ἐπὶ ὄνου τὸν μεθυσθέντα Ἥφαιστον². Ἡ παράστασις αὕτη ἐπαναλαμβάνεται εἰς πολλοὺς μελανομόρφους κρατῆρας. Καὶ ὁ Διόνυσος παρίσταται πολλάκις καθήμενος ἐπὶ ἰθυφαλλικοῦ ὄνου καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ σατύρων³. Εἰς μίαν τοιαύτην μάλιστα σύνθεσιν ἐπὶ μελανομόρφου ἀμφορέως, εὐρεθέντος εἰς Ἐτρουσκικὸν τάφον παρὰ τὴν θέσιν Falerii veteres, ὁ Διόνυσος κάθηται ἐπὶ ἰθυφαλλικοῦ ὄνου, ὁ δὲ προπορευόμενος σάτυρος στρέφων θωπεύει τοὺς μυκτῆρας τοῦ ὄνου. Ὁ σάτυρος ἐκεῖνος ἔχει στραφῇ τελείως πρὸς τὸν ὄνον καὶ θωπεύει αὐτὸν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν⁴. Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ μελανομόρφου ἐκείνου ἀμφορέως ἐπηρέασε τὸν τεχνίτην ἡμῶν, ἀλλὰ δυνάμεθα μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοιαῦται περὶ που παραστάσεις ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς τεχνίτας τοῦ αὐστηροῦ ἐρυνθρομόρφου ῥυθμοῦ. Ὡς καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἱππέως, οὕτως καὶ εἰς τὴν τοῦ σατύρου ὁ τεχνίτης τοῦ Ἑλευσίνου κρατῆρος ἐκράτησε μέρος μόνον γνωστῆς συνθέσεως Διονυσιακοῦ θιάσου, ἴσως δ' ἐξέφυγέ πως τοῦ κοινοῦ ἐκείνου τύπου, παριστῶν τὸν σάτυρον στρεφόμενον καὶ προσδίδων εἰς αὐτὸν τὴν ἀπότομον καὶ δυνατὴν στροφὴν τοῦ κορμοῦ. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης ἡμῶν ἐπαναλαμβάνει γνωστὰς παραστάσεις, ἀλλ' ὅτι ἀπλοποιεῖ

1 Καταστερισμοί, XI, «Καρκίνος, Ὀνοὶ καὶ φάνη» «οἱ ἀστέρες Ὀνοὶ, οὓς Διόνυσος ἀνήγαγεν εἰς τὰ ἄστρα». Φαίνεται δ' ὅτι τὰ ζῷα ἐκεῖνα συνέτεινον οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν γιγάντων, διότι «ὠγκήθησαν οἱ ὄνοι, οἱ δὲ Γίγαντες ἀκούσαντες τῆς φωνῆς ἔφυγον».

2 Furt - Reich., πίν. 11 - 12.

3 Διὰ μερικὰ πρόχειρα παραδείγματα βλ.: Corpus Va-

sorum, Italia, Fasc. V - VI (Bologna), III 1c 31 III He, 21, 4. United States (Gallatin) III He, 7-9. Great Britain, Fasc. 5 (British Museum), III, He, 65, 1b. Italia, Fasc. I (Villa Giulia), III He. 6 III He, 8, 5. Rivista del R. Istituto d' Archeologia e Storia dell'Arte, 1931, IX, 152, 2.

4 Corpus Vasorum, Italia (Villa Giulia), Fasc. I, III He, 2, 6.

καὶ συγχρονίζει ταύτας πρὸς τὰς νέας τάσεις τῆς ἀγγειογραφίας. Τὸ σχέδιόν του εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλὰ σαφὲς καὶ δυνατόν, προηγμένον εἰς προοπτικὴν καὶ ἀπόδοσιν κινήσεως καὶ ἡρεμίας, γαλήνης καὶ πάθους.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται προάγουσιν εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν, τὸν καθορισμὸν τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τοῦ κρατῆρος καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ εἰς τινὰ τῶν γνωστῶν τεχνιτῶν. Εὐτυχῶς τὰ διασωθέντα ὅστρακα ἀνευρέθησαν εἰς χρονολογικῶς καθωρισμένα στρώματα, δίδοντα τοὺς χρόνους τοῦ θρυμματισμοῦ τοῦ ἀγγείου. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ταῦτα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωση, τὴν σχηματισθεῖσαν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφῆς τμήματος τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου. Ὡς γνωστὸν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ περιβόλου κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὸν ὑπ' αὐτῶν γινόμενον ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τῆς καταστροφῆς ταύτης εἶναι καὶ πῶς προβληματική, διότι ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὰ τῆς παραμονῆς τοῦ Ξέρξου καὶ τῆς στρατιᾶς του εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀναφέρει τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ παρεμπιπτόντως καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Πέρσας στρατιώτας τοὺς φυγόντας ἐν πανικῷ ἐκ τοῦ πεδίου τῶν Πλαταιῶν. «Δοκέω δέ, εἴ τι περὶ τῶν θείων πρηγμάτων δοκέειν δεῖ, ἡ θεὸς αὐτὴ σφέας οὐκ ἐδέκετο ἐμπρήσαντας (τὸ ἱερὸν) τὸ ἐν Ἐλευσίνι ἀνάκτορον» (I, 65). Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει πότε ἐνεπρήσθη τὸ ἐν Ἐλευσίνι ἀνάκτορον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τοῦτο κατεστράφη, ὅτε ὁ Ξέρξης «ἦκε τε εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πάντα ἐκεῖνα ἐδηρίον» (Θ, 50). Ἡ ὅτε «ἐκείρετο ἡ Ἀττικὴ χώρα ὑπὸ τοῦ πεζοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου, ἐοῦσα ἔρημος Ἀθηναίων» (Θ, 65). Τό τε ἱερὸν καὶ ἡ πόλις τῆς Ἐλευσίνος ἦτο τετειχισμένον ὡς φρούριον, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἀειμνήστου Φιλίου καὶ τοῦ κ. Κουρουνιώτου, εὐλόγως δὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ξέρξης θὰ προσεπάθει νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸ προπύργιον τοῦτο τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι κύριος σκοπὸς τῆς καθόδου τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦτο νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Περσικῶν ἱερῶν, καὶ ὅτι ἡ Ἐλευσίς ἦτο τότε ἐν τῶν κυριωτέρων ἱερῶν τῶν Ἀθηναίων.

Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τι περὶ τῆς καταστροφῆς ταύτης, ὅταν περιγράφει τὸ θεόπεμπτον σημεῖον — τὴν Ἐλευσινιακὴν πομπὴν — τὸ ὁποῖον εἶδον ὁ Δίκαιος καὶ ὁ Δημάρατος, περιπλανώμενοι εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον τὴν προτεραίαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας (Θ. 65). Νομίζομεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀσφαλῶς θὰ ἀνέφερε τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ, ὅταν διηγεῖτο τὰ τοῦ σημείου, ἐὰν οὗτος εἶχε λάβει χώραν. Μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ὁ Ξέρξης δὲν εἶχε οὔτε τὸν καιρὸν, οὔτε τὴν ψυχικὴν γαλήνην ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ἰσχυροῦ φρουρίου τῆς Ἐλευσίνος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι ὁ Μαρδόνιος κατὰ τὴν δευτέραν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 479 π. Χ., ἐπροχώρησε πρὸς τὰ Μέγαρα, ἀφ' οὗ ἐνέπρησε καὶ πάλιν τὰ ὑπολείμματα τῶν Ἀθηνῶν (I, 13). Φαίνεται δ' ἡμῖν πιθανὸν ὅτι οἱ στρατιῶται του ἐνέπρησαν καὶ τὴν Ἐλευσίνα, πλησίον τῆς ὁποίας καὶ διῆλθον. Ἴσως δὲ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐδέχθη εἰς τὸ ἄλσος τῆς τοὺς φυγάδας στρατιώτας τοῦ Μαρδονίου ἡ Θεά, διότι αὐτοὶ κατέστρεψαν τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνος. Κατ' ἀκολουθίαν νομίζομεν ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἐσχηματίσθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 479 π. Χ., δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀποκλείσωμεν καὶ τὴν πιθανότητα προγενεστέρου κατὰ ἓν ἔτος σχηματισμοῦ αὐτῆς. Τὰ δύο ταῦτα ἔτη, 479 καὶ 480 π. Χ., ὁρίζουσι τοὺς χρόνους τῆς συντριβῆς

τοῦ κρατήρος καὶ παρέχουσιν ἓνα terminus ante quem διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησίν του.

Ἡ μελέτη τῆς τεχνοτροπίας τῶν παραστάσεων ἀνάγει τὸν κρατὴρα περίπου εἰς τὴν περὶ τὸ 480 πενταετίαν. Ἔτι δὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων, ὁ τρόπος καθ' ὃν ταῦτα ἐγράφησαν, αἱ πτυχώσεις τοῦ χιτῶνος καὶ ἡ κυματοειδὴς παρυφὴ τῆς χειρὶδος, ἡ παράστασις τῶν δακτύλων τοῦ πρὸς τὸν θεατὴν ποδός, ἡ ἀπεικόνισις τῶν μυῶνων τοῦ σώματος, ἡ χαρακτηριστικὴ ἔλλειψις δηλώσεως τῶν σφυρῶν, ἡ τάσις πρὸς ἀπόδοσιν ἀνατομικῶν καὶ ἄλλων σωματικῶν λεπτομερειῶν διὰ γωνιωδῶν σχημάτων, ἡ προτίμησις τῆς εὐθείας καὶ τῆς ἀπλῆς καμπύλης γραμμῆς καὶ ἡ ἐν γένει χρῆσις τῆς ἀναγλύφου γραμμῆς, διδάσκουσιν ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ Ἐλευσινίου κρατήρος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν γράψαντα τὸν στάμνον τῆς Κοπενάγης, τὸν φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχαρίδης καλός». Ἦτοι ὁ Ἐλευσίνιος κρατὴρ εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, μαθητοῦ τοῦ τεχνίτου τοῦ Νικοξένου. Τὸν τεχνίτην τοῦτον κατέστησε γνωστὸν ὁ J. B. Beazley διὰ τῆς μελέτης του *The Master of the Eucharides—Stamnos in Copenhagen*¹ δὲν εἶναι δὲ ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔργα του ἀνευρίσκονται εἰς τὴν Ἐλευσίνα. Ὁ Beazley ἀναφέρει ἑνδεκα τεμάχια μεταξὺ τῶν Ἐλευσινίων ὀστράκων, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἡ Κ^α Παπασπυρίδου Καρούζου². Εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ Εὐχαρίδου ὁ Beazley ἀπέδωσε 39 ἀγγεῖα κατεσπαρμένα εἰς τὰ διάφορα Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς³.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐγράφησαν εἰς διάστημα ἀρκετὰ μακρόν, ἴσως δέκα πέντε ἐτῶν, εἰκονίζουσι δὲ τὴν τεχνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνίτου. Τὸ ἀρχαιότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ὁ κρατὴρ τοῦ Λούβρου (G 47)⁴, ὁ ὁποῖος φέρει παράστασιν ἐφήβων ὀπλιζομένων καὶ ὀπλιτῶν τρεχόντων. Σχετικὴ σκληρότης καὶ δυσκαμψία χαρακτηρίζει τὸ σχέδιον, μεγαλυτέρα φροντὶς ἀφιεροῦται εἰς τὴν διακόσμησιν, ἢ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ ὥς ἐκ τούτου ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι σχεδὸν ἐλλείπουσι, αἱ μορφαὶ εἶναι ἀναιμικαὶ καὶ ἀσθενεῖς, ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν κλειστὸς καὶ ἡ κόρη πλησιέστερον πρὸς τὸ κέντρον. Ἡ ὅλη δὲ παράστασις περικλείεται ἐντὸς πλαισίου, σχηματιζομένου ὑπὸ κυματίου καὶ ὑπὸ ἀνθεμίων. Κατὰ τοῦτο ὁ τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου ἀκολουθεῖ τὸν διδάσκαλόν του τὸν τεχνίτην τοῦ Νικοξένου, ὁ ὁποῖος πάντοτε περικλείει τὰς παραστάσεις του διὰ κυματίων⁵. Δὲν τὸν ἀκολουθεῖ ὅμως καθ' ὅλοκληρίαν, διότι κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ὀλτου κλείει τὴν εἰκόνα κατὰ τὰ πλάγια δι' ἀνθεμίων καὶ οὐχὶ διὰ κυματίων⁶.

Ἡ σκληρότης τοῦ σχεδίου κατὰ μικρὸν ἐλαττοῦται, σχεδὸν δὲ συγχρόνως πρὸς τὴν βελτίωσιν ταύτην παραλείπονται τὰ διάφορα κυμάτια τὰ πλαισιοῦντα τὰς παραστάσεις. Ἡ

1 Ἐν B. S. A., XVIII (1911-1912) σ. 217 ἐξ. καὶ πίν. XXV. Πρβλ. καὶ B. S. A., XIX, (1912-1913) σελ. 245 ἐξ. J. B. Beazley, *Attic Red Figured Vases in American Museums* (=ARF - America), 45-47. *Attische Vasenmaler des Rotfigurigen Stils* (=A - V - R), 93-97. J. C. Hoppin, *Handbook*, I, 356-361. Pfuhl, I, 446.

2 Ἐ. ἀ. σ. 2 καὶ 33.

3 Beazley, A - V - R, 93-97.

4 Beazley, A - V - R, 9. *Corpus Vasorum*, France, Fasc. I (Louvre), III 1c, 1-1, 4, 9, 3-1, 2 4, 5, 14-2.

5 Βλ. B. S. A., XIX, (1912-1913), πίν. XVI-XIX.

6 Βλ. E. Buschor, ἔ. ἀ. σ. 153 καὶ εἰκ. 105 καὶ σ. 170.

βαθμιαία παράλειψις τῶν διακοσμητικῶν τούτων κυματίων παρακολουθεῖ τόσον τὴν τεχνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνίτου, ὥστε δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς χρονολογικῆς ἀκολουθίας τῶν ἔργων αὐτοῦ. Εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ εἰς τοὺς στάμνους τῆς Περουπόλεως καὶ τῆς Κοπενάγης, ἥτοι εἰς ἀγγεῖα, τὰ ὅποια ἐκ τῆς τεχνοτροπίας τῶν δύναται νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἔργων τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, τὰ πλάγια κυμάτια παραλείπονται, αἱ δὲ μορφαὶ γράφονται ἐλευθέρως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ μόνον μεταξὺ δύο ὀριζοντίων κυματίων¹. Τὸ κάτω κυμάτιον παραλείπεται εἰς ἔτι νεώτερον ἔργον τοῦ τεχνίτου, εἰς τὸν στάμνον τοῦ Würzburg². Τὸ ἐπὶ τοῦ ὧμου τοῦ στάμνου τούτου καὶ τοῦ Ἐλευσινίου κρατήρος, γλωσσωτὸν κυμάτιον δὲν ἐκπληροῖ πλέον τὸν ἀρχικόν του σκοπόν, τὸ νὰ περιορίσῃ τὴν εἰκόνα ἀνωτάτω, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς ἀπλὴν διακόσμησιν, ἐνισχύουσιν τὸν σύνδεσμον δύο διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀγγείου³.

Αἱ παραστάσεις τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κρατήρος δὲν περιορίζονται ὑπὸ κυματίων εἰς τὰ πλάγια καὶ κάτω. Αἱ μορφαὶ ἴστανται ἐλεύθεραι εἰς τὴν διακοσμουμένην ἐπιφάνειαν, ἔχουσιν ἐλαττωθῇ εἰς τὸ ἐλάχιστον, παρουσιάζουσι δὲ περισσοτέρας τεχνικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ τεχνίτου, ἢ πρὸς τὰ ἀρχαιότερα. Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὸν Ἐλευσινιακὸν κρατήρα μεταξὺ τῶν νεωτέρων γνωστῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου. Ἐπειδὴ δὲ δύναται νὰ χρονολογηθῇ μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας, ἢ μᾶλλον ἐπειδὴ γνωρίζομεν ὅτι κατεσκευάσθη καὶ διεκοσμήθη πρὸ τοῦ 479 π. Χ., ὁ κρατήρ οὗτος οὐ μόνον προσθέτει εἰς τὰ διασωθέντα ἐν εἰσέτι ὠραῖον ἔργον ἐκ τοῦ χρωστήρος τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, ἀλλὰ παρέχει ἐν χρονικὸν ὄριον ὠρισμένον καὶ σαφὲς διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ τεχνίτου τούτου. Ὁ Ἐλευσινιακὸς κρατήρ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου εἰργάζετο τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 479 π. Χ., καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν χρονολογίαν τὴν ὁποίαν ἐδέχθη ὁ Beazley πρὸ ἐτῶν, βασισθεὶς ἐπὶ τεχνικῶν στοιχείων⁴. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι νεώτερα εὐρήματα θὰ ὀρίσωσιν ἀσφαλέστερον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου καὶ θὰ διαφωτίσωσι περισσότερον τὴν μορφήν ἐνὸς τῶν καλῶν ἐργατῶν τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ.

Πανεπιστήμιον Illinois.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

1 Beazley, (ARF - America) 46 - 47, 27, 28. B. S. A., XVIII (1911 - 1912), X. Corpus Vasorum, Danemark, Fasc. 3 (Copenhagen, Musee National), III 1, p 134.

2 Beazley, B. S. A., XVIII, πίν. XV καὶ σ. 225 - 226.

3 Βλ. καὶ Beazley, XIX, (1912 - 1913), σ. 239.

4 B. S. A., XVIII, (1911 - 1912), σ. 232. M. H. Swindler, Ancient Painting, 191 - 192.

ΦΡΑΓΚΟΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΓΛΥΠΤΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ λείψανα, τὰ ὅποια ἀφῆκεν ἡ μακρὰ κυριαρχία τῶν Φράγκων ἐν Ἀθήναις. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, πλὴν τοῦ φραγκικοῦ ἴσως πύργου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ τοῖς Προπυλαίοις μεταρρυθμίσεων, περὶ ὧν ἄλλως οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, διότι οὐδὲν πλέον διασφύζεται σήμερον, τὴν περίοδον ταύτην ἐνθυμίζουσιν ὀλίγα μόνον λείψανα τείχους κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἐπισκευαὶ τινες καὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἡρειπωμένην ἐκκλησίαν τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου¹. Εἰς ταῦτα θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς ἐπισκευὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μαγκούτη, μνημείου ἀπὸ πολλοῦ ὡς γνωστὸν ἐξαφανισθέντος, τὸ ὅποιον γνωρίζομεν σχεδὸν μόνον ἀπὸ τὰ σχέδια τοῦ Couchaud, ἅτινα ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὰ νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς πλήρως περὶ τῶν φραγκικῶν μετασκευῶν, τῶν γενομένων εἰς τὸ παλαιὸν βυζαντινὸν οἰκοδόμημα².

Ἐτι πενιχρότερα εἶναι τὰ λείψανα τῆς ζωγραφικῆς τῶν φραγκικῶν χρόνων. Τὸ μόνον ὁπωσδήποτε μετὰ τὴν περίοδον ταύτην σχετιζόμενον μνημεῖον εἶναι ἡ τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος Ναοῦ τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ, ἀποκειμένη δὲ νῦν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, καὶ ἥς ἄλλως ἡ μόνη σχέσις μετὰ τὴν Φραγκοκρατίαν εἶναι τὰ ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου δύο οἰκόσημα καὶ τὰ παρ' αὐτὰ τέσσαρα λατινικὰ γράμματα, ἀρχικὰ δύο οἰκογενειακῶν ὀνομάτων³.

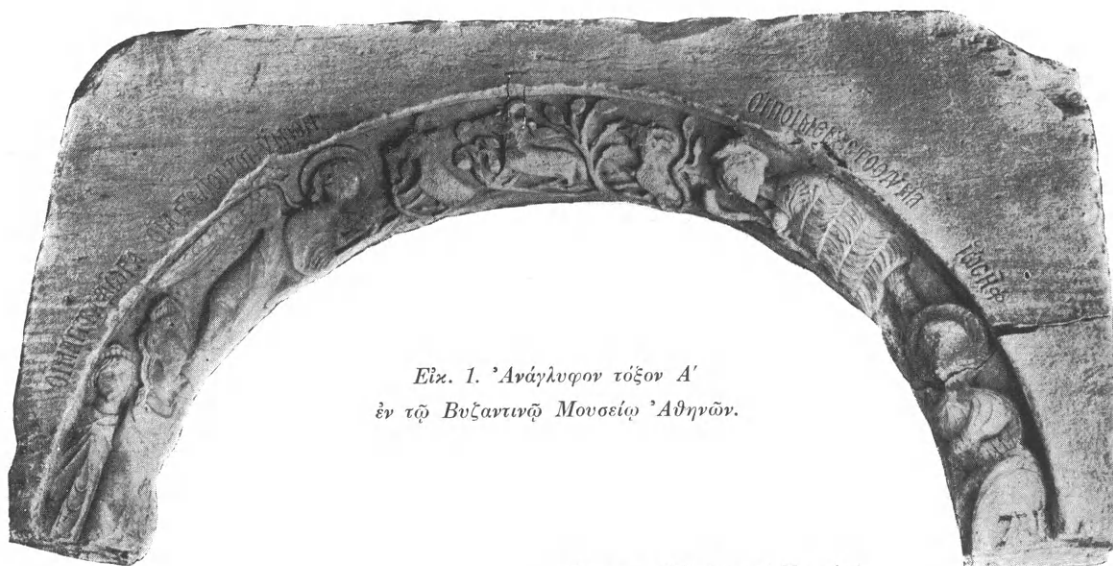
Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μετὰ τὴν γλυπτικὴν. Ἐν Ἀθήναις διεσώθη σειρὰ ὅλη γλυπτῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. Τῶν γλυπτῶν τούτων, τὰ ὅποια ἀπόκεινται νῦν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, τινὰ εἶναι ἤδη γνωστὰ καὶ πολλὺς περὶ αὐτῶν ἔχει γίνῃ λόγος. Τὰ περισσότερα ὅμως παρέμειναν ἐντελῶς ἀνεξέταστα μέχρι τοῦδε. Ἡ παρούσα διατριβὴ σκοπὸν ἔχει τὴν ἔκθεσιν τῶν πορισμάτων, τὰ ὅποια προέκυψαν καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην, ἣν τὰ μάλιστα διηυκόλυνεν ἡ φιλοφροσύνη τῆς Διευθύνσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τῶν ἀνεκδότων ἀναγλύφων, καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ νέου ἐξέτασιν τῶν ἤδη γνωστῶν τοιούτων.

¹ Διὰ τὰ μνημεῖα ταῦτα βλ. Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεύχ. Α', ὑπὸ Γ. Σωτηρίου, Ἀθῆναι, 1927, σ. 30 κ. ἐξ. 45. Τεύχ. Β', ὑπὸ Α. Ξυγγοπούλου, Ἀθῆναι, 1929, σ. 63, 85 κ. ἐξ. G. Millet, Le Monastère de Daphni, Paris, 1899 σ. 25 κ. ἐξ. Γ. Λαμπάκη, Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, Ἀθῆναι, 1889, σ. 109. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Μονὴ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευὰς, Ἀθῆναι, 1899, σ. 6.

² Περὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτης βλ. A. Couchaud, Choix d'églises byzantines en Grèce, Paris, 1842, πίν. 5-6. Πρβ. καὶ Εὐρετήριο, τεύχ. Β' σ. 85 κ. ἐξ. Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα,

ἣν ἐσχάτως διενήργησα εἰς τὸν χώρον, ὅπου ἔκειτο ἡ ἐκκλησία, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ θεμέλια ὁλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, διεπίστωσε δὲ ὅτι αἱ φραγκικαὶ μεταρρυθμίσεις εἶναι πολὺ μεγαλύτεραι παρ' ὅσον φαίνονται εἰς τὰ σχέδια τοῦ Couchaud. Ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῶν φραγκικῶν τούτων μετασκευῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου.

³ Εὐρετήριο Τεύχ. Β' σ. 87 κ. ἐξ. Δ. Καμπούρογλου, Ὁ Ἅγιος Ἡλίας τοῦ Σταροπαζάρου καὶ ἡ θυρεοκόσμητος τοιχογραφία του, Ἀθῆναι, 1923, (Μελέται καὶ Ἐρευναι) σ. 25 κ. ἐξ.

Εἰκ. 1. Ἀνάγλυφον τόξον Α'
ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

I

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἤδη τριῶν μαρμαρίνων τόξων, τὰ ὅποια, παρ' ὅλας τὰς εἰς αὐτὰ ἀφιερωθείσας ἐργασίας, χρήζουσι λεπτομερεστέρας ἀπ' ἀρχῆς ἐξετάσεως.

Α'. Ὁρθογώνιος πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (ὕψ. 1,00, μῆκ. 1,90, πάχ. 0,25) κεκομμένη εἰς τὸ κάτω αὐτῆς μέρος ὑπὸ μορφὴν τόξου (ἄνοιγμα 1,40×0,74), ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ

Εἰκ. 2. Οἱ Μάγοι ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 3. Ὁ Ἄγγελος ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 5. Ὁ Ποιμὴν ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 4. Τὸ ποίμνιον ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄
(βλ. εἰκ. 1).

ὁποίου εἶναι γεγλυμμένοι αἱ ἐξῆς μορφαί: (εἰκ. 1)¹. Εἰς τὸ ἀριστερὸν κάτω ἄκρον παρίστανται δύο ἄνδρες μὲ ποδήρεις μανδύας καὶ μακρὰν κόμην φέροντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα. Ὁ πρὸς δεξιὰ, κρατεῖ διὰ τῶν χειρῶν, αἵτινες καλύπτονται ὑπὸ τοῦ μανδύου του, κιβωτίδιον (εἰκ. 2). Ὑπεράνω τούτων εἰκονίζεται ἄγγελος στρέφων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θεατὴν καὶ τείνων τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως (εἰκ. 3). Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου εὐρίσκονται τρεῖς τράγοι (:) μεταξὺ κλάδων συμμετρικῶς διατεταγμένων περὶ αὐτοὺς (εἰκ. 4). Τὸ δεξιὸν σκέλος τοῦ τόξου καταλαμβάνουσι δύο μορφαί. Ἄνω μὲν ἀνὴρ παίζων ἄσκαυλον καὶ ἐνδεδυμένος δορὰν, ἔχων δὲ καὶ τοὺς πόδας περιβεβλημένους μὲ ταινίας ἐξ ὁμοίας δορᾶς (εἰκ. 5). Κάτω δὲ τέλος τῆς μορφῆς ταύτης, παρίσταται ἄλλος ἀνὴρ καθήμενος καὶ φέρων τὴν δεξιὰν παρὰ τὸ πρόσωπον (εἰκ. 6). Τίνα τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐξηγοῦσιν ἐπιγραφαὶ κεχαργμένοι εἰς τὸ μέτωπον τοῦ τόξου καὶ ὑπεράνω ἐκάστου αὐτῶν. Οὕτω ἄνω τῶν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον δύο μορφῶν:

Εἰκ. 6. Ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῦ τόξου Α΄
(βλ. εἰκ. 1).

ΟΙ ΜΑΓΙ ΤΑ ΔΩΡΑ

ΟΙ ΜΑΓΙ ΤΑ ΔΩΡΑ

¹ Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: H. Kehrler, Die heiligen drei Könige in Literatur und Kunst, Leipzig, 1909, II σ. 13, εἰκ. 84-85. L. Bréhier, Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie, Fasc. 3. Paris, 1911. σ. 91, πίν. XXII, 2. Τοῦ αὐτοῦ, Nouvelles recherches sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie, Fasc. 9, Paris, 1913, σ. 30, πίν.

XI, 19. Τοῦ αὐτοῦ, Les voussures à personnages sculptés du Musée d'Athènes, ἐν Mélanges G. Schlumberger, Paris, 1924, σ. 425 κ. ἐξ. πίν. XXVI, 1. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἔκδ. 1η, Ἀθῆναι, 1924, σ. 37 κ. ἐξ. εἰκ. 17, ἔκδ. 2α, Ἀθῆναι, 1931, σ. 43, ἀριθ. 155. G. Sotiriou, Guide du Musée Byzantin d'Athènes. Edit. française, par O. Merlier., Athènes. 1932, εἰκ. 24 A.

Ἄνω τοῦ ἀγγέλου:

Οἱ Ἀγγελοὶ τὸν Ὑμνον

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΤΟΝ ΥΜΝΟΝ

Ὑπὲρ τὴν διὰ δέρματος ἐνδεδυμένην μορφήν:

Οἱ Ποιμένες τὸ Θάγμα

ΟΙ ΠΟΙΜΕΝΕΣ ΤΟ ΘΑΥΜΑ

Καὶ τέλος, παρὰ τὸν εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καθήμενον ἄνδρα:

Ἰωσὴφ

ΙΩΣΗΦ

Β' Ὁμοία πλάξ, ἥς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐλλιπές. (Ὑψ. 0,95, μῆκ. 1,23 πᾶχ. 0,25, ἄνοιγμα τόξου 0,85×0,61) (**εἰκ. 7**)¹. Εἰς τὴν κορυφὴν εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς, (**εἰκ. 8**) εὐδιάκριτος ἐκ τοῦ σταυροφόρου αὐτοῦ φωτοστεφάνου, διευθυνόμενος πρὸς δεξιὰ καὶ φέρων εἰς τὴν ἀριστερὰν σταυρὸν μὲ διπλὴν ὀριζοντίαν κεραίαν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κρατῶν ἐκ τῆς ὑπερμέτρως μακρᾶς χειρὸς μορφήν ἐξερχομένην ἐκ κατασκευάσματος ἐν εἴδει βάσεως κοσμουμένης κατὰ τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος ὑπὸ σειρᾶς ἡμικυκλίων (**εἰκ. 9**). Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ εὐρίσκονται διεσπαρμένα κλεῖθρα καὶ σύρται. Τέλος κατὰ τὸ ἀριστερὸν τεθραυσμένον σκέλος τοῦ τόξου διασφύζονται λείψανα μορφῆς, ἥς διακρίνεται ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ ἄκραι χεῖρες τεινόμεναι εἰς σχῆμα δεήσεως (**εἰκ. 10**). Τὸ μέτωπον τοῦ τόξου, περιβάλλεται ὑπὸ ἡμικυλινδρικοῦ προεξέχοντος πλαισίου, ἡ δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου περικλειομένη ἐπιφάνεια τῆς πλακὸς εἶναι σχεδὸν ἀκατέργαστος.

Γ' Ὁμοία πλάξ, τεθραυσμένη κατ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα, (μῆκ. 1,22, μεγαλύτερον ὕψος

¹ Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: Bréhier, Etudes 91. Nouv. recherches 30, πίν. X, 18. Mélanges Schlumberger

426, πίν. XXVI. 2. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 1η, σ. 37 κ. ἐξ. εἰκ. 17, ἐκδ. 2α, σ. 43, ἀριθ. 152.

Εἰκ. 7.
Ἀνάγλυφον τόξον Β' ἐν τῷ
Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

Εἰκ. 10. Ἡ Εὐα ἐπὶ τοῦ τόξου Β'
(πρὸς. εἰκ. 7).

Εἰκ. 8. Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ τόξου Β'
(βλ. εἰκ. 7).

Εἰκ. 9. Ὁ Ἀδάμ ἐπὶ τοῦ τόξου Β'
(βλ. εἰκ. 7).

0,72, πάχ. 0,24) (εἰκ. 11)¹. Ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς πλακὸς ταύτης εἰκονίζονται τρεῖς μορφαί. Ἀριστερᾷ διασφύζεται τὸ ἄνω σῶμα ἀνδρὸς ἀγενείου μετὰ φωτοστεφάνου φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα καὶ τείνοντος τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως (εἰκ. 12). Ἄνω αὐτοῦ παρίσταται ἀνὴρ γενειοφόρος, μετὰ φωτοστεφάνου καὶ στέμματος, τείνων τὴν δεξιάν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν εἰλητάριον ἀνεπτυγμένον. Οἱ πόδες τῆς μορφῆς ταύτης, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου, κρύπτονται ἐντὸς ὀρθογωνίου κατασκευάσματος ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου (εἰκ. 13). Τέλος κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον σφύζεται κεφαλὴ ἀνδρὸς κατ' ἐνώπιον μετὰ φωτοστεφάνου, φέροντος μακρὰν κόμην καὶ πώγωνα (εἰκ. 14). Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐξηγοῦσιν ἐπιγραφαί, χαραγμέναι ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ τόξου.

Πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος:

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΣΟΛΟΜΟΝ

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΣΟΛΟΜΟΝ

Εἰς τὸ μέσον περίπου:

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΒΗΔ

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΒΗΔ

Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον:

Ο ἍΓΙΟΣ ἸΩ Ὁ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(άννης) Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὰ τρία ταῦτα τόξα.

Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ τόξον Α' (εἰκ. 1) παρατήρησαν ἤδη, ὅτι αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφαί, ἔχουσι ληφθῆ ἐξ ἑνὸς στιχηροῦ ἰδιομέλου, ψαλλομένου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑσπερινοῦ

¹ Περιγραφαί καὶ ἀπεικονίσεις: Brehier, Etudes 91, Nouv. recherches 30, Mel. Schlumberger 427. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἔκδ. 1η σ. 37 κ. ἐξ. εἰκ. 17, ἔκδ. 2 α. σ. 43, ἀριθ. 152. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς στενῆς πλευρᾶς τῆς πλακὸς σφύζονται λείψανα ἀρχαίας ἐπιγραφῆς ἐχούσης ὡς ἐξῆς:

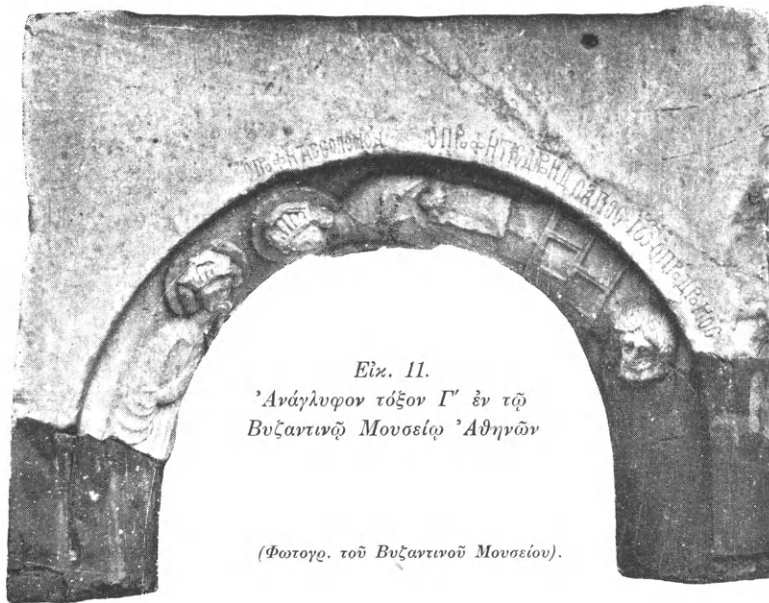
[Γ]ΝΑΙΟΝ ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ

[Λ]ΕΝΤΛΟΝ

[ΕΥΕΡΓΕΣ]ΙΑΣ ΕΝΕΚΑ

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἔχει ἤδη πολλάκις δημοσιευθῇ. βλ. I. G. 3, 1, ἀριθ. 585. Ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος τὸ τόξον,

ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, εὐρίσκετο ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Μητροπολίτου, ὅπου εἶδε καὶ ἀντέγραψεν αὐτὴν ὁ E. Dodwell, A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806, London, 1819, I, 380. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ κατοικία τοῦ Μητροπολίτου εὐρίσκετο εἰς τὸν περίβολον τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου (Ἀγ. Ἐλευθερίου) βλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, II, 275 καὶ ἐξ. Ἀργότερον τὸ μάρμαρον τοῦτο εὐρίσκετο ἔμπροσθεν τοῦ Θησείου. Βλ. I. G. ἐνθ' ἄν.

Εἰκ. 11.
Ἀνάγλυφον τόξον Γ' ἐν τῷ
Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν

(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

Εἰκ. 13. Ὁ Προφ. Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (βλ. εἰκ. 11).

Εἰκ. 12.
Ὁ Προφ. Σολομὼν ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'
(βλ. εἰκ. 11).

Εἰκ. 13.
Ὁ Πρόδρομος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'
(βλ. εἰκ. 11).

τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, καὶ ἔχοντος οὕτω: «Τί σοι προσενέγκωμεν Χριστέ, οὐ
ὥφθης ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς; Ἐκαστον γὰρ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων, τὴν
εὐχαριστίαν σοι προσάγει· οἱ Ἄγγελοι τὸν ὕμνον, οἱ οὐρανοὶ τὸν ἀστέρα, οἱ Μάγοι τὰ δῶρα, οἱ
Ποιμένες τὸ θαῦμα, ἡ Γῆ τὸ σπῆλαιον, ἡ Ἔρημος τὴν Φάτνην, ἡμεῖς δὲ Μητέρα Παρθένον.
Ὁ πρὸ αἰώνων Θεὸς ἐλέησον ἡμᾶς»¹.

Τὸ στιχηρὸν τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις διὰ τὴν δημιουργίαν ἰδιαίτερας εἰκονογρα-
φικῆς συνθέσεως, ἥτις εἰκονίζεται κατὰ δύο τρόπους, ὅτε μὲ τὴν Θεοτόκον καθημένην ἐπὶ
θρόνου καὶ κρατοῦσαν τὸ βρέφος, ὅτε δὲ μὲ ταύτην ἐξηπλωμένην². Ὁ τελευταῖος οὗτος
τύπος, ἐνωρὶς ἤδη, συνεχωνεύθη μὲ τὴν συνήθη παράστασιν τῆς Γεννήσεως καὶ πολλάκις
ἀντικαθιστᾷ ταύτην εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Δωδεκαόρτου ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν ναῶν³. Εἰς
τὴν δευτέραν ταύτην κατηγορίαν ἀνήκει καὶ τὸ ἡμέτερον τόξον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν τμήμα
μόνον τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐξ ἧς ἐλλείπουν τὰ δύο κυριώτερα πρόσωπα, ἡ Θεοτόκος
καὶ ὁ Ἰησοῦς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι λίαν χρήσιμον διὰ τὴν ἀνέυρεσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ
τόξου. Τοῦτο, ὡς ἤδη παρατηρήθη, ἦτο προσηλωμένον ἐπὶ τοίχου καὶ ἐχρησίμευεν ὡς παί-
σιον διὰ μίαν εἰκόνα (ψηφιδωτὸν ἢ μᾶλλον τοιχογραφίαν) τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου⁴.
Ὅτι δὲ κάτωθεν τοῦ τόξου τούτου ἡ Θεοτόκος παρίστατο ἐξηπλωμένη, ὅπως εἰς τὰς συνή-
θεις παραστάσεις τῆς Γεννήσεως, δεικνύει ἡ ἐπὶ τοῦ τόξου παρουσία τοῦ Ἰωσήφ, ὡς ἤδη
παρατήρησεν ὁ Millet (*Iconographie de l'Evangile* 168 κ. ἐξ.). Τοῦτο εἶχεν ἤδη εἰκάσει καὶ
ὁ Strzygowski (ἐνθ' ἄν.), ὅστις ἐνόμισε μάλιστα, ὅτι κάτω τοῦ τόξου θὰ εὕρισκετο ἡ ἐπίσης
ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ ἀποκειμένη ἀνάγλυφος πλάξ, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ γίνῃ εὐρύ-
τερος λόγος, ἡ παριστάνουσα τὴν Θεοτόκον ἐξηπλωμένην καὶ παρ' αὐτὴν τὸ βρέφος
(εἰκ. 18). Ἡ εἰκασία ὅμως αὕτη δὲν εἶναι πολὺ πιθανή, ὡς δεικνύουν αἱ διαστάσεις τοῦ
ἀναγλύφου τούτου, αἵτινες οὐδόλως συμφωνοῦν πρὸς τὸ ἄνοιγμα τοῦ τόξου.

Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ παράστασις τῆς Γεννήσεως, ἥς μέρος ἀπετέλει τὸ ἐνταῦθα ἐξε-
ταζόμενον τόξον, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον, ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ἀντικαθιστᾷ συχνάκις
ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν ναῶν τὴν εἰκόνα τῆς Γεννήσεως ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ Δωδεκαόρτου,
εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Δυνάμεθα δηλαδὴ νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ τόξον μὲ
τὴν ὑπ' αὐτοῦ περιβαλλομένην γραπτὴν ἢ ψηφιδωτὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ
Ἰησοῦ, δὲν ἦτο μεμονωμένον ἐν τῷ ναῷ ἐν τῷ ὁποίῳ εὕρισκετο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς
ἀπεικονίσεις τοῦ στιχηροῦ τῶν Χριστουγέννων, τὰς ἀκολουθούσας τὸν πρῶτον τύπον, μὲ
τὴν Θεοτόκον δηλαδὴ καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ βαστάζουσαν τὸν Ἰησοῦν⁵, ἀλλ' ἀπετέλει
μέρος σειρᾶς ὅλης ὁμοίων τόξων στεγαζόντων καὶ τὰς λοιπὰς σκηνὰς τοῦ Δωδεκαόρτου.

1 Bréhier, ἐν *Mélanges Schlumberger*, 426. βλ. καὶ Strzygowski ἐν *B. Z.* IV, 1895, 604.

2 G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Evangile*, Paris, 1916, σ. 163 κ. ἐξ.

3 Ὁμορφη Ἐκκλησία Αἰγίνης: Γ. Σωτηρίου ἐν Ἑπετη-
ρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, II, 1925, σ. 254
κ. ἐξ. εἰκ. 11. Βροντόχιον Μυστρά: G. Millet, *Monuments
byzantins de Mistra*, Paris, 1910 πίν. 95. 8.

4 Bréhier, ἐν *Mél. Schlumberger*, 428.

5 Βλ. μεταξὺ ἄλλων παραδειγμάτων: *Rev. Archéolo-
gique* 1908 I, σ. 188, εἰκ. 13 (Ἄγ. Κλήμης Ἀχρίδος). Mil-
let, *Iconographie* σ. 166, εἰκ. 121 (Ραβάντισσα ἐν Σερβίᾳ).
VI. Petkovic, *La peinture serbe du Moyen - Age*, I, Beo-
grad, 1930, πίν. 31 b (Ζίτσα ἐν Σερβίᾳ). Ἅγιον Ὅρος: G.
Millet, *Monuments de l'Athos*, I. *Les Peintures*, Paris,
1927, πίν. 104, 3 (Τράπεζα Μ. Χελανδαρίου) 210, 1 (Τρ. Μ.
Λιονυσίου), 250, 1 (Ἐξωνάρθηξ Μ. Δοχειαρίου).

Ὅτι μία τοιαύτη διακόσμησις δὲν ἦτο ἴσως ἐντελῶς ἀσυνήθης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἀποδεικνύει νομίζω μία σειρά ἐλεφαντίνων ἀναγλύφων, εἰς τὰ ὅποια ἡ παράστασις στεγάζεται κάτωθεν τόξου βασταζομένου ὑπὸ κιόνων¹. Ὅτι δὲ τὰ ἐλεφάντινα ταῦτα ἀνάγλυφα, ἀντιγράφουσι διακοσμήσεις ἐκκλησιῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁμοίαν διάταξιν εὐρίσκομεν καὶ εἰς μικρογραφίας χειρογράφων², ἀλλὰ καὶ εἰς τοιχογραφίας³. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι αἱ οὕτω ὑπὸ τόξων στεγαζόμεναι παραστάσεις ἀνήκουσι πᾶσαι εἰς τὴν σειράν τοῦ Δωδεκαόρτου. Νομίζω πολὺ πιθανὸν ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι μακρυνὴ ἀνάμνησις τοιούτων τόξων ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ναῶν, τῶν ὁποίων μοναδικὸν ἴσως λείψανον εἶναι τὸ ὑπὸ μελέτην μαρμαρίνον τόξον. Βεβαίως τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμήσεως δὲν εἶναι σύνηθες καὶ ἡ ἐνταῦθα ἐκτιθεμένη γνώμη θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ φανῇ οὐχὶ πιθανή, ἂν δὲν εἴχομεν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀνάγλυφον τόξον, τοῦ ὁποίου ἀνάλογον παράδειγμα, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν διεσώθη ἐπὶ ἄλλου μνημείου, πλὴν ἴσως τοῦ γνωστοῦ τμήματος μαρμαρίνου τόξου, τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἰκονίζοντος προτομὰς ἀποστόλων καὶ κατὰ τὴν γωνίαν ἄγγελον⁴. Τὸ τόξον τοῦτο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς δὲν εἰκονίζεται ὁ Μυστικὸς Δείπνος, ὡς εἶκασεν ὁ Bréhier, (ἐνθ' ἄν. 90. Βλ. καὶ BZ XXI, 1912, σ. 357), εἶναι τὸ μόνον γλυπτὸν τὸ παρουσιάζον ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον.

Τὸ τόξον Β' (εἰκ. 7), ὡς ἤδη παρετήρησαν πάντες οἱ περιγράψαντες αὐτό, παριστάνει τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον (Ἀνάστασιν) τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς ὁ Ἰησοῦς (εἰκ. 9), εἶναι φανερόν ὅτι εἰκονίζει τὸν Ἀδὰμ· τὸ κατασκεύασμα, ἐξ οὗ ἐξέρχεται οὗτος, εἶναι ἡ σαρκοφάγος, ἡ δὲ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐν στάσει δεήσεως ἡμικατεστραμμένη μορφή (εἰκ. 10), παριστᾷ ἀναμφιβόλως τὴν Εὐάν. Ἀλλὰ ἡ παράστασις βεβαίως δὲν εἶναι πλήρης, καθ' ὅσον ἐλλείπουσι καὶ ἄλλα τινὰ πρόσωπα. Καὶ πρῶτον ἡ ὑπὸ μορφὴν γέροντος ἀπεικόνισις τοῦ Σατανᾶ (ἡ τοῦ Ἄδου), ὃν παρίσταται πατῶν ὁ Ἰησοῦς⁵. Τὸ πρόσωπον ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἀπαραίτητον, ὡς δεικνύει σειρά ὅλη παραστάσεων τῆς Ἀναστάσεως, ὅπου τοῦτο δὲν εἰκονίζεται⁶. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τρεῖς ἄλλας μορφάς, αἵτινες οὐδέποτε παραλείπονται ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναστάσεως, ἀποτελοῦσαι τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς ἀποκρύφου διηγήσεως τοῦ Νικοδήμου⁷, εἶναι δὲ αὗται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ Προφῆται Σολομῶν καὶ Δαβίδ. Ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 11), μαρτυρούμενα καὶ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ

1 G. Schlumberger, *L'Épopée byzantine* I 633 (Κοίμησις) II 13 (Σταύρωσις), III 89 (Σταύρωσις). O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*. σ. 612, εἰκ. 529 (Βαΐοφόρος).

2 H. Omont, *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, 2^a ἔκδ. Paris, 1929 πίν. XCVIII, 1 (Πεντηχοστή).

3 Ἐκκλησία Βατοκόβου ἐν Βουλγαρίᾳ: A. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris, 1928, (Orient et Byzance I) σ. 58 κ. ἔξ. εἰκ. 10-12, 16, πίν. IV.

4 Bréhier, *Études* πίν. XXI, 2.

5 Βλ. G. Millet ἐν *Monuments Piot*, 1896, σ. 206 κ. ἔξ. O. Dalton, *Byzantine art and archaeology*, Oxford, 1911,

662, 679. E. Diez-O. Demus, *Byzantine mosaics in Greece: Daphni and Hosios Lucas*, Cambridge Massachusetts, 1931, 69 κ. ἔξ.

6 Βλ. μεταξὺ πλείστων παραδειγμάτων: Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, 2^a ἔκδ. Paris 1925-6, σ. 511, εἰκ. 243 (ψηφιδ. Ὁσίου Λουκά) σ. 564, εἰκ. 268 (φορητὴ ψηφιδ. εἰκ. ἐν Museo del Duomo τῆς Φλωρεντίας) Dalton, ἐνθ' ἄν. σ. 240, εἰκ. 149 (ἀνάγλυφον ἐκ στεατίτου ἐν Τολέδῳ) [H. Omont]. *Evangiles avec peintures byzantines du XIe siècle*, Paris [1908] πίν. 52, 89, 181. (μικρογραφία τοῦ Κωδ. Parisinus gr. 74). Βλ. καὶ Millet ἐν *Mon. Piot* 208.

7 C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha*, 324 κ. ἔξ. βλ. καὶ Millet ἐνθ' ἄν. 208.

ἐπιγραφῶν. Καὶ θὰ ἡδύνατο βεβαίως τοῦτο νὰ θεωρηθῇ, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὡς ἀπλὴ σύμπτωσις, ἂν δὲν ὑπῆρχον λεπτομέρειαι τινες οὐδεμίαν ἀφήνουσαι ἀμφιβολίαν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, περὶ τῆς εἰκονογραφικῆς σχέσεως τῶν δύο τόξων Β' καὶ Γ'. Πράγματι, ὡς εἶδομεν, οἱ πόδες τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' κρύπτονται ἐντὸς ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου κατασκευάσματος (εἰκ. 13). Τοῦτο ὁ Brehier (*Mélanges Schlumberger* σ. 427) ἐξήγησεν ὡς τὸν Ναὸν τοῦ Σολομῶντος. Ἡ τοιαύτη ὁμως ἐρμηνεῖα δὲν εἶναι πιθανή, διότι ἂν τὸ κατασκευάσμα τοῦτο εἰκόνιζε τὸν Ναόν, θὰ ἦτο πολὺ φυσικώτερον νὰ παρίσταται ἐξερχόμενος

Εἰκ. 15. Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησίας ἐν Αἰγίνῃ.

ἢ μετὰ γλυφῶν, ὅτι ὁμως ἡδύνατο νὰ παρίσταται καὶ κτιστὴ δεικνύει ἡ σαρκοφάγος, ἐξ ἧς ἐξέρχεται ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ ἐλεφαντίνου καλύμματος εὐαγγελίου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου⁴.

Ποία δὲ περίπου ἦτο ἡ μορφή τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ κατασκευάσαντες τὰ τόξα ταῦτα, δεικνύει νομίζω ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη παράστασις τῆς Ἀναστάσεως, εὐρισκομένη μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1289 χρονολογουμένων τοιχογραφιῶν τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησιᾶς ἐν Αἰγίνῃ⁵ (εἰκ. 15). Ἡ σύγκρισις πράγματι τῆς τοιχογραφίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ μελέτην δύο τόξα, δεικνύει τὰς ὑπαρχούσας πολλὰς ὁμοιότητας. Οἱ κατὰ τὸ ἀριστερόν ἄκρον εἰκονιζόμενοι Προφῆται Σολομῶν, Δαβὶδ καὶ ὁ Πρόδρομος,

1 Diehl. ἐνθ' ἂν. σ. 511, εἰκ. 243 (Ὁσ. Λουκάς) A. Orlandos, *Monuments byzantins de Chios*, Athènes, 1930, πίν. 19 (Νέα Μονὴ Χίου) Dalton ἐνθ' ἂν. σ. 675, εἰκ. 427 (Torcello) Petkovic, ἐνθ' ἂν. πίν. 18^a (Σοπότσανι ἐν Σερβίᾳ).

2 Doelton, ἐνθ' ἂν. σ. 254, εἰκ. 157 (Κώδ. Harley 1810 ἐν τῷ Βρεταν. Μουσείῳ) Th. Wiegand. *Milet III*, 1: *Der Latmos*, Berlin, 1913, πίν. VII, 2.

3 G. de Jerphanion, *Les Eglises rupéstrs de Cappa-*

doce, 1er album. Paris, 1925, πίν. 34. 1, 41. 4, 66. 2. F. Macler, *Miniatures arméniennes*, Paris, 1919, πίν. XIII. 25 (Κώδ. ἄρμενικὸς 362 G ἐν Etchmiadjin).

4 Εἰκὼν παρὰ Schlumberger, *L'Epopée byzantine*, II, 101.

5 Περιγραφή καὶ μερικὴ ἀπεικόνισις ὑπὸ Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἑπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, II, 1925, 262 κ. ἐξ. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. σ. 245 καὶ A. Schneider, *αὐτόθι*, VI, 1929, 398.

τῶν ὁποίων οἱ ἄκροι πόδες κρύπτονται ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου, παρουσιάζουσι καὶ κατὰ τὴν στάσιν, καὶ κατὰ τὴν μορφήν πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὰς ὁμοίας μορφὰς τοῦ τόξου Γ'. (εἰκ. 11). Ἐπίσης ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς τοιχογραφίας εὐρισκόμενος Ἀδάμ, ὃν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς ὁ Ἰησοῦς, εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου τόξου Β'. (εἰκ. 9) μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς λεπτομερείας τοῦ ἔξω τῆς σαρκοφάγου εὐρισκομένου ἐνὸς αὐτοῦ ποδὸς ὅπως ἐπίσης καὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ χεῖλους τῆς σαρκοφάγου ταύτης.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων τόξων ἐλλείπουνσι δύο ἀκόμη πρόσωπα, εὐρισκόμενα εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ὀμορφης Ἐκκλησιᾶς, ἢ προσωποποιήσεις τοῦ Ἀδου, ὃν πατεῖ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον εἰκονιζόμενος Δίκαιος Ἀβελ. Τὰ πρόσωπα ὅμως ταῦτα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, συχνὰ παραλείπονται, ἐλλείψει ἰδία χώρου, ὅπως φαίνεται ὅτι συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ὑπὸ μελέτην τόξα.

Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι αἱ τρεῖς μορφαὶ τοῦ τόξου Γ' ἀνήκουσιν εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀναστάσεως, τὴν εἰκονιζομένην ἐπὶ τοῦ τόξου Β'. Κατὰ συνέπειαν τὰ δύο ταῦτα τόξα ἀπετέλουν ποτὲ τμήματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου. Τίς ὅμως ὁ προσορισμὸς αὐτῶν; Ὁ Brehier (Mel. Schlumberger 428), θεωρῶν τὰ δύο ταῦτα τόξα Β' καὶ Γ' χρήσεως ἀναλόγου πρὸς τὸ Α', ὑπέθεσεν ὅτι πιθανὸν τὸ μὲν τόξον Β' νὰ ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς εἰκόνα τινὰ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν, τὸ δὲ τόξον Γ' ὅτι ἐστέγαζεν ἴσως εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἢ τῆς Θεοτόκου. Ἀλλά, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀποδειχθῇ ἡ σχέσις, ἢ συνδέουσα τὰ τόξα Β' καὶ Γ', δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρήσῃ τις ταῦτα χρήσεως ὁμοίας πρὸς τὸ Α', διότι μεταξὺ ἐκείνων καὶ αὐτοῦ ὑπάρχει μία οὐσιώδης διαφορά. Τὸ τόξον δηλαδὴ Α' ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς τὰς κυρίας μορφὰς τῆς παραστάσεως, τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἰησοῦν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἰκονίζονται τὰ δευτερεύοντα μόνον πρόσωπα τῆς συνθέσεως. Ἀπεναντίας εἰς τὸ τόξον Β', τὸ κυριώτερον πρόσωπον τῆς σκηνῆς, ὁ Ἰησοῦς, εὐρίσκεται ἐπ' αὐτοῦ, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ τις ποίαν σπουδαιότεραν μορφήν θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ πλαισιώνῃ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τόξον Γ', ἂν τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον, δὲν θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ εὐρωμεν τὴν σχέσιν τῶν τριῶν ἐπ' αὐτοῦ μορφῶν πρὸς τὸ ὑποτιθέμενον κύριον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον θὰ περιέβαλεν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι κάτω αὐτοῦ εἰκονίζετο ἡ Ἀνάστασις, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι θὰ εἶχομεν ἐν τῷ αὐτῷ μνημείῳ δις ἐπαναλαμβανόμενον τὸ αὐτὸ εἰκονογραφικὸν θέμα. Πᾶσαι ὅμως αἱ εἰκασίαι αὗται δὲν ἔχουσι πλέον λόγον ἐφ' ὅσον ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχει ἀναμφισβήτητος εἰκονογραφικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων τόξων Β' καὶ Γ'. Πῶς ὅμως ταῦτα ἦσαν συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα; Ἡ πιθανωτέρα εἰκασία εἶναι ὅτι ταῦτα ἀπετέλουν δύο συνεχομένας πλευρὰς κιβωρίου, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ τόξον Β' ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων πλευρῶν, τὸ δὲ Γ' μίαν τῶν πλαγίων. Ὅτι τὸ τόξον Β' ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων πλευρῶν τοῦ κιβωρίου, ἐξάγεται ἀπὸ τὴν βάθυνσιν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἡ βάθυνσις αὕτη καὶ ἡ ἀνώμαλος ἐντὸς αὐτῆς ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου, δεικνύουσιν ὅτι αὕτη ἐπληροῦτο ὑπὸ διακοσμητικοῦ ψηφιδωτοῦ, ὡς πεῖθουσι λίαν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ ἄλλων μνημείων διασωθέντα¹. Ἀλλ' εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ οὕτω

¹ Millet, Mistra πίν. 43, 2 (Μητρόπολις) G. Lampakis, Athènes, 1902, σ. 74 εἰκ. 141 (Μονὴ Μεγάλων Πυλῶν ἐν Θεσσαλίᾳ).

ἀποκαθιστάμενον κιβώριον; Ἐστέγαζε τοῦτο Ἀγίαν Τράπεζαν¹ ἢ τάφον; Περισσότεραι πιθανότητες ὑπάρχουν ὅτι τοῦτο εἶχε νεκρικὸν μᾶλλον χαρακτήρα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκ τοιούτων κιβωρίων στεγαζόντων τάφους, ἐλάχιστα δυστυχῶς λείψανα περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, καὶ ταῦτα ὅχι εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν². Ποία περίπου ἢ μορφή τῶν νεκρικῶν τούτων κιβωρίων, διδασκόμεθα ἀπὸ μίαν μικρογραφίαν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 463 χειρογράφου τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Μονῆς Ἰβήρων, περιέχοντος τὸ γνωστὸν θρησκευτικὸν μυθιστόρημα τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ³. Ἐν φύλλῳ 120^α τοῦ κώδικος τούτου εἰκονίζεται ὁ τάφος, ὃν

Εἰκ. 16. Παράστασις τάφου ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 463 Κωδ. (φ. 120^α) τῆς ἐν Ἀγ. Ὄρει Μονῆς Ἰβήρων.

ἀνήγειρεν ὁ Ἰωάσαφ εἰς τὸν πατέρα του βασιλέα Ἀβεννήρ (εἰκ. 16). Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἀπὸ σαρκοφάγον ἐκ πολυχρώμου μαρμάρου, εὗρισκομένην κάτωθεν κιβωρίου, τὸ ὁποῖον βαστάζεται ὑπὸ κιονίσκων.

Νομίζω ὅτι ὁ τάφος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ δύο ὑπὸ μελέτην τόξα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, δὲν θὰ ἦτο πολὺ διάφορος τοῦ ἐν τῇ μικρογραφίᾳ ταύτῃ εἰκονιζομένου.

Ἡ παράστασις ἐξ ἄλλου τῆς εἰς Ἀδου καθόδου τοῦ Ἰησοῦ εἶναι θέμα δυνάμενον νομίζω ν' ἀπεικονισθῇ ἐπὶ νεκρικοῦ μνημείου. Πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῇ Νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ γίνεται μνεῖα τοῦ ἀποκρύφου τούτου γεγονότος⁴, διὰ τοιαύτην δὲ παράστασιν ἐπίσης δίδει

ὅπωςδὴποτε ἀφορμὴν καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ἀναγινωσκόμενον εὐαγγέλιον (Ἰωάν. Ε' 25,28). Εὐτυχῶς, διεσώθη μέχρις ἡμῶν καὶ μνημεῖον νεκρικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται τὸ θέμα τοῦτο. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σωτήρος ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης ὑπάρχει ἐπιτύμβιος πλάξ μὲ ἐλληνικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ἔτους 1531, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται ἐν ἀναγλύφῳ τρία εἰκονογραφικὰ θέματα, ὧν ἡ δογματικὴ σημασία εἶναι καταφανής. Εἰς τὸ μέσον παρίσταται ἡ Σταύρωσις, χωριζομένη ἀπὸ τῶν δύο ἐκατέρωθεν παραστάσεων δι' ἀναγλύφων κιονίσκων, ἀριστερᾷ τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα καὶ δεξιᾷ ἡ εἰς Ἀδου κάθοδος⁵ (εἰκ. 17). Ὁ νεκρικὸς λοιπὸν χαρακτήρ τοῦ κιβωρίου, εἰς ὃ ἀνῆκον τὰ τόξα Β' καὶ Γ', δύναται οὕτω νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανός. Οὕτω δὲ τὰ τόξα ταῦτα ἀποβαίνουνσι τὰ μοναδικὰ μνημεῖα, τὰ δυνάμενα νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν εἰκονογραφικῶν θεαμάτων, ἅτινα εὗρισκοντο ἐπὶ

1 Ὡς ἀψίδας κιβωρίου Ἀγ. Τράπεζης θεωρεῖ τὰ τρία τόξα καὶ ὁ κ. Ἀ. Ἀδαμαντίου, ἐν Byzantsnisch-Neugriechische Jahrbücher, VI 1929, σ. 243.

2 L. Bréhier, La sculpture iconographique dans les églises byzantines ἐν Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, XI, 1922, 72 κ. ἐξ.

3 Περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου βλ. Sp. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos, Cambridge, 1895-1900, II, 149, No 4583/463.

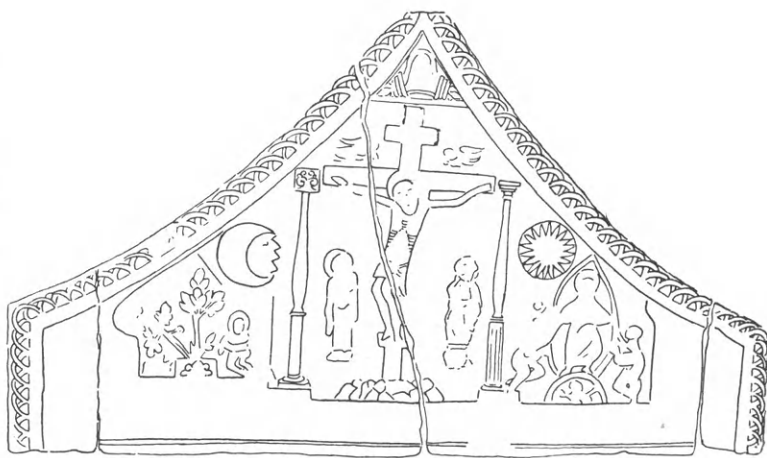
4 « Σὺ εἰ ὁ Θεός, ὁ καταβάς εἰς ἕδρην, καὶ τὰς δύναντας λύσας

τῶν πεπεδημένων » κ. ἄ.

5 G. Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, II, Venezia, 1908 σ. 260, εἰκ. 322. Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ καὶ ἐπὶ ἐπιτύμβιου πλακὸς τῶν χρόνων τῇ Τουρκοκρατίᾳ, εὗρισκομένης ἄλλοτε ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Θεοδώρας ἐν Θεσσαλονίκῃ. Μετὰ τὴν πνρ-καϊάν τοῦ 1917, καθ' ἣν ἀπετεφρώθη ἡ ἐκκλησία, ἡ πλάξ μετεφέρθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, ὅπου καὶ νῦν ἀπόκειται.

τοιούτων νεκρικών κιβωρίων, καθ' ὅσον τὰ ἄλλα διασωθέντα ἐκ τοιαύτης χρήσεως τόξα, δὲν δύνανται νὰ παράσχωσι σαφῇ περὶ τούτου ιδέαν. Τὰ ἐκ τοῦ τάφου, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ Μιχαὴλ Τορνίκη προερχόμενα δύο γνωστὰ τόξα ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχριέ Τζαμί) ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότερα λείψανα τοῦ εἶδους τούτου τῶν γλυπτῶν, φέρουσι παραστάσεις τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀγγέλων¹.

Τί εἰκονίζετο εἰς τὰς ἀπολεσθείσας δύο ἄλλας πλευρὰς τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς κιβωρίου δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ γνωρίζωμεν. Ἄν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐπιτύμβιον πλάκα τῆς Κρήτης (εἰκ. 17), περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, θὰ ἡδυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι ἐπ' αὐτῶν εἰκονίζετο ἡ Σταύρωσις, ἴσως δὲ καὶ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Πάντως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι μέρος τοῦ κιβωρίου τούτου ἀπετέλει καὶ τὸ τόξον Α'. Οὔτε αἱ διαστάσεις, οὔτε ὁ τρόπος τῆς ἐπ' αὐτοῦ παραστάσεως τῆς Γεννήσεως ἐπιτρέπουσιν, ὥς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, τοιαύτην τινὰ εἰκασίαν.

Εἰκ. 17. Ἐπιτύμβιος πλάξ ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης.

Καθορισθέντος οὕτω τοῦ προορισμοῦ τῶν ἐν λόγῳ τριῶν τόξων, ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὴν τεχνικὴν σχέσιν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτελέσεως, ταῦτα συνδέονται τοσοῦτον στενῶς πρὸς ἄλληλα, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ μετὰ πολλῆς βεβαιότητος, ὅτι ταῦτα ἂν δὲν εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς, πάντως ὅμως προέρχονται ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Ὁ Ἰωσήφ, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 6) καὶ ὁ Ἀδὰμ τοῦ τόξου Β' (εἰκ. 9) εἶναι σχεδὸν μία καὶ ἡ αὐτὴ μορφή δις ἐπαναλαμβανομένη. Τὸ σχέδιον καὶ ἰδίᾳ ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως τῶν πτυχῶν εἶναι ἐντελῶς ὁμοίος καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τόξων. Διὰ νὰ πεισθῇ τις περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ παραβάλλῃ τὸν ἄγγελον τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 3) πρὸς τὸν Ἰησοῦν τοῦ τόξου Β' (εἰκ. 8) καὶ τὸν Σολομῶντα τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 12). Ἐπίσης τὰ στέμματα τῶν δύο Μάγων ἐπὶ τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 2) εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Σολομῶντος (εἰκ. 12) καὶ Δαβὶδ (εἰκ. 13) ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'. Τόσον λοιπὸν τὸ τόξον Α', τὸ πλαισιοῦν τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ βρέφους, ὅσον καὶ τὸ κιβώριον, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ τόξα Β' καὶ Γ', ἀπετέλουν ποτὲ τὴν διακόσμησιν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου.

Τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα παρατηρήσαμεν εἰς τὴν τέχνην τῶν τριῶν τόξων, εὐρίσκονται ἀπαράλλακτα καὶ ἐπὶ ἐνὸς γλυπτοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ ἴδιον πιθανῶς σύνολον καὶ

¹ Th. Schmitt, Kahrié Djami, ἐν Δελτίῳ τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Κων/πόλεως, XI 1906, Λεύκωμα, πίν. LXXXIII, LXXXIV.

ἐξελθόντος ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ἀνάγλυφος πλάξ, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἡ ἀποκειμένη ὡσαύτως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν καὶ παριστάνουσα τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ¹. Ἐπ' αὐτῆς (μῆκ. 1,35, ὕψ. 0,47, πλάξ. 0,195) (εἰκ. 18) εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἀνακεκλιμένη καὶ φέρουσα τὴν ἀριστερὰν παρὰ τὸ πρό-

Εἰκ. 18. Ἀνάγλυφον τῆς Γεννήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

σωπον. Πλησίον τῆς Παναγίας εὐρίσκεται τὸ βρέφος ἐν τῇ φάτνῃ καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ ὁ βοῦς καὶ ὁ ὄνος. Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄνω ἄκρον ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Η ΧΥ ΓΕΝΗΣΙΣ

Η Χ(ριστο)Υ ΓΕΝΝΗΣΙΣ

Τεχνικῶς τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ τρία τόξα. Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς Θεοτόκου εἶναι σχεδὸν ἐπανάληψις τῶν τοῦ Σολομῶντος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 12), ὅπως ἐπίσης ἡ κατὰ κρόταφον παράστασις τῆς κεφαλῆς τοῦ παρὰ τὴν φάτνην ὄνου ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν δεξιὸν τράγον(;) τοῦ τόξου Α'. (εἰκ. 4). Τέλος καὶ αὐτὰ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν τόξων Α' καὶ Γ'. Οὐδεμία ἄρα νομίζω ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, εἶναι προῖον τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου καὶ ὅτι ἐκόσμιε πιθανῶς τὸ ἴδιον μὲ τὰ τρία τόξα μνημεῖον.

Περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς τέχνης τῶν γλυπτῶν τούτων, τῶν τριῶν δηλαδὴ τόξων καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, μεγάλη μέχρι τοῦδε ἐγένετο συζήτησις. Πρῶτος περὶ αὐτῶν ἡσχολήθη ὁ Strzygowski (B. Z. IV, 1895, 601 κ.ἐξ.), ὅστις ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτὰ φραγκικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὰ κατέταξεν εἰς τὴν «νεοελληνικὴν» τέχνην, χαρακτηρίζων οὕτω τὴν μετὰ τὸ 1204 περίοδον². Ἀργότερον ἀπεφάνθη ὀριστικώτερον περὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν λατι-

1 Σχεδιάσμα αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ F. Noack, Die Geburt Christi in der bildenden Kunst bis zur Renaissance, Darmstadt 1894, σ. 19, εἰκ. 5. Περὶ ταύτης βλ. Bréhier, Etudes 90 κ. ἐξ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 2^α, σ. 48, ἀριθ.

251. Ἀπεικόνισις καὶ παρὰ Sotiriou, Guide, εἰκ. 24 B.

2 Ὡς «νεοελληνικὸν» χαρακτηρίζει τὸ τόξον Α' καὶ ὁ Kehrer, ἐνθ' ἀν. σ. 94.

νικῆς ἐπιδράσεως. (B. Z. XXI, 1912, 357). Ὁ Bréhier (Etudes, 91 κ. ἐξ.) κατ' ἀρχὰς ἀπέρριψε πᾶσαν περὶ δυτικῆς ἐπιδράσεως ἰδέαν, καὶ ἐξαρχατέρισε τὰ γλυπτά ταῦτα ὡς ἔργα καθαρῶς βυζαντινά. Κατόπιν ὁμως συνετάχθη μὲ τὴν γνώμην τοῦ Strzygowski καί, ἐκ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀνάλογα γλυπτά τόξα τῆς δυτικῆς Γαλλίας, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ἀθηναϊκὰ γλυπτά δεικνύουν πράγματι φραγκικὴν ἐπίδρασιν. (Nouv. recherches, 29 κ. ἐξ.). Τελευταῖον ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἀρχικὴν του γνώμην, ἀπηνήθη καὶ πάλιν τὴν φραγκικὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν καὶ παρεδέχθη ταῦτα ὡς αὐθεντικὰ βυζαντινά ἔργα, δεικνύοντα τὴν τάσιν τῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων πρὸς τὸ ἐξέχον ἀνάγλυφον. (Mélanges Schlumberger, 429 κ. ἐξ.). Τέλος ὁ π. G. de Jerphanion (Orientalia christiana, IV, 1925, 256), παραδεχόμενος πάντοτε τὴν ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων λατινικὴν ἐπίδρασιν, παρατηρεῖ, ὅτι τὰ πρότυπα αὐτῶν δεόν ν' ἀναζητηθῶσιν ὅχι εἰς τὴν δυτικὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀπουλίαν.

Αἱ διαφοροὶ αὗται γινώμει περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν τούτων γλυπτῶν, ἂν καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις περιέχουσι πλείστας ὁρθὰς παρατηρήσεις, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ὁμως δὲν ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὰ πράγματα. Ὁρθὴ κρίσις περὶ τῶν γλυπτῶν τούτων καὶ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς τέχνης αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἄνευ τῆς μελέτης καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων ἀναγλύφων, τῶν ἀποκειμένων ἐπίσης, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, καὶ εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν προβαίνομεν ἥδη.

II

Ἡ νεωτέρα ἱστορία τῶν γλυπτῶν τούτων ἔχει ὡς ἐξῆς: Κατὰ τοὺς εὐθὺς μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν χρόνους ταῦτα εὐρίσκοντο ἐν τῇ Ἀκροπόλει¹, περὶ δὲ τὸ ἔτος 1890 μετεκομίσθησαν εἰς τὴν μικρὰν συλλογὴν βυζαντινῶν γλυπτῶν, τὴν καταρτισθεῖσαν εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου². Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1893 τοποθέτησιν εἰς τὴν αἶθουσαν ταύτην τοῦ Μουσείου τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας³, τὰ ἐν λόγῳ γλυπτά, ἐντετοιχισμένα μετ' ἄλλων εἰς τὴν αἶθουσαν, ἐκαλύφθησαν ὑπὸ εἰκόνων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς ταύτης καὶ παρέμειναν οὕτω ἐπὶ μακρὸν ἐντελῶς ἄγνωστα⁴. Τέλος ἐν ἔτει 1923 ταῦτα μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας μετεφέρθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, ὅπου νῦν ἀπόκεινται⁵.

Τὰ ἐν λόγῳ γλυπτά εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ι^α - δ. Τέσσαρα τεμάχια ἐκ δύο συμφυῶν τόξων, ἐνὸς ἐξωτερικοῦ μεγαλυτέρου καὶ ἐνὸς μικροτέρου ἐσωτερικοῦ.

¹ Τοῦτο δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἀπολύτως διὰ τὰ τεμάχια Ι^α καὶ ΙΙ, ἐκ τοῦ Buchon, Ἀντωνίνου καὶ Castellazzi. Βλ. κατωτέρω.

² Περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης βλ. G. Millet, ἐν B. Z. I, 1892, 648, καὶ J. Strzygowski ἐν Österreichische Rundschau III, 1905, 158 κ. ἐξ. Εἰς αὐτὴν εἶχον μετακομισθῇ καὶ τὰ τρία ἀνωτέρω περιγραφέντα τόξα Α - Γ. Βλ. J. Strzygowski

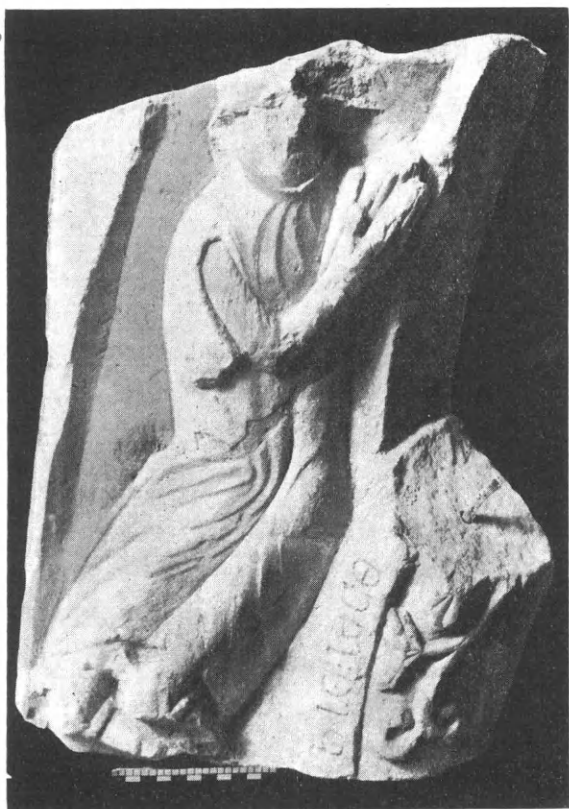
ἐν B. Z. IV, 1895, 602 καὶ Kehrer, ἐνθ' ἀν. 94.

³ Βλ. Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Δελτ. Β' 1894, 116.

⁴ Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἴσως ἰδῇ ὁ Strzygowski, B. Z. IV, 1895, 603.

⁵ Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 2^α, σ. 4.

Εἰκ. 19. Τμήμα τόξου Ι^α ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 20. Τμήμα τόξου Ι^β ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Ι^α. Τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ μεγάλου τόξου, (ὑψ. 0,50 πλάτ. ἄνω 0,30, κάτω 0,33, πάχ. 0,22) (εἰκ. 19). Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἀνδρική μορφή, ἣς ἐλλείπει ἡ κεφαλή. Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου παρὰ τὸν λαιμὸν διασωθέντων ἰχνῶν φαίνεται ὅτι ἡ μορφή αὕτη ἔφερε πλουσίαν οὐλὴν κόμην. Ὁ εἰκονιζόμενος φέρει μακρὸν ἀχειρίδωτον ἔνδυμα καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ἕτερον μετὰ στενῶν χειρίδων, εἰς δὲ τοὺς πόδας περνιστήρας. Τὸ ἄνω σῶμα ἔχει ἐστραμμένον πρὸς δεξιὰ, κάμπτει δὲ ἐλαφρῶς τὰ γόνατα, καὶ τείνει τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα προσευχῆς κατὰ τὸν λατινικὸν τρόπον. Κατὰ τὸ δεξιὸν κάτω ἄκρον τοῦ γλυπτῷ διασφύζεται τμήμα τοῦ μικροτέρου τόξου συμφυῆς πρὸς αὐτό. Τὸ μικρότερον τοῦτο τόξον κοσμεῖται ὑπὸ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ, ἐξ οὗ ἐκφύονται φύλλα καὶ σταφυλαί. Ἐπὶ στενῆς ταινίας διασφύζεται τμήμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς, περὶ ἧς κατωτέρω¹.

¹ Τὸ γλυπτὸν τοῦτο, διατηρούμενον εἰς καλλιτέραν κατάστασιν, εἶδεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Α. Buchon, *La Grèce continentale et la Morée*, Paris, 1843, 128 καὶ ἐξ. ὅστις καὶ περιγράφει αὐτό, ἂν καὶ λανθασμένως, διότι τὸν ἱππό-

την ἐξέλαβεν ὡς ἄγγελον, καὶ μεταγράφει τὴν ἐπὶ τοῦ συμφυοῦς τμήματος τοῦ μικροῦ τόξου ἐπιγραφὴν. Τοῦτο εἶδεν ἐπίσης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ Ἀρχιμ. Ἀντωνῖνος. Περὶ τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ἀθηνῶν, (ρως.)

Εἰκ. 21. Τμήματα τόξων Ι^ν καὶ Ι^δ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Ιβ. Τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ μεγάλου τόξου, (ὑψ. 0,26, πλάτ. 0,19, πάχ. 0,22) (*εἰκ. 20*). Ἐπὶ τούτου παρίσταται γυναικεῖα μορφή, ἣς ἐλλείπει ὁμοίως ἡ κεφαλὴ ὡς καὶ οἱ πόδες, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου. Αὕτη εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον καὶ φέρει μακρὸν χιτῶνα ἐπ' αὐτοῦ δὲ μανδύαν, συγκρατούμενον πρὸ τοῦ στήθους διὰ ταινιῶν. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἡ γυναικεῖα αὕτη μορφή κρατεῖ τὰς πρὸ τοῦ στήθους ταινίας τοῦ μανδύου, τὴν δὲ δεξιὰν τείνει πρὸς τὰ κάτω. Παρὰ τὸν δεξιὸν ὤμον καὶ κατὰ μῆκος τῆς στενῆς παρυφῆς τοῦ τόξου εἶναι χαραγμένη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἣν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ιγ. Τμήμα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μικροτέρου τόξου. (0,19 × 0,15) (*εἰκ. 21^Α*). Ἐπ' αὐτοῦ διασφύζεται κλάδος ἀμπέλου μετὰ φύλλου καὶ σταφυλῆς, ὡς καὶ τμήμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

Ιδ. Ἅτερον τμήμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόξου (0,18 × 0,17) (*εἰκ. 21^Β*) μεθ' ὁμοίας διακοσμῆσεως καὶ μέρους ἐκ τῆς αὐτῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

Εἰκ. 22. Τμήμα τόξου ΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

ΙΙ. Τὸ δεξιὸν μέρος τόξου περιβαλλομένου ὑπὸ προεξέχοντος πλαισίου. Εἶναι τεθραυσμένον εἰς δύο τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων λείπει μικρὸν μέρος. (Ἄνω τεμάχιον: ὑψ. 0,44 πλάτ. ἄνω 0,30, πάχ. 0,20, Κάτω τεμάχ., ὑψ. 0,22, πλάτ. κάτω 0,20, πάχ. 0,20) (*εἰκ. 22*)¹. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἅγιος ἔχων τὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον καὶ τὸ σῶμα ἐστραμμένον ἐλαφρῶς πρὸς ἀριστερά. Τὸ πρόσωπον εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένον. Οὗτος φέρει μακρὸν ἱμάτιον καὶ ἐπ' αὐτοῦ χιτῶνα. Διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ κατὰ τὸν λατινικὸν τρόπον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ εὐαγγέλιον. Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄνω ἄκρον διασφύζεται μικρὸν τμήμα τῆς πλακός, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας ἡνοίγετο τὸ τόξον μετὰ λειψάνων φυτικῆς διακοσμῆσεως, συνισταμένης ἐκ κλάδων δρυὸς μετὰ φύλλων καὶ βαλάνων. Ὁ εἰκονιζόμενος ἅγιος εἶναι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς μανθάνομεν ἐκ λειψάνου ἐπιγραφῆς λατινικῆς, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κεχαραγμένης καὶ ἐχούσης οὕτω :

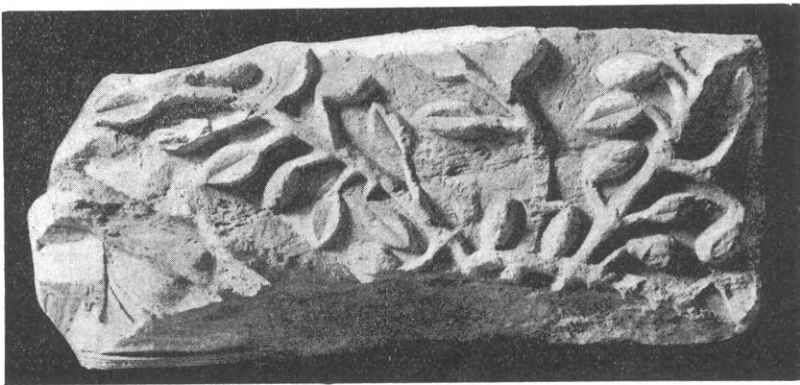
..... P)AUL(US)

Πετρούπολις, 1874 σ. 78, ἀριθ. 6, ὅστις καὶ παρέχει πρόχειρον σχεδιάσμα τοῦ μικροῦ τόξου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς. Πίν. 25 ἀρ. 6.

1 Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἶδε παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ

παρέχει σχεδιάσμα αὐτοῦ ὁ G. Castellazi, Ricordi di architettura orientale, Venezia, 1871, πίν. 12, ἀρ. 7. Πρόχειρον σχεδιάσμα αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς παρέχει ἐπίσης καὶ ὁ Ἀντωνίνος. ἐνθ' ἀν. σ. 78 ἀρ. 7 καὶ πίν. 25.

III. Ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία πλακὸς μετὰ τόξου. $0,50 \times 0,22$, πάχ. $0,10$) (*εἰκ. 23*). Αὕτη κοσμεῖται ὑπὸ κλάδων ἐλαίας (;) μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν. Ἐπὶ τοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται ὑπὸ προεξέχοντος πλαισίου, διακρίνεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἱεράρχου, φέροντος ἄμφια τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ τείνοντος τὴν ἀριστερὰν εἰς σχῆμα δεήσεως.

Εἰκ. 23. Τμήμα τόξου III ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

IV. Τμήμα ἐξ ὁμοίας πλακός. ($0,48 \times 0,17$, πάχ. $0,20$) (*εἰκ. 24*). Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει φυτική διακόσμησις ἐκ κλάδου μηλέας (;) μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν. Κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν σφύζεται μικρὸν τμήμα τόξου μετὰ προεξέχοντος πλαισίου.

Vα-β. Δύο τμήματα τόξου. (α': $0,25 \times 0,15$, πάχ. $0,11$. β': $0,17 \times 0,13$, πάχ. $0,11$) (*εἰκ. 25*). Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχει κυματοειδῶς βαίνων κλάδος ἀμπέλου μετὰ φύλλων καὶ σταφυλῶν. Ἐπὶ στενῆς ταινίας ἡ ἐπιγραφή:

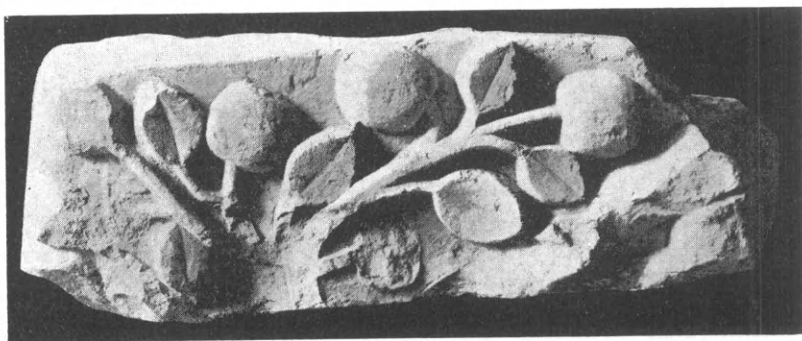

Ο ΑΓΙΟ(ς) Θεόδωρος (ὁ) ΤΗΡ(ων)

VI. Μικρὸν τμήμα ἀναγλύφου. ($0,17 \times 0,175$, πάχ. $0,14$) (*εἰκ. 26*). Ἐπ' αὐτοῦ διασώθη ἡ κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ στήθους ἁγίου, εἰκονιζομένου κατ' ἐνώπιον καὶ φέροντος ὄξυ γένειον. Κατὰ τὴν δεξιὰν ἄνω γωνίαν λείψανα ἐπιγραφῆς:

Ο ΑΓ(ιος)

Εἰκ. 24. Τμήμα τόξου IV ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Τοιαῦτα τὰ ἐν λόγῳ γλυπτὰ τεμάχια. Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατ' αὐτά. Τὰ τεμάχια Ια-δ ἀνήκουσιν εἰς μέγα διπλοῦν τόξον, τὸν προορισμὸν τοῦ ὁποῖου διδά-

σκουσι τὰ ἐπ' αὐτῶν διασωθέντα τρία τμήματα λατινικῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ ἐν τῶν τμημάτων τούτων εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^α καὶ κατὰ συνέπειαν δεικνύει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπίσης τὸ τεμάχιον Ι^δ διασφύζει ἀκόμη λείψανα τοῦ μεγάλου τόξου, πρὸς ὃ συνεφύετο, καὶ ἐπομένως τὸ ἐπ' αὐτοῦ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς ἀποτελεῖ τὰς τελευταίας αὐτῆς λέξεις. Τὰ τρία λοιπὸν διασωθέντα τμήματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης θὰ ἠδύναντο νομίζω ν' ἀναγνωσθῶσι κατὰ τὴν ἐξῆς τάξιν¹:

1) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^α:

HI C JACE(nt) . . . . .

2) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιγ:

. . . . . S EI Q(ui;) OP(us) F(ecit; . . . . .)

3) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^δ:

NO(stri;) D(omi)NI HUE . . .

Ἐκ τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἐπιγραφῆς καθορίζεται ἀμέσως ὁ ἐπιτύμβιος χαρακτήρ τοῦ τόξου, ὃν καθιστᾷ ἐπίσης προδήλον καὶ ἡ μικρὰ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἡ εὐρισκομένη ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιβ, χαραχθεῖσα πιθανῶς ἀργότερον καὶ ἔχουσα οὕτω:

. . . . . τ)ΟΥ ΚΙΒΟΥΡΙΟ(υ)².

Τὸ τόξον λοιπὸν τοῦτο ἐκόσμει τάφον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦσαν τεθαμμένοι δύο νεκροί, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰς δύο μορφὰς ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ι^α καὶ Ιβ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς, τὸ εὐρισκόμενον ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^α. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι

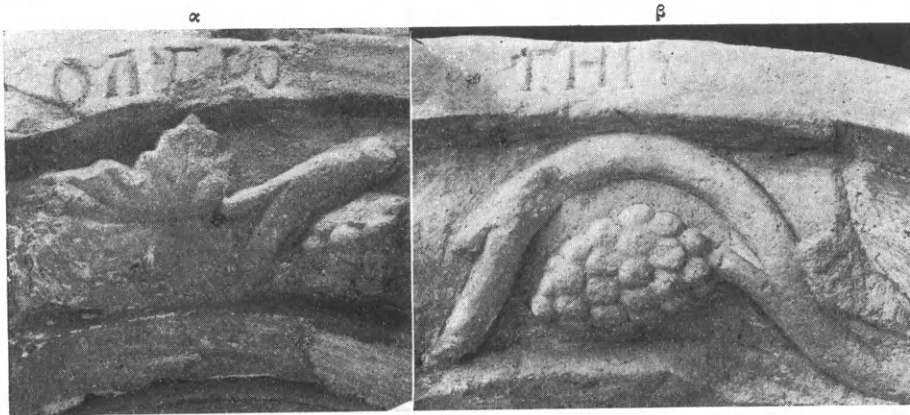
1 Μεταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς μέ τινας διαφορὰς καὶ παρὰ Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 2^α σ. 47, ἀρ. 225.

2 Ὡς γνωστὸν ἡ λέξις κιβούριον μὲ τὴν σημασίαν τοῦ

τάφου, ἀπαντᾷ ἤδη εἰς Χρονικὸν τοῦ Μωρέως. J. Schmitt, The Chronicle of Morea, London, 1904, στ. 2743, 7792. Βλ. καὶ Ducange, Glossarim, I, 654.

σήμερον τὰ δύο τελευταῖα γράμματα τῆς λέξεως *jacent* ἔχουσιν ἀποτριβῇ, ἀλλὰ ταῦτα ὑπῆρχον ὅταν εἶδον τὸ γλυπτὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Buchon καὶ ὁ Ἀντωνῖνος, ὥστε οὐδε-

Εἰκ. 25. Τμήματα τόξου *V*^α καὶ *V*^β ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

μία περὶ τούτου νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία. Τῶν δύο ἐντὸς τοῦ τάφου περικλειομένων νεκρῶν διεσώθησαν αἱ ἀπεικονίσεις μὲ τὰς κεφαλὰς δυστυχῶς κατεστραμμένες ἐπὶ τῶν τεμαχίων *I*^α καὶ *I*^β τοῦ τόξου. Ὅτι πρόκειται περὶ ζεύγους Φράγ-

κων ἐξάγεται ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν λατινικὴν ἐπιγραφὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τοῦ ἐνδύματος τῶν μορφῶν τούτων πρὸς ἀναλόγους γλυπτικὰς παραστάσεις ἐπὶ Δυτικῶν μνημείων εὐρισκομένας καὶ ἀνηκούσας εἰς τοὺς περὶ τὸν 13^{ον} αἰῶνα χρόνους. Ἄν πράγματι παραβάλωμεν τὸν ἱππότην τοῦ τεμαχίου *I*^α (εἰκ. 19) πρὸς τὸν περίφημον Ἅγιον Θεόδωρον, τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὸ νότιον πρόστωον τοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Chartres ἐν Γαλλίᾳ¹ (εἰκ. 27) θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἔνδυμα εἶναι ἐντελῶς ὁμοιον. Ὁ ἴδιος ἐξωτερικὸς ἀχειρίδωτος χιτὼν (*cotte d'armes*), ὁ ἴδιος ἐπίσης ἐσωτερικὸς συρματόπλεκτος τοιοῦτος μὲ τὰς στενὰς χειρῖδας (*cotte de mailles*)². Ὅσον δ' ἀφορᾷ ὅχι μόνον τὸ ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν τῶν γονάτων ἀντὶ τῆς πραγματικῆς γονυκλισίας, ἣν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου ὁ τεχνίτης ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέτου κλίσεως τοῦ τόξου, λίαν χρήσιμος εἶναι ἡ παραβολὴ πρὸς ἐπιτύμβιον πλάκα τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, εἰκονίζουσαν ἡγεμόνα τοῦ οἴκου τῶν Lusignan, προερχομένην δὲ ἐκ Λευκωσίας τῆς Κύπρου καὶ ἀποκειμένην σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου (εἰκ. 28).

Ἐπίσης ἡ παραβολὴ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου *I*^β γυναικείας μορφῆς (εἰκ. 20) πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς Βασιλίσσης Σαβὰ ἐν τῷ βόρειῳ προστόφῳ τοῦ αὐτοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Chartres³ (εἰκ. 29) πεῖθει ὅτι καὶ ἡ μορφή αὕτη εἰκονίζει δέσποιναν

Εἰκ. 26. Τμήμα ἀναγλύφου *VI* ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

¹ Βλ. A. Michel, *Histoire de l'art*, II, 1, 171. C. Enlart - J. Roussel, *Catalogue général du Musée de sculpture comparée au Palais de Trocadero*, II, France: Style gothique, Paris, 1926. 12, No C 28.

² Περὶ τοῦ πολεμικοῦ ἐνδύματος τῆς ἐποχῆς βλ. C. Enlart, *Manuel d'archéologie française*, III Le costume, Paris, 1916, 463 κ. ἐξ.

³ Enlart - Roussel, ἐνθ' ἀν. 9, No C13.

φέρουσιν τὸ Δυτικὸν ἔνδυμα τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, τὸν ἐσωτερικὸν δηλαδὴ ἐξωσμένον μακρὸν χιτῶνα καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῦ μανδύαν, ὅστις συγκρατεῖται διὰ ταινίας πρὸ τοῦ στήθους¹. Καὶ

Εἰκ. 27.

Ἄγαλμα τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου
ἐν τῇ Ναῷ τῆς Chartres.

αὕτῃ δὲ ἀκόμῃ ἡ λεπτομέρεια, ὅτι ἡ γυναικεῖα μορφή τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου φέρει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα πρὸς τὴν ταινίαν τὴν συγκρατοῦσαν τὸν μανδύαν ἐπὶ τοῦ στήθους, εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς παραστάσεις τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν Δυτικῶν μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων². Οὐδεμία ἄρα, νομίζομεν, ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι τὰ γλυπτά ταῦτα Ι^α καὶ Ιβ^β εἰκονίζουσι τὸ ἐντὸς τοῦ τάφου περικλειόμενον ζεῦγος τῶν Φράγκων, ἓνα δηλαδὴ ἱππότην καὶ τὴν σύζυγόν του.

Εἰκ. 28. Ἐπιτύμβιος πλάξ μέλους τῆς οἰκογενείας Lusignan ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου.

Ποῖα ἦσαν τὰ ὀνόματα τούτων δὲν γνωρίζομεν, διότι τὸ σχετικὸν μέρος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπωλέσθη. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιδ^δ, εὐρίσκονται τὰ πρῶτα γράμματα ἐνὸς ὀνόματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ πιθανώτατα Hue(berti)³. Τὸ οὕτω ὁμως συμπληρούμενον ὄνομα ἀσφαλῶς δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἱππότην τὸν ἐν τῷ τάφῳ κατακείμενον. Μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἀποκλείει ἡ θέσις τοῦ τεμαχίου, ἥτις, ὡς εἶδομεν, καθορίζεται ἐπακριβῶς. Τὸ ὄνομα τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του, θὰ εὐρίσκοντο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφῆς εὐθὺς μετὰ τὰς λέξεις Hic jacent, ὡς εἶναι ὁ κανὼν εἰς τοιαύτας λατινικὰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς, καὶ ὅχι εἰς τὸ τέλος αὐτῆς. Τὸ ὄνομα λοιπὸν Hueberti ἀνήκει εἰς ἄλλο πρόσωπον. Ἐχων τις πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ Δυτικῶν μνημείων⁴, καὶ δὴ τάφων⁵, ὅπου ἀναφέρεται ὁ γλύπτης, ὁ κατασκευάσας

¹ Περὶ τοῦ γυναικείου ἐνδύματος βλ. Enlart, ἔθν' ἀν. 60 κ. ἐξ.

² Βλ. καὶ A. Grabar, ἐν Byzantion, I, 1924, 231 κ. ἐξ.

³ Οὕτω συμπληρώνει τὸ ὄνομα καὶ ὁ Σωτηρίου, ἔθν' ἀν. 47.

⁴ Παραδείγματά τινα παρὰ Enlart-Roussel, Catalogue... I. France: Monuments antérieurs à l'époque romane, style roman, Nos B 20, 33, 104-107.

⁵ Enlart - Roussel, ἔθν' ἀν. No B. 202.

Εἰκ. 29.

Ἀγαλμα τῆς Βασιλίσσης Σαβᾶ
ἐν τῷ Ναῷ τῆς Chartres.

τὸ ἔργον, θὰ ἡδύνατο νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ὄνομα ἀνήκει εἰς τὸν τεχνίτην τὸν κατασκευάσαντα τὸν τάφον. Πρὸς μίαν τοιαύτην σκέψιν θὰ ἤγαγε τὸ δεύτερον ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιγ, ὅπου ἀναγινώσκεται, ἂν ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις εἶναι ἀκριβής, ... qui opus fecit... Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη προσκόπτει εἰς ἓν ἀνυπερβλήτον κώλυμα, τὰς λέξεις δηλαδὴ τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιδ ἐπιγραφῆς, τὰς προηγούμενας τοῦ ὀνόματος, nostri (;) domini. Τοιοῦτος τίτλος δι' ἓνα γλύπτην εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθης. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ κατὰ γενικὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος δὲν δικαιολογεῖται εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν. Κατὰ ταῦτα τὸ ζήτημα θὰ μένῃ ἄλυτον, πᾶσα δὲ περὶ αὐτοῦ ὑπόθεσις δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ.

Ἀλλὰ ποῖον ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ τάφου, τοῦ ὁποῖου τὰ λείψανα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν; Βεβαίως οὗτος θὰ εἶχε μορφήν κόγχης (ἀρκοσολίου) εὗρισκομένης εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ὅπου ὑπεράνω τῆς σαρκοφάγου θὰ ὑπῆρχε τὸ τόξον. Ἡ μορφή αὕτη τοῦ τάφου εἶναι λίαν συνήθης ἐν Γαλλίᾳ¹, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι, εἰς μέρη ἰδίως, ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διήρκεσε μακρότερον χρόνον, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν Κρήτην². Ἀλλὰ τὸ τόξον ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν τάφου ἦτο διπλοῦν, ἐπομένως δεόν νὰ ἐξετασθῇ ὁποία ἦτο ἡ μορφή, ἣν τοῦτο παρουσίαζεν. Αὕτη κατὰ ἓνα μόνον τρόπον θὰ ἡδύνατο, νομίζω, ν' ἀποκατασταθῇ. Ἐξωτερικῶς δηλαδὴ ὑπῆρχεν ἓν μέγα ὀξυκόρυφον τόξον, οὗ λείψανα εἶναι τὰ τεμάχια Ι^α καὶ Ιβ, ἐσωτερικῶς δὲ ἓν μικρότερον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν τὰ τεμάχια Ιγ καὶ Ιδ, συμφυῆς πρὸς τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ἔχον μορφήν τρίλοβον (εἰκ. 30)³. Τὸ τρίλοβον τόξον, ὃχι ἐντελῶς ἀσυνήθης καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, τόσον μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν αὐτοῦ μορφήν⁴, ὅσον καὶ μὲ τὴν ὀξυκόρυφον⁵, εἶναι, ὡς γνωστόν, συνηθέστατον εἰς τὴν Δυτικὴν τέχνην. Ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα περιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ μεγαλυτέρου ὀξυκορύφου τόξου, ὅπως τὸ ἀνεπαρεστήσαμεν ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην τάφου, ἐπὶ ἔργων φραγκικῶν⁶ ἢ ἐπηρεασμένων ἀπὸ τὴν Δυτικὴν τέχνην⁷.

1 Βλ. τὸν τάφον Ἀρχιεπισκόπου ἐν Rouen παρὰ R. de Lasteyrie, L'architecture religieuse en France à l'époque gothique, Paris, 1926-7, II, 572 κ. ἔξ. εἰκ. 1168. καὶ τὸ τόξον τάφου τὸ χρησιμοποιούμενον νῦν ὡς τύμπανον θύρας ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρᾷ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Reims. A. Michel, Histoire de l'art. II. 1 σ. 141, εἰκ. 97 καὶ Enlart-Roussel, Catalogue, ... I, σ. 57, No B 215.

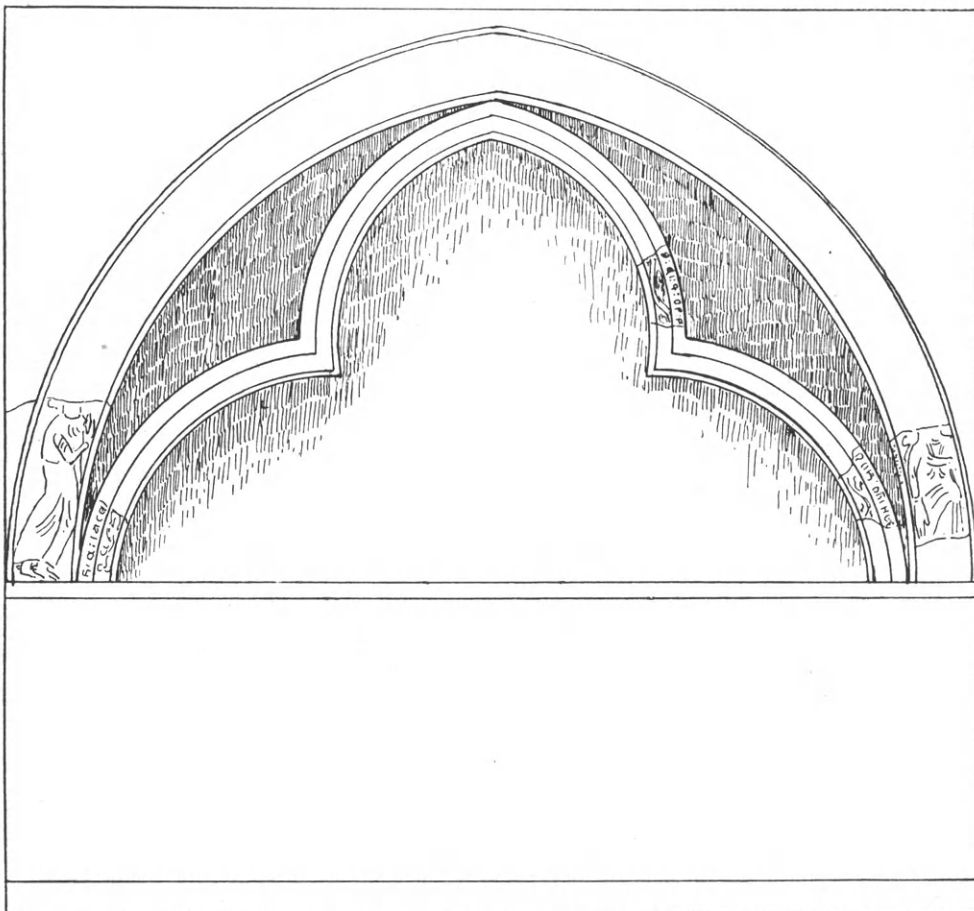
2 Gerola, ἐνθ' ἀν. σ. 360 κ. ἔξ. εἰκ. 401 κ. ἔξ.

3 Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρήσεων τούτων, καὶ μὲ πρότυπον τὸ κατωτέρω ἐν εἰκ. 31 παρατιθέμενον θωράκιον,

ἐτοποθετήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν τὰ τεμάχια ταῦτα τοῦ τάφου εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὴν περιλαμβάνουσιν τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν. Τοῦτο διακρίνεται εἰς τὴν ἀποψιν τῆς αἰθούσης παρὰ Sotiriou, Guide du Musée Byzantin, σ. 41, εἰκ. 21.

4 O. Wulff, Die Koimesis-Kirche in Nicäa, Strassburg, 1903, σ. 185, εἰκ. 36. A. Michel, Histoire de l'art, I σ. 245, εἰκ. 134 B. Filow, Die albulgarische Kunst, Bern, 1919, πίν. III. A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, σ. 58 κ. ἔξ. εἰκ. 10 κ. ἔξ. Βλ. καὶ τὰ ἀνοίγματα ἐπὶ τῶν

Τί εἰκονίζετο ἐπὶ τοῦ μεγάλου τόξου, ὑπεράνω τῶν ἀναγλύφων μορφῶν τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν. Πάντως, ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ἀναλόγους τάφους ἐν Γαλλίᾳ, ὧν ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω μερικά παραδείγματα, θὰ ἡδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ παρίσταντο ἄγγελοι καὶ ἄλλαι μορφαὶ ἁγίων. Ἡ πληροφορία τοῦ Buchon σχετικῶς πρὸς τὸ τεμάχιον Ι^α, ἣν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχον ἄγγελοι, θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὗτος ἐξέλαβεν ὡς

Εἰκ. 30. Ἀποκατάσεις τοῦ τάφου εἰς ὃν ἀνήκουν τὰ τεμάχια Ι^α-δ. Βλ. εἰκ. 19-21.

ἄγγελον τὸν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου εἰκονιζόμενον ἱππότην καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ βασισθῶμεν ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ταύτης.

Ὁ προορισμὸς τοῦ τεμαχίου τόξου ΙΙ, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ὁ Ἀπόστ. Παῦλος, (εἰκ. 22) καθὼς καὶ τῶν ὁμοίων τεμαχίων ΙΙΙ καὶ ΙV, (εἰκ. 23, 24) δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ ταῦτα προέρχονται ἴσως ἐκ τάφων ἢ ἐκόσμου μικρὰς κόγχας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν φραγκικῆς τινος ἐκκλησίας.

στενῶν πλευρῶν τοῦ τάφου τῆς Ἀγίας Θεοδώρας ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ τῆς Ἀρτῆς.

5 Millet, Mistra, πίν. 135. 1 (Εὐαγγελίστρια) Omont, Miniatures... πίν. CVI. 2 (Κώδ. Parisinus gr. 550) N. Kondakov, Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ἀθῶ, Πετρούπολις, 1902 (ρωσ.), πίν. XXXVIII (Πλάκες Εὐαγ-

γελισμοῦ ἐπὶ τῆς χαλκίνης θύρας Μ. Βατοπεδίου).

6 Πλάξ ἀνάγλυφος ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σ. 97 κ. ἐξ. εἰκ. 31.

7 Παρηγορήτισσα ἐν Ἀρτῇ. Ἀρχαιολ. Δελτίον V, 1919, σ. 49, εἰκ. 34.

Πολὺ μεγαλυτέρας σημασίας εἶναι τὰ δύο τμήματα τοῦ τόξου V (εἰκ. 25). Ὅπως δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἀπὸ τὰ ἐπ' αὐτῶν διασωθέντα λείψανα ἐπιγραφῆς, τὸ τόξον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς εἰκόνα (ψηφιδωτὸν ἢ μᾶλλον τοιχογραφίαν) τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος. Τοιαῦται ὁλόσωμοι εἰκόνες ἁγίων κάτωθεν τόξων γλυπτῶν ἢ καὶ ἐξωγραφημένων, δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, ὅχι δὲ ὀλίγα παραδείγματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν¹. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἐν μέρος τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τοιαῦτα ἀνάγλυφα τόξα περιβάλλοντα εἰκόνας ἁγίων εἶναι συνηθέστατα, αἱ δύο δηλαδὴ παραστάδες τοῦ τέμπλου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὰς θέσεις αὐτὰς τὰ τόξα περιβάλλουσιν εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου², δὲν λείπουν ὅμως καὶ παραδείγματα, ὅπου ἀντὶ τῶν δύο τούτων ἱερῶν προσώπων εἰκονίζονται ἅγιοι. Οὕτω, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἀναφέρομεν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Νέρες παρὰ τὰ Σκόπια, ὅπου ἐπὶ τῶν παραστάδων τοῦ τέμπλου ἀντὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Ἰησοῦ ὑπάρχει ὁ Ἅγιος Παντελεήμων, εἰς οὗ τὸ ὄνομα εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία³. Ἐπίσης εἰς τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης τὴν μὲν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἔχει ἀντικαταστήσῃ ἡ τοῦ Ἀγ. Εὐθυμίου, τὴν δὲ τῆς Θεοτόκου ἡ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου⁴. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ταῦτα, θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ ἐξαχθῇ ἐν συμπεράσμα σχετικὸν πρὸς τὸ ἡμέτερον τόξον. Θὰ ἡδυνάμεθα δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πιθανῶς τοῦτο προέρχεται ἀπὸ ἐκκλησίαν τινὰ ἀφιερωμένην εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον Τήρωνα. Ἐν Ἀθήναις, πλὴν τοῦ γνωστοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων⁵, ὑπῆρχεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἄλλη ἐκκλησία ἀφιερωμένη εἰς τοὺς ἁγίους τούτους καὶ κειμένη παρὰ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Νικοδήμου⁶. Ἐπίσης καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης παρὰ τὸ Μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, πρὶν γίνῃ μετόχιον τῆς Μονῆς Σινᾶ καὶ λάβῃ τὸ σημερινόν της ὄνομα, εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐτιμᾶτο εἰς μνήμην τῶν Ἀγ. Θεοδώρων⁷. Δὲν εἶναι δυνατόν δυστυχῶς νὰ ἐξακριβωθῇ πλέον, οὔτε ἂν οἱ Ἀγ. Θεόδωροι παρὰ τὴν ὁδὸν Νικοδήμου ἦσαν μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τοὺς πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, οὔτε καὶ ἂν αἱ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῶν Ἀγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης ἐπεσκευάσθησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. Πάντως ὅμως δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ πρόκειται περὶ ἄλλης ἐκκλησίας ἐντελῶς νῦν ἐξαφανισθείσης.

Διὰ τὸν προορισμὸν τέλος τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου IV μορφῆς ἁγίου, (εἰκ. 26) οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο προέρχεται ἴσως ἐξ ἐπικράνου τινὸς παραστάδος ἀναλόγου πρὸς τὸ ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχριέ Τζαμί) ἐν Κωνσταντινουπόλει διασφζόμενον⁸.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα γλυπτὰ παρουσιάζουσι καταφανεῖς μεταξὺ τῶν ὁμοιότητος καὶ ὅτι ἡ τεχνοτροπία εἶναι ἡ αὐτὴ ἐπὶ ὅλων. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ

1 Πλὴν τῶν ἐν Α. Ε. 1920, σ. 51 ἀναφερομένων παραδειγμάτων βλ. καὶ Grabar, ἐνθ' ἀν. πίν. III, XLIIb. Millet. Mistra, πίν. 93, 4.

2 Βλ. προχείρως Lampakis, Memoire, σ. 74, εἰκ. 141, καὶ Α. Ε. 1919, σ. 91, εἰκ. 4.

3 Ν. Okunev, ἐν Seminarium Kondakovianum, III, 1929, 5 κ. ἐξ. πίν. III, καὶ IV.

4 Βλ. Γ. Σωτηρίου, ἐν Γρηγορίῳ Παλαμᾷ Θεσσαλονίκης,

II, 1918, 246.

5 Βλ. Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τεύχ. Β' σ. 73 κ. ἐξ.

6 Α. Mommsen, Athenae christianae, Lipsiae, 1868, σ. 75, No 81.

7 Εὐρετήριον ἐνθ' ἀν. σ. 94 Γ'.

8 Th. Schmitt, Kahrié-Djami, ἐνθ' ἀν. πίν. LXXXVIII, 3 - 4.

φυτικὸν κόσμημα, οἷον παρουσιάζεται ἐπ' αὐτῶν, τοῦτο, μέ τινας διαβαθμίσεις, τῶν ὁποίων τὴν αἰτίαν θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω, διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν εἰς ὅλα, τῆς κατὰ φύσιν δηλαδὴ παραστάσεως τῆς γλωρίδος. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς αὐτὸν καὶ ἡ λεπτομερεστέρα σύγκρισις τοῦ ἐπὶ ἐκάστου τεμαχίου φυτικοῦ διακόσμου πρὸς τὸ ἄλλο ἀποβαίνει ἀδύνατος, καθ' ὅσον ἐπὶ ἐκάστου γλυπτοῦ τὸ εἰκονιζόμενον εἶδος φυτοῦ εἶναι διαφορετικόν. Ἐν τούτοις ὅμως ἂν παραβάλλῃ τις τὴν ἄμπελον τῶν τεμαχίων Ι^α, β, δ (εἰκ. 19, 21) πρὸς τὰ τεμάχια V^α, β (εἰκ. 25) θὰ παρατηρήσῃ ὅτι αἱ ὁμοιότητες, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν φύλλων καὶ τῶν σταφυλῶν, εἶναι λίαν καταφανεῖς.

Ἡ μεταξὺ τῶν γλυπτῶν τούτων συγγένεια καθίσταται ἐπίσης λίαν φανερά, ὅταν ἐξετάσῃ τις τὴν ἐπ' αὐτῶν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐνδύματος καὶ τῶν πτυχῶν εἶναι ὁ αὐτὸς ἐφ' ὅλων τῶν τεμαχίων. Ἡ ὀξεῖα γωνία, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπολήγει κατὰ τὸ ὀπισθεν μέρος τὸ κράσπεδον τοῦ ἐνδύματος τοῦ Παύλου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22) ἔχει τὸ ἀντίστοιχόν της εἰς τὸν ἱππότην τοῦ τεμαχίου Ι^α (εἰκ. 19). Αἱ ἐν εἴδει στροβίλου μικραὶ πτυχαὶ ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἱππότου εἰς τὸ τεμάχιον Ι^α ἀνευρίσκονται εἰς τὴν, δυστυχῶς λίαν κατεστραμμένην, παράστασιν ἱεράρχου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙΙ (εἰκ. 23). Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ περιορισμοῦ τῶν μορφῶν κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ὑπὸ προεξεχόντων τόξων εἶναι χαρακτηριστικὸς διὰ τὰ γλυπτά τῆς σειρᾶς ταύτης, διασφωζόμενος ἀκόμη ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ι^α, ΙΙ καὶ ΙΙΙ.

Τὰ γλυπτά τῆς ομάδος ταύτης, τὰ τόσας μεταξὺ των παρουσιάζοντα ὁμοιότητας, νομίζω ὅτι προέρχονται πάντα ἀπὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον. Ἄνευ τῆς προϋποθέσεως ταύτης θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσωμεν ὅχι μόνον τὰς παρατηρουμένας ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὁμοιότητας, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν γενικὴν τεχνικὴν ἀντίληψιν, ἡ ὁποία διέπει πάντα τὰ γλυπτικὰ ταῦτα λείψανα.

III

Ἦδη μετὰ τὴν ἀνωτέρω γενομένην λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν εἰς τὰς δύο ομάδας ἀνηκόντων γλυπτῶν, ἀφ' ἑνὸς δηλαδὴ τῶν τριῶν τόξων Α-Γ καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν γλυπτῶν τεμαχίων Ι-ΙΙ, δεόν νὰ ἐξετάσωμεν ἂν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ομάδων ὑπάρχει σχέσις τις καὶ ποία εἶναι αὕτη. Ἐπισταμένη ἐξέτασις τῶν γλυπτῶν τῶν ἀπαρτιζόντων τὰς δύο ταύτας ομάδας δεικνύει ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑφίσταται στενοτάτη τεχνικὴ συγγένεια. Ἡ σύγκρισις, περιοριζομένη κατ' ἀνάγκην σχεδὸν μόνον εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, διότι ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τῆς πρώτης ομάδος, ἐξαιρέσει τοῦ τόξου Α', δὲν ὑπάρχει φυτικὸς διάκοσμος, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ τεχνικαὶ μέθοδοι καὶ εἰς τὰς δύο ομάδας εἶναι αἱ αὐταί. Ὁ τρόπος ἰδία τῆς διατάξεως καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν πτυχῶν οὐδεμίαν περὶ τούτου ἀφήνει ἀμφιβολίαν.

Ἄν, ἐπὶ παραδείγματι, παραβάλλῃ τις τὰς πτυχὰς τῆς γυναικὸς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιβ (εἰκ. 20) πρὸς τὴν ἐξηπλωμένην Θεοτόκον ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως (εἰκ. 18) θὰ εὗρῃ μεταξὺ αὐτῶν πραγματικὴν σχέσιν. Ἡ ἰδία ὁμοιότης ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἱππότου τοῦ τεμαχίου Ι^α (εἰκ. 19) καὶ τῶν Μάγων (εἰκ. 2) καὶ τοῦ ἀγγέλου (εἰκ. 3) τοῦ τόξου Α'. Τέλος μία μικρὰ λεπτομέρεια τοῦ ἐνδύματος τοῦ Παύλου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22)

ἐπιβεβαιώνει τὴν σχέσιν ταύτην τῶν δύο ομάδων. Τὸ ἔνδυμα δηλαδὴ τοῦ Παύλου σχηματίζει κάτω τοῦ στήθους σειρὰν γλωσσῶν, τοιαύτας ὅμως γλώσσας, ὑπὸ μορφὴν λίαν ἀνάλογον, εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν ἄγγελον τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 3) καὶ εἰς τὰ γόνατα τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς Γεννήσεως (εἰκ. 18). Βεβαίως μία τοιαύτη λεπτομέρεια δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχομένη ἐξ ἀπλῆς συμπτώσεως.

Ὁμοίας ἀναλογίας θὰ εὕρωμεν ἐξετάζοντες τὰς στάσεις τῶν μορφῶν. Ὑπάρχει πραγματικῶς μεγίστη ἀναλογία, ὡς πρὸς τὴν στάσιν, μεταξὺ τοῦ Παύλου τοῦ τεμαχίου II (εἰκ. 22) καὶ τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 12), ὅπως ἐπίσης μεταξὺ τοῦ ἱππότου τοῦ τεμαχίου I^α (εἰκ. 19) καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 3). Τέλος οἱ κλάδοι οἱ περιβάλλοντες τοὺς τράγους(;) ἐπὶ τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 4) παρουσιάζουσιν ἀρκετὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ φυτὸν τοῦ τεμαχίου III (εἰκ. 23).

Αἱ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ομάδων ὁμοιότητες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι πάντα τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι ἔργα ἑνὸς καὶ μόνοι ἐργαστηρίου, τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν, κατατάσσοντες τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα γλυπτικὰ ταῦτα λείψανα.

Τρία εἶναι τὰ μέσα τὰ ἐπιτρέποντα εἰς ἡμᾶς νὰ προβῶμεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν κατάταξιν ταύτην, αἱ ἐπιγραφαὶ (γλώσσα καὶ σχῆμα γραμμάτων), τὸ φυτικὸν κόσμημα καὶ ἡ εἰκονογραφία.

Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ φέροντα λατινικὰς ἐπιγραφὰς γλυπτὰ, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ τεμάχια I^{α-δ} καὶ II, εἶναι τὰ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς. Εὐθὺς κατόπιν ἔρχονται τὰ μὲ ἐλληνικὰς ἐπιγραφὰς. Τὸ σχῆμα ὅμως τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων δὲν εἶναι πανταχοῦ τὸ αὐτό. Τὰ γράμματα ἐπὶ τῶν τεμαχίων V^{α-β} καὶ VI, εἶναι βαθέως χαραγμένα, ἡ δὲ κοιλότης αὐτῶν σχηματίζει ἐσωτερικῶς διέδρον γωνίαν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν λατινικῶν γραμμάτων τῶν γλυπτῶν τῆς προηγουμένης κατηγορίας. Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα σχετίζονται, κατὰ τὸ σχῆμα τοῦλάχιστον τῶν γραμμάτων, πρὸς τὴν προηγουμένην αὐτὴν ομάδα, τὴν χαρακτηριζομένην ἀπὸ τὰς λατινικὰς ἐπιγραφὰς.

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἀκολουθοῦσι τὰ τρία τόξα Α' - Γ' καὶ ἡ πλᾶξ τῆς Γεννήσεως. Τὰ γράμματα τῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων εἶναι λεπτὰ καὶ ἐπιμήκη, δὲν παρτηρεῖται δὲ εἰς αὐτὰ ἡ ὑπὸ μορφὴν διέδρου γωνίας ἐκβάθυνσις.

Εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὁδηγεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἐπὶ τῶν γλυπτῶν φυτικοῦ διακόσμου. Ἡ ἄμπελος ἐπὶ τῶν τεμαχίων I^α, γ καὶ δ, ἡ δρυς ἐπὶ τοῦ γλυπτοῦ II καὶ τὰ φυτὰ τῶν τεμαχίων III καὶ IV ἔχουσιν ἐκτελεσθῇ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, ἐντελῶς κατὰ φύσιν καὶ πολὺν ἀπέχουσιν ἀπὸ τὸ ἐσχηματοποιημένον φυτικὸν κόσμημα, τὸ ἐν χρήσει εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν. Τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσιάζουσιν τὴν αὐτὴν φροντίδα τῆς φυσικῆς ἀποδόσεως τῆς χλωρίδος, τὴν ὁποίαν εὐρίσκει τις καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὰ τεμάχια V^{α-β}. Ὁ ἐπ' αὐτῶν κλάδος ἀμπέλου πλησιάζει ἤδη κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν σχηματοποίησιν πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἢ πρὸς τὴν Δυτικὴν γλυπτικὴν. Συμβαίνει δηλαδὴ ἀκριβῶς ὅτι καὶ μὲ τὰ ἐπὶ τῶν τεμαχίων τούτων γράμματα τῆς ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς, τὰ ὁποῖα, καίτοι πλεόν ἐλληνικά, διατηροῦσιν ὅμως τὴν διέδρον ἐκβάθυνσιν τῶν λατινικῶν.

Ἡ εἰκονογραφικὴ τέλος μελέτη τῶν γλυπτῶν τούτων συντείνει ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐπι-

βεβαίωσιν τῶν ἀνωτέρω πορισμάτων. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰς παραστάσεις τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ια καὶ β, αἵτινες εἶναι εἰκόνες θνητῶν καὶ κατὰ συνέπειαν εἶναι ξένα πρὸς εἰκονογραφικὰς συγκρίσεις, ἐρχόμεθα εἰς τὸν Παῦλον τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22). Καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπεν ἡ συνοδεύουσα αὐτὸν λατινικὴ ἐπιγραφή, δὲν θὰ ἐδυσκολεύετο τις νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν μορφήν ταύτην ὡς καθαρῶς δυτικὴν. Ὁ τρόπος ἰδίᾳ τῆς εὐλογίας οὐδεμίαν ἀφήνει περὶ τούτου ἀμφιβολίαν. Ἐπίσης ὁ ἱεράρχης, οὗ μικρὸν τμήμα τοῦ ἄνω σώματος διεσώθη ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙΙ (εἰκ. 23) ἀνήκει εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν δυτικὴν τέχνην, ὅπως δεικνύουσι τὰ ἄμφια αὐτοῦ.

Τὰ τόξα ὅμως Α' - Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως σχετίζονται ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν. Τὸ Στιχηρὸν τῶν Χριστουγέννων ἐπὶ τοῦ τόξου Α' ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἤδη παρατηρήθη¹. Ἡ εἰς Ἀδου κάθοδος (Ἀνάστασις) ἐξ ἄλλου, ἡ εἰκονιζομένη ἐπὶ τῶν τόξων Β' καὶ Γ', ἔχει τύπον ἀναμφισβητήτως βυζαντινόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν τέχνην τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἐκεῖ ἔχει μορφήν ἐντελῶς διαφορετικὴν, οὐδόλως σχετιζομένην πρὸς τὴν βυζαντινὴν². Ἀνωτέρω εἶδομεν ἄλλωστε πόσον στενῶς συνδέεται ἡ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων τόξων παράστασις πρὸς τὰ βυζαντινὰ πρότυπα, εἰς τὰ ὁποῖα εὗρομεν πᾶσας τὰς ἐπ' αὐτῆς λεπτομερείας.

Ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων δυνάμεθα ἤδη νὰ κατατάξωμεν χρονολογικῶς τὰ ὑπὸ μελέτην γλυπτά ὡς ἑξῆς:

- 1) Ὅμας δυτικῆς: Τεμάχια Ια-δ, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV.
- 2) Ὅμας μεταβατικῆς: Τεμάχια Vα-β, VI.
- 3) Ὅμας βυζαντινῆς: Τόξα Α' - Γ', Πλάξ Γεννήσεως.

Ἡ κατάταξις αὕτη ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποκαταστήσωμεν, ἐν ταῖς γενικαῖς τουλάχιστον αὐτῆς γραμμαῖς, τὴν ἱστορίαν τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ ἐξετασθέντα γλυπτά.

Κατὰ τὸ δεύτερον περίπου ἡμισυ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῶν γραμμάτων τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς τῶν τεμαχίων Ια, γ, καὶ δ, εἰς ἡ περισσότεροι Γάλλοι, ἐλθόντες εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵδρυσαν ἐν αὐταῖς ἐργαστήριον γλυπτικῆς. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ γλύπται οὗτοι κατήγοντο ἀπὸ τὴν Βουργουνδίαν, τὴν γαλλικὴν δηλαδὴ ἐπαρχίαν ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο καὶ ἡ δυναστεύουσα τῶν Ἀθηναίων οἰκογένεια τῶν de La Roche. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές. Τὰ γλυπτά τῆς πρώτης ομάδος, τὰ καὶ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς, οὐδόλως σχετίζονται μὲ τὴν γλυπτικὴν τῆς Βουργουνδίας, ἥτις κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ἔχει χαρακτῆρα ἐντελῶς διακεκριμένον. Ἀπεναντίας, τὰ ἀθηναϊκὰ ταῦτα γλυπτά, σχετίζονται στενότατα πρὸς τὴν γλυπτικὴν τῆς κεντρικῆς Γαλλίας (Ile de France), μὲ τὴν τέχνην δηλαδὴ τῆς περιοχῆς εἰς ἣν ἀνήκουσιν ἡ Παναγία τῶν Παρισίων, ὁ καθεδρικὸς Ναὸς τῆς Chartres κ.λ.π. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν λοιπὸν αὐτὴν φαίνεται ὅτι κατήγοντο οἱ τεχνῖται ἢ ὁ τεχνίτης, οἱ ἰδρύσαντες τὸ γλυπτικὸν τοῦτο ἐργαστήριον ἐν Ἀθήναις.

¹ Bréhier, ἐν *Mélanges Schlumberger* 426.

παραστάσεως παρὰ A. Michel, *Histoire de l'art* II 1, σ.

² E. Male, *L'art religieux du XIIIe siècle en France*, 6^η ἐκδ. Paris, 1925, 226 κ. ἑξ. Βλ. καὶ τμήμα ἐκ τοιαύτης

189, εἰκ. 150.

Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐργαστήριον τοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰργάζετο μόνον διὰ τοὺς Φράγκους κατακτητὰς καὶ διὰ τὸν λατινικὸν κληρὸν, παράγον ἔργα καθαρῶς φραγκικά, ὅμοια πρὸς τὰ γαλλικά. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν τῆς πρώτης ομάδος. Τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι φανερόν ὅτι προωρίζοντο διὰ τὰς φραγκικὰς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ὁ τάφος, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν τὰ λείψανα. (Τεμάχ. Ια-δ), καὶ ὅστις ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς εὐγενῆ Φράγκον σταυροφόρον ἢ ἀπόγονον σταυροφόρου καὶ τὴν σύζυγόν του, νὰ εὐρίσκετο ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι ὅστις, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν φραγκικὴν περίοδον ἐχρησίμευεν ὡς καθεδρική Ἐκκλησία τῶν κατακτητῶν. Πρὸς μίαν ἄλλως τοιαύτην εἰκασίαν ὁδηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα εὐρίσκοντο ἄλλοτε, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν ἐτῶν, τὸ ἐργαστήριον περιέρχεται εἰς χεῖρας ἐξελληνισθέντων Φράγκων καὶ ἐργάζεται καὶ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸ τόξον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου Τήρωνος (Τεμάχ. Vα-β), τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκόσμει καθολικὴν ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ τρία τόξα Α'-Γ' καὶ τὴν πλάκα τῆς Γεννήσεως, τὰ τελευταῖα δηλαδὴ γνωστὰ ἔργα τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξον εἰκονογραφίαν.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα γλυπτὰ εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἐκόσμουν τὸ ἐσωτερικὸν ὀρθοδόξου τινὸς ἐκκλησίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ εὐρίσκετο καὶ ὁ τάφος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ τόξα Β' καὶ Γ', καὶ ὅστις θ' ἀνῆκεν ἴσως εἰς ἐπίσημόν τινα Ἑλληνα, ἐκ τῶν διακριθέντων κατὰ τὸν 14^{ον} κυρίως αἰῶνα.

Οἱ τεχνῖται τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ἀκόμη ἔργα αὐτῶν, δὲν ἐγκατέλειψαν τὰς παλαιὰς τεχνικὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας ἔφερον μαζύ των ἐκ Γαλλίας οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ἰδρυταί. Ἄν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων μετεβλήθη, ἢ τεχνικὴ ὅμως, ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς, ἔμεινεν ἡ αὐτή. Ὁ αὐτὸς δηλαδὴ τρόπος παραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἢ αὐτὴ προσπάθεια φυσικότητος εἰς τὸ φυτικὸν κόσμημα, ἢ αὐτὴ τέλος διάταξις τῶν μορφῶν εἰς τὸ πάχος τοῦ τόξου, διάταξις ἐντελῶς, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἄγνωστος εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν.

Ἡ ἱστορία τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου, οἶαν ἀνωτέρω τὴν ἀποκατεστήσαμεν, συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς πρὸς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων κατακτητῶν. Μετὰ μίαν ἢ δύο γενεάς, οὗτοι προσαρμόζονται, ὅπως δήποτε, εἰς τὸ περιβάλλον καὶ ἀρχίζουν ὁμιλοῦντες τὴν ἐλληνικὴν¹. Ἀργότερον καὶ αὐτὰ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν συντάσσονται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ὑποδουλωθέντων Ἑλλήνων². Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ἐκ Γαλλίας ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας τεχνῖται, κατ' ἀρχὰς ἐργάζονται ὅπως καὶ εἰς τὴν μακρυνὴν πατρίδα των, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, ἀπομεμονωμένοι ὡς ἦσαν ἐν μέσῳ τοῦ βυζαντινοῦ περιβάλλοντος, ἤρχισαν, ὡς ἦτο ἄλλως τοῦτο πολὺ φυσικόν, νὰ ἐπηρεάζωνται

¹ Βλ. W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μεταφρ. Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι, 1909-10, I, 226 κ. ἐξ. F. Gregorovius, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, μεταφρ. Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι, 1904, (Βιβλ.

Μαργασῆ) II, 44 κ. ἐξ. Βλ. καὶ Ἀ. Ἀδαμαντίου, ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, VI, 516 κ. ἐξ.
² W. Miller, ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι, XIX, 1925, 251.

ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν Βυζαντινῶν, ἣτις κατὰ τὸν 12^{ον} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, παρήγαγε τὰ ὠραιότερα αὐτῆς ἔργα. Κατὰ ποῖον δὲ τρόπον μετέφραζον εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν τεχνικὰς μεθόδους τὰ θέματα, τὰ ὅποια ἐδανείζοντο ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν, δεικνύουσι σαφῶς τὰ τρία τόξα Α' - Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως.

Οὕτως ἐξηγεῖται, νομίζω, πληρέστατα ὁ φραγκικὸς χαρακτήρ τῆς τέχνης τῶν τριῶν τούτων τόξων καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ βυζαντινὸν καὶ ἐντελὲς ὀρθόδοξον εἰκονογραφικὸν αὐτῶν περιεχόμενον, δύο δηλαδὴ ἐντελῶς διαφορετικὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ συνύπαρξις ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων ἠνάγκασε τοὺς μέχρι τοῦδε ἐξετάσαντας αὐτά, νὰ ἐκφέρωσι τὰς διαφορωτέρας τῶν γνωμῶν καὶ ν' ἀνακηρύξωσιν αὐτὰ ὅτε μὲν φραγκικά, ὅτε δὲ βυζαντινά.

IV

Τ' ἀνωτέρω διὰ μακρῶν περιγραφέντα γλυπτὰ δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐκτέλεσιν διὰ Δυτικῶν τεχνικῶν μεθόδων θεμάτων εἰκονογραφικῶν, προσιδιαζόντων εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Τὴν ἀπόδοσιν ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ κοσμήματος διὰ φραγκικῆς τεχνικῆς δεικνύει εἰς ἡμᾶς μαρμαρίνη ἀνάγλυφος πλάξ, προερχομένη ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀποκειμένη ὁμοίως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, οὐδόλως δὲ σχετιζομένη πρὸς τὰ προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο λόγος.

Εἰκ. 31.

Ἀνάγλυφος πλάξ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 32. Τμήμα ἐπιστυλίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

τῶν ἄνω γωνιῶν τοῦ τριλόβου τούτου τόξου, κρέμονται ἀνὰ τρεῖς στρογγύλοι καρποί (;). Κάτω τῶν τόξων εὐρίσκεται σταυρός, ἱστάμενος ἐπὶ δύο περιελισσομένων σχοινίων, ἅτινα ἀπολήγουσιν εἰς κώνους πίτυος. Ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ, παρίστανται δύο πτηνὰ ἀντιμέτωπα (τοῦ πρὸς ἀριστερά, διασφύζεται μικρὸν μόνον μέρος) κρατοῦντα εἰς τὸ ράμφος σταφυλὴν καὶ πατοῦντα ἐπὶ σειρᾷ τριφύλλων, τὰ ὅποια φαίνονται ὥσεὶ ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ

Ἐπὶ τῆς πλακὸς ταύτης (ὑψ. 0.72, πλάτ. 0.67, πάχ. 0.18) (εἰκ. 31)¹ παρίσταται ἐν ἐξέχοντι ἀναγλύφῳ τόξον ὀξυκόρυφον περιβάλλον ἕτερον τριλόβον τοιοῦτον, τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖται ἐκ δέσμης βλαστῶν, συνδεομένων κατὰ διαστήματα διὰ ταινιῶν. Ἐκ

¹ Περιεγραφή καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ Brehier, Nouv. recherches, 29 πίν. IX, 17. Βλ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς σ. 48, ἀρ. 232.

σχοινίου. Τέλος τὸ ἐξωτερικὸν μέγα τόξον κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς ἡμικυκλίων (τὸ πρὸς δεξιὰ μέρος ἔχει μείνει ἡμιτελές) εἰς δὲ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ὑπάρχει στέλεχος ἀπολήγον εἰς δύο κώνους πίτυος (;) μείναντας ἐπίσης ἡμιτελεῖς.

Τὰ στοιχεῖα τ' ἀπαρτίζοντα τὴν διακόσμησιν τῆς πλακὸς ταύτης δέον ν' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς, καθόσον ἀποτελοῦσι μῖγμα βυζαντινῶν καὶ φραγκικῶν διακοσμητικῶν θεμάτων.

Ἡ μορφή τοῦ ὀξυκορύφου τόξου, τοῦ περιβάλλοντος ἕτερον τρίλοβον τοιοῦτον, σχηματιζόμενον διὰ δέσμης βλαστῶν, εἶναι καθαρῶς φραγκική. Περὶ αὐτῆς ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω, σχετικῶς πρὸς τὰ λείψανα τοῦ τάφου τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του. Ἐν Ἑλλάδι αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν τῆς Ἀρτῆς¹. Εἰς τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς ἐκκλησίας ταύτης εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακός. Ἐπὶ ἑνὸς κιονοκράνου τοῦ ναοῦ τούτου ὑπάρχει τὸ περιελισσόμενον σχοινίον, τὸ ἀπολήγον εἰς δύο κώνους πίτυος (ἐνθ' ἄν. σ. 33, εἰκ. 21). Ἐν ἄλλο ἐπίσης κιονόκρανον τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας κοσμεῖται μὲ τὰ ἐκ τοῦ σχοινίου φυόμενα τρίφυλλα, (ἐνθ' ἄν. σ. 28, εἰκ. 16), τὰ ὁποῖα ὑπὸ μορφήν ὀλίγον διάφορον, εὐρίσκονται εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἡμετέρας πλακός.

Ἡ γλυπτικὴ ὁμῶς διακόσμησις τῆς Παρηγορήτισσης ἔχει, ὥς ἤδη παρετήρησε καὶ ὁ Ὁρλάνδος, (ἐνθ' ἄν. 48) ἰταλικὴν τὴν προέλευσιν. Τοῦτο δύναται ἰδίᾳ νὰ διαπιστωθῇ ἀπολύτως διὰ τὸ διπλοῦν ὀξυκόρυφον τόξον, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα. Τὸ ἐξωτερικὸν ἀληθῶς ἐκ τῶν δύο τούτων τόξων φέρει εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ βλαστοῦ ἐξερχομένου ἀπὸ τὰ στόματα δύο ζώων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τοῦ τόξου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι, ὥς γνωστόν, καθαρῶς ἰταλικόν².

Παραλλήλως ὁμῶς πρὸς τὰ φραγκικά, καὶ δὴ ἰταλικά, διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἡ ὑπὸ μελέτην πλάξ περιέχει καὶ καθαρῶς βυζαντινὰ τοιαῦτα. Τόσον τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ τόξου στέλεχος, τὸ ἀπολήγον εἰς δύο κώνους πίτυος, ὅσον καὶ τὰ δύο πτηνά, τὰ κρατοῦντα εἰς τὸ ράμφος σταφυλὴν, ἀντεγράφησαν ἐκ βυζαντινοῦ προτύπου. Τὸ πρότυπον τοῦτο διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Εἶναι τμήμα ἐπιστυλίου, προερχόμενον πιθανῶς ἐξ Ἀκροπόλεως, καὶ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ (εἰκ. 32)³. Ἀπλὴ παραβολὴ τῶν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον περιελισσομένων βλαστῶν, τῶν ἀποληγόντων εἰς κώνους πίτυος, καὶ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῶν πτηνῶν μὲ τὴν σταφυλὴν εἰς τὸ ράμφος, πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πλακός εὐρισκόμενα οὐδεμίαν δύναται ν' ἀφήσῃ ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀνάλογον γλυπτὸν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ κατασκευάσαντες αὐτήν. Καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ πρὸς στιγμὴν ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τούτου διακοσμητικὰ θέματα ὀφείλονται ἴσως εἰς φραγκικὴν ἐπίδρασιν, τοιαύτη ὁμῶς εἰκασία δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, δεδομένου ὅτι τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι παλαιότερον τῆς πλακός, ἀνῆκον εἰς τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} ἢ τὸ πολὺ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν μεγίστην αὐτοῦ ὁμοιότητα, ἣν εἶχεν ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ Strzygowski, πρὸς τὸ γνωστὸν ἐπιστύλιον τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ, τὸ φέρον χρονολογίαν 1232 μ. Χ.⁴

¹ Ἀ. Ὁρλάνδος ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V, 1919, σ. 49. εἰκ. 34.

² Περὶ τούτου βλ. G. Millet, ἐν L'art byzantin chez les Slaves, Premier Recueil Uspenskij, Paris, 1930, 193.

³ Περιεγραφή καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ J. Strzygowski ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρείας, III, 123,

πίν. Α' ἄνω. Εἰκὼν καὶ παρὰ Sotirion, Guide, εἰκ. 9 ἄνω.

⁴ Ὡς γνωστὸν ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Strzygowski (ἐνθ' ἄν. 121) ἐχρονολογεῖ τὸ ἐπιστύλιον τοῦ Κυνηγοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 974 μ. Χ. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. Ἀ. Συγγούλου ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1927-8, σ. 3 κ. ἐξ.

Μένει ἐπὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακὸς ἐν ἀκόμῃ διακοσμητικὸν θέμα, τοῦ ὁποίου ὁ καθορισμὸς δὲν εἶναι λίαν εὐχερὲς, τὰ τρίφυλλα. Ταῦτα θὰ ἠδύναντο καὶ ὡς φραγκικῆς προελεύσεως νὰ χαρακτηρισθῶσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς βυζαντινά. Ἄν καὶ τὸ τρίφυλλον ὡς διακοσμητικὸν θέμα δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἐν ἄλλῃ μελέτῃ ἡμῶν, ἐν τῇ προκειμένῃ ὅμως περιπτώσει θὰ ἠδύναντο τὰ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πλακὸς εὐρίσκόμενα νὰ θεωρηθῶσιν ἴσως φραγκικῆς προελεύσεως, διὰ τὸν λόγον κυρίως ὅτι τὰ εὐρίσκομεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ σχοινίου καὶ εἰς τὴν Παρηγορητίσαν. Ἀλλὰ πάντως περὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποφανθῇ τις μετὰ πολλῆς βεβαιότητος.

Ἡ μεγίστη τέλος συγγένεια αὕτη τοῦ διακόσμου τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακὸς πρὸς τὰ γλυπτά τῆς Παρηγορητίσης ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ χρονολογήσωμεν αὐτὴν κατὰ προσέγγισιν μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 13^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὴν τεχνίτης κατήγετο πιθανῶς ἐξ Ἰταλίας.

V

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη μελέτη τῶν διαφορῶν τούτων φραγκικῶν ἐν Ἀθήναις γλυπτικῶν λειψάνων παρέχει εἰς ἡμᾶς καὶ πορίσματά τινα γενικωτέρας ἱστορικῆς σημασίας.

Πιστεύεται γενικῶς, ὅτι ἡ φραγκικὴ κατάκτησις καὶ ἡ κατάργησις τῆς ὀρθοδόξου Μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπέφεραν τὴν νέκρωσιν πάσης οἰκοδομικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι κατακτιηταὶ δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὴν ἀνέγερσιν νέων ἐκκλησιῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται ἀκριβὲς ἀπὸ τὰ διασωθέντα μνημεῖα καὶ τὰς ἐπιγραφάς.

Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 1232 κατασκευάζεται τὸ ἐπιστύλιον τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ, περὶ οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἐπίσης κατὰ τὸ ἔτος 1238 ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς Μονῆς Νεόφυτος ιδρύει κατὰ τὴν θέσιν Σταυρὸς τῆς ὁδοῦ Μεσογείων τὴν μέχρις ἡμῶν διασφζομένην στήλην, ἣτις φέρει τὸ ὄνομά του¹, ἄλλην δὲ ὁμοίαν στήλην ἀνεγείρει εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, κατὰ τὸ 1280, ὁ Ἀθανάσιος μοναχὸς καὶ αὐτὸς τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ².

Καὶ θὰ ἠδυνάτο τις ἴσως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι τ' ἀναφερόμενα παραδείγματα σχετίζονται πρὸς μίαν Μονήν, ἣτις εἶχε πιθανῶς προνομιακὴν θέσιν, ἢ ὅτι αἱ Μοναὶ εἶχον ἴσως περισσότεραν ἀπέναντι τῶν κατακτιητῶν ἐλευθερίαν³, καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι δὲν ἐπέτρεπον ἴσως μόνον τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο ἀκριβῶς σημεῖον διευκρινίζουν τὰ γλυπτά περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο εὐρύτατος λόγος, ἰδίᾳ δὲ τὰ τεμάχια V^α-β καὶ VI, ἔτι δὲ μᾶλλον τὰ τρία τόξα Α'-Γ', τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, μόνον τὸ ἐσωτερικὸν ὀρθοδόξου ναοῦ ἦτο δυνατόν νὰ κοσμῶσι. Ἄν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς διαστάσεις καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν γλυπτῶν τούτων, πρέπει ἀφεύκτως νὰ

¹ Strzygowski ἐνθ' ἄν. 118 κ. ἐξ. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. προηγ. σημ. Δ. Καμπούρογλου, Τὰ Ἀττικά, Ἀθῆναι, 1923 (Μελέται καὶ Ἔργοναι), 130 κ. ἐξ.

² A. Plassart ἐν B. C. H. XLVII, 1923, 172 κ. ἐξ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἄν. 142 κ. ἐξ.

³ Gregorovius, ἐνθ' ἄν. II 38.

παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἢ αἱ ἐκκλησίαι, ὡς ταῦτα ἐκόσμουν, καὶ μεγάλοι ἀρχοῦντως θὰ ἦσαν καὶ πλούσιαι.

Ὅτι δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνηγείροντο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων νέαι ἐκκλησίαι ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν δεικνύει ὁ κομψὸς ναῖσκος τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὅστις, ἔνεκα πολλῶν λόγων, δύναται μετὰ πλείστης ἀσφαλείας νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹.

Ἡ ὑπαρξίς τῶν μνημείων τούτων θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὸ γεγονός τῆς ἐν ἔτει 1388 ὑπὸ τοῦ Νερίου Α' Acciajuoli παλινορθώσεως τῆς ὀρθοδόξου Μητροπόλεως καὶ τοῦ διορισμοῦ Ἑλλήνος Μητροπολίτου ἐν Ἀθήναις². Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι πολὺ πιθανή. Τ' ἀνωτέρω μνημονευθέντα χρονολογημένα μνημεῖα δεικνύουσιν ὅτι ἓνα περίπου αἰῶνα πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου οἱ ὀρθόδοξοι μοναχοὶ δὲν ἔπαυον κοσμοῦντες τὰς Μονὰς αὐτῶν καὶ ἀνεγείροντες νέα οἰκοδομήματα. Ἐπίσης τὰ γλυπτὰ τόξα Α'-Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως δὲν δύνανται νὰ κατέλθωσι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νερίου Α' Acciajuoli. Ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα πιθανῶς ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχῆς τοῦ οἴκου τῶν de La Roche. Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ ναῖσκου τῆς Μεταμορφώσεως.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τὰ γλυπτὰ τόξα τῆς Παρηγορητίσεως ἐν Ἀρτῇ. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παρούσης μελέτης εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὰ γλυπτὰ τόξα τοῦ Ναοῦ τῆς Παρηγορητίσεως ἐν Ἀρτῇ, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὅπωςδῆποτε σχετιζόμενα πρὸς τὰ ἀθηναϊκὰ τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα.

Εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παρηγορητίσεως, ἀνεγερθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1282 καὶ 1289³, διασφύζονται εἰς τὴν βορείαν καὶ τὴν δυτικὴν καμάραν τοῦ κυρίως ναοῦ δύο τόξα φέροντα ἀναγλύφους παραστάσεις⁴. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τούτων, τοῦ εὗρισκομένου ἐπὶ τῆς βορείας καμάρας, εἰκονίζεται ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ. (Ὁρλάνδος, ἐνθ' ἀν. σ. 51, εἰκ. 35). Εἰς τὴν κορυφὴν παρίσταται ἡ Θεοτόκος ἐξηπλωμένη καὶ ἄνω αὐτῆς τὸ βρέφος ἐν τῇ φάτνῃ μετὰ τοῦ βοῦς καὶ τοῦ ὄνου, ἐκατέρωθεν δὲ συμμετρικῶς δύο ἄγγελοι, ὁ Ἰωσήφ, οἱ Μάγοι, εἰς ποιμήν, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς καὶ τέσσαρες Προφῆται. Ἐπὶ τοῦ δευτέρου τόξου, προσηλωμένου εἰς τὴν δυτικὴν κάμαραν, (Ὁρλάνδος ἐνθ' ἀν. σ. 55, εἰκ. 36, τὸ δεξιὸν ἡμισυ) εἰκονίζεται εἰς μὲν τὴν κορυφὴν ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ μορφὴν ἀμνοῦ κρατοῦντος σταυρόν, ἐκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν Ἰωάννου καὶ Ματθαίου (ἀετὸς καὶ ἄγγελος) καὶ κάτω Προφῆται. Τὸ ὅλον, ὡς εἶναι φανερόν, παριστάνει τὴν Σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ.

Τῶν τόξων τούτων τῆς Παρηγορητίσεως ἐγένετο ἤδη ἀπόπειρα συσχετίσεως πρὸς τ' ἀθηναϊκὰ, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μακρὸς λόγος, (Bréhier, ἐν Mélanges Schlumberger,

1 Περὶ τοῦ μνημείου τούτου βλ. Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεύχ. Β', 74 κ. ἐξ.

2 Gregorovius, ἐνθ' ἀν. II, 229 κ. ἐξ. Miller, ἐνθ' ἀν. II, 6 κ. ἐξ.

3 Βλ. Ἀ. Ὁρλάνδον ἐν Ἑπειρωτικοῖς Χρονικοῖς, II, 1927, 167, σημ. 1.

4 Περιεγράφησαν καὶ ἀπεικονίσθησαν ὑπὸ Ἀ. Ὁρλάνδου ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V. 1919, 50 κ. ἐξ.

430 κ. ἑξ.) μεταξύ ὧν αὐτῶν ὑπάρχουσι μεγάλαι διαφοραί, καὶ εἰκονογραφικαί, καὶ τεχνικαί, ὥστε ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως σχηματιζομένη ἐντύπωσις τῆς ὑφισταμένης ὁμοιότητος νὰ μὴ δύναται νὰ παραμείνῃ μετὰ τὴν λεπτομερῆ αὐτῶν ἐξέτασιν καὶ σύγκρισιν.

Εἰκ. 33. Τμήμα ἐκ τοῦ βορείου τόξου τῆς Παρηγορητίσης ἐν Ἀρτῇ.

Εἰς τὴν παράστασιν τῆς Γεννήσεως ἡ Θεοτόκος ἔχει τὴν στάσιν, ἣν κατὰ τοὺς ἰδίους περίπου χρόνους εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὸ ἄνω δηλαδὴ σῶμα ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἔξω, τὴν δεξιὰν στηρίζουσιν τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ φέρεται διαγωνίως πρὸς τὰ κάτω καὶ ὑποβαστάζει τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα. Ἡ στροφὴ τοῦ ἄνω σώματος τῆς Θεομήτορος καὶ ἡ θέσις τῆς ἀριστερᾶς αὐτῆς χειρὸς, τεινομένης πρὸς τὰ κάτω ἔχουσι πράγματι πολλὰς ἀναλογίας πρὸς συγχρόνους περίπου μὲ τὰ τόξα τῆς Παρηγορητίσης τοιχογραφίας τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰταλικὰς εἰκόνας, ἰδίᾳ τῆς Σχολῆς τῆς Σιένης¹. Ὁ τρόπος ὅμως οὗτος τῆς παραστάσεως τῆς Θεοτόκου ἀπαντᾷ καὶ εἰς παλαιότερα ἀκόμη μνημεῖα, ὅπως τὸ ἀνάγλυφον τοῦ S. Donato ἐν Ζάρα τῆς Δαλματίας². Πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην τῆς Παρηγορητίσης, φαινομενικὴν μόνον ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ Γέννησις ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (εἰκ 18), ἡ ἀνωτέρω περιγραφείσα. Εἰς ταύτην ἡ στάσις τῆς Θεοτόκου, ἐξηπλωμένης χωρὶς νὰ στρέφῃ τὸ ἄνω σῶμα πρὸς τὰ ἔξω, ὅπως εἰς τὴν Παρηγορητίσαν, εἶναι πολὺ διάφορος καὶ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς βυζαντινὰς παραστάσεις. Εἶναι λοιπὸν φανερόν

ὅτι τὰ πρότυπα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀρτῆς εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν προσιδιάζουσα παράστασις τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀμνοῦ, ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς καμάρας τῆς Παρηγορητίσης δεικνύει καταφανέστερον ἀκόμη τὴν κατὰ Δυτικά, καὶ μάλιστα ἰταλικά, πρότυπα κατασκευὴν αὐτοῦ.

Τέλος τὸ ὅτι οὐδεμία ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως σχέσις συνδέει τὰ τόξα τῆς Ἀρτῆς πρὸς τ' ἀθηναϊκά, δεικνύει μία εἰσέτι λεπτομέρεια. Εἰς τὰ γλυπτά δηλαδὴ τῶν Ἀθηναίων ὁμοῦ μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς ἐπιγραφάς, εἰσάγονται καὶ τὰ ἀποκλειστι-

Εἰκ. 34. Τμήμα ἐκ τοῦ δυτικοῦ τόξου τῆς Παρηγορητίσης ἐν Ἀρτῇ.

¹ G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile σ. 119, εἰκ. 67 σ. 106, εἰκ. 45.

² E. Brückner, Dalmatien und das österreichische Küstenland, Wien - Leipzig, 1911, σ. 163, εἰκ. 45.

κῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν προσιδιάζοντα θέματα (Στιχηρὸν τῶν Χριστουγέννων κ.λ.π.). Εἰς τὰ τόξα ὁμως τῆς Ἀρτῆς, αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ συνοδεύουσι θέματα καθαρῶς λατινικά, ὅπως ὁ Ἀμνός, ὅστις μετὰ τὸ ἔτος 692 ἔπαυσεν, ὡς γνωστόν, νὰ εἰκονίζεται εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν¹.

Ὅχι ὀλιγώτερον διάφορος τῶν ἀθηναϊκῶν εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀρτῆς. Τοῦτο δύναται νὰ δείξῃ καταφανῶς ἡ σύγκρισις τῶν ἐνταῦθα παρατιθεμένων δειγμάτων ἐκ τῶν δύο τόξων (εἰκ. 33. 34) πρὸς τὰ γλυπτὰ τῶν Ἀθηνῶν τ' ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντα. Ἡ ἐντελὴς πρωτόγονος καὶ ἀδεξία παράστασις τῶν μορφῶν, αἱ βεβιασμένοι αὐτῶν κινήσεις, μάλιστα τῶν πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένων κεφαλῶν τῶν Προφητῶν ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς καμάρας (εἰκ. 34) καὶ αἱ σκληραὶ καὶ ἄνευ νοήματος πτυχώσεις οὐδόλως ὁμοιάζουσι πρὸς τ' ἀθηναϊκὰ γλυπτὰ. Τούναντίον τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀρτῆς καὶ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀνάγλυφα τῆς Ζάρας, περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος².

Τὰ πρότυπα λοιπὸν τῶν τόξων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων γλυπτῶν τῆς Παρηγορητίσης, ἔρχονται κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς Ἰταλίας, εἶναι δὲ πολὺ πιθανόν, ὡς παρατήρησεν ἤδη καὶ ὁ Ὁρλάνδος, (ἐνθ' ἄν. 57) ὅτι ταῦτα κατεσκευάσθησαν ὑπὸ Ἰταλῶν τεχνιτῶν. Ὅτι οἱ κατασκευάσαντες ταῦτα ἦσαν ξένοι, μετακληθέντες εἰδικῶς διὰ τὴν διακόσμησιν τῆς Παρηγορητίσης, καὶ οὐδεμίαν κατὰ συνέπειαν δυνηθέντες ν' ἀσκήσωσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐγχωρίου τέχνης, ἐξάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι, πλὴν ἴσως τοῦ τάφου τῆς Ἀγίας Θεοδώρας, ἐν τῇ ὁμωνύμῳ ἐκκλησίᾳ³, τὰ γλυπτὰ τῶν ἄλλων συγχρόνων περίπου μνημείων τῆς Ἀρτῆς, οὐδεμίαν ξενικὴν ἐπιρροὴν δεικνύουν, ἐν τῇ γλυπτικῇ τοῦλάχιστον, ἀλλὰ τούναντίον, ὅπως εἰς τὴν Μονὴν τῆς Βλαχέρνας, εἶναι τυπικὰ ὑποδείγματα, ἐκ τῶν ὠραιότερων, τῆς βυζαντινῆς διακοσμητικῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὁ γλυπτικὸς λοιπὸν διάκοσμος τῆς Παρηγορητίσης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς δύο τόξων, ἀποτελεῖ ὁμάδα μεμονωμένην καὶ ἐντελῶς ξένην πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρατήρησις κατὰ συνέπειαν τοῦ π. Jerphanion (*Orientalia christiana*, IV, 1925, 256) σχετικῶς πρὸς τὰ τρία ἀθηναϊκὰ τόξα, ὅτι δηλαδὴ τὰ πρότυπα αὐτῶν δέον ν' ἀναζητηθῶσι μεταξὺ τῶν ρωμανικῶν μνημείων τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἂν δὲν ἐπαληθεύῃ, ὡς εἶδομεν, διὰ τὰ γλυπτὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐφαρμόζεται ὁμως πληρέστατα εἰς τὰ τόξα καὶ τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς Παρηγορητίσης.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

1 Ὁρλάνδος, ἐνθ' ἄν. 57, Grabar. La peinture religieuse en Bulgarie, 28.

2 Brückner, ἐνθ' ἄν. H. v. d. Gabelenz, *Mittelalterliche Plastik in Venedig*, Leipzig, 1903, σ. 99, εἰκ. 3. J. Strzy-

gowski. *Die altslavische Kunst*, Augsburg, 1929, σ. 205, εἰκ. 193-4.

3 Εἰκὼν τῆς προσθείας ὄψεως ἐν Χριστιαν. Ἀρχαιολογ. Ἐταιρείας Δελτ. Γ', 1903, σ. 81, εἰκ. 17.

ΜΕΤΡΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΥΠΟ WERNER PEEK

Τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως τῶν διὰ πρώτην φορὰν ἐκδιδομένων ἐνταῦθα κειμένων ὀφείλω εἰς τὴν φιλοφροσύνην τῶν κυρίων Κυπαρίσση, Παρασκευαΐδου, Πίπα καὶ Wiegand.

1.

Ὁ C. W. Blegen ἀπεικόνισεν ἐν Amer. Journ. of Arch. 31, 1927, 433 εἰκ. 10 ἐπιγραφὴν τινα, ἣ ὁποία εὐρέθη ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῆς Νεμέας καὶ ἣ ὁποία παρέμεινε, φαίνεται, ἀπαρτήρητος. Εἶναι γεγραμμένη βουστροφηδὸν διὰ τοῦ Ἀργείου ἀλφαβήτου (μετὰ Κορινθιακοῦ ὅμως β' πρὸς δῆλωσιν τοῦ μακροῦ φθόγγου Ε) καὶ ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα, πιθανῶς δὲ εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ.

ΑΡΙΜΤΙΜΜΕΑΝΕΘ
ΑΨΙΜΘΙΜΘΥΦΙΔ'ΞΧΞ
ΜΑΚΤΙΠΑΜΚΡΑΤΙΘ
ΜΙΧΑΥΤΞΤΥΘΦΙΥΥ
ΕΝΝΕΜΕΑΙΦΕΙΔΘ
ΘΞΥΧΘΤΜΘΙΒΞΜΘΥ
ΜΑΙΘ

Ἀρίστις με ἀνέθ'εκε Δι Κρονίονι Φά|νακτι
πανκράτιο|ν νιχῶν τετράκις|ἐν Νεμέαι
Φείδο|ρος Φηὶς τῷ Κλεο|ναίῳ.

1. Δι ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Νεμέας Cauer - Schwyzer, *Dialectorum Graecarum exempla* ἀρ. 86, ὁ ποιητὴς ὅμως ἠθέλησε πιθανῶς ΔιΦί.

3. Τὸ F ἐν Φηὶς εἶναι τὸ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ *u* ἐξελιχθὲν ἡμίφωνον: παράβαλε *Φακιν-θί[ον]* ἐν τῇ Ἀργείᾳ ἐπιγραφῇ, Cauer - Schwyzer N° 83 A 17 (Bechtel, *Dialekte* II, 439 § 1. Kretschmer, *Glotta* 13, 248).

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μετὰ τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἀλκμεωνίδου, Hiller von Gærtringen *Hist. Gr. Epigr.* ἀρ. 4, τὸ ἀρχαιότατον ἐπὶ λίθου ἀγωνιστικὸν ἐπίγραμμα, κατὰ δὲ τὸν τύπον ἀσφαλῶς ἀρχαιοπρεπέστερον ἐκείνου. Δὲν ἀφηγεῖται, ἀλλὰ ἀναφέρει μόνον τὰ γεγονότα κατὰ τὸν συντομώτατον τρόπον, ὅπως τὰ ἀρχαιότερα ἀναθήματα τῆς Ἀκροπόλεως τὸ δὲ μοναδικὸν κοσμητικὸν εἶναι ἡ ὁμηρικὴ φράσις *Δι Κρονίονι ἀνακτι* (Ἰλιάς B 102 καὶ ἄλλως συχνότερον). Ὁ ἐπιγραμματοποιὸς δὲν ἠθέλησε νὰ συντάξῃ ποιήμα· ἐξέλεξε τὸν μετρικὸν τύπον, διότι οὗτος ἦτο ὁ ἐμφαντικώτατος ἅμα καὶ ὁ εὐκολώτατος ἐντυπούμενος. Μόνον ἐκ τῆς τάσεως ταύτης ἐξηγεῖται καὶ ἡ μετρικὴ μορφή τοῦ τρίτου στίχου: ἠθέλησε νὰ δώσῃ ὄνομα καὶ καταγωγὴν καὶ οὐδὲν πλέον, διὸ καὶ τὸ *Φείδονος Φηὶς τῷ Κλεο|ναίῳ* ἐγένετο ἱαμβικὸς πεντάπους. Ὅπου ἐν ἀρχαιοτέροις ἐπιγράμμασι συμβαίνει ὁμοία ἐπέκτασις ἐξαμέτρου ἢ διστίχου διὰ

ξένου στιχομετρικοῦ εἶδους, αὕτη προέρχεται πάντοτε ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας: IG. I² 498.2: ἄπαργμα τέχνης Εὐμάρες μ' ἐργάσατο. 529.3: Κυδοιῖατες Κρεσίλας ἐργάσατο. Preger, Inscr. metr. 388.3: Ἀριστόδαμος Θράσνος Ἀλεῖος πάλαι¹ ἰδὲ καὶ Anth. Pal. XIII 14. 17.

2.

Ἐπίσης μικρᾶς προσοχῆς, ὅπως καὶ ἡ προηγουμένη, φαίνεται ὅτι ἡξιώθη ἡ ἐν Bull. of the Cleveland Museum XII, 1925, 59 κέ. εἰκονιζομένη ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιστυλίου Ἀττικοῦ ἀναγλύφου. Ἐπαναλαμβάνω ταύτην ἐνταῦθα (*εἰκ. 1*) κατὰ φωτογραφίαν τεθεῖσαν

Εἰκ. 1. Τεμάχιον Ἀττικοῦ ἐπιστυλίου ἐν Cleveland.

εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐκ μέρους τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου τῇ εὐγενεῖ μεσολαβήσει τοῦ P. Wolters.

ᾠ μεγάλην λύπην σὺ λιπῶσα Φαλ...

[ὁ]δέ σ' ἐπώικτισε Μο(ῖ)ρα ποθεινο....

1. Ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ φωτογραφία, τὸ πρῶτον γράμμα ἦτο ἀσφαλῶς ἐν ᾠ ὑψηλὰ τοποθετημένον, ὅπως ἐν τῇ λέξει ἐπώικτισε τοῦ στίχου 2. Τὸ τελευταῖον δύναται νὰ εἶναι καὶ Ν καὶ Λ. Καθὼς δὲ συμπεραίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ ἐκ τῶν μεγάλων διαστάσεων τοῦ ἀναγλύφου², ἡ ἐπιγραφὴ δὲν ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ δύο στίχων. Ἐκαστος στίχος περιελάμβανε προφανῶς ἀνὰ ἓν δίστιχον, ὅπως π.χ. ἐν τῷ ἐπιγράμματι IG. I² 763. Ἀποπειρῶμαι τὴν ἐπομένην συμπλήρωσιν:

1 Βλ. v. Wilamowitz, Sappho und Simonides 205 σημ. 3.

2 Τοῦτο ἀναφέρεται πρὸς μόνην τὴν ἀριστερὰν μορφήν. Ἡ διάταξις τοῦ δεξιοῦ τεμαχίου εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως δει-

κνύει ἡδη ὑπερβολικὴ ἀπόστασις τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος ἀπὸ τοῦ γόνατος τῆς καθημένης. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ P. Wolters τὸ τεμάχιον δὲν ἀνήκει ὅλως εἰς τὸ μνημεῖον.

ᾧ μεγάλῃν λύπην σὺ λιπῶσα Φαν[οστράτη, οἷη]
 [μορφὴν ἣδὲ τρόπους οἷχῃ ἀποφθιμένη]!
 [ὁ]δέ σ' ἐπώικτισε Μο(ῖ)ρα ποθει[νοτάτην περ ἐοῦσαν],
 [ἀλλὰ πρὶν ἡλικίας ἤρπασε παρθενικὴν]¹.

3.

Ἐν Πειραιεῖ, Μουσεῖον Πειραιῶς (ἄνευ ἀριθμοῦ). Στήλη ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου μετὰ πλίνθου καὶ κυματίου, ἄνω ἀριστερὰ τεθραυσμένη, χεῖλη ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πολλαχῶς ἀποκεκρουμένα. Κάτωθεν τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς δύο ῥόδακες μεταγενεστέρως ἐκκολαφθέντες. Κατωτέρω ἐκβάθυνσις προερχομένη ἐκ δευτέρας χρήσεως. Ὑψος 0,96 μ., πλάτος κάτω 0,435 μ., ἄνω 0,40 μ. (κάτωθεν τῆς πλίνθου), πάχος 0,125 μ. Ὑψος τῶν γραμμάτων τῶν κυρίων ὀνομάτων 1,8 - 2 χιλιοστομέτρων. Ἀπόστασις γραμμῶν 1,3 - 1,5 χιλιοστ. ὕψος τῶν γραμμάτων ἐν τῷ ἐπιγράμματι 1 ἑκατοστοῦ. Ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιγράμματος ἐν μέρει λίαν ἀποτετριμμένη (εἰκ. 2).

Φιλισιδῆς

Σωσιράτου

Πειραιεύς

[Ἐν]θάδε γαῖα ἐκάλυψεν ἀδελφῶ, σώματα δ(ις)σώ,
 [οἷ] ποτε καλλιχόροισιν ἐ[ν] εὖστε(ν)φάνοισι τελοῖν(α)
 [ἤρ]ξατον ἀμφοτέρωι [τ]ε[τρ]άκι στεφανηφόρον ἀρχή[ν],
 [ὥς]τε λιπεῖν παισὶν παῖ[δ]ων εὐκλειαν ἄ(μ)ενπιτο[ν],
 καὶ παῖδας παίδων εἶδονσαν ἀμφοτέρω[ι].

Σώστρατος

Φιλισιδου

Πειραιεύς.

1. Ἐν τέλει ΔΣΩ. Κατ' αὐστηρὰν γραμματικὴν ὀρθοέπειαν ὥφειλε νὰ κεῖται σώματα δισσώ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν στ. 3 καὶ 5 ἀμφοτέρω.

2. στεφανηφόρον ἀρχήν ὡς ὁ Πόσις παρ' Αθηναίῳ 12. 533 d.

4. ΑΛΙΕΝΠΤΟ.

5. καί... εἶδονσαν μετὰ τῆς ἀνωτέρω φράσεως: ὥστε... ὑπάγεται εἰς τὸ ἤρξατον. Διὰ τὴν κατάληξιν — οσαν ἀπαντῶσιν ἐν ἐπιγραφαῖς μόνον σποραδικὰ παραδείγματα παρατιθέμενα ὁμαδικῶς ἐν G. Meyer, Griech. Grammatik, 546 § 462. Ταῦτα πάντα ἀνήκουσιν εἰς τὸν δεῦτερον π. X. αἰῶνα. Ἐν Ἀττικῇ οὐδὲν μέχρι τοῦδε παράδειγμα ἀνευρέθη ὁ Crönert ὅμως ἐν Memoria Graeca Herculanensis, 210 σημ. 4 ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Δήλου ἐξάγει, ὀρθῶς ἴσως, τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κατάληξις αὕτη καὶ ἐκεῖ ὀφείλει νὰ ᾔτο γνωστή.

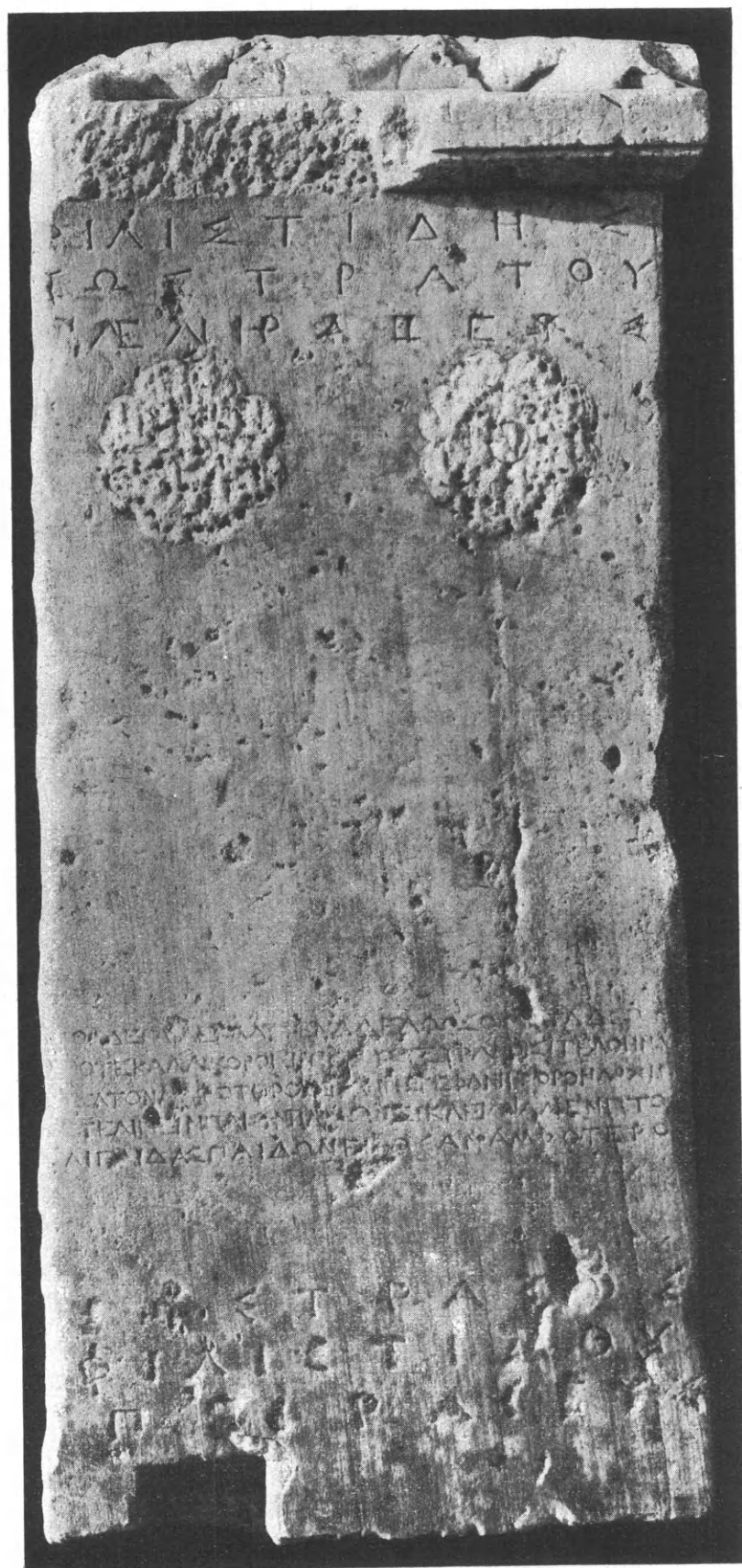
1 Ἡ, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐκδηλώσῃ μεγαλυτέραν ἀντίθεσιν:

οἷη
 μορφὴν ἣδὲ τρόπους ἤσθα ποτ' ἐμ βιήτοι.
 ἢ ἴσως μόνον:

οἷμ

λάμπας ἐνὶ θνητοῖς σώματος ἀγλαΐη
 (καλλοσύνης μορφῆς ἔπρεπε εἶν ἐτάραις).

ὁ δὲ τέταρτος στίχος δυνατόν νὰ ᾔτο:
 ἀλλ' Ἀίθης καὶ σὴν ἔκλασεν ἡλικίην.

Εἰκ. 2. Ἐπιτύμβιον ἐν τῷ μουσείῳ Πειραιῶς.

Τὰ κάτωθεν τοῦ ἐπιγράμματος κύρια ὀνόματα εἶναι γεγραμμένα ἐπὶ ἀπεξεσμένης ἐπιγραφῆς: τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ ἀπεξέσθη διὰ τὰ δώση τόπον εἰς τὸ τοῦ υἱοῦ. Βραδύτερον δὲ καὶ τὸ ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ τῆς τρίτης γραμμῆς τῆς ἄνωθεν ἐπιγραφῆς μετεβλήθη εἰς γενικὴν ΕΩΣ (ἀρχὴ δυσανάγνωστος).

Τὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ ποιητικῆς ἀπόψεως δὲν ἔχει ἀξίαν· τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τῇ οὐσίᾳ. Τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου διὰ τὴν Ἀττικὴν ἐπιβεβαιοῦται μόνον διὰ τῆς ἐκ Πειραιῶς ἐπιγραφῆς τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. IG. II+III² 2361. 71 (= Sylloge³ 1111). Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ μετὰ τινὰ *ἰέρειαν* Ὀραίας, ὀνομάζεται ἑτέρα *στεφανηφόρος Ματρῶνα*. Ὁ Ο. Höfer διέκρινε (Jahrb. f. Phil. 145, 1892, 23), ὅτι ἡ Ὀρεία αὕτη εἶναι ἡ Μικρασιᾶτις Μήτηρ θεῶν. Εἰς ταύτην ἢ εἰς τὴν μετὰ ταύτης συγγεομένην Δήμητρα ἐνδεχόμενον νὰ ἀνῆκον καὶ τὰ τέλη, ἐν τοῖς ὁποίοις ἦσαν οἱ ἀδελφοὶ στεφανηφόροι¹: *Καλλίχοροι* θὰ προσηρομόζετο καλῶς² καὶ ὁ παρουσιαζόμενος παραδόξως *δυϊκὸς τελοῖν* θὰ εὗρισκεν ὡς τάχιστα τὴν ἐρμηνείαν του, ὑπονοουμένων ἐν αὐτῷ τῶν τελῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης³. Περισσότερον εἶναι ἐν τούτοις τὸ *ἤρξατον ἐν τελοῖν στεφανηφόρον ἀρχήν*, διότι τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου ἡδύνατο οὗτοι νὰ περιβληθῶσι κυρίως μόνον ἐν τῷ δήμῳ ἢ τῷ θιάσῳ, ὅστις ἐώρταζε τὰ τέλη.

4.

Ἐν Χίῳ, ἀρ. Μουσείου 621. Κυανοῦς ὀγκόλιθος, ἐμπρὸς ἄνω καὶ δεξιὰ τετραυσιμένους, ἢ κάτω ἀριστερὰ γωνία ἀποκεκρουμένη. Ὑψος 0,33 μ., πλάτος 0,47 μ., πάχος 0,46. Ὑψος τῶν γραμμάτων τῶν ὀνομάτων 2 ἑκατοστ., τοῦ κειμένου τοῦ ἐπιγράμματος 1,2 ἑκατ. Διάστιχον 0,2 ἑκατ. Κομπή γραφή: Α Ε Μ Ν Π Σ Ο Ω

Ἀπολλώνιος...

Οἰκτροτάτου νέκνος οὗτος ὅδ' [ἔστι τάφος],
ὀκτωκαιδεχέτους, ὃν ἀπήγαγε Μοῖρα κρα[ταίη]
εἰς Αἶδαο δόμους, πρὶν μύρσιμον ἡμαρ ἐπελθε[ῖν].
ἀλλὰ καλῶς τοκέες στείλαν ὑπὲρ(ρ) δύναμ[ιν].

«Οὗτος εἶναι ὁ τάφος πολυκλαύστου νεκροῦ. Δεκαοκταετῇ ὄντα τὸν ἀπήγαγεν ἡ Μοῖρα εἰς τοὺς δόμους τοῦ Ἄδου, πρὶν ἀκόμη φθάσῃ ἡ ἡμέρα, τὴν ὁποίαν τῷ ὥρισεν ἡ Μοῖρα. Ἀλλ' οἱ γονεῖς ἐστόλισαν ὥραϊα τὸν τάφον του ὑπὲρ τὰς δυνάμεις των».

1. Ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ νέκνος εὗρισκομένη ἐν τῇ ἄρσει μετρεῖται ὡς μακρά.

2. *Μοῖρα κραταιή* = Ἰλιάς Ε 83 καὶ συχνότερον, πάντοτε δὲ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τοῦ στίχου: παράβαλε ἐπίσης Kaibel 290.2 *μοῖρα κραταιή* | *ἤγαγε μ' εἰς Αἶδην*.

3. = Ὀδύσεια κ 175, μετὰ τῆς μοναδικῆς διαφορᾶς ὅτι ἐνταῦθα τὸ ἀπαρέμφατον τίθεται ἐν τῇ θέσει τοῦ ὁμηρικοῦ *ἐπέλθη*. Τὸ ὅτι δυνατόν νὰ λέγηται «ἡ Μοῖρα ἀπήγαγεν αὐτόν, πρὶν ἔλθῃ ἡ μοιραία ἡμέρα του» δεικνύει πόσον ἐπιμελεμένη εἶναι ἡδη ἡ εἰκὼν: *μοῖρα ἀπήγαγεν* εἶναι ἀπλῶς = «ἀπέθανεν».

1 Τελεστήριον τῆς Δήμητρος ἐν Πειραιεῖ: IG. II 1059, 2. 12; II 5. 573 b 24, 6 f. 15 f.

2 Λουκιαν. Περί ὀρχήσ. 15: *τελετήν οὐδὲ μίαν ἐστὶν εὐρεῖν*

ἄνευ ὀρχήσεως. Βλ. Noack, Eleusis, 13. 240 ff.

3 Ὁ χαράκτης εἰργάσθη βεβαίως τόσο ἀμελῶς, ὥστε ἡ μεταβολὴ *τελοῖ(σ)ιν* δὲν προκαλεῖ δισταγμὸν τινα.

4. Ὑπέρ (ΥΓΕ παρέχει ὁ λίθος) δύναμιν πεζόν: Δημοσθένης 18.193, Πλουτ. Ἀλέξανδρος, κεφάλαιον XI 670, 25.

Ὅτι οἱ γονεῖς λέγουσι περὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ τάφου, δύναται τις νὰ εἴπῃ ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν καὶ περὶ τῶν στίχων, τοὺς ὁποίους ἐποίησαν οὗτοι εἰς τὸν υἱόν των: εἶναι μόνον στίχοι, ἀλλ' ὅχι ἐπίγραμμα ὅτι οὗτοι κατώρθωσαν νὰ ἐπιτύχωσι, στενῶς βασιζόμενοι ἐπὶ ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων προτύπων: *στεῖλαν ὑπὲρ δύναμιν!*

5.

Studniczka, Ath. Mitt. 13, 1888, 181 ἀρ. 39. Χίος, ἀρ. Μουσείου 104.

[Ἀγα]θοκλήας τόδε σῆ[μα] ∪ - ∪ ∪ εὐσεβὲς οὔσα
βαίνει Φ[ερσεφό]νης] κνάνεον θάλαμον
τέκ[να τέ]κνων ἔλιπεν καὶ ἄνδρα φιλο[στορ]/γοῦντα
κληρον[ό]μον πάντω[ν] ? καὶ | χρύσειον στέφανον<ε>

1. Εὐσεβὲς οὔσα ἀντὶ εὐσεβῆς οὔσα τότε μόνον δύναται τις νὰ ἀνεχθῇ, ἐὰν ἀποκλεισθῇ πᾶν ἄλλο ἐνδεχόμενον. Μοὶ φαίνεται ὅμως ὅτι εὐρέθη ὁ τρόπος τῆς θεραπείας, ἐὰν ἐξαλειφθῇ τὸ Σ: εὐσεβέ<σ>ουσα. Πρὸ τοῦ εὐ σφύζεται ἀκόμη τὸ ΝΕ, ἥτοι κλητική: [ξέ]νε. Πρὸ αὐτοῦ θὰ ἦτο δυνατόν τὸ πέλει = εἶναι, ἀλλὰ καὶ αἰτιατική ἀκόμη, ὅπως θεοὺς: Αἰσχ. Ἀγαμ. 338 εὐσεβοῦσι... τοὺς θεοὺς, Bull. de corr. hell. 44, 1920, 77 ἀρ. 8 εὐσεβήσασαν τὴν θεάν.

4. Ὁ λίθος ἔχει χρύσηον = χρύσειον, οὐχὶ χρύσειον. Ἐὰν δὲν εἶναι γραφικὸν λάθος, τότε ὀφείλομεν νὰ ἀναγνώσωμεν: κληρονόμον πάντω[ν] χρύσηον Στέφανον, νὰ ἀναγνωρίσωμεν δὲ ἐν τῷ ὀνόματι Στέφανον τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου. Ἀλλὰ διὰ τὴν σημασίαν πλούσιος τοῦ χρύσειος, ἥτις τότε θὰ ἐπεβάλλετο, τὰ Λεξικά παρέχουσιν ὡς μαρτύριον μόνον τὸν Παλαίφατον 32.5 εἰσὶ δὲ σφόδρα χρυσοῖ (περὶ τῶν Κερκυραίων), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σύνδεσις χρύσειος στέφανος, χρυσοῦς στέφανος, εἶναι τόσον σταθερά, ὥστε διστάζει τις νὰ πιστεύσῃ τὴν παράδοσιν τοῦ λίθου. Εἶναι βεβαίως πάντοτε δυνατόν νὰ ἔχῃ γράψῃ μὲν ὁ ποιητὴς χρύσηον, ἀλλὰ νὰ ἐμέτρησε χρύσειον. Ἐν στίχῳ 2 διορθωτέον ἀκόμη Φ[ερσεφό]νης ἀντὶ Φ[ερσεφόνης] καὶ ἐν στίχῳ 3 τὸ Νῦ ἐν τῇ λ. τέκνα βεβαιοῦται δι' ἐπαρκῶν ἰχνῶν.

6.

Studniczka, αὐτόθι 181 ἀρ. 38. Χίος, ἀρ. Μουσείου 90.

Καὶ Βρομίον φάος εἶδον ἐν ἡματι καὶ τὰ πόληος
ἡρμήνευσα μαθὼν θέσμια πάντα νόμων
καὶ παίδων δισσῶν (τ)ὸν μὲν φύσις ἥρπασεν ὠκύν
ἥρω, τὸν δὲ νόος θήκατο κεκριμένον.

Τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Studniczka ἄνευ σχολίου τινός, χρήζει ἐρμηνείας ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων.

1 ἐ. «Εἶδον τὸ φῶς τοῦ Βρομίου τὴν ἡμέραν καὶ ἐξήγησα τὴν νομοθεσίαν τῆς πόλεως». Ὁ Διόνυσος, ὁ κύριος θεὸς τῆς νήσου, ταυτίζεται, ὅπως τόσον συχνάκις κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους, πρὸς τὸν τοῦ Ἡλίου (Gruppe, Mythologie 1430. Cumont, Die orient. Religionen

i. röm. Heidentum³ 202, 322, σημ. 72). Παρὰ ταῦτα, περίεργος παραμένει ἡ ἔκφρασις *Βρομίον φάος εἶδον ἐν ἡματι*. Καταληπτὴ γίνεται αὕτη μόνον, ἐὰν *Βρομίον φάος ἰδεῖν* εἶναι πολυσήμαντος. Ἡ φράσις «τὸ φῶς τοῦ Ἡλίου βλέπειν» δυνατόν νὰ εἶναι φράσις τῆς γλώσσης τῶν Μυστηρίων, ἀπὸ τῆς ὁποίας διὰ τῆς προσθήκης ἐν ἡματι ἀφαιρεῖται ἡ μυστηριακὴ αὐτῆς σημασία. — Ἐὰν ὁ ἀποθανὼν ἡρμήνευσε τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, τότε ἦτο *νόμων διδάσκαλος* ἢ ἔγραψεν ἔργον περὶ τῆς νομοθεσίας τῆς Χίου.

3 ε. «Καὶ ἐκ τῶν δύο υἱῶν τὸν μὲν ἕνα ταχέως ἀφήρπασεν ἡ Φύσις, εἶναι δὲ τώρα μεταμορφωμένος, ὁ δ' ἕτερος διαπρέπει διὰ τῶν πνευματικῶν του χαρισμάτων». Χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρθολογιστικῆς νοοτροπίας τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι τὸ ὅτι ἡ φύσις καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς μοίρας. Ἡ φυσικὴ του κατασκευὴ ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὸν ταχὺν θάνατον (ἀντὶ ὧκὺν διορθωτέον ὧκὺν<ν>).

7.

Μουσεῖον Χίου (ἄνευ ἀριθ.). Τέσσαρα τεμάχια ἐπὶ τεσσάρων ἴσως πλευρῶν ἐπιγεγραμμένης βάσεως ἐξ ἐρυθρωποῦ μαρμάρου. Ὡραῖα, καλῶς κεχαραγμένα μεγάλα γράμματα: Α Ϟ Ε Μ Π Ϟ Σ Ψ Ω. Πολλὰ ἐνώσεις γραμμάτων ὕψος 2,5 ἐκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἐκατ.

Τεμάχιον I.

Τεθραυσμένον εἰς δύο μέρη. Οὐδὲν ἄκρον σφύζεται. Μέγιστον ὕψος 0,82 μ., μέγιστον πλάτος 0,51 μ., μέγιστον πάχος 0,46 μ.

— — — ἐν σ[τα]δ[ί]οις — — — — —
 — — — δε καὶ μάθ' ὅσους ΗΝΙ^{||||} — — — — —
 — — — ον κότινον δις ἐφ' ἡμε[τέρ]ο — — — — —
 — — — λιος δὺ' ἔχω καὶ Καπετ[ωλ] — — — — —
 5 — — — Πανελλήνων κριτὸς ἀνδ — — — — —
 [καί] πίτν' Ἰσθμακὴν ἀμφι — — — — —
 [ἡδ'] ἔλον Ἀλείων στεφάνου[ς] — — — — —
 [τ]ὸν παρ' Ἀθηναίοις δις δὲ β — — — — —
 [καί] με τὸ Βειθυνῶν ἔθνος ἐ[στεφάνωσε] — — — — —
 [κλειτ]ὸν Ὀλυμπίων νῆκος ε — — — — —
 — — — — — ΗΝΑΤC — — — — —

2. Δυσκόλως [ἐνθά]δε, μάλλον δὲ [σιτῆθι] δέ. Ἐν τέλει ἴσως ἡνν[σάμην ἀέθλους].

3. Ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχεν ἐπίθετον οἶον [Πισαῖ]ον. Ἐν τέλει δὲ κᾶτι ὡς: ἐφ' ἡμε[τέρ]η τριχὶ θῆκα].

4. [Νεᾶπό]λιος? ἰδὲ τεμάχιον III δεξ.

5. Εἰκαστικῶς συμπληρῶ:

[καί με] Πανελλήνων κριτὸς ἀνδ[ράσιν ἔστεφεν ἀθλος].

6. Ἀμφί, οὐχὶ ἀμφε - -: ἀμφι[μέτωπον ἔχω]. Παράβαλε Paton - Hicks, The Inscr. of Cos σελ. 113 ἀρ. 58 B 3 καὶ πίτν' ἐξ Ἰσθμοῖο.

8. Μετὰ τὸ Β σφύζεται ἀκόμη μία κάθετος: β[ραβεῖον ἄμα]=ἔλαβεν ὡς ἔπαθλον.
 10. Παραδείγματος χάριν νῆκος [ἔλον τετρακίς].

Τεμάχιον II

Ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Μέγιστον ὕψος 0,58 μ., μέγιστον πλάτος 0,39 μ., μέγιστον πάχος 0,19 μ.

..... να μ' Ὀλυμπείοις - - - - -
 αὐτή, καὶ κότινον μ' Ἀσίης σ - - - - -
 Κητείων τε πόλις Πέ[ργαμον] - - - - -
 [Εὐ]σεβέων ἔλαβον ΠΟΤΙΟ - - - - -
 5 [κα]ὶ Παναθηναίων θαλλὸ[ν] - - - - -
 [πολ]λάκι καὶ πάτρῃ με κλυτὴ - - - - -
 [σιέ]ψατο νήριθμοι τ' ἄλλ[οι] - - - - -
 [καί ποτ'] ἐριζόμενος τρισὶν ἡ[μασι] - - - - -
 - - - καὶ κάμπιω Καισα[ρέων] - - - - -
 vac.
 - - - - - ὦ]κυπέτη [- - - - -
 - - - - - Ν - - - - -
 - - - - -

1. Ἐν ἀρχῇ ἴσως [κλει]νά.
2. μ' Ἀσίης σ[τέφαντο πόλῃς]: παρὰβαλε IV 4 κοινὰ Ἀσίας.
3. Εὐστάθιος εἰς Ὀδύσειαν λ 520 (σελ. 1697): "Ετεροι δὲ ἔθνος Μυσίας φασὶ τοὺς ὕστερον Ἐλεάτιος ἀπὸ Κητείου ποταμοῦ χειμαρρῶδους ἐν τῇ Ἐλεάτιδι, ὃν καὶ κητώεντα φασὶν ἄλλοι δὲ Κητείους τοὺς Περγαμηνοὺς ἐνόησαν.

Διὰ τοῦτο μοὶ φαίνεται ὅτι ἀσφαλῶς συμπληροῦται τὸ ΠΕΙ διὰ τῆς λέξεως Πέργαμον.

4. Εἰς τὸ ΠΟΤΙΟ οὐδὲν ἄλλο προσαρμόζεται εἰ μὴ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Puteoli. Ὡστε ἴσως: ἔλαβον Ποτιό[λλοις] ἢ Ποτιο[ύλοις]. Εὐσέβεια ἐν Puteoli IG. XIV 737, 7. Inschr. v. Magnesia 192, 2.

5. Ἐν τέλει ἴσως θαλλὸ[ν] ἐν ἀκροπόλει].
6. Κλυτὴ [Χίος εἵνεκα νίκης].
7. νήριθμοι τ' ἄλλ[οι] ἕασ' ἄεθλοι]: βλ. Fouilles de Delphes III 331 στίχος 5.
 τοὺς δ' ἄλλους ἀπο[ρον στεφά]νους ἐπιδείξαι ἀριθμόν¹.
8. Νίκη εἰς τριήμερον ἀγῶνα, ὅπως π.χ. Inschr. v. Magnesia 163.10.
9. Κάμπιων Καισα[ρέων] δόλιχον]: πρβλ. Αἰσχ. Ἀγαμ. 344 κάμπαι διαύλου θάτερον κῶλον. Βακχυλ. 9.26 κάμπην δρόμον.

¹ Βλ. καὶ Anth. Pal. XIII 14, 5: τὰς δὲ ἄλλας νίκας οὐκ εὐμαρὲς ἐστ' ἀριθμῆσαι.

Τεμάχιον III.

Τεμάχιον γωνίας περίξ ἀποκεκρουμένον. Μέγιστον ὕψος: ἀριστερὰ πλευρὰ 0,34 μ., δεξιὰ πλευρὰ ὁμοίως· μέγιστον πλάτος: ἀριστερὰ πλευρὰ 0,35 μ., δεξιὰ πλευρὰ 0,22· μέγιστον πάχος: ἀριστ. πλευρὰ 0,225 μ., δ. πλευρὰ 0,35 μ.

Ἀριστερὰ πλευρά:

]οις
 Ἐδρι]ανείων
 ]Ἐφέσου
 ἔστ]εφε, τρίς δ' ἐν Ἀθήναις
 ἐ]νὶ σταδίοις
 ]ο, τετράκι δ' αὖτε
 ]Ἀμαζονίη

Δεξιὰ αὐτοῦ κατὰ τὴν ὑπεράνω γωνίαν:

εν στάδιον
 ναις> Καπετώλ[ια
 Νέαν πόλιν Σε[βαστὰ
 ολους> Σμυρν[
 κοινὰ Ἀσίας Αλ[
 στάδιον Ἰσ[θμια - - - - στά-]
 διον δῖανλον
 στάδιον δ[όλιχον
 στάδιον ὀπ[λείτην
 νεια ἐν Ἀθῆν[αις

Δεξιὰ 2/3 ἴσως [Ποτι]όλους: βλ. II 4.

3. Νέαν πόλιν Σε[βαστὰ] (βλ. π.χ. IG. XIV 748. 1102) φέρεται ὀπίσω ὑπεράνω τῆς γραμμῆς δι' ἐντελῶς μικρῶν γραμμάτων.

4. Ἀλ-δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλο εἰμὴ Ἀλι[καρνασσός], ἂν καὶ ἡ Ἀλικαρνασσός φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα τῆς Νεωκορίας (Buechner, de Neocoria 45). ἠκολούθουν ἄλλαι πόλεις (Πέργαμον, Σμύρνη, Ἐφεσος).

8/9. Πιθανώτατα Ἀδριά]νεια, ὅπως ἐν τῷ ἐπιγράμματι ἀριστερὰ 2.

Τεμάχιον IV.

Τεμάχιον γωνίας, ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Μέγιστον ὕψος 0,16 μ., μέγ. πλάτος 0,16 μ., μέγ. πάχος 0,30 μ.

Ἀριστερὰ πλευρά:

○ --
 E M --
 ΛΑΣ vac.
 ἔ]στεφε [--
 // // // // //

Δεξιὰ πλευρά:

βουλή ---
 ΙΗΛΙΟΝ ---
 σ]τάδιον α [--
 τὸ κοινὸν] τὸ Πανελ[λήνων

Ἐν ΙΗΛΙΟΝ δεξιὰ 2 ὑποκρύπτεται τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ἢ ἡ πατρίς του:
[Κορν]ήλιον, [Τ]ήλιον.

Ἐκ τῶν τεθραυσμένων τεμαχίων προκύπτει ὁ ἐπόμενος κατάλογος ἀγωνιστικῶν νικῶν:

Καπιτώλια: I. III	Χίος (;) II.
Πανελλήνια: I. IV	Παναθήναια: II.
Ἰσθμία: I. III	Καισάρεια: II.
Ὀλύμπια; I. II.	Κοινὰ Ἀσίας: II. III.
Ὀλύμπια ἀγνώστου πόλεως: I.	Ἀδριάνεια: III.
Βιθύνια (ἴσως: τὸ κοινὸν ἐν Βιθυνίᾳ): I.	Ἐφεσος: III.
Πέργαμον: II.	Σμύρνη: III.
Εὐσέβεια ἐν Puteoli: II.	Σεβαστὰ ἐν Νεαπόλει: III.

Ταῦτα δὲν εἶναι ὀλιγώτερα τῶν 16, πρὸς τούτοις ὁμως ὑπολογιστέον ὅτι ἀπωλέσθησαν ἄλλοι τινὲς ἀκόμη ἀγῶνες. Οὐδεμία σχεδὸν ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι πρόκειται περὶ ἀθλητοῦ τινος ἐξ ἐπαγγέλματος ἐκ τῶν πολλῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὑπῆρχον κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους¹. Ὁ ὀγκόλιθος ἔφερεν ἀκριβῆ κατάλογον καὶ τῶν ἀγωνισμάτων, τοῦ ὁποίου ἔχνη σφύζονται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου III, γεγραμμένον καὶ τοῦτον ἐν πεζῷ καὶ ἐν μέτρῳ. Περὶ τῆς κατανομῆς οὐδὲν τὸ ὠρισμένον δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ὡς ἐκ τῆς ἀπηνοῦς καταστροφῆς, εἶναι ὁμως σαφὲς ὅτι τὸ τεμάχιον IV δεξιὰ ἔφερε τὸ Praescriptum ἥτοι ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς πλευρᾶς. Ὅσον καὶ ἂν λυπεῖται τις διὰ τὴν ἀπώλειαν ὀλοκλήρου τοῦ καταλόγου τῶν νικῶν, μετρίαν αἰσθάνεται λύπην διὰ τὴν τῶν ἐπιγραμμάτων. Τὰ λείψανα τούτων ἀρκοῦσιν, ἵνα δεῖξωσιν ὅτι ταῦτα ἐξηντιλοῦντο ἐν ξηρᾷ ἀπαριθμῆσει τόπων καὶ ἀγῶνων γλίσχρως πλαισιουμένων διὰ τινων ποιητικῶν λέξεων οὐχὶ καλλίτερον τοῦ ποιήματος, *Inscr. v. Magnesia 129* ἀρ. 181, *Paton - Hicks, Inscr. of Cos 113* ἀρ. 58.

8.

Μουσεῖον Χίου ἀρ. 520. Τεμάχιον βάσεως ἐκ κυανοῦ μαρμάρου, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀποκεκρουμένον, ὕψος 0, 16 μ., μέγιστον πλάτος 0,28 μ., πάχος 0,30 μ. Πολὺ ὠραία καὶ ἐπιμελεημένη γραφή: Α Ε Μ Ν Ο Π Σ. Ἀκρεμόνες. Ὑψος τῶν γραμμάτων 1,3 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 0,5 ἑκατοστῶν.

[Ἐρμῆ - - - Ἀτλαν]ίδος ἐκγονε Μα[ίας]
] γυμνασίων
ἀμφὶ παρ[αστάδι τῆιδε
ἀ]ρετᾶς
- ὁμε]ρος μετ' Ὀμηρ[ον]
ἐ]πῆλθε πό[λιν].

1. Βλ. Ἡσιόδου Θεογ. 938.

Ζηνὶ δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαίης τέκε κύδιμον Ἐρμῆν.

Kaibel 827 Μαίης γόνον... Ἐρμαίαν. — Ἐν τῇ ἀρχῇ περίπου: Ἐρμεία φιλάεθλε.

3. Βλ. Kaibel 824 α σελ. XVIII: Ἀμφὶ παραστάσι ταῖσδε Σαράπιδος.

¹ Βλ. καὶ Anth. Pal. XIII 19.

Ταξιδεύων τις αἰδός, ὅπως ὁ Ὅμηρος Ἑλλήνων πόλεις ἐποιχόμενος ἔφθασε καὶ εἰς Χίον, καὶ ἐξύνησεν ἐκεῖ τὸν Ἑρμῆν, τὸν πρόεδρον γυμνασίων.

9.

Μουσεῖον Σύρου (ἄνευ ἀριθμοῦ). Μακρὸς ὀγκόλιθος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψος 0,47 μ. μῆκος 1,51 μ., πᾶχος 0,185 μ. Ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾷς tabula ansata. Ὑψος τῶν γραμμάτων ἐν τῷ πεζῷ κειμένῳ 3 ἑκατ. ἐν τῷ ἐπιγράμματι 1,5 ἑκατ. Ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Α Ε Μ Π Σ Ω. Ἀκρεμόνες. Ἡ γραφή κατὰ τὸ μέσον τμήμα τοῦ ἐπιγράμματος ἐντελῶς ἀποτετριμμένη καὶ ἄλλως δὲ συγχρότατα δυσανάγνωστος.

Αὐτοκράτορα Καίσαρα Θεοῦ Τρ[αϊαν]οῦ Παρθικοῦ υἱόν Θεοῦ
 Νερούα υἱωνόν, [Τρ]αϊανόν Ἀ[δρι]ανόν Σεβαστὸν Ὀλύμπιον
 καὶ Πανελλή[νι]ον, [ἀρχι]ερ[ε]α μέ[γιστον, δημο]ρχικῆς ἐξου-
 σίας τὸ ι[θ]', αὐτοκράτορα τὸ [β]', ὕπατον τὸ γ', πατέρα πατρί-
 δος, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμο[ς] ὁ[ς] Συρίων τὸ[ν] ἐα[ν]τιῶν κτίστην.
 [Τὸ]ν γα[ί]ας μερόπων τε καὶ — — — — — θαλάσσης
 [υἱ]όν τε υἱωνόν τε θεῶν — — — — — ἀνακτα
 — — — — — ης λαὸς γενεῇ[ς] γεγαῶς ἐρ[ι]κύνδεος
 [κα]ὶ ὅποσοι ναίουσι πόλ[ιν] χώραν τ' ἐ[ύ]καρπον,
 [χ]ρεῖους οἷσι μέμηλε καὶ ο[ἱ] διάγουσ' ἀπὸ χ[ειρῶν]
 στήσαν ἐπ' ἀενάοις δώροι[ς] θείοιο[ς] ἀνακτος.

Imp. Caes. divi Traiani Parthici filium, divi Nervae nepotem, Traianum Hadrianum Augustum p. m. trib. pot. XVIII imp. II cos. III p. p. Ὁ Ἀδριανὸς ἦτο cos. III ἀπὸ τῆς 1. Ἰανουαρίου 119. Τὸν τίτλον Ὀλύμπιος φέρει οὗτος διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ Ἐφεσῷ ἐπιγραφῇ Sylloge³ 839 τοῦ ἔτους 129 (βλ. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian 209 ἔ.). Ἡ ἰδρυσις τοῦ Πανελληνίου συμβαίνει μεταξὺ Σεπτεμβρίου 130 καὶ 132 (Weber 268). Imp. II καλεῖται κατ' ἀρχὰς ἐν ἐπιγραφαῖς τοῦ ἔτους 135 (v. Rohden R.E. I 514). Ἐκ τούτου προκύπτει ἡ συμπλήρωσις τῆς tribunicia potestas ἐν στ. 4. — περὶ τῆς λέξεως κτίστης βλ. Weber, 220.

Ἐν στίχῳ 1 τοῦ ἐπιγράμματος ἐλλείπει τὸ ἐκ τῶν λ. γαίας καὶ θαλάσσης ἐξαρτώμενον οὐσιαστικόν, ἀπαιτεῖται δὲ ἡ ἔννοια τοῦ «ἄρχοντος»· δύναμαι μόνον νὰ συμπληρώσω τὸ κενὸν διὰ τῆς λ. ἡγητῆρα (ἦτοι ἡγεμόνα: βλ. Σοφοκ. Ο. Τ. 103 f. ἡγεμὼν γῆς τῆσδε) ἢ διὰ τῆς λ. ἰθύντῆρα (Kaibel 905: Ἐσπερίης πάσης χθονὸς ὄβριμον ἰθύντῆρα)· ἀμφότερα τὰ ὀνόματα δὲν προσαρμόζονται καλῶς πρὸς τὴν λ. θαλάσσης. Πρὸ τῆς λ. ἀνακτα ἐν στίχῳ 2 ὑπῆρχεν ἡ ἐπίθετον, ὅπως ἀγέρωχον, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ μέτρῳ Ἀδριανόν. Βλ. ὁλόκληρον τὸ ποίημα ἐπὶ τῇ μνήσει τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια IG. III 900 (= Hiller v. Gærtringen, Hist. gr. Epigr. 121) στίχος 9 ἔ:

τὸν χθονὸς εὐρυχόρου δὲ καὶ ἀτρυγέτης μεδέοντα

καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος ἐπὶ Αὐγούστου, Puchstein, Epigr. gr. in Aegypto reperta 56 (= Hiller 118).

Καίσαρι ποντομέδοντι καὶ ἀπείρων κρατέοντι
Ζανὶ τῷ ἐκ Ζανὸς πατρὸς Ἑλευθερίῳ

Στίχος 3 ἀρχὴ ||| ||| ||| ||| Δ Η Σ.

Τὸ ἕκτον γράμμα δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ Δ καὶ Ν. Ἀντὶ ἐπιθέτου τινὸς ὑποκρύπτεται ἐνταῦθα μᾶλλον πατρωνυμικός τις σχηματισμός. Ὁ Εὐμαιος ἀφηγεῖται Ὀδύσεια Ο 403 κ.έ. ὅτι κατάγεται ἐκ τινος βασιλέως *Κτησίον Ὀρμενίδου* ἐκ Σύρου. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἐπινόησις, προϋποθέτει ὅμως πραγματικῶς κυκλοφοροῦσαν παράδοσιν περὶ Σύρου. Θὰ ἐπεθύμουν λοιπὸν νὰ ὑποβάλω πρὸς κρίσιν τὴν εἰκασίαν:

[Ὁρ]μ[ενί]δης λαός¹.

4 κ.έξ. Γίνεται διάκρισις τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν μετοίκων (βλ. π.χ. IG. XII₅ 663. 665) καί, ἐντὸς τῶν ομάδων τούτων, τῶν ἐμπόρων πάλιν («οἵτινες μετέρχονται τι ἐπάγγελμα») τῶν χειρωνακτῶν καὶ τῶν χωρικῶν («οἵτινες ἀποζῶσιν ἐκ τῶν χειρῶν των»)².

6. «Ἔστησαν τὴν εἰκόνα του ἐξ αἰτίας τῶν ἀφθίτων δώρων τοῦ θεοῦ Κυριάρχου»· τὸ ἐπ' ἀεναίοις δώροις ἀποδίδει ὅ,τι καὶ τὸ κτίστης ἐν τῇ πεζῇ ἐπιγραφῇ: τὸ ἄγαλμα εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη διὰ τὰς δωρεάς, τὰς ὁποίας ὁ κτίστης καὶ εὐεργέτης τῆς πόλεως ἔχει κάμει (βλ. τὸ *τεμάχιον* ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Συρίους IG. XII₅, 657).

Οἱ ἑπτὰ φανεροὶ στίχοι εἶναι μία μόνη φανερά πρόοδος. Εἶναι τὸ αὐτὸ ὕφος, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ ἄλλα ποιήματα τῶν χρόνων τούτων: βλ. π.χ. IG. XIV 1003 (Kaibel 831), 793 (Kaibel 560), Kaibel 863, IG. V₂ 312 (Hiller, Hist. Epigr. 123).

10.

Μουσεῖον Σύρου, ἀριθ. 74. Στήλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἄνω ἀνάγλυφον ἱσταμένης μορφῆς ἀποκεκρουμένου μέχρι τῶν ποδῶν. Μέγιστον ὕψος 0,60 μ., πλάτος 0,31 μ., πάχος 0,07 - 0,08 μ. Λεπτὴ πεπυκνωμένη γραφή, κάτω λίαν ἀποτετριμμένη. Οἱ τελευταῖοι στίχοι ἐκτὸς ὀλίγων γραμμάτων ἐντελῶς ἐξηφανισμένοι. Ὑψος τῶν γραμμάτων 1 - 1, 2 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 0,7 - 0,8 ἑκατ.

Ἐνεακαιδεκέτους τύμβος ὃδ' ἐστ[ι νεκροῦ],
οὗ μήτηρ στυγερόν ποτ' ἀφ' Ἑλλάδος ὥς κλύε[ν] | οἶτον,
ἀλκυνόνος μογερῆς πλείονα ἔκλαυσε | γυνή·
οὔτι μιν οὔτ' ἐνὶ πάτ[ρ]ῃ ἔῃ κήδευσεν θα[νόντα]
5 οὔτ' ἄρα νυμφιδίαις ζευξαμένη ζυγίαις,
[ἀλλὰ πρὶν] ἀνθῆσαι [μ]ὲν ὅ[π]οι κ[ρ]οτά[φοι]σιν ἰο[νλον]
[ἐνθάδ' ἐ]πὶ ξε[νίης] Ἀδ[-

(δύο στίχοι, ἐκτὸς ὀλίγων ἰχνῶν, κατεστραμμένοι).

1 Ὀρμενίδαι εἶναι (Καλλιμ. Ὑμν. 6.75) οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλικῆς πόλεως Ὀρμενίου βλ. Wilamowitz, Hell. Dichtung II 32 σημ.

2 Διὰ τὸ ζῶειν ἢ διάγειν ἀπὸ βλ. Ξενοφ. Ἀνάβ. 7.79 ἀπὸ ληστείας τὸν βίον ἔχειν, ὥς πρὸς δὲ τὸ ὅλον βλ. Σιμωνίδου ἀποσπ. 13 Bergk (1 Diehl) στ. 43 - 50.

1 κ.έξ. «Οὗτος εἶναι ὁ τάφος δεκαεναετοῦς, τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ, ὡς ἔμαθε τὴν εἶδῃσιν τῆς μισητῆς τύχης τοῦ υἱοῦ, — ἐθρήνησεν, ἡ γυνή, περισσότερον καὶ τῆς λυπημένης ἀλκύνονος». Ὁ υἱὸς λοιπὸν ἀπέθανεν ἐν Σύρῳ, μακρὰν τῆς μητρός¹ του, ἥτις ζῆ εἰς ξένην χώραν. Τὸ ὄνομα δυνατὸν νὰ ᾔτο εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 1, μᾶλλον ὅμως θὰ ᾔτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ᾔτο ὑπεράνω τοῦ ἀπολεσθέντος ἀναγλύφου. Ἡ συνήθης παραβολὴ πρὸς τὴν λύπην τῆς ἀλκύνονος (Kaibel 205. 241. 367 καὶ συχνάκις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ) ἐξαίρεται ἐνταῦθα, ὅπως παρὰ Kaibel 246. 7 κ.έξ.), ἡ τῆς ἀηδόνος:

μάτηρ δὲ ἐν οἴκοις ἁ τάλαινα ὁδύρεται
νικῶσα θρήνοις πενθίμην ἀηδόνα.

4 κ.έξ. «Οὔτε ἐκήδευσεν αὕτη τὸν νεκρὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, οὔτε προητοίμασε τοὺς γάμους του, ἀλλὰ πρὶν βλαστήσῃ ὁ χνοῦς κάτωθεν τῶν κροτάφων του, ὁ θάνατος τὸν ἀπήγαγεν εἰς ξένην γῆν». Κατόπιν τοῦ οὔτε κήδευσεν ἔδει νὰ ἡκολούθει τὸ οὔτε ζεύξατο· ἀντ' αὐτοῦ τὸ ζευξαμένη ὑποτάσσεται μετ' ἐλαφρῶς ἀκολουθίας εἰς τὸ κήδευσεν (βλ. στίχ. 3 τὴν εἰσαγωγὴν νέου ὑποκειμένου). Οὐσιαστικὸν ζυγίη εἶναι κατάχρησις εἴτε κεῖται ἀντὶ ζύγιον = ζυγὸν (ἐκ τοῦ ζυγοῦ τοῦ γάμου) εἴτε ἀντὶ τοῦ: κόρη νύμφη. — ἀνθῆσαι ὑπὸ κροτάφοισιν ἵουλον ὁ (ἐκβλαστάνων χνοῦς κάτωθεν τῶν κροτάφων) καὶ Kaibel 478. 3 ἀνθήσαντας ὑπὸ κροτάφοισιν ἵουλον, Anth. Pal. 7, 198 Ὡριον ἀνθήσαντας ὑπὸ κροτάφοισιν ἱούλους (βλ. πρὸς τούτοις Kaibel 657 3: πρὶν ἱούλοις πλησθαι παρειάς, Anth. Pal. 12, 36. 1: λεπτὸς ὑπὸ κροτάφοισιν ἵουλος).

11.

Σάμος, μουσεῖον Τηγανίου, ἀρ. 161. Ἀρχιτεκτονικὸν τεμάχιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐν δευτέρᾳ χρήσει. Μέγιστον ὕψος 0,33 μ., μέγιστον μῆκος 0,48 μ., πάχος 0,18 μ., ὕψος τῶν γραμμάτων 1,5 ἐκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἐκατ. Α Ε Μ Π Σ Ω.

Ὁ πρῶτος μακάρων, ὁ τὰ τ' ἐν χθονὶ καὶ [τὰ θαλάσσης]
καὶ Διὸς ἡνιοχῶν αἰπὸν Ὀλυμπον, [Ἔρωσ],
σὴν φιλέω ψυχὴν ἀρετῆς χάριν, [ἣν ἀναφαίνεις],
θεῖε Κράτη, ἀπαλαῖς χερσὶν ἐλί[γματ' ἔχων],
[τοῖς] σὺ γανοῦ πάντεσσιν ἐράσμι[ος] - - -
- - - - -] οσι [- - -

«Ἐγώ, ὁ Ἔρως, πρῶτος μεταξὺ τῶν ἀθανάτων, ὅστις κυβερνᾷ κατὰ τὴν θέλησίν του τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐν θαλάσῃ καὶ τὸν ὑψηλὸν τοῦ Διὸς Ὀλυμπον, ἀγαπῶ τὴν ψυχὴν σου ἕνεκα τῆς ἀρετῆς, τὴν ὁποίαν δεικνύεις, θεῖε Κράτη».

1. ὁ πρῶτος μακάρων καλεῖται ὁ Ἔρως ὡς ἐν Anth. Pal. 7. 22,7 θεῶν ὑπέρτατος, παρὰ Μενάνδρῳ Ἀποσπάσμ. 449: τῶν θεῶν ἰσχὺν ἔχων πλείστων.

2. Νόννος, Διον. 41, 129 λέγει περὶ τοῦ Ἐρωτος κόσμιοι φερέσβιον ἡνιοχῆα· περὶ χρήσεως τοῦ ἡνιοχέω βλ. καὶ Kaibel 922. 2 ἔθνεα... ἡνιοχεύω (Πλούταρχος Ἠθικ. 2. 155^α λέγει ὁμοῦ: βασιλεύει καὶ ἡνιοχεύει).

¹ Ἐπὶ ξενίᾳ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τοῦ στίχου Kaibel 714. 7.

Ὁ Ἔρως θεωρεῖται, ὅπως ἀπὸ τοῦ χορικοῦ ἐν τῷ Εὐριπιδεῖ Ἰπολύτῳ ἐξύμνησαν τοῦτον κατ' ἐπανάληψιν οἱ ποιηταί, ὡς παντοδύναμος κυρίαρχος θεῶν, ἀνθρώπων καὶ ζώων: βλ. ἐκτὸς τῶν ἄνωθι μνημονευθέντων χωρίων καὶ Εὐριπ. Ἀποσπ. 136. 431 Anth. Pal. 9. 221, Anth. Plan. 201, Σιμίας Ροδ. 8 Diehl (ὁ Ἔρως ὁμοῦς εἶναι ἐνταῦθα ὁ Ἡσιόδειος καὶ Ὀρφικός). Τὸ περιεργὸν καὶ μοναδικὸν τοῦ ἐπιγράμματος ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι παρουσιάζει τὸν θεὸν ὁμιλοῦντα. Ὁ προσφωνούμενος εἶναι τις Κράτης. Ἐπειδὴ δὲ περὶ αὐτοῦ λέγεται ὅτι οὗτος «κρατεῖ ἐν ταῖς ἀπαλαῖς αὐτοῦ χερσὶν ἐλίγματα» (γιρλάντες ἀνθέων ἢ ἀπλῶς περικεκαμμένον κλάδον, οἷον συχνάκις κρατεῖ ὁ Ἔρως ἐπὶ ἀγγειογραφῶν), τότε κατ' ἀνάγκην θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τοιαύτῃ στάσει καὶ θὰ παρίστατο οὗτος. Ἐχομεν προδήλως τὸ ἐπίγραμμα εἰς ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον ἴστατο ἐν τῷ Γυμνασίῳ τοῦ Ἐρωτος (Ἀθήναιος 13. 562^α ἐξ Ἐρξίου). Τοῦτο ιδρύθη πρὸς τιμὴν τινος παιδὸς καλοῦ ὑπὸ τοῦ ἐρωμένου αὐτοῦ καὶ τὸ ποίημα ἐκφράζει ἐν μορφῇ προσφορᾶς, ὅτι οὗτος ἡσθάνθη δι' αὐτόν. Δὲν γνωρίζω παρόμοιον τι οὔτε ἐκ τῆς λογοτεχνίας οὔτε ἐκ τῶν λίθων¹.

12.

Μουσεῖον Τηγανίου (ἄνευ ἀρ.). Τεμάχιον βάσεως ἐκ φαιολεύκου μαρμάρου. Ἄνω χεῖλος καὶ κοιλότης πρὸς ἐνθεσιν στήλης, ἄλλως ἀποκεκομμένον, (τὸ κάτω ἀποκεκρουμένον). μέγιστον ὕψος 0,10 μ. μέγιστον μῆκος 0,30 μ., μέγιστον πάχος 0,15 μ. Τὰ γράμματα κρέμονται ἐκ προκεχαραγμένων γραμμῶν. Ὑψος 0,7 — 1 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμάτων 1 — 1,3 ἑκατ., ΑΕΜΝΠΣΩ.

[^οΟσ]σοὶ ἐνὶ στήλῃι τετυπωμένοι εἰσὶ ἱερουργοὶ
[^εΕ]στιαῖον πύκασαν τῶιδε κάρα στεφάνω[ι].

«Οἱ ἱερουργοί, ὅσοι ἐχαράχθησαν ἐπὶ τῆς στήλης, ἐστόλισαν διὰ τοῦ στεφάνου τούτου τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑστιαίου».

— πνκάζω (π.χ. Kaibel 1049. 12 στεφάνους κρᾶτα πνκαζόμενοι συντάσσεται ἐνταῦθα μετὰ τῆς διπλῆς αἰτιατικῆς ὅπως ἐν τῷ παθητικῷ Kaibel 1085. 6 τόνδε Μένανδρον αἰεὶ κρᾶτα πνκαζόμενον. —

— Ὁ σύλλογος τῶν ἱερουργῶν ἐτίμησε τὸν Ἑστιαῖον πιθανῶς ἔνεκα ὁμοίας ἀφορμῆς, ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἀμοργοῦ IG. XII₇ 241 Ἐπινομίδην τινά, ὅστις παρομοίως λαμβάνει στέφανον. Ψήφισμα, τὸ ὁποῖον ἀνέφερε τὰς ὑπηρεσίας, ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἀπολεσθείσης στήλης, κάτωθεν δ' αὐτοῦ στέφανος καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερουργῶν.

13.

Θέατρον Μιλήτου. Πωρίνη βάσις ἐντετειχισμένη ἐν τῷ θεμελίῳ τῆς σκηνῆς. Ὁ λίθος μετὰ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς πρὸς τὰ ἄνω, παραμένει κεκαλυμμένος ὀπίσω δεξιὰ καὶ ἐμπρὸς ἀριστερὰ ὑπὸ ὑπερκειμένων ἢ παρακειμένων ὀγκολίθων. Ἡ ἐπιγεγραμμένη ἐπιφάνεια εἶναι

¹ Καθόλου θὰ ἡδύνατο πάντως νὰ παραβληθῇ IG. IX₂ 294:

Ἄ πάντων κρέσσων ἀρετά· μετὰ παῖδα ἔσκειν
ἔργων ἀμετέρων ἄξιον ὡς ἰδόμαν·
καὶ δ' ἂν νιν κίχον [- -

Ἐνταῦθα δυνατόν νὰ ὁμιλῇ γλύπτης τις, ὅστις ματαίως προσεπάθησε νὰ συλλάβῃ ἀνταξίως τῆς τέχνης αὐτοῦ ὥραϊον παῖδα: «ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελον γίνεαι κύριος αὐτοῦ ἡ τέχνη μου δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκής».

δρατὴ μόνον σχεδὸν μέχρι τοῦ μέσου τῆς προσθίας πλευρᾶς, ὁ ἄρμος ὅμως ὁ μεταξὺ τοῦ ἐνεπιγράφου λίθου καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ κειμένης πλίνθου εἶναι ἐπαρκῶς εὐρύς, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ διὰ τῶν δακτύλων ψηλάφησις αὐτοῦ. Ὑψος 0,545 μ., μέγιστον δυνάμενον νὰ μετρηθῇ μῆκος 0.905 μ., μέγιστον πᾶχος 0.90 μ. Λεπτὴ κομψὴ γραφή, ἐν τοῖς πλείστοις γράμμασιν ἀκόμη λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος. Α (λίαν πλατύ, ἡ τεθλασμένη ἐγκαρσία γραμμὴ φθάνει σχεδὸν μέχρι τῆς γραμμῆς) Ε Θ Μ (ὀλίγον κεκλιμένη) Π Σ Ἀκρεμόνες. Ὁμοιάζει μάλιστα ἡ ἐπιγραφή Milet III 376 ἀρ. 153, εἰκὼν 89 (μέσα τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος).

Τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Μοίριον Ἀρίστω[ρος]
 ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτό.
 Μοιρίου εἰκόνα τάνδε πόλεις ἔστασαν Ἰών[ων]
 εὐκελάδου τέχνας ἄξια μησαμένον.
 αὐχεῖ δ' ἄστεα πάντα τὸν εὐσκήνοιο χορείας
 οὐνεκ' αἰμυνάστων ἀψάμενον στεφάνων
 5 θειοτάτα Μίλα<ι>τε, διάκριτα φῦλα τεχνιτῶν
 θρεψαμένα πρώτα κέκρισαι ἐν θυμέλαις.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ πεζῆς ἐπιγραφῆς βλ. Milet III 392 ἀρ. 170: Τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Μένιππον Ταυρίσκον ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς Ἰωνας...

2. «Ὅστις ἔσχεν ἐπινοίας ἀξίας πρὸς τὴν καλλικέλαδον τέχνην»· τὸ μῆδεσθαι τίθεται ἐνταῦθα οὐχὶ ἐν τῇ ἐξησθενημένῃ σημασίᾳ τοῦ «ἐν νῶ ἔχειν, ὡς φρόνημα ἐκδηλοῦν», ὅπως IG. IX² 51. 3 κ.ἐξ.

ἄξια πατρὸς

ἄξια δ' Οἰνειδᾶν μησάμενον προγόνων¹

ἀλλὰ δηλοῖ ὅλως κυριολεκτικῶς «ἐπινοεῖν, ἐξευρίσκειν νοήματα». Τὴν ἐρμηνείαν δίδει ὁ στίχος 3 κ.ἐξ. «ὅστις ἔνεκα τοῦ ὠραίου χοροῦ ἐκέρδισεν ἀξιωμακτονεῦτους στεφάνους» (οὐνεκα = εἵνεκα, ὅπως π.χ. Kaibel 73. 2). Εὐσκήνος νεόπλαστον

Ὁ Μοίριος ἀνῆκε προφανῶς εἰς τὸν θίασον τῶν ἐν Μιλήτῳ Διονυσιακῶν τεχνιτῶν ὡς κυκλικὸς αὐλητῆς (ὡς πρὸς τὸ εὐκελάδου τέχνης βλ. Εὐριπ. Βακχ. 160: εὐκέλαδος λωτὸς) καὶ ἐπέτυχεν ὡς τοιοῦτος εἰς θυμελικοὺς ἀγῶνας· βλ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τεχνιτῶν παρὰ Klaffenbach, Symbolae ad historiam coll. art. Bacch. ἀρ. 5. 69. 74. 89. 106. 111. 127. 138 καὶ περὶ τῆς θέσεως τοιοῦτου τινὸς αὐλητοῦ RE. II 2406.

5. κ.ἐξ. «Θεῖα Μίλητος, ἐξέθρεψας διακεκριμένα γένη τεχνιτῶν (φῦλον αἰοιδῶν, Ὀδύσεια θ 481), πρώτη ἐν θυμέλαις ἵστασαι μεταξὺ τῶν πόλεων». Προσφώνησις εἰς τὴν πάτριον πόλιν τοῦ τιμωμένου ὡς IG IX² 59 στίχ. 7 κ.ἐ. (ὁμοίως κατὰ τὸ τέλος).

ἡρώων θρέπτειρ' ἐναρηφόρε πότνι', ἀγώνων
 σὸν κλέος, εἰ τοιούσδ' ἄνδρας ἔχεις Ὑπάτα

¹ Ὁμοίως Monum. ant. 6, 224

Ἄξια μὲν γενέταο Λεοντίου, ἄξια δ' ἐοθλῶν
 ἔργα μεγαυχῆτων μηδόμενος προγόνων.

«ἀλλ' ἀπὸ στόματος ποιητοῦ δὲν ἐξυμνεῖται ὁ θάνατός του, ἀλλ' ἡ φήμη τοῦ τεθνεῶτος»:

οὐδ' ὁ δολόφρων
[ἐχθρὸς ποιη]τοῦ μέλπει ἀπὸ στόματος,
[ἀλλὰ τν' εὐί]ππων γὰρ Ἄρης φίλος.

Τὸ ἐχθρὸς καὶ ἀλλὰ τν εἶναι συμπληρώσεις τοῦ Hiller von Gaertringen· περὶ τοῦ μέλπει ἀπὸ στόματος βλ. Kaibel 471. 4 αἶσαι ἀπὸ στόματος.

Ἐν στίχῳ 6 ἐλλείπουνσι μετὰ τὴν λ. θυμὸν 4-5 καὶ πρὸ τῆς λ. -/ερνον περίπου 9 γράμματα. Τὸ αὖ δὲ Θόαντος (5) ἀπαιτεῖ ἐν στίχ. 6 νᾶσος. Τὸ —] ερνος ἀνήκει εἰς ἐπίθετον σύνθετον μετὰ [τῆς λ. στερνος οἶον εὐστερνος, ἐρίστερνος. Ἡ ἔννοια δυνατὸν νὰ ᾔτο: «ἡ νῆσος τοῦ Θόαντος ὅμως ἀνέθεσεν εἰς τὸν υἱόν, ὡς παρηγορίαν διὰ τὸν σκληρῶς δοκιμασθέντα πατέρα, τὸ μνημεῖον τοῦτο», ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον ἱκανοποιητικὴν τινα συμπλήρωσιν¹.

Ἀθῆναι

WERNER PEEK

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ΥΠΟ ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* εἰς τὴν Σκριποῦν — τὸν ἀρχαῖον Ὀρχομενὸν — ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, διότι εἶναι τὸ ἀρτιώτερον διασωθὲν κτίριον ἐκ τῶν τεσσάρων χρονολογημένων ἐξ ἐπιγραφῶν μνημείων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 9^{ου} αἰῶνος², ὥστε εἰς τὴν ὅλην του κατασκευὴν καὶ τὰς ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς ν' ἀποβαίνει ἄριστον ἀντιπροσωπευτικὸν δείγμα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ μόνος κρικός μεταξὺ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς εἶναι σπουδαῖος, διότι ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικoὺς τύπους, οἱ ὅποιοι κατέληξαν εἰς τὸν *σταυροειδῆ μὲ τροῦλλον* ναὸν τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος.

Παρὰ τὴν σημασίαν του αὐτὴν τὸ μνημεῖον ἔχει ἀτελῶς μελετηθῇ, εἰς δὲ τὰς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ εἰσαχθῇ, δὲν κρίνεται εἰς μερικὰ σημεῖα συμ-

¹ Εἰς τὸ χάσμα μετὰ τὴν λ. θυμὸν θὰ προσηρμόζετο π.χ. [ὄτ' εἰδ]ε (ἡμιστά [ἐθέλξ]ε) καὶ ἐν τῷ ΤΑΣΤΟ ζητητέον καὶ ὡς δαμέν]τα σιό[νοις], [πλησθέν]τα σιό[νάχων], ἀλλὰ πρὸ τοῦ ΤΑ ἐλλείπουνσι 9 γράμματα καὶ τὸ [δενὰ δαμέν]τα σιό[νοις] ἀποδίδει τόσον κακὸν στίχον, ὥστε δὲν θὰ ἡδυνάμην σοβαρῶς νὰ τὸ προτείνω. Δὲν βλέπω ἐπίσης, πῶς τὸ τέλος τοῦ στίχου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὡς ν]ιοῦ τολματὰς, θὰ συμβαδίσῃ μετ' αὐτοῦ (καὶ τό: ἐχθρο]ν τολματὰς | [χεῖρας - - παρουσιάζει δυσκολίας).

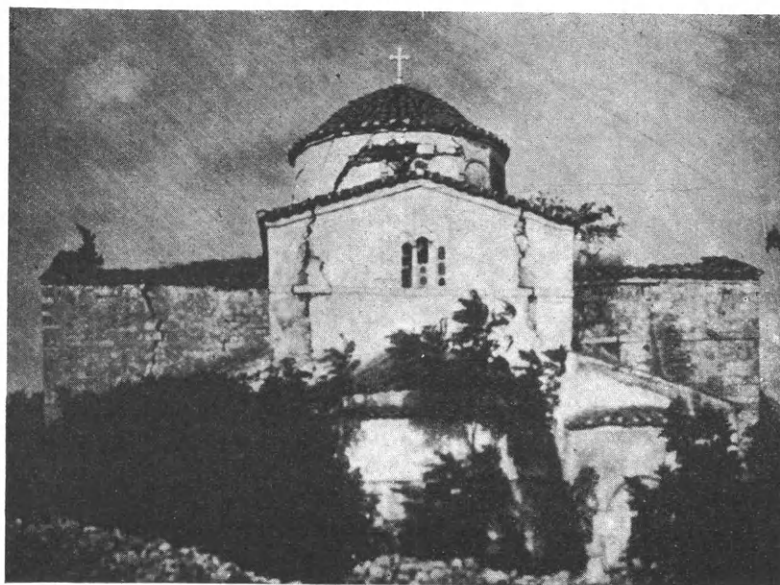
² Ταῦτα εἶναι: Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Μαγκούτη (ἰδρυθεὶς τῷ 871) (βλ. Couchaud, Choix des égli-

ses byzantines en Grèce, Paris 1842 Πίν. 5-6), ὅστις, μεταβληθεὶς ἤδη ἐπὶ Φραγκοκρατίας, κατεστράφη μετὰ τὸ 1841 (βλ. Ξυγγοπούλου Μνημεῖα Ἀθηνῶν, ἐν Εὐρετηρίῳ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος Τεύχος Β' 1929 σ. 61), ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου (τοῦ ἔτους 894 βλ. καὶ κατωτέρω), ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐπίσης μεταβεβλημένος (βλ. Dawkins, Annual of the British School at Athens 1904/5 σ. 74) καὶ ὁ ἐν Θήβαις ναὸς τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (ἰδρυθεὶς τῷ 872) ἀνευρεθεὶς κατόπιν ἀνασκαφῶν, εἰς τύπον μονοκλίτου θολωτῆς βασιλικῆς (βλ. Σωτηρίου Ἀρχ. Ἐφημερίς 1924 σ. 1 κ. ἐ.).

Εἰκ. 1. Δυτικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Εἰκ. 2. Ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

φώνως πρὸς τὴν πραγματικὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Μένομεν ἀκόμη μὲ τὴν παλαιὰν μονογραφίαν τοῦ Strzygowski¹, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ μνημείου καὶ ἐδημοσίευσεν τὴν κάτοψιν καὶ δύο φωτογραφίας αὐτοῦ· αἱ τελευταῖαι εἶναι πολύτιμοι, διότι παριστοῦν ἀκόμη τὸ μνημεῖον πρὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1895, ὁ ὁποῖος ἐπέφερε μεγάλα ρήγματα καὶ σχεδὸν ἠρείπωσε τὸ κτίριον².

Ἡ σειρὰ τῶν ἰδικῶν μας φωτογραφιῶν δεικνύει τὸν ναόν, ὅπως ἔμεινεν ὑπὸ τὸν ἄμεσον κίνδυνον νὰ κρημινισθῇ μέχρι τοῦ 1929, ὅτε ἐστερεώθη ὑπὸ τοῦ Γραφείου Ἀναστήλωσης, διασωθεὶς οὕτω ἀπὸ μεγαλυτέραν καταστροφὴν, κατ' ἀναπόφευκτον ὅμως ἀνάγκην τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μνημείου ἠλλοιώθη σημαντικῶς ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπισκευῶν.

Ὁ ναὸς ὑπῆρξεν ἄλλοτε καθολικὸν μονῆς, τῆς ὁποίας ὅμως οὐδὲν κτίριον σφύζεται πλέον εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Ἐξώθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν λείψανα μωσαϊκοῦ δαπέδου μὲ γεωμετρικὰ διακοσμήσεις καὶ ἐν ὥραϊον ἰωνίζον κιονόκρανον τοῦ 5^{ου} αἰ. (εἰκ. 41). Κατὰ βεβαιώσεις τῶν ἐντοπίων ὁλόκληρος ὁ ναός, εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ νεωτέρου δαπέδου, εἶναι ἐπεστρωμένος μὲ μωσαϊκόν· τὸσον τὸ μωσαϊκὸν ὅσον καὶ τὸ κιονόκρανον εἶναι δηλωτικὰ προϋπάρξεως ἐκεῖ ἀρχαιοτέρου ναοῦ.

Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ναοῦ. Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὰς δύο τομὰς³ (εἰκ. 3, 4 καὶ 5), ἔχει τὸν τύπον ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἰς ἐπιμήκεις διαστάσεις (22.30×18.60 μ.) μὲ τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν αὐτοῦ ἐξέχουσαν τῆς εὐθυγραμμίας

¹ J. Strzygowski, Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basileios des I. εἰς Byzantinische Zeitschrift III (1894) σ. 1-16 Πίν. IV.

² Ἀκριβεστέρα κάτοψις ἐδημοσιεύθη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Monneret de Villard, Inedita byzantina ἐν Monitore Tecnico Milano 1922 N° 22 σ. 431 εἰκ. 2, ἡ ὁποία σφάλλει μόνον εἰς τὰς διαστάσεις τῆς μεσαίας ἀψίδος καὶ τοῦ παρα-

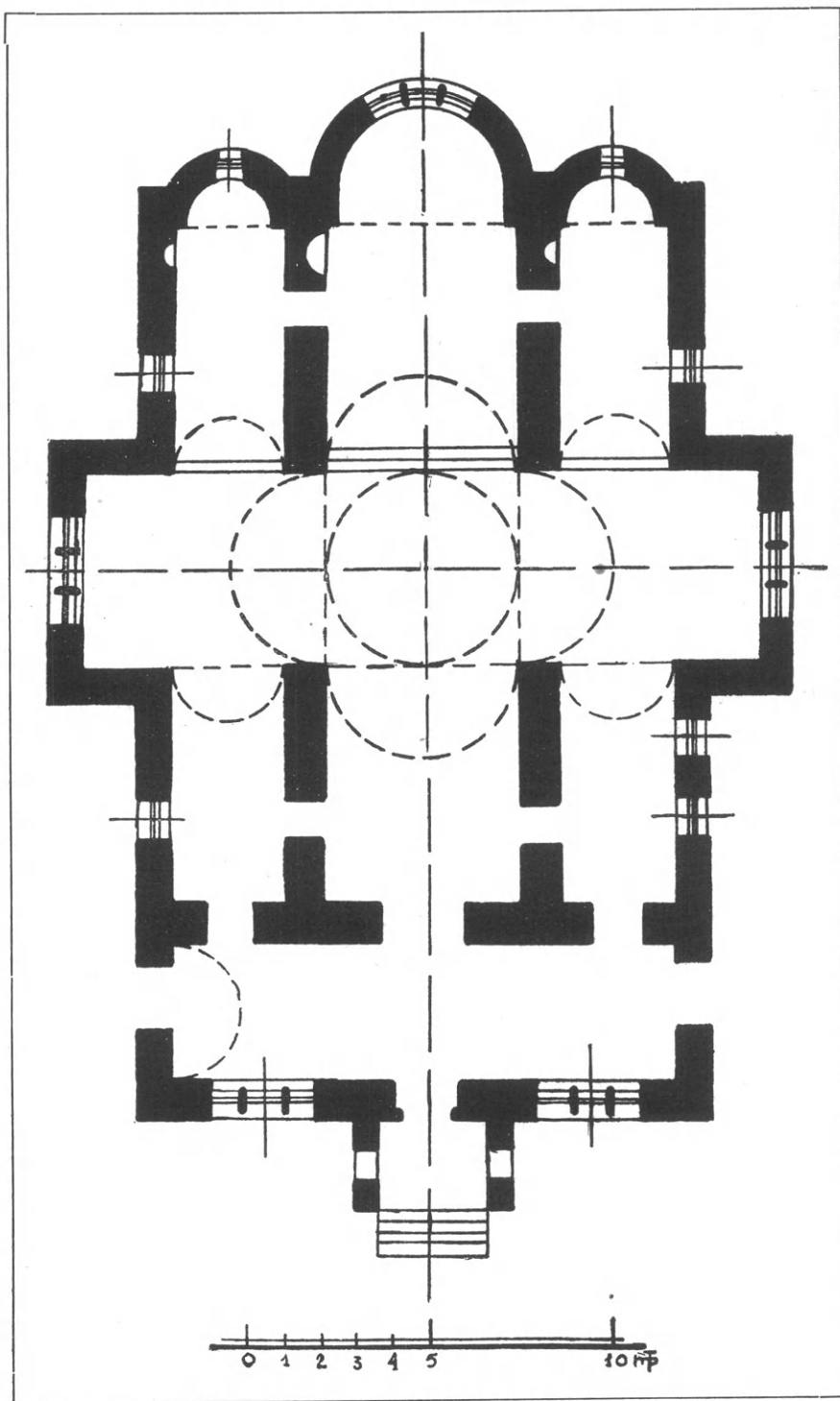
θύρου αὐτῆς καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν παραθύρων τῶν δύο παρεκκλησίων.

³ Αἱ δύο δημοσιευόμεναι τομαὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς (εἰκ. 4 καὶ 5) μοὶ παρεχωρήθησαν εὐγενῶς ὑπὸ τοῦ κ. H. Megaw, ἐταίρου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας.

τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν στενῶν καὶ ἐπιμήκων πλαγίων κλιτῶν κατὰ 2.40 μ. Τὰ τρία κλίτη καταλήγουν εἰς τρεῖς ἡμικυκλικὰς ἀψίδας, ἐξ ὧν ἡ μεσαία ἐξέχει ὑπερβολικὰ (ἀκτὺς 3.25

ἔναντι 1.33 μ. τῶν πλαγίων) πρὸς Δ. δὲ ὑπάρχει νάρθηξ πλάτους 3.70 μ., μὲ τρεῖς πύλας εἰς τὴν δυσμικὴν, βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν.

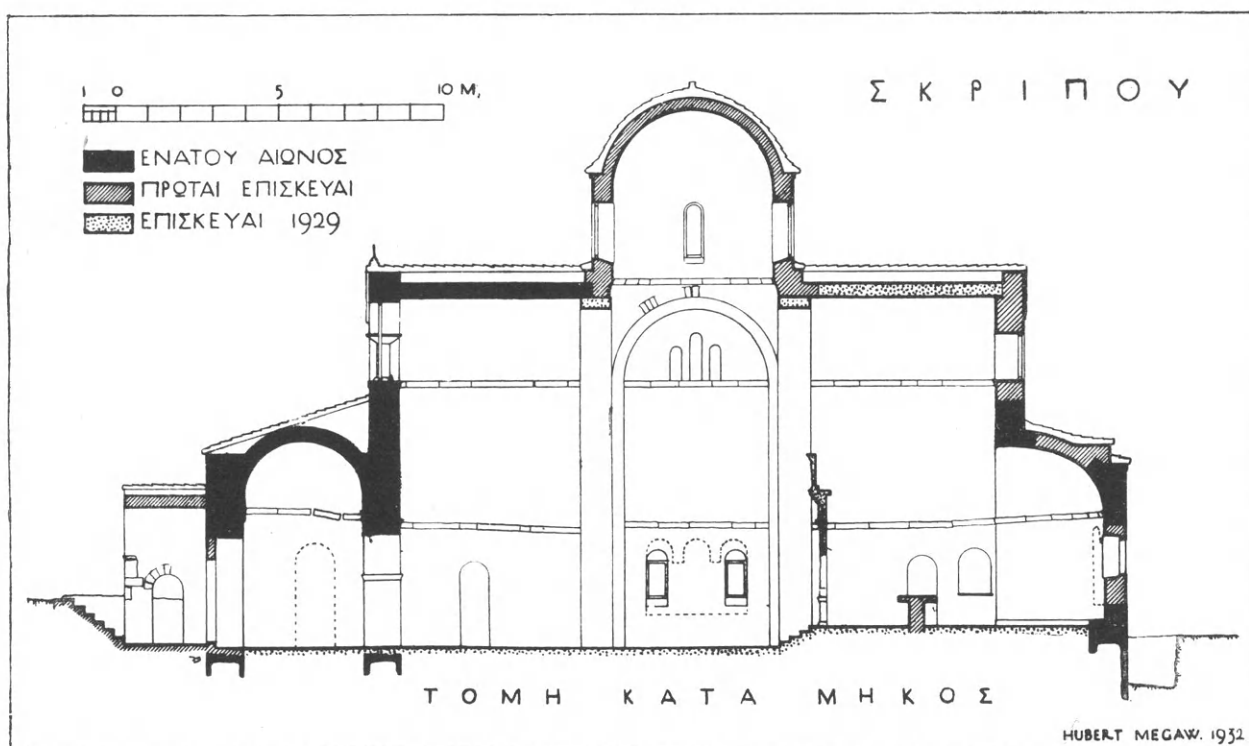
Τὸ σῶμα τοῦ σταυροῦ, στεγαζόμενον ὡς συνήθως μὲ καμάρας ἐν σταυρῷ καὶ ὑπερέχον ἰσχυρῶς, χωρίζεται ἀπὸ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα διὰ μακρῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι εἰς μὲν τοὺς τοίχους τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ ἀφίνουν στενάς διόδους, εἰς δὲ τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν εὐρυτέρας, ἴσας πρὸς τὸ πλάτος τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων (3.05 μ.) καὶ ἐλαφρύνουν οὕτω τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον ἀπὸ τοὺς ὄγκους τῶν διαχωριστικῶν τοίχων. Ἐνῶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὰ γωνιαῖα αὐτὰ διαμερίσματα μὲ τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις (6,55 × 3,05 μ.) καὶ τὴν καμαρωτὴν τῶν ὀροφῶν προξενοῦν τὴν ἐντύπωσιν πλαγίων κλιτῶν θολωτῆς βασιλικῆς, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ τὰς χαμηλὰς τῶν διαστάσεις καὶ τὸν κατὰ πλάτος περιορισμὸν τῶν

Εἰκ. 3. Κάτοπις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπτοῦς.

φαίνονται ὅλως δευτερεύοντα καὶ σχεδὸν ξένα πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ κυρίαρχον σταυρικὸν σῶμα τοῦ ναοῦ (βλ. εἰκ. 10 καὶ 11). Ἐπίσης ὁ νάρθηξ δὲν συνδέεται ἐνιαίως οὔτε πρὸς τὸν

σταυρόν, διότι ἐξέχει ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, οὔτε πρὸς τὰ πλάγια κλίτη, ἀπὸ τὰ ὅποια ὑπερέχει εἰς ὕψος (βλ. εἰκ. 11). Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν συγκρότησιν τοῦ κτιρίου παλαίουν στοιχεῖα ξένα καὶ ἐγγώρια, παλαιότερα καὶ νέα, τὰ ὅποια ἀκόμη δὲν ἔχουν συγχω-
νευθῇ καὶ ἀποκρυσταλλωθῇ εἰς ἐνιαῖον τύπον. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὁμως συγκρότησιν τοῦ ναοῦ κάμνει ἐντύπωσιν ἡ ζωηρῶς ἐκδηλουμένη ἀνάδειξις τῶν μερῶν αὐτοῦ. Τὸ ἰσχυρῶς τονιζόμενον σῶμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὰς σαμαρωτάς του στέγας καὶ τὰ ἀετώματα, τὰ χαμηλὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, ἡ διαγραφὴ τῶν σφαιρικῶν τριγώνων, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ὑψοῦται ὁ τροῦλλος, δίδουν εἰς τὸν ναὸν ἓνα τόνον πλαστικότητος.

Εἰκ. 4. Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

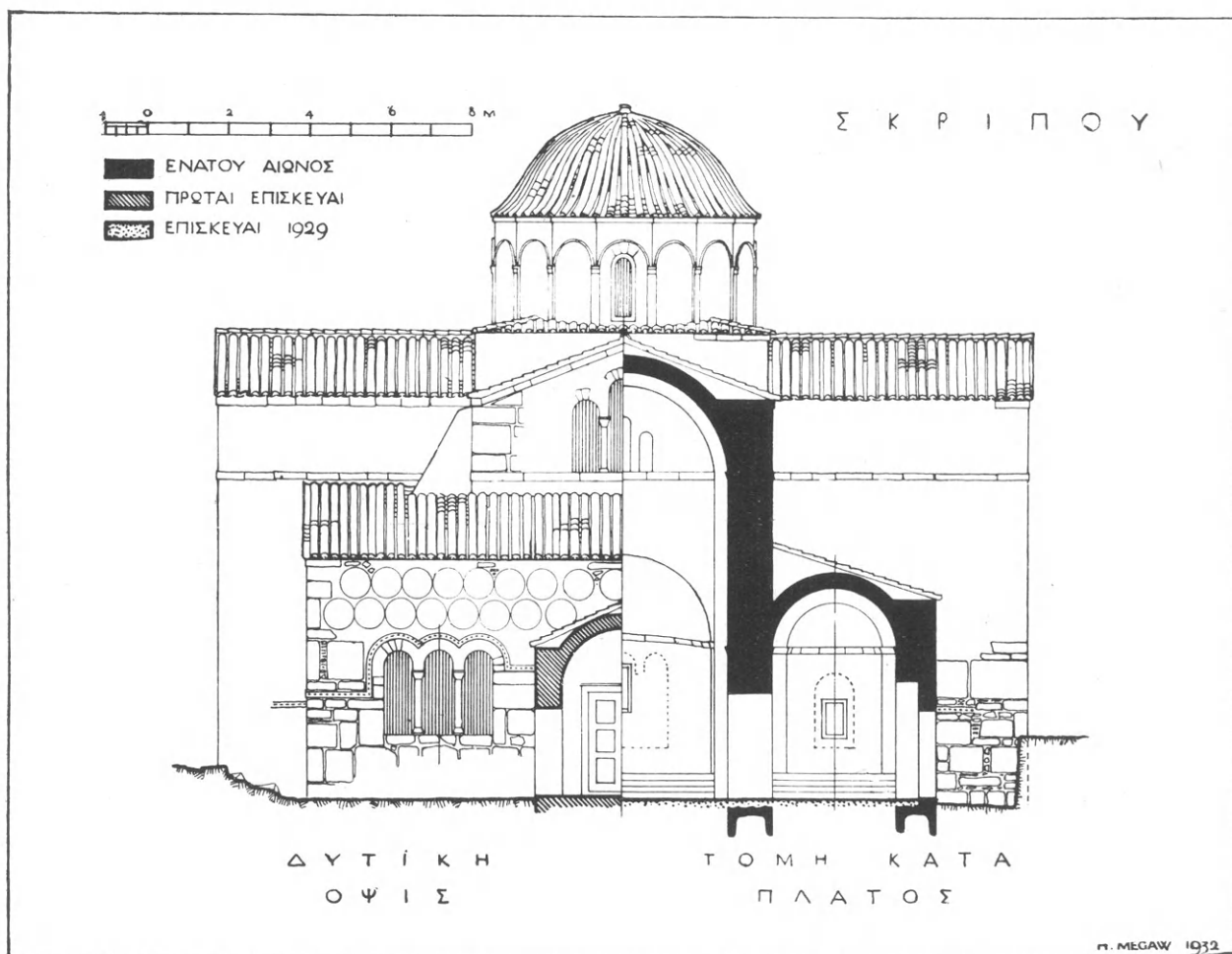
Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν ναὸν ἐγίνετο διὰ τῆς κυρίως δυσμικῆς θύρας καὶ τῶν δύο πλαγίων εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ νάρθηκος· πρὸ τῆς δυσμικῆς θύρας, ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς ὁποίας ἔχει σήμερον μεταβληθῇ, ὑπάρχει κτιστὸν πρόπυλον ἐκ μιᾶς καμάρας στηριζομένης ἐπὶ τοίχων μὲ τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὸ ὁποῖον ὁμως εἶναι ἐπίσης μεταβεβλημένον εἰς νεωτέ-
ρους χρόνους, κατέχον τὴν θέσιν τοῦ ἀρχικοῦ. Εἰς τὸ πρόπυλον τοῦτο κατέρχεται τις μὲ πέντε βαθμίδας, διότι ὁ ναὸς ἔχει πρόσχωσιν περὶ τὸ ἐν καὶ ἥμισυ μέτρον (εἰκ. 4).

Αἱ πλάγιαι θύραι τοῦ νάρθηκος, ἐντειχισμέναι σήμερον, εἶναι τοξωταὶ μὲ τὰ τόξα των ἐξ ὁλοκλήρου λίθινα. Ἡ βορεία θύρα διασφύζει τμήμα τοῦ ἀρχικοῦ προπύλου της· δύο μαρ-
μάρινοι δοκοὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν παραστάδων ἐμπεπηγμέναι εἰς τὸν τοῖχον ἐξέχουν περὶ τὰ 0.80 μ. διὰ τὰ βασιλίσκων προφανῶς μικρὰν πρὸ τῆς θύρας στέγην (εἰκ. 6). Ἀνάγλυφα, κοσμοῦντα πλὴν τῶν καθέτων πλευρῶν καὶ ὅλην τὴν κάτω αὐτῶν ἐπιφάνειαν, δεικνύουν ὅτι δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰ ἄκρα κίονες καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν γνωστὴν μορφήν

τῶν μικρῶν διστύλων μετ' ἐπιστυλίων προπύλων τῶν Συριακῶν ναῶν (Vogüé, Syrie centrale σ. 133, πίν. 118, 120). Τὸ πρόπυλον τῆς Σκριποῦς ἔχει ἀνάλογα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Μ. Ἀσίας (Κορυκόν, βλ. εἰκ. ἐν Diehl, Manuel d'art byzantin, 1925, εἰκ. 32) ἔνθα οἱ δοκοὶ ἐλεύθεροι, χωρὶς κίονας, στηρίζουν ἐλαφρὸν τὴν μορφὴν καμαρωτὸν ἐκ λίθων πρόστεγον. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται ν' ἀποκατασταθῇ καὶ τὸ πρόπυλον τοῦτο τῆς Σκριποῦς.

Ὁ φωτισμὸς τοῦ ναοῦ ἐγένετο διὰ μεγάλων παραθύρων τοποθετημένων εἰς μὲν τὸ ὑψηλὸν σῶμα τοῦ σταυροῦ εἰς δύο σειράς, ἐπάνω καὶ κάτω, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων διάστημα

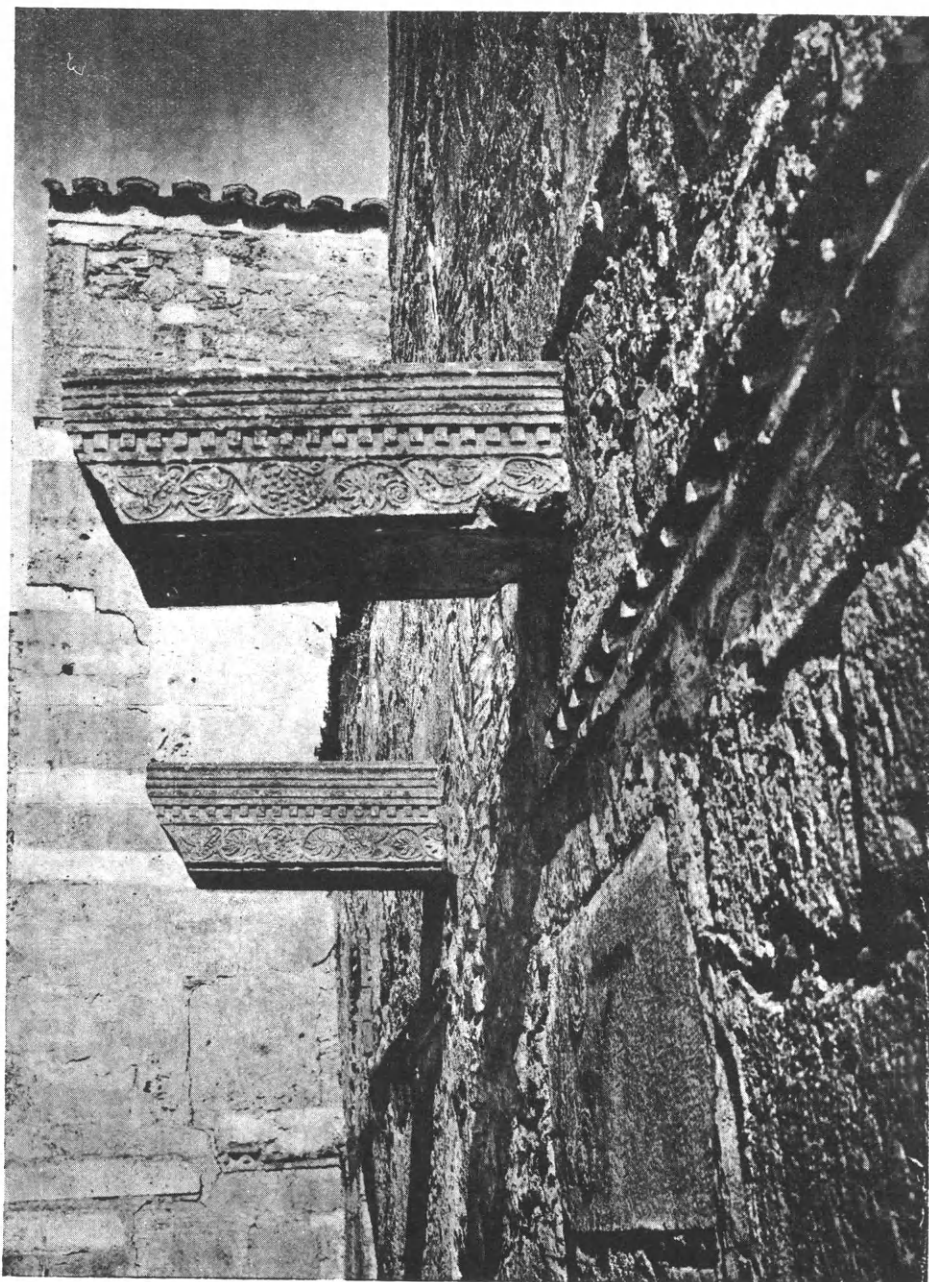

Εἰκ. 5. Ἀντικὴ πρόσοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

εἶναι μέγα, εἰς δὲ τὸν νάρθηκα καὶ τὰ πλάγια κλίτη εἰς μίαν σειράν. Ἀπλᾶ τοξωτὰ μὲ τὰ τόξα των λίθινα, ὅπως καὶ τῶν θυρῶν, εἶναι τὰ παράθυρα τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ τῶν μικρῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι τρίλοβα, χωριζόμενα μὲ μαρμαρίνους κίονας.

Τὰ τρίλοβα τῆς κάτω σειρᾶς— δύο εἰς τὸν νάρθηκα, ἀνὰ ἓν εἰς τὰς πλαγίας κεραίας τοῦ σταυροῦ καὶ ἓν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ— εἶναι μεγάλα, εὐρύτερα εἰς πλάτος παρὰ εἰς ὕψος (2.80 μ. × 2.00), ἔχοντα ἰσοῦπῃ τὰ τρία εὐρέα ὡς ἡμικύκλια τόξα των. Ἡ μορφὴ αὐτὴ τῶν παραθύρων καὶ αἱ εὐρεῖαι ἀναλογίαι των ἐνθυμίζουσιν παράθυρα παλαιοχριστιανικῶν

ναῶν, ὅπως τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ Ἀγ. Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης¹.
Τὰ ἐπάνω παράθυρα εἰς τὰ τέσσαρα ἀετώματα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, ἐκ τῶν

Εἰκ. 6. Λεῖψανα προπύλου τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

ὁποίων μόνον ἓν, τὸ δυτικόν, διατηρεῖται εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν, ἔχουν ὑπερυψωμένον τὸ μεσαῖον τόξον, ὅπως τὰ βυζαντινά· ἀλλὰ μὲ τὰς εὐρείας κατὰ πλάτος διαστάσεις των,

¹ Diehl, Le Tourneau, Saladin, Les Monum. chrét. de Salonique, Paris 1918 πίν. II. IV, XVIII, XXXVIII. Παράθυρα μὲ ἰσοῦσῃ τόξῃ ἀπαντῶμεν σπανιότερα καὶ εἰς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (πλὴν τῶν παρα-

δειγμάτων τῶν ἀναφερομένων ἐν Millet ἐνθ' ἀν. σ. 204 πρβλ. ἀκόμη καὶ ναοὺς Καπνικαρέας καὶ Παναγίας Λυκοδήμου) ἀλλ' αὐτῶν αἱ ἀναλογίαι εἶναι πάντοτε ἐπιμήκεις πλὴν τοῦ ὅτι συχνὰ περιβάλλονται ἀπὸ ἀψιδώματα.

ἀσυνήθεις εἰς μεταγενεστέρους βυζαντινοὺς ναοὺς, καὶ τὴν ἔλλειψιν οἰουδήποτε πλαστικοῦ τοξωτοῦ πλαισίου ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς εἰς τὰς βυζαντινὰς (εἰκ. 1 καὶ 19). Ὅμοίως τὸ σῶμα τῶν διαχωριστικῶν κιονίσκων δὲν ἔχει τὴν ὀγκώδη μορφήν τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ πλησιάζει τὰ λεπτότερα βυζαντινά, τῶν ὁποίων τὰ κιονόκρανα ἔχουν μεγάλην προεξοχήν διὰ τὰ ἰσοφαρίζουν τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ὁλόκληρος ἀπὸ μεγάλους ἀλλ' ἀνομοίου μεγέθους πελεκητοὺς λίθους, τοποθετημένους κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον μὲ ἱκανὴν χρῆσιν κονιάματος. Μόνον τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ σταυροειδοῦς σώματος τοῦ κτιρίου ἔχουν διάφορον τοιχοδομίαν, ἀποτελουμένην ἀπὸ μικροὺς λίθους μὲ ἄφθονον κονίαμα, ἡ ὁποία ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὀφείλεται εἰς ἄλλους λόγους. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἰσοδόμου τοιχοποιίας πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἐπιμελῆ ἐργασίαν καὶ κανονικότητα τῶν παλαιοτέρων Ἰουστινιανείων κτισμάτων — ὅσα διετήρησαν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον (ναοὶ Φιλίππων, Ἀγίου Τίτου Κρήτης, Μιαφαρκίν). Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ὕλικου εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ὁρχομενοῦ, πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν πελεκητῶν λίθων φέρουν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν μέρος ἀρχαίας ἐπιγραφάς. Τὸ ὅτι δὲ δὲν μετεχειρίσθησαν διὰ τὴν τοιχοποιίαν μόνον οἰκοδομικὸν ἀρχαῖον ὕλικόν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα μαρμάρινα μέλη ἀναμίξ, ὡς ἀναθηματικὴν πλάκα καὶ μέγαν ἀριθμὸν σπονδύλων ἀρχαίων κιόνων διατεταγμένων εἰς δύο σειρὰς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ νάρθηκος, εἰς μίαν δὲ σειρὰν εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἐγείρει τὸ ἐρώτημα μήπως καὶ ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ἀρχικῶς διὰ κονιάματος, ὅπως τοῦτο γίνεται δεκτὸν καὶ διὰ τοὺς πλείστους τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ μεγάλαι λείαι ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων διακόπτονται ἀπὸ μαρμάρινα ἀνάγλυφα γεῖσα ἐν εἵδει ταινιῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς προεξοχῆς, αἱ ὁποῖαι διατρέχουν γύρω ὁλόκληρον τὸν ναόν. Ἡ μία πλαισιώνει τὰ ἀνώτατα ἄκρα τῶν τοίχων ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν στεγῶν, ἡ δευτέρα μὲ διάφορον διάκοσμον διέρχεται κάτωθεν τῶν παραθύρων, τρίτη ὑπογραμμίζει τὰ ἄκρα τῶν χαμηλοτέρων στεγῶν τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐνῶ αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ καταλήγουν εἰς ταινίαν κοσμουμένην μὲ διάφορον διακοσμητικὸν θέμα· τέλος χαμηλότερα, εἰς τὸ ὕψος τῶν κάτω παραθύρων, κεράμινον ὀδοντωτὸν διατρέχει γύρω ὁλόκληρον τὸν ναόν, τοῦ ὁποίου διαγράφει ἔντονα τὰ ἡμικύκλια τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων. Εἶναι τὸ πρῶτον συναντῶμενον ὀδοντωτὸν κόσμημα, τοῦ ὁποίου τόση χρῆσις ἔγινε κατόπιν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος¹.

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι μὲ μεγαλύτεραν ἐπιμέλειαν ἐκτισμένη καὶ μὲ τὸν πλουσιώτερον γλυπτὸν διάκοσμον ἐστολισμένη. Ἐκτὸς τῶν ἀναγλύφων γεῖσων καὶ τοῦ ὀδοντωτοῦ, τὴν κεντρικὴν ἀψίδα περιβάλλει διάζωμα (πλάτους 0.30 μ.) μὲ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ, τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν Παναγίαν. Ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ ἐντειχισθέντος μεγάλου τριλόβου παραθύρου συνεχεῖς μαρμάρινοι πλάκες μὲ ἀνάγλυφον διάκοσμον σχηματίζουν εὐρείαν ζώνην (πλάτους 0.80 μ.) ἀκολουθοῦσαν τὴν καμπύλην τῆς ἀψίδος.

¹ Ἐκτὸς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὸ ὀδοντωτὸν εἰς μίαν σειρὰν διακόπτουσιν τοὺς τοίχους, ὅπως τὸ χρησιμοποιοῖ ἡ σχολὴ τῆς Ἑλλάδος, τὸ συναντῶμεν εἰς τὴν Βασιλικὴν μὲ

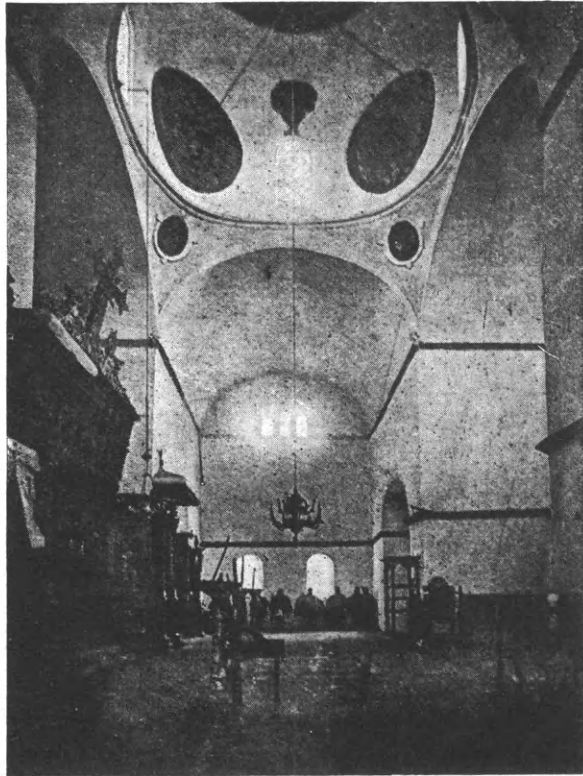
τροῦλλον τοῦ Κασρ-Ιβν-Βαρτάν τῆς Β. Συρίας (βλ. Strzygowski, Kleinasien, ein Neuland in d. Kunstgeschichte, Leipzig, 1903, σ. 121 εἰκ. 93).

Τρεῖς ἄλλαι ἐπιγραφαὶ εἰς ὀρθογωνίους μεγάλους λίθους εἶναι ἐντειχισμέναι ἀνὰ μία εἰς ἐκάστην τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν τοῦ ναοῦ (βλ. κατωτέρω) εἰς δὲ τὴν νοτίαν πρόσοψιν εἶναι προσέτι ἐντειχισμένον μαρμαρίνον ἡλιακὸν ὥρολόγιον τοῦ συνήθους τύπου, τὰς γωνίας τοῦ ὁποίου κοσμοῦν δύο παγώνια (εἰκ. 12).

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν καὶ διακόσμησιν τῶν τοίχων.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ ἀνάτασις τοῦ κυρίου σταυρικοῦ σώματος, τὰ μεγάλα ἀνοίγματα, αἱ καλαὶ ἀναλογίαι δίδουν εὐρύτητα εἰς τὸν χῶρον (εἰκ. 7). Εἰς τοὺς τοίχους, καθὼς τὰ παράθυρα ἀνοίγονται πολὺ ὑψηλὰ καὶ πολὺ χαμηλὰ, ἀφίνονται ἐλεύθεραι μεγάλαι ἐπιφάνειαι διὰ τὴν εἰκονογράφησιν, ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς τοιχογραφίας τῆς ὁποίας σήμερον οὐδαμοῦ παρατηρεῖται ἔχνος. Αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἐπιφάνειαι τοῦ ὑψηλοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ χωρίζονται ὀριζοντίως εἰς τρία διαμερίσματα μὲ δύο σειρὰς μαρμαρίνων γείσων. Τὰ γεῖσα ταῦτα διατρέχουν τοὺς τοίχους τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸ ὕψος τῶν βάσεων τῶν ὑψηλῶν καμαρῶν τοῦ σταυροῦ, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ δεύτερον ἐξωτερικόν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸ ὕψος τῶν παραστάδων τῶν θυρῶν, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ ὀδοντωτὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Γεῖσα εἰς τὴν γέννησιν τῶν θόλων εἶναι συνήθης διάκοσμος, συναντῶμενος εἰς πολλοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, δεύτερος ὅμως ὀριζόντιος χωρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναι λείψανον τῶν παλαιοχριστιανικῶν μὲ ὑπερῶα νῶν, συναντῶμενον κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν εἰς ναοὺς τινὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹ καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας². Ἀργότερα κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν δύο σειραὶ γείσων ἀπαντῶνται μόνον εἰς τοὺς σπανίους μὲ ὑπερῶα ναοὺς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν τοὺς ἐπηρεαζομένους ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ὁ ναὸς τοῦ Ὁσ. Λουκᾶ Φωκίδος³. Σημειωτέον ὅτι τὰ γεῖσα αὐτὰ τῆς Σκριποῦς, ὅπως καὶ τὰ μεταγενέστερα βυζαντινὰ, δὲν ἔχουν τὸ μέγα πάχος τῶν παλαιοχριστιανικῶν, τὰ ὁποῖα, ἰσοπαχῇ πρὸς τοὺς τοίχους, ἐχρησίμευον ὡς στερεαὶ συνδετικαὶ αὐτῶν ζῶναι, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικά. Τὸ πάχος τῶν γείσων τῆς Σκριποῦς, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, πολλὰ τεμάχια τῶν ὁποίων κατέπεσαν καὶ εὐρίσκονται ἐσκορπισμένα πέριξ τοῦ ναοῦ, δὲν εἶναι μεγαλύτερον τῶν 0.30 μ. Τὰ χαμηλὰ

Εἰκ. 7.

Φωτογρ. Strzykowski

¹ Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον.

¹ Εἰς τοὺς ναοὺς Παναγρᾶντου, Παμμακαρίστου, Διακο-
νίσσης βλ. A. Millingen, *Byzantine Churches in Constan-*
tinopel London 1912 σελ. 137 εἰκὼν 45, σελ. 142 πίν.
XXXVII, εἰκ. 62 πίν. I.

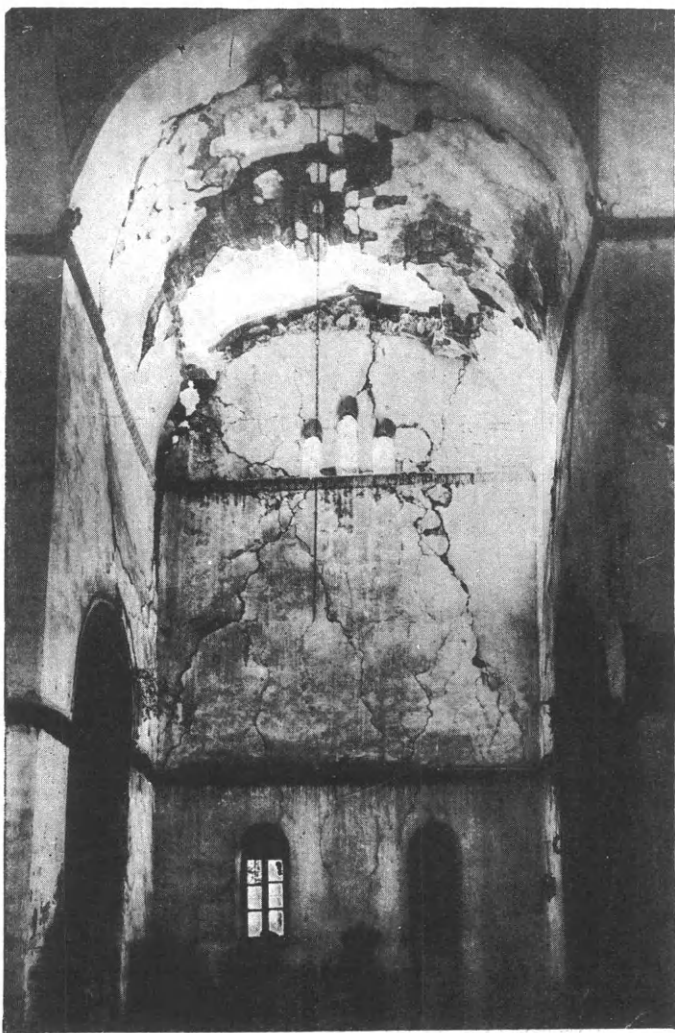
² O. Wulff, *Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg*
1903 σ. 73.

³ Schultz and Barnsley, *The Monastery of S. Luke in*
Phocis, London 1901 πίν. 41, 47.

μέρη τοῦ ναοῦ, νάρθηξ, γωνιαῖα διαμερίσματα καὶ ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ φέρουν μίαν μόνον σειρὰν γείσων μὲ ἰδιαίτεραν ἕκαστον διακόσμησιν εἰς τὰς βάσεις τῶν θόλων τῶν τὰ γείσα τοῦ βορείου παρεκκλησίου διατηροῦν ἐρυθρὸν χρῶμα εἰς τὸ βάθος τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος.

Ἐπισκευαί. Ἐκτὸς μικρῶν ἐπισκευῶν, παραμορφώσεων καὶ ἐντειχισμῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, τῆς μετατροπῆς τοῦ προτύλου καὶ τοῦ δαπέδου, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν, καὶ τῆς

Εἰκ. 8. Βόρειον σκέλος τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ τῆς ναοῦ Σκριποῦς.

ὅστις ἀπαραιτήτως θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὰ ἀνώτατα αὐτοῦ ἄκρα, ἐφόσον ὑπάρχει καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἄκρας τῶν τοίχων, ἀλλὰ καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὸν στεφάνη ἐκ τῶν τυφλῶν τόξων, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὡς χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν Σκριποῦν, σχετισθεῖσα μὲ ἀνατολικά πρότυπα δὲν εἶναι κτιστὴ — ὅπως ἀναμφιβόλως ὄφειλε νὰ εἶναι ἂν ὁ τρούλλος ἦτο ἀρχικὸς — ἀλλὰ ψευδὴς ἐκ κονιάματος. Τμήματα τῶν ψευδῶν αὐτῶν τόξων καταπεσόντα ἀφῆκαν νὰ φανοῦν γυμναὶ αἱ στεναὶ πλευραὶ τοῦ δεκαεξαπλεύρου τρούλλου (εἰκ. 10). Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ δεκαεξάπλευρος μορφή του, τὴν ὁποῖαν ὁ Millet ἀναγκάζεται νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἐξαίρεσιν. Πολυγωνικοὶ τρούλλοι καὶ τέσσαρα μόνον παράθυρα εἶναι ὅλως ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς μορφὰς

προσθήκης κωδωνοστασίου ἐπὶ τοῦ Α. ἀετώματος τοῦ σταυροῦ, προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ μνημείου, τὴν ὁποίαν ἡ ἐρείπωσις αὐτοῦ καθιστᾷ εὐκολωτέραν, μᾶς πείθει ὅτι σχεδὸν ὅλα τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ κτιρίου καὶ ὁ τρούλλος δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐκτίσθη ὁ ναός. Μορφή καὶ κατασκευὴ αὐτῶν μαρτυρεῖ μεταγενεστέρας ἐπισκευάς.

Αἱ ὑψηλαὶ καμάραι τοῦ σταυροῦ, ἐξαιρέσει τῆς δυτικῆς, ἡ ὁποία διετηρήθη ἡ ἀρχικὴ, ὅπως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δεικνύουν τοιχοδομίαν εὐτελεστέραν τοῦ λοιποῦ ναοῦ οὕτω καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ κατασκευὴ τῶν στερεῖται ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ τρούλλου· ὁ κύκλος τῆς βάσεως εἶναι λίαν ἀνώμαλος, ἀντὶ δὲ μαρμαρίνου γείσου φέρει νεωτέραν ἐκ γυψόδους κονιάματος κορνίζαν, ὁμοίαν μὲ τὴν στεφάνην τῶν τεσσάρων νεωτέρων ἐγκολπίων τῶν σφαιρικῶν τριγώνων (εἰκ. 7, 9).

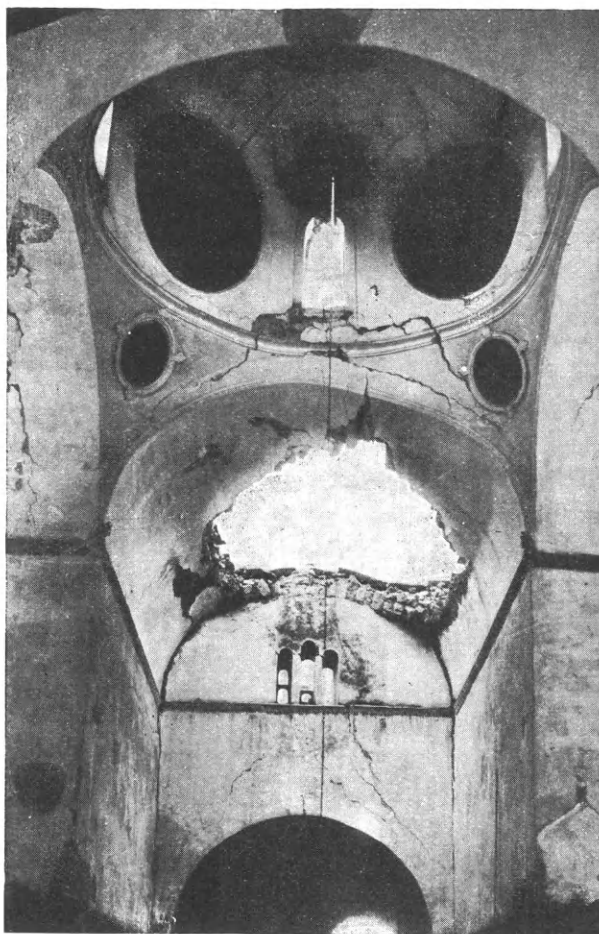
Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ τρούλλος ὅχι μόνον στερεῖται γλυπτοῦ διακόσμου,

τῶν βυζαντινῶν τρούλλων τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου οἱ δωδεκάπλευροι μόνις ἀπὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶν. εἰσάγονται—καὶ μόνον εἰς τοὺς ὀκταγωνικοῦ τύπου ναοὺς—οἱ δὲ δεκαεξάπλευροι ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος καὶ ἐξῆς (νάρθηξ Πόρτα Παναγιᾶς) καὶ πάλιν οὐχὶ μὲ τέσσαρα μόνον παράθυρα, ὅπως ὁ μεταγενέστερος τρούλλος τῆς Σκριποῦς, ἀλλ' ἀνὰ ἓν εἰς ἐκάστην πλευράν.

Μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνονται αἱ ἐπισκευαὶ εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ κτιρίου δυνάμεθα ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων νὰ ἐξακριβώσωμεν. Τὰ εἰς τὰ τύμ-
πανα τῶν τριῶν (B. N. καὶ A.) καμαρῶν ἀναγόμενα στενά, μικρὰ διὰ τοίχων ἢ ἀμε-
λῶς δι' ἐπαλλήλων λίθων χωριζόμενα τρί-
λοβα παράθυρα δὲν προέρχονται ἀπὸ τοπι-
κᾶς ἐπισκευᾶς, ὅπως τὰ κάτω παράθυρα τοῦ
ναοῦ, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἐνιαῖον μέρος τοῦ τοί-
χου τοῦ τυμπάνου, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οἱ τοῖχοι
ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν παραθύρων εἶναι νεώ-
τεροι. Τοῦτο μαρτυροῦν ἀκόμη καὶ τὰ κά-
τωθεν τῶν παραθύρων γεῖσα, τὰ ὅποια εἰς
τινα μέρη εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν
τοίχων, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, δὲν
ἔχουν συνεχὲς τὸ διακοσμητικὸν θέμα ἐκά-
στης σειρᾶς ἀλλ' εἰς μικρὰ διαστήματα ἐναλ-
λάσσονται μὲ τεμάχια ἐξ ἄλλης σειρᾶς.

Εἰς τὴν βορείαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ
τὰ νεώτερα μέρη ἐκτείνονται ἱκανῶς χαμη-
λότερα τῆς βάσεως τῶν θόλων εἶναι δὲ
ὀφθαλμοφανῆ, διότι ἡ νεωτέρα εὐτελεστέρα
τοιχοδομία δὲν εὐρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὴν
ἐπιφάνειαν τῆς ἀρχικῆς ἀλλ' εἶναι ἐκτισμένη
βαθύτερα, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν γωνίαν νὰ ἐξέ-
χουν οἱ ἐναπομείναντες ἀρχικοὶ πελεκητοὶ
λίθοι οἱ συνεχίζοντες τὸ διασωθὲν ἀρχικὸν δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ (εἰκ. 11). Ἡ τοι-
χοδομία τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ δεικνύει, ὅτι ὁ νεώτερος τοῖχος κατήρχετο ἀκόμη
χαμηλότερα μέχρι σχεδὸν τῶν κάτω παραθύρων (εἰκ. 10), ἐνῶ ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ
ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μὲ τὸ παράθυρον
εἶναι μεταγενέστερος, ὡς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἡμιθολίου τῆς κεντρικῆς ἀψίδος, τὸ ὅποιον
εἰσέχει καὶ στεγάζεται μὲ ἰδιαιτέραν στέγην (βλ. εἰκ. 2 καὶ 4).

Αἱ ἐπισκευαὶ αὗται εἶναι ὅλαι μιᾶς ἐποχῆς ἐξ ἧς προέρχονται καὶ αἱ διασωθεῖσαι εἰς
τὸ ἱερὸν τοιχογραφίαι (εἰκ. 22)· ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς τοιχοδομίας, τὴν μορφήν τῶν παραθύρων
καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν τοιχογραφιῶν συνάγεται ὅτι αἱ ἐπισκευαὶ ἐγένοντο ἐπὶ τουρκο-
κρατίας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

Εἰκ. 9. Θόλοι καὶ τρούλλος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς
ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάν.

Εικ. 10. Νοτία ὄψεις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Τῷ 1869 μεγάλη ἀντηρὶς προσεκολλήθη εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ ἔφραξε τὸ κάτω παράθυρον αὐτοῦ· τότε πιθανώτατα ἐφράχθησαν ἐν μέρει καὶ τὰ τρίλοβα τοῦ νοτίου κλίτους καὶ τῆς ἀψίδος, μετεμορφώθησαν δὲ εἰς ὀρθογώνια ὅλα τὰ ἄλλα τοξωτὰ παράθυρα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, οὕτως ὥστε ἐξ ὅλων τῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ μόνον τὸ τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἐν ἑκ τοῦ νάρθηκος μένουν ἀνέπαφα εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν μορφήν.

Ὅλαι αἱ ἐπισκευαί, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, ἰδίως ὁ τροῦλλος, χωρὶς ν' ἀλλοιώνουν βαθύτερα τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ συγκρότησιν, μεταβάλλουν βεβαίως ἀρκετὰ τὴν μορφήν

Εἰκ. 11. Βορειο-δυτικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου. Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀλλοιώνεται ἡ ἀρχικὴ ἐντύπωσις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μὲ τὸν ἀσύμμετρον περιορισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ φωτισμοῦ, διότι ἐσκεμμένως ἐφωτίζετο ἀπλέρως ὁ σταυρὸς ὀλιγώτερον δὲ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα.

Σχέσεις τῆς Σκριποῦς πρὸς τὴν Ἑλληνιστικὴν παλαιοχριστιανικὴν τέχνην καὶ τὴν Ἀνατολικήν. Τὰ πολλὰ καὶ εὐρέα παράθυρα συνδέουν τὴν Σκριποῦν μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴν Ἑλληνιστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικήν, ἡ ὁποία περιορίζει τὸν φωτισμὸν καὶ μεταχειρίζεται ὀλίγα καὶ στενὰ παράθυρα¹.

Ἐπίσης αἱ ὑψηλαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, ὁ νάρθηξ καὶ μάλιστα φωτεινός, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνθυμίζει τὸν νάρθηκα τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ κατασκευὴ τῶν μεγάλων καὶ ὠραίων παραθύρων εἶναι ὄχι ἐπαρχιακοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος ἀλλὰ συνέχισις τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἑλληνιστικῶν μορφῶν τοῦ τόπου, τὰς ὁποίας κατ' ἐξοχὴν διατηρεῖ ἡ πρωτεύουσα.

Ἡ μορφή τῶν τριλόβων ἀνοιγμάτων, ὡς εἶδομεν, εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς εἰς τὰς βυζαντινὰς.

Τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἰδίως ἡ εὐρύτης τῆς μεσαίας ἀπηχεῖ

¹ Ὁ Wulff ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν σημερινὴν μορφήν τῆς Σκριποῦς κάμει λόγον διὰ τὸν πενιχρὸν φωτισμὸν τῆς

βλ. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Berlin 1914 σ. 453.

τὴν παλαιοχριστιανικὴν παράδοσιν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Βεβαίως αἱ μορφαὶ ἀψίδων καὶ τρούλλων ἐξαρτῶνται κυρίως ἀπὸ τὴν ὕλην· ὁ πελεκητὸς λίθος ἐνδείκνυται διὰ τὰς ἡμιεξγωνικάς καὶ πολυγωνικάς ἀψίδας, ἡ ἀργολιθοδομία διὰ τὰς ἡμικυκλικὰς καὶ δι' αὐτὸ αἱ ἡμικυκλικαὶ ἀψίδες παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ ἐξ ἀργολιθοδομῆς οἰκοδομήματα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως εἰς τὰ μεταγενέστερα τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν νήσων. Εἰς τὴν Σκριποῦ ὅμως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὕλην χρησιμοποιεῖται τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα ποὺ δηλώνει ἐξακολούθησιν παραδόσεως.

Ἡ τοιχοδομία τῆς Σκριποῦς ἀπαντᾷται μεμονωμένη εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς μὲ κάποιαν διαφορὰν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν συνήθης εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἄλλ' ἐκεῖνο ποὺ ἀπηχεῖ καθαρῶς ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν, εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ μὲ μαρμαρίνας ἀναγλύφους ταινίας καὶ ἀναγλύφους πλάκας μὲ ζῶα, σχέδια καὶ μεγάλας ἐπιγραφάς. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ τέχνη τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος ἀγνοεῖ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Σκριποῦς καὶ ἐξῆς τοῦτο ἀποβαίνει σύννηθες, ἀλλ' ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς διάκοσμος εἶναι κυρίως κεράμινος ἐξ ἐρυθρῶν ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὴν Σκριποῦν ἔχομεν τὴν πρώτην ἐξ Ἀνατολῆς διακόσμησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ἔχομεν εἰς τὴν Πατλέϊνα τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν καθαρῶς ἀνατολικὸν διάκοσμον μὲ τὰς ἐφυσωμένας πλάκας¹. Εἰς τὴν Μεσοποταμίαν Μ. Ἀσίαν καὶ Συρίαν οἱ ναοὶ κοσμοῦνται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ ἐξέχοντα γεῖσα ἐκ γλυφῶν² σπανιότερα δὲ μὲ ζῶνας ἀναγλύφους εἰς τὴν συνήθη ἐν Συρίᾳ κυρωτὴν μορφήν³ ἀλλ' ἡ Ἀρμενία εἶναι κυρίως ἐκείνη εἰς ἣν εὐρίσκομεν τὰ πρότυπα τῆς Σκριποῦς· σειρὰ ναῶν φέρουν τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἀνάγλυφα γεῖσα εἰς τὰς αὐτὰς θέσεις καὶ μὲ τὸ αὐτὸ ἀκόμη διακοσμητικὸν θέμα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὅλα ἐκεῖ γίνονται οὐχὶ ἀπὸ μάρμαρον, ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἴδιον λίθον μὲ τὸν ὅποιον εἶναι ἐπενδεδυμένοι ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ὅλοι οἱ μεσαιωνικοὶ Ἀρμενικοὶ ναοί. Ὅχι δὲ μόνον εἰς τὸν διάκοσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πλαστικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔχει στενὴν ὁμοιότητα ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς μὲ τοὺς ναοὺς τῆς Ἀρμενίας⁴. Μὲ τὴν πλαστικὴν αὐτὴν διαμόρφωσιν τοῦ κτιρίου καὶ τὰς λείας, χωρὶς ἀψιδώματα καὶ κίνησιν, ἐπιφανείας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἔχομεν εἰς τὴν Σκριποῦν τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῶν χαρακτῆρων τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ τὰ συνοψίσωμεν: εἰς τὸν ναὸν τῆς Σκριποῦς ὁ τονισμὸς τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ συνένωσις αὐτοῦ μὲ τὴν θολωτὴν βασιλικήν, ὁ χωρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ τοίχων, ὅπως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ, ἀπηχοῦν τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ νάρθηξ, αἱ ὑψηλαὶ διαστάσεις, ὁ ἄπλετος φωτισμός, ἡ μορφὴ τῶν παραθύρων καὶ ἡ διὰ γείσων διαίρεσις τῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων δεικνύουν τὴν συνέχισιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν μεθόδων, κληρονόμος τῶν ὁποίων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἡ πρωτεύουσα.

Κατὰ ταῦτα ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν εἶναι ἀξιολογώτατον κτίριον, διότι μᾶς δεικνύει ὅτι αὐταὶ ὑφίστανται βαθμιαίαν μετατροπὴν

1 A. Grabar, *Les influences orientales dans l'art Balkanique*, Paris 1928 σ. 16. D. T. Rice, *The excavations in the Hippodrome of Kon/ple in 1928*, London 1929 σ. 32 εἰς. 38, 39.

2 Gertrud Bell, *The Churches and Monasteries of the*

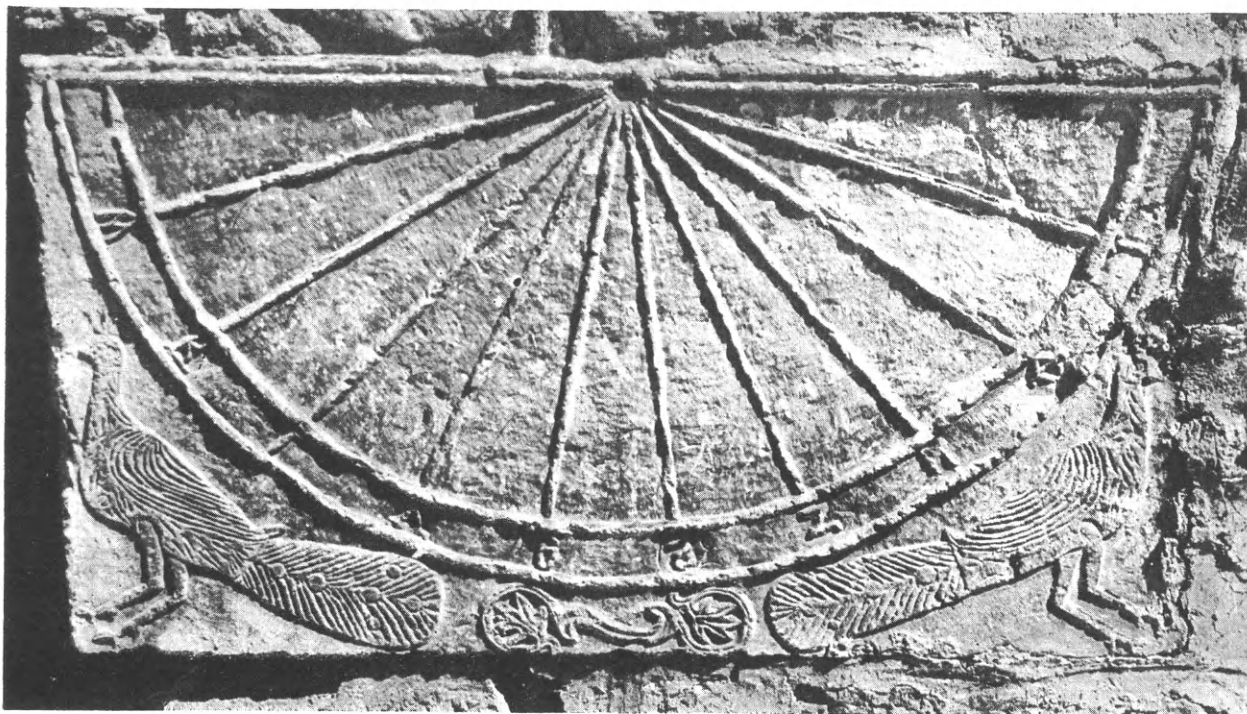
Tûr Abdin ἐν Strzygowski, *Amida* σ. 236.

3 Βλ. εἰς Μασσωλεῖον ἐν Dana, Dussaud, Deschamps et Seyrig, *La Syrie antique et médiévale*, Paris 1931 πίν. 78

4 Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier*, Wien 1918. σ. 174 κ.ἐξ.

ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν, γεφυρώνει τὸ δὲ χάσμα τῆς τόσον ἰσχυρᾶς διαφορᾶς τῶν μορφῶν τῶν δύο αὐτῶν περιόδων.

Ἀπὸ τὸ μοναδικὸν αὐτὸ δεῖγμα τοῦ 9^{ου} αἰῶν. θὰ ἡδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολλὰ ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ζοῦν ἀκόμη, ἄλλαι δὲ ἐξ ἀνατολικῶν συχνὰ προτύπων βλέπουν τὸ φῶς διὰ ν' ἀποκρυσταλλώσουν ἀργότερα κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα ἐξ ἰδίων συνθηκῶν τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος μορφάς.

Εἰκ. 12. Ἡλιακὸν ὥρολόγιον ἐντελιχισμένον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΗ ΜΝΗΜΕΙΑ

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς Σκριποῦς ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικούς, τοὺς ἐξελικτικούς κρίκους, οἱ ὅποιοι ὠδήγησαν τελικῶς (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 10^{ου} αἰῶνος) εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σταυροειδοῦς τρουλλωτοῦ ναοῦ.

Ἡ διευκρίνισις τῶν μεταβατικῶν τύπων κατὰ τὴν πρώτην χιλιετηρίδα καὶ τοῦ ρόλου, τὸ ὅποιον παίζουν εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ σταυροειδοῦς, εἶναι ἀκόμη πρόβλημα διὰ τὴν βυζαντινὴν τέχνην παρ' ὅλα ὅσα ἐγράφησαν περὶ αὐτοῦ¹.

¹ Τὴν κυριωτέραν μακρὰν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν Strzygowski, Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche (Zeit. für Geschichte der Architektur) Heidelberg 1919 σ. 51 κ.ἐξ. ἔνθα οὗτος θέτει θεμελιώδεις λύσεις διὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοὺς ἀντιπροσώπους ὁμῶς τῶν μεταβατικῶν

τύπων παρακολουθεῖ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἀρμενίας, οὕτως ὥστε τὸ ζήτημα τῆς ἐξελίξεως τῶν τύπων εἰς τὰ μνημεῖα τῶν χωρῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐλάχιστα διαφωτίζεται. Εἰς τὰ νεώτερα ἔργα τὸ ζήτημα θίγει ὁ Guger βλ. Spanner und Guger, Rusafa, Berlin 1926 σ. 66.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἠμπόδισε νὰ διαφωτισθῇ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ σταυροειδοῦς τύπου, εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ ἐρευνῆται ἀπέβλεψαν εἰς ἓνα μόνον ἐσχηματισμένον τύπον, τὴν *Νέαν* τοῦ Βασιλείου. Αἱ διαφοραὶ ὅμως, αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται εἰς τοὺς ἀποκρυσταλλωμένους σταυροειδεῖς τύπους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, μαρτυροῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνον πηγὴ καταγωγῆς καὶ εἰς μόνος δρόμος ἐξελίξεως.

Ἡ τετράγωνος πεντάτρουλλος *Νέα* τοῦ Βασιλείου I (βλ. ἀποκατάστασιν ἐν Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel* Hannover 1925), ὁ ἐπιμήκης σύνθετος τύπος τοῦ Μυρελαίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἀπλοῦς Ἑλλαδικὸς καὶ ὁ πεντάκλιτος τοῦ Κιέβου¹ φέρονται διὰ μέσου ποικίλων συνδυασμῶν πρὸς τὴν ἰδεώδη λύσιν τοῦ σταυροειδοῦς, διατηροῦν ὅμως ὅχι μόνον κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν των ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν τελικὸν αὐτῶν σχηματισμὸν τοὺς δευτερεύοντας ἐκείνους χαρακτῆρας, οἱ ὁποῖοι καθιστοῦν σαφῆ τὴν διάκρισιν μεταξύ των καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς διαφόρου καταγωγῆς των.

Ὁ Millet (*L'École Grecque* σ. 55 κέξ.) εἶναι ὁ πρῶτος καθορίσας τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰς διαφορὰς μεταξύ τοῦ Ἑλλαδικοῦ τύπου καὶ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνατρέχων εἰς τὰς προβαθμίδας τῶν δύο τούτων τύπων ἔφθασεν εἰς τὸ φωτεινὸν συμπέρασμα, ὅτι ἡ *Κωνσταντινούπολις* κατεργάζεται τοὺς ἑλληνιστικoὺς τύπους ἢ δὲ *Ἑλλάς* καὶ ἡ *Ἀνατολή* φέρονται πρὸς τὸν σταυροειδῆ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἐλευθέρου σταυρικοῦ τύπου καὶ τῆς θολωτῆς βασιλικῆς. Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τὸν τελευταῖον ὁ Millet ἔρριψε πλήρες φῶς, ὁ σύνθετος τύπος τῆς Κων/πόλεως, ὅπως καὶ ὁ πεντάτρουλλος καὶ πεντάκλιτος ναὸς εἶναι ἀκόμη ἀκαθόριστοι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς χαρακτῆράς των, τὴν καταγωγὴν των καὶ τὴν ἄλυσιν τῶν μεταβατικῶν τύπων. Περὶ αὐτῶν ὅμως δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος ἐνταῦθα, ὅπου θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὸν τύπον τῆς Σκριποῦς συμπληροῦντες τοὺς διαμέσους σταθμοὺς καὶ παρακολουθοῦντες τὴν συνέχισιν τοῦ συνδυαστικοῦ τύπου καὶ εἰς μνημεῖα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος.

Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς ἔχει τὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος προῆλθεν ἀπὸ συνδυασμὸν τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ καὶ τῆς ἀνατολικῆς θολωτῆς βασιλικῆς. Εἰς μὲν τὸ ἐσωτερικὸν ὁ σταυρὸς δηλώνεται διὰ τῶν μακρῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι κατατέμνουσιν τὸν ὀρθογώνιον χώρον καὶ ἀποχωρίζουσιν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, εἰς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν ὁ σταυρὸς τονίζεται ἰσχυρῶς διὰ τῆς εἰς ὕψος ἀναδείξεώς του ὑπεράνω τῶν χαμηλὰ ἐστεγασμένων γωνιαίων διαμερισμάτων καὶ διὰ τῆς προεξοχῆς τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εἰς τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν.

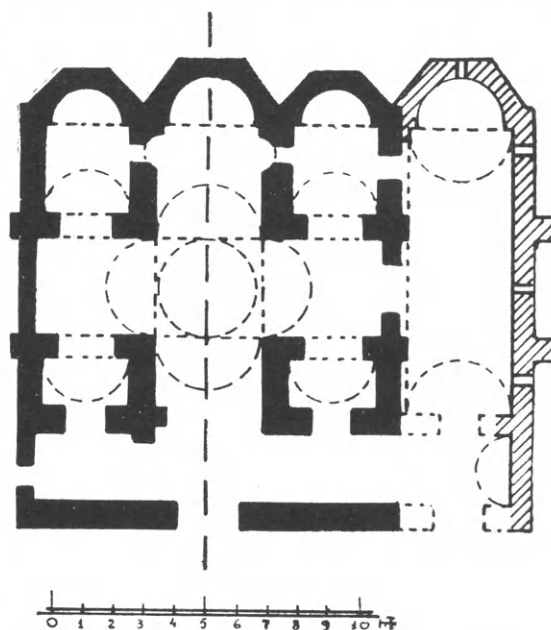
Εἶναι φανερόν, ὅτι ἀφετηρία εἰς τὸν συνδυασμένον αὐτὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἶναι ὁ ἐλεύθερος σταυρὸς καὶ ὅχι ὁ ἐνιαῖος τετράγωνος χώρος, ὅπως εἰς τὸν ἄλλον τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ. Εἰς τὰ διάκενα τῶν σκελῶν τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ προσετέθησαν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα στεγασθέντα χαμηλότερα μὲ καμάρας κατὰ μῆκος, ὅπως τὰ πλάγια κλίτη τῆς θολωτῆς Ἀνατολικῆς βασιλικῆς. Ἡ σχέσις μὲ τὴν θολωτὴν βασιλικὴν εἶναι καταφανὴς καὶ ἐκ τῶν μακρῶν διαστάσεων τοῦ ναοῦ. Κατόπιν ἐκ τοῦ συνδυασμένου τούτου τύπου τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ προῆλθεν ὁ σταυροειδὴς μετὰ τρούλλου

1 N. Brunov, Die fünfschiffige Kreuzkuppelkirche in der byzantinischen Baukunst, B. Z. XXVII σ. 63-98.

ναοῦ τοῦ ἀπλοῦ τύπου τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος ἐξαιρέσει τῆς Κρήτης (βλ. Gerola, Monumenti Veneti T. II σ. 219), τῆς ὁποίας οἱ σταυρικοὶ ναοὶ ἔχουν ἀνάγκην ἐξετάσεως καὶ διὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας των, λείπουν τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βαθμιαίως ὁδηγοῦν ἀπὸ τὸν ἐλεύθερον σταυρὸν εἰς τὸν ἐγγεγραμμένον, ὅπως ὑπάρχουν εἰς τὴν Γεωργίαν καὶ Ἀρμενίαν (βλ. Millet ἔ.α. σ. 78 καὶ 82), ἀπεναντίας δὲ ἔχομεν τοὺς διαμέσους σταθμούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸν ἐγγεγραμμένον σταυρὸν ὁδηγοῦν εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν σταυροειδῆ μὲ τροῦλλον ναόν¹.

Μίαν βαθμίδα πλησιεστέραν ἀπὸ τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ πρὸς τὸν σταυροειδῆ παρουσιάζει ὁ παρὰ τὸ ναῖδριον τῶν *Ταξιαρχῶν*, δυτικῶς τῆς *Καισαριανῆς* δι' ἀνασκαφῆς ἀναφανείς ναὸς² (εἰκ. 13). Οὗτος διατηρεῖ μὲν τοὺς τοίχους τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπως ἡ Σκριποῦ, δὲν ἔχει ὅμως οὔτε τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις οὔτε σαφῆ τὴν προεξοχὴν τῶν πλαγίων κεραίων τοῦ σταυροῦ. Διασώζεται εἰς ὕψος περιπου ἐνὸς μέτρου πλὴν τοῦ νοτίου κλίτους, τὸ ὁποῖον φθάνει σχεδὸν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν θόλων. Ἡ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων καὶ πολλῶν ὀπτοπλίνθων εἰς ἀκανονίστους ὀριζοντίας θέσεις μὲ ἱκανὸν χρησιμοποίησιν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίου ναοῦ. Ἡ στέγασις τοῦ ναοῦ, ὅπως συνάγεται καὶ ἐκ τῆς κατόψεως, θὰ ἦτο ὁμοία μὲ τὴν Σκριποῦν καὶ ἔχει μὲν ἡ ἐγκαρσία κεραία τοῦ σταυροῦ μικρότερον κατὰ τι τὸ πλάτος τῆς καθέτου, οὕτως ὥστε τὸ κέντρον δὲν εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνον (3.15×3.55) τοῦτο ὅμως παρατηρεῖται εἰς πλείστους ναοὺς. Οἱ κάθετοι τοῖχοι ἀφ' ἑτέρου χωρίζουν εἰς τρία κλίτη ἴσου σχεδὸν πλάτους τὸν ναόν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Σκριποῦν, διὰ τὰ σμικρύνουν κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τετραγώνου κεντρικοῦ χώρου μὲ τὸν σκοπὸν νὰ περιορίσουν τὴν διάμετρον τοῦ τροῦλλου. Τὰ δύο ταῦτα μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξιν τροῦλλου. Ἐὰν οἱ θόλοι εἶχον τὸ σύστημα τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν, τότε τὸ ἐγκάρσιον κλίτος θὰ ἦτο καταφανῶς στενότερον, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς σταυρεπιστέγους ναοὺς παρατηρεῖται, καὶ τὸ μεσαῖον κλίτος δὲν θὰ εἶχεν οὐδένα λόγον νὰ μὴ εἶναι πολὺ εὐρύτερον τῶν πλαγίων.

Δυσκολώτερον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τοῦ ναοῦ, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν μόνον ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ τοῦ εἶδους τῆς τοιχοδομίας, διότι οὐδὲν

Εἰκ. 13. Κάτοψις ἐρειπωμένου ναοῦ πλησίον τῆς *Καισαριανῆς*.

¹ Ναοὶ εἰς τύπον ἐλευθέρου σταυροῦ ἔχοντες γωνιαῖα διαμερίσματα ἢ ἀπλῶς κόγχας ἐκατέρωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ μόνον σκέλους ὑπάρχουν ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὴν Δύσιν. Ἀλλ' ὁ σταυρικός οὗτος τύπος τῆς Δύσεως, ὅστις ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, καὶ τὴν βάσιν τῶν Ρωμανικῶν ναῶν ἔχει ριζικὴν διαφορὰν εἰς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς καὶ τὴν ὅλην τεχνολογίαν.

τροπίαν.

² Ὁ ναὸς ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Σβορώνου ἀναζητούντος ἐν *Καισαριανῇ* τὸ τελεστήριον τῶν Λυκομιδῶν. Βλ. Svoronos, *Journal intern. d'archéol. numismatique*, T. 17, 1916-1917 σ. 81. Τὴν κάτοψιν μοὶ παρεχώρησεν εὐγενῶς ὁ κ. Ὁρλάνδος, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα.

τμήμα γλυπτοῦ ἢ ἄλλη ἔνδειξις σφύζεται ἐπιτοπίως, ὥστε νὰ μᾶς κατατοπίσῃ εἰς τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς. Ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς μαρτυρεῖ ἡ τοιχοδομία του· σύγχρονοι γειτονικοὶ ναοὶ θὰ εἶχον τὴν αὐτὴν τεχνοτροπίαν εἰς τὴν τοιχοδομίαν. Ἡ ἀργολιθοδομία δὲν χαρακτηρίζει βεβαίως ἐποχάς· ἡ χρῆσις ὅμως μεγάλων καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἐπιμήκων λίθων καὶ ἰδίως ἡ ἀνάμιξις μὲ ὀπτοπλίνθους μεγάλου πάχους (0.04, ἔναντι 0.025 μ. τοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς) μαρτυρεῖ περὶ ἐποχῆς προγενεστέρας τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ, ὅστις χρονολογεῖται εἰς τὸν 11^{ον} αἰῶνα. Καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἀκόμη εἰς τὴν τοιχοδομίαν ὑλικοῦ ἐκ προϋπάρχοντος ἐκεῖ ἀρχαίου κτιρίου εἶναι ἴσως ἔνδειξις, ὅτι ἐκ τῶν δύο ναῶν ἀνηγέρθη πρῶτος ὁ καταστραφεὶς ναός, ὁ ὁποῖος καὶ ἰδιοποιήθη τὸ ὑλικόν. Ὁ τύπος ἀφ' ἐτέρου τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι σύμφωνος πρὸς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Ὁ σταυρὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀποχωρίζεται τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων μὲ τοίχους χωρίζοντας καὶ τὰς ἐγκαρσίας κεραίας μέχρι τοῦ δαπέδου¹. Εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις τοῦ ναοῦ μικραὶ ἀντηρίδες δεικνύουν, ὅτι θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ ὅπου καταλήγουν αἱ ἐγκάρσιαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ προεξέχοντα τόξα, τὰ ὁποῖα ὑψούμενα μέχρι τῆς στέγης διέγραφον πρὸς τὰ ἔξω τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ μέχρι τοῦ ἐδάφους. Οὔτε ὡς ἀπαραίτητοι ἀντηρίδες δύνανται τὰ τόξα αὐτὰ τῶν πλαγίων προσόψεων νὰ θεωρηθῶν, ἐφόσον εἰς ὀλίγους μόνον Ναοὺς συναντῶνται, οὔτε ὡς προστεγάσματα τῶν θυρῶν (Millet ἐνθ' ἄν. σ. 162-3), ἀλλὰ δύνανται ἴσως καλύτερα νὰ ἐννοηθῶν ὡς λείψανα τῆς προεξεχούσης ἄλλοτε κεραίας τοῦ σταυροῦ, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ ἐκδηλώσουν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὸν σταυρὸν μέχρι τοῦ ἐδάφους. Ὅμοια προεξέχοντα τόξα παρατηροῦνται καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου Μεσημβρίας (βλ. κάτωψιν ὡς καὶ φωτογραφίας ἐν G. Rachénon, Églises de Mésevnria Σόφια 1932 εἰκ. 58-59), εἰς τὸν ὁποῖον ὅμοιον τόξον ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν. Ὁ ναὸς οὗτος μὲ τοὺς μακροὺς, καθέτους τοίχους τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὁμοίους μὲ τοῦ ἐρειπωμένου ναοῦ τῆς Καισαριανῆς καὶ τῆς Σκριποῦ, δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικούς ἀκόμη τύπους· ἂν δὲ πράγματι ὁ ναὸς αὐτὸς τῆς Μεσημβρίας χρονολογεῖται εἰς τὸν 10^{ον} αἰῶνα (βλ. Mavrodinov L'église à nef unique et l'église cruciforme en pays bulgare. Σόφια 1931 σ. 74) ἐνισχύεται περισσότερον ἡ γνώμη, ὅτι τὰ προεξέχοντα τόξα εἰς τὰς ἐγκαρσίας κεραίας τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν προῆλθον ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους μεταβατικούς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ἐγκαρσῖαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ προεξείχον πέραν τῶν πλαγίων κλιτῶν. Κατόπιν τὰ τόξα αὐτὰ ἐφηρμόσθησαν σποραδικῶς καὶ εἰς τοὺς σταυροειδεῖς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (Καισαριανῆς, Ἀμφίσσης, Παναγίας ὁσίου Λουκᾶ κλπ.)² κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τοὺς ὀκταγωνικούς, ὅπου ὅμως ἡ διαφορετικὴ μορφή των δικαιολογεῖ τὴν ἐξ Ἀνατολῆς προέλευσίν των, ὁπόθεν προῆλθε καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς των τύπος.

1 Τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ τοῦ δευτέρου τύπου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ οἱ τοῖχοι τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ εἶνε συνεπτυγμένοι πλησίον τῶν γωνιῶν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἀφίνοντες εὐρὺ τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ τρούλλου.

2 Ὁ Mavrodinov (ἐνθ' ἄν. σ. 164) ἔχει ἄδικον νὰ θεωρῇ τὰ τόξα ταῦτα ὡς ἐπιχωριαζούσης εἰς τὴν Βουλγαρίαν

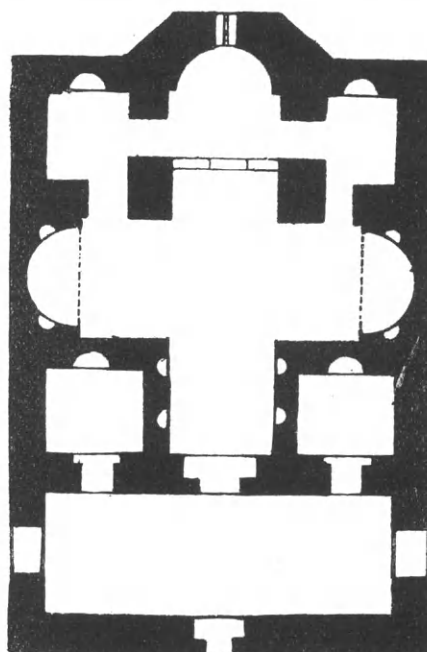
παραδόσεως· δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωνται πρὸς τὰ τυφλὰ τόξα τὰ κοσμοῦντα ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῶν ναῶν, εἴτε ἀναποκρίνονται ταῦτα πρὸς τὰς καμάρας τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κων/πόλεως, εἴτε ἀπλῶς διακοσμοῦν τοὺς τοίχους, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Σεργίας, τῆς Κρήτης, τῆς Ἀνατολῆς.

Τελευταῖος σύνδεσμος μεταξὺ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ καθαρῶς σταυροειδοῦς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ναὸς τῶν Ἀγ. Θεοδώρων Ἀθηνῶν (11^{ου} αἰ.), ὁ ὁποῖος διατηρεῖ μόνον εἰς τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ τοὺς τοίχους πλήρεις μέχρι τοῦ δαπέδου. Μὲ τὴν διάλυσιν τῶν δυτικῶν αὐτῶν τοίχων εἰς ἐλαφροὺς πεσσοὺς ἢ μὲ τὴν ἀντικατάστασιν των διὰ κίωνων δημιουργεῖται ὁ ἀπλοῦ τύπου σταυροειδὲς ναὸς τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τὸν τύπον τῆς καταγωγῆς του, ἤτοι τὸν ἐγγεγραμμένον σταυρὸν, διετήρησεν ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ, τὸ ὁποῖον καταλήγει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν κόγχην χωρὶς ἰδιαίτερον διαμέρισμα διὰ τὸ ἱερὸν καὶ τὴν στέγασιν τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων μὲ καμάρας. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα εἰς τοὺς Ἑλλαδικοῦ τύπου ναοὺς εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπιμήκη καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ναὸς εἶναι τετράγωνος, διότι σκοπὸς των εἶναι, ὅπως καὶ εἰς τὴν Σκριποῦν, νὰ περιορίσουν τὸ τετράγωνον, ὅπου ἐγγράφεται ὁ τροῦλλος. Τὰ χαρακτηριστικὰ δὲ ταῦτα εἶναι ἀκριβῶς τὰ διακρίνοντα τὴν σχολὴν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς διαφορῆς καταγωγῆς τῶν δύο σταυροειδῶν. Ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος μεταχειρίζεται τέσσαρας ἰδιαιτέρους κίονας διὰ τὸν τροῦλλον, συγχωνεύει συνήθως ὑπὸ μίαν στέγην τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἱερὸν, οὕτως ὥστε τὸ σταυρικὸν σῶμα τοῦ ναοῦ νὰ στεγάζεται μὲ ἐνιαίαν στέγην καὶ νὰ διαγράφεται καθαρὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ σταυρός.

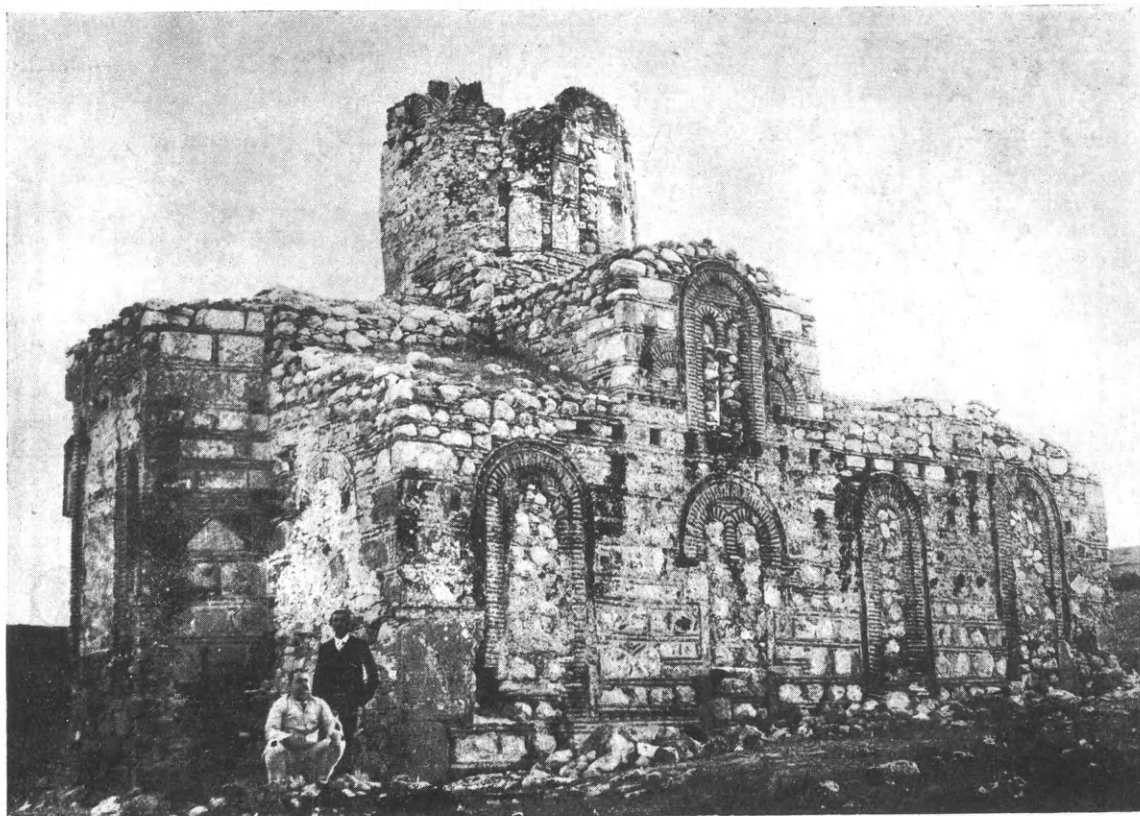
Οὕτω ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος, καὶ ὁ δίστυλος ἀπλοῦς καὶ ὁ τετράστυλος, δὲν παρουσιάζουν μὲν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὴν πλήρη ἐκείνην ἀνταπόκρισιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἰσορροπίαν εἰς τὴν διαίρεσιν τοῦ χώρου τῶν ναῶν τῆς πρωτευούσης, ἐκδηλώνουν ὅμως εἰς τὴν στέγασιν ἐνιαῖον καὶ κυριαρχοῦντα τὸν σταυρόν. Θυσιάζουν τὴν ἁρμονίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰς τὴν πλαστικὴν ἀνάδειξιν τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ τόπου, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὸν σταυροειδῆ ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν σταυροῦ καὶ θολωτῆς βασιλικῆς.

Ὁ μεταβατικὸς τύπος τῆς Σκριποῦς δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς καὶ μετὰ τὴν ἀποκρυστάλλωσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ σταυροειδοῦς, ὅπως παρατηρεῖται καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους μεταβατικοὺς τύπους τῆς πρώτης χιλιετηρίδος. Ἐξαίρετον παράδειγμα ἐγγεγραμμένου σταυροῦ διατηροῦντος τοὺς διαχωριστικοὺς τοίχους τοῦ μεταβατικοῦ, εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου ἑξωθεν τῆς Χαλκίδος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Ἀυλίδος. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν κάτοψιν (εἰκ. 14) καὶ τὴν ἀδημοσίευστον φωτογραφίαν τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λαμπάκη (εἰκ. 15), ἣτις εἶναι πολὺτιμος, διότι σήμερον δὲν σφύζεται ἐπὶ τόπου οὐδὲ ἔχνος τοῦ παλαιοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Καὶ ἐδῶ, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν κάτοψιν, ὁ σταυρὸς δηλοῦται σαφῶς εἰς τὸ ἐσωτερικόν· ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀποχωρίζουν τὰς γωνίας, τὰ δυτικὰ μάλιστα

Εἰκ. 14.

Κάτοψις τοῦ ναοῦ Ἀγ. Νικολάου Ἀυλίδος.

Εἰκ. 15. Βορεία καὶ Ἀνατολική ὄψις τοῦ καταστραφέντος ναοῦ τοῦ ἁγ. Νικολάου Αὐλίδος.

Φωτογρ. Λαμπάκη.

γωνιαῖα διαμερίσματα ἀποκλείονται τελείως ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸν (βλ. ὁμοίαν διάταξιν καὶ εἰς τὸν ναὸν ἐν Nerés, Mavrodinov L'église cruciforme en pays bulgare εἰκ. 77). Ὅπως γίνεται φανερὸν ἀπὸ τὴν τοιχοδομίαν καὶ τὰς ἐπὶ μέρος ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔχουν στενὴν συγγένειαν μὲ τὸν Ὅσιον Λουκᾶν τῆς Φωκίδος, δὲν δύναται ὁ ναὸς τῆς Αὐλίδος νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τῶν ἀρχῶν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Διὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν ὁ τύπος τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ εἰς τὴν Αὐλίδα καὶ εἰς τὸ Nerés εἶναι καθυστερημένος, διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰ. ἔχει ἀποκρυσταλλωθῇ καὶ ἐφαρμοσθῇ ὁ καθαρὸς σταυροειδὴς ναός¹. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ τύπος ἐδῶ ἀπληθυνθερμένος πάσης σχέσεως πρὸς τὴν βασιλικὴν ἔχει τὰς ἀναλογίας τοῦ σταυροειδοῦς καὶ δύναται ἐξ ἴσου νὰ καταταχθῇ καὶ εἰς τὸν τύπον τῶν ἐγγεγραμμένων σταυρῶν καὶ εἰς τὸν τρίκογχον, ὅπως τὸν κατατάσσει ὁ Weigand², ἔνεκα τῶν πλαγίων κογχῶν, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγουν αἱ κεραῖαι τοῦ σταυροῦ.

Ὅμοίου μεταβατικοῦ τύπου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Αὐλίδος ἄνευ τῶν πλαγίων κογχῶν, συγγενέστατος δὲ πρὸς τὸν ἐρειπωμένον ναὸν τῆς Καισαριανῆς, εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Βαγιονιά (Bonifatio) Κρήτης (βλ. Gerola, Mon. Ven. εἰκ. 122), περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐλλείπει κάθε πληροφορία ἢ ἀπεικόνισις ἐκτὸς τῆς κατόψεως, ὥστε νὰ κατατοπισθῶμεν περὶ τῆς χρονολογίας. Εἰς τὴν Κρήτην συναντῶμεν καὶ ἄλλας μορφὰς μεταβατικῶν τύπων, ὡς σταυροειδεῖς

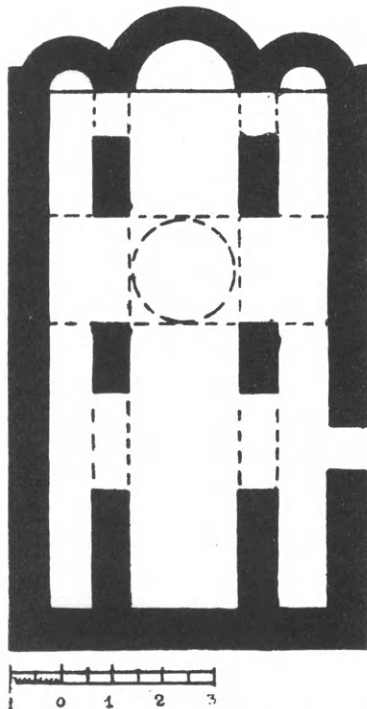
¹ Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς σταυροειδὴς ναὸς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ καθολικὸν τῆς παλαιᾶς Μονῆς Φιλοσόφου ἐν Γορτυνίᾳ τοῦ ἔτους 963 (βλ. Α. Ζάχου, Μεσαιωνικά

μνημεῖα Γορτυνίας ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ Τ. 8 (1923) σ. 59 κ.ἐξ.).

² Βλ. Weigand, Das Theodosioskloster ἐν Byz. Zeit. T. XXIII (1914) σ. 167 κ.ἐξ.

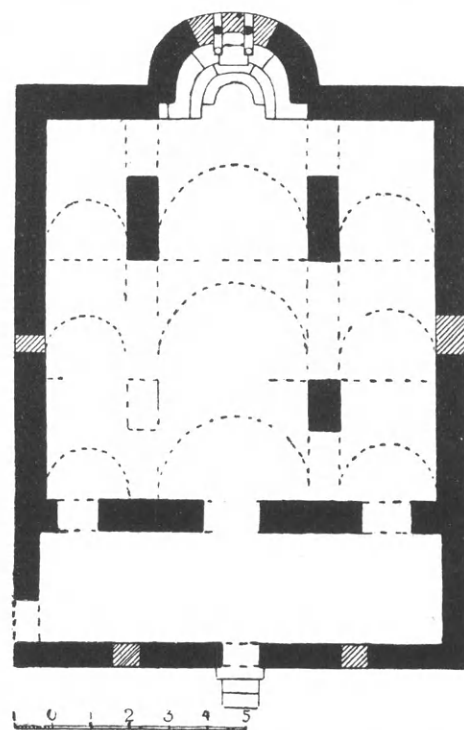
μὲ πεσσούς ἢ κίονας ἔχοντας, ὡς ἡ Σκριποῦ, τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ ἐξέχουσιν πέραν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ Παναγία Λαμπίνι, καὶ ἀγ. Δημήτριος Ρεθύμνου (Gerola ἐνθ' ἀν. εἰκ. 205-208), ὅπερ παρατηρεῖται συχνὰ καὶ εἰς σταυρεπιστέγους τῆς Κρήτης ναοὺς τρικλίτους ἢ μονοκλίτους. Εἶναι ὁμως πιθανὸν ὅτι πάντες οἱ ναοὶ οὗτοι εἶναι μεταγενέστεροι διατηρήσαντες ἐπὶ μακρὸν ἀρχαίας μορφάς, ἐφόσον καὶ αὐτοὶ οἱ ἀμιγεῖς ἀρχικοὶ τύποι τῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ σταυροῦ κυριαρχοῦν ἐν Κρήτῃ.

Μία ἄλλη σειρά ναῶν προέρχεται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς θολωτῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ σταυροῦ εἰς τοὺς ὁποίους ὁμως ὑπερισχύει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ βασιλική. Τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα, σύγχρονα σχε-

Εἰκ. 17. Κάτοψις Ναοῦ ἀγ. Ἀνδρέου Κυθήρων.

δὸν τῆς Σκριποῦς, εἶναι τὸ Πρωτάτον καὶ ἡ Ἐπισκοπή τῆς Σκύρου (εἰκ. 16). Ὁ τύπος τοῦ Πρωτάτου εἶναι σπάνιος, ἐνῶ τῆς Σκύρου σχετίζεται στενῶς μὲ τὸν τρίκλιτον σταυρεπίστεγον. Εἰς τὸ Πρωτάτον ἡ σημερινὴ στέγασις τοῦ ναοῦ προέρχεται ἀπὸ τὰς ἐπισκευὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 14^{ου} αἰ.¹ ἡ διάρ-

Εἰκ. 16. Κάτοψις τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Σκύρου.

θρωσις ὁμως τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τῶν πλαγίων κλιτῶν κατὰ τὸ σύστημα τῶν σταυροειδῶν μᾶς δεικνύει ὅτι τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα θὰ ἦσαν ἐστεγασμένα χαμηλότερα, ὅπως εἰς τοὺς σταυροειδεῖς, ἀφίνοντα νὰ ὑπερέχη τὸ σῶμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν κάθετον κεραίαν ὑψηλότεραν καὶ οὐχὶ τὴν ἐγκαρσίαν, ὅπως συναντῶμεν εἰς ναὸν ἀγ. Μιχαὴλ εἰς Ἀστράτηγο Κρήτης (Gerola ἐνθ' ἀν. εἰκ. 178)².

Ὁ ναὸς τῆς Σκύρου, ὅπως ἔχει σήμερον, εἶναι τρίκλιτος βασιλική, τῆς ὁποίας ἡ στέγασις ἔχει τὴν διάταξιν τῶν θόλων τοῦ σταυροειδοῦς μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὴν θέσιν τοῦ τρούλλου κατέχει καμάρα ὑψηλότερα τῶν τεσσάρων ἐν σταυρῷ κεραίων, (7 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου), ὅπως εἰς τὰς λεγομένας «τρουλλοκαμάρας» μερικῶν σταυρεπιστέγων ναῶν³. Δὲν εἶναι ὁμως βεβαιωμένον ἂν ἡ στέγασις αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπο-

1 Βλ. Bals, *Architectura Sfântului Munte.*, Bukarest 1913 σ. 42 Ν° 2.

2 Ὁ Wulff (*Altchr. und Byz. Kunst* σ. 479) δὲν δέχεται θολωτὴν τὴν ἀρχικὴν στέγασιν τοῦ Πρωτάτου ἀλλὰ ξυλίνην, ὅπως ἔχει σήμερον· εἰς τοιαύτην ὁμως περιπτώσιν δὲν θὰ εἶχεν οὐδένα λόγον ὁ ὁμοιος πρὸς τοὺς σταυροειδεῖς κανο-

νικὸς διὰ τόξων ἀποχωρισμὸς τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων, ὅστις εἰς οὐδεμίαν ἄλλην βασιλικὴν παρατηρεῖται.

3 Orlandos, *Eine unbeachtete Kuppelform ἐν Byz. Zeit.* T. XXX 1929/1930 σ. 577 καὶ Δ. Εὐαγγελίδης, *Βυζαντινὰ μνημεῖα Ἡπείρου εἰς Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* T. 3. 1931 σ. 258.

χήν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ. Ἐπισταμένη ἐξέτασις τῆς κατασκευῆς τῶν θόλων θὰ διεφώτιζε τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαιότητος τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν, τῶν ὁποίων χρονολογημένα παραδείγματα, ἐξ ὧν σήμερον γνωρίζομεν, δὲν ἔχομεν ἀρχαιότερα τοῦ 13^{ου} αἰῶνος¹.

Οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν ἀπομεμακρυσμένων νήσων ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν προσκεκολλημένοι εἰς τοὺς πρωτογενεῖς ἀνατολικούς χαρακτῆρας, διατηρήσαντες στενὴν τὴν ἐξάρτησίν των ἀπὸ τοὺς δύο ἀρχικούς τύπους τὸν ἐλεύθερον σταυρὸν καὶ τὴν βασιλικήν. Εἰς τοὺς σταυροειδεῖς ναοὺς π.χ. τῶν Κυθήρων (βλ. Σωτηρίου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Κυθήρων, εἰς «Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν» 1923) κυριαρχεῖ ἡ βασιλικὴ μὲ τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις καὶ τοὺς μακροὺς διαχωριστικούς τοίχους εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπως βλέπομεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου (*εἰκ.* 17), ἐνῶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κρήτης, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, κυριαρχεῖ ὁ σταυρὸς μὲ τὴν ἐξοχὴν τῶν κεραιῶν αὐτοῦ εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις. Ὁ τύπος οὗτος ἐπέζησε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Εἰκ. 18. Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Τὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς μὲ τὴν ἀκριβῆ των χρονολογίαν ἔρριψαν ἀπὸ τὴν πρώτην δημοσίευσίν των θετικὸν φῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικήν, τῆς ὁποίας ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 11^{ου} αἰ. εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὴ. Ἡ σειρὰ τῶν γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} αἰ. ἐπλουτίσθη κατόπιν σημαντικῶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ συγχρόνου τῆς Σκριποῦς ναοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς Θήβας, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς ἀρκετὸν ἀριθμὸν νέων γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος· εἰς ταῦτα προσετέθησαν καὶ ἄλλα ἐκ τοῦ Μουσείου Θηβῶν, Χαλκίδος καὶ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν². Ἐνταῦθα συμπληροῦμεν τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τῆς Σκριποῦς, μέρος τοῦ ὁποίου ἐδημοσιεύθη εἰς σχέδια ὑπὸ τοῦ Strzygowski καὶ προσθέτομεν μερικὰ νέα ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων θέματα καὶ τεχνοτροπία δεικνύουν, ὅτι εἶναι σύγχρονα τῆς Σκριποῦς.

Γεῖσα. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων τῶν *γείσων*, τὰ ὁποῖα ὡς εἶδομεν διαθέουν τοὺς τοίχους εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ εἶναι συγκεντρωμένα δεξιὰ τοῦ κιονίσκου τοῦ παραθύρου τοῦ νάρθηκος (*εἰκ.* 19). Ὅλα εἶναι τοῦ αὐτοῦ ὕψους (0,28) μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὰ μὲν γεῖσα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἔχουν τὴν κεκοσμημένην ἐπιφάνειαν κάθετον, ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τὰ ἔξω κλίσεως, νοούμενα μᾶλλον ὡς ταινίαι παρὰ

1 Δ. Εὐγγελίδη ἐνθ' ἀν. σ. 271.

2 Γ. Σωτηρίου, Ὁ ἐν Θήβαις βυζαντινὸς Ναὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1926 σ. 12 κ.ἐξ.

ὡς γεῖσα, καὶ φέρουν τὸν διάκοσμον μεταξὺ δύο ἀστραγάλων, ἐνῶ τοῦ ἐσωτερικοῦ στεροῦνται ἀστραγάλων, ἐξέχουν δὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ὡς κορνίζαι.

Τὸ ἐν τῇ εἰκ. 19 πρῶτον ἐκ τῶν ἄνω μικρὸν τεμάχιον — δεύτερον ὅμοιον τεμάχιον ὑπάρχει ἀριστερὰ τοῦ κίονος κάτω — κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὸν θέμα ἐκ σειρᾶς ἐφαπτομένων κύκλων χωριζομένων εἰς τέσσαρα ἀτρακτοειδῆ σχήματα δυνάμενα ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἐφαπτόμενα γεωμετρικὰ τετράφυλλα· τὸ κέντρον πληροῖ μικρὸν τετράφυλλον ἐν εἶδει σταυροῦ. Τὸ γεῖσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ἀρχικοῦ τρούλλου, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς καμπύλης, ἣτις παρατηρεῖται εἰς πάντα τὰ διασωθέντα τεμάχια μὲ τὸν διάκοσμον αὐτόν.

Τὸ θέμα τῶν ἐφαπτομένων κύκλων ἢ τετραφύλλων, συνηθέστατον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς δάπεδα ἐκ μωσαϊκῶν¹ ἢ μαρμαροθετήματος² καὶ εἰς τὴν μικροτεχνίαν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ³ ἢ μετάλλου⁴, ἀπαντᾶται εἰς τὴν γλυπτικὴν κατ' ἐξοχὴν ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν

Εἰκ. 19. Τμήματα γείσων τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

1 Τὸν 5ον αἰ. εἰς Βασιλικὴν τῶν πέντε μαρτύρων Σαλόνας βλ. Dyggwe, Recherches à Salone, Copenhagen 1928 T. I πίν. V, VI. Εἰς ναὸν ἁγ. Ἰσιδώρου Χίου βλ. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, Athènes 1930 T. II pl. 3.

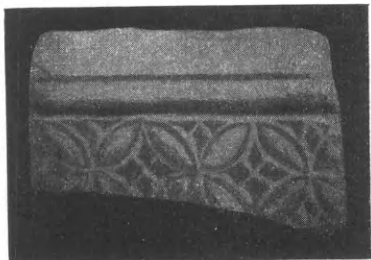
2 Τὸν 6ον αἰ. εἰς ναοὺς ἁγ. Βιταλίου (ἐνθετος διάκοσμος τοίχου) βλ. Dalton, Byzantin Art and Archaeology εἰκ. 253, Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ βλ. Σωτηρίου, Ἀνασκαφαὶ Ναοῦ Ἰω. Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀρχ. Δελτ. 1922 εἰκ. 36, Κρήτης βλ. Gerola, Mon. Veneti T. II εἰκ. 25, τὸν 11ον Ὁσ. Λουκᾶ βλ.

Schultz and Barnsley, The Mon. of S. Luke, London 1901 πίν. 31, 33, τὸν 14ον αἰ. εἰς Μυστρᾶν βλ. Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 44, 42.

3 Εἰς αἰγυπτ. κιβωτίδια 3ου 4ου βλ. Strzygowski, Koptische Kunst πίν. XI - XII.

4 Εἰς σασανιδικὰ ἀγγεῖα βλ. Sarre, Die Kunst des alten Persien, Berlin 1922 πίν. 127 καὶ εἰς χρυσὰ ἀγγεῖα τοῦ θησαυροῦ Nagy - Szent - Miklos βλ. Strzygowski, Altai - Iran, εἰκ. 59, 65.

μὲ τεχνοτροπίαν διάφορον (βλ. πρὸς σύγκρισιν ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου *εἰκ.* 20) ὅσον καὶ κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν¹. Τὸ αὐτὸ κόσμημα εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δηλ. εἰς τὰ ἀνώτατα ἄκρα τοῦ τρουλλοῦ συναντῶμεν καὶ εἰς ναοὺς τῆς Ἀρμενίας τοῦ 10^{ου} αἰ., ὡς ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Μηνᾶ πλησίον τοῦ Αἰνί². Εἰς τοὺς Ἀρμενικοὺς ὅμως μεσαιωνικοὺς ναοὺς, τοὺς κοσμουμένους ἐξωτερικῶς μὲ ἀναγλύφους ταινίας, ὅπως ἡ Σκριποῦ, ἐπικρατεῖ κυρίως ὡς διακοσμητικὸν θέμα ἡ κυματοειδὴς κληματὶς καὶ τὸ ἐκ ταινιῶν πλέγμα, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνατολικὸν αὐτὸ θέμα³, εἰς

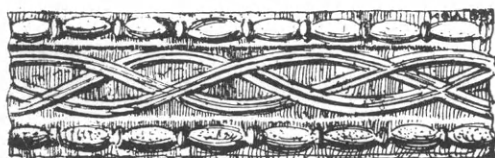

Εἰκ. 20. Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου.

διάφορα εἶδη μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότατον πρὸς τὸ γεῖσον μὲ τὸ ἐκ διπλῆς ταινίας ἀραιὸν πλέγμα, τὸ ὁποῖον διατρέχει τὸ ἐξωτερικὸν τῆς Σκριποῦ εἰς τὴν βάσιν τῶν ἄνω παραθύρων (*εἰκ.* 21) συναντῶμεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Αἰνί⁴.

Τὸ δεύτερον γεῖσον τῆς *εἰκ.* 19 δεξιὰ μὲ τὸν διάκοσμον τῶν λυροειδῶν ἐξ ἡμιφύλλων ἀκάνθου καὶ μακρουστελέχων φύλλων κισσοῦ προέρχεται ἐκ τοῦ γείσου τῆς κάτω σειρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (βλ. καὶ ἐπὶ τόπου ἀπεικόνισιν αὐτοῦ ἐν *εἰκ.* 18).

Τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ θέμα ἀπαντᾷ ὁμοιότατον καὶ εἰς τὸν ναὸν Θεολόγον Θηβῶν, ἀπέρρευσεν δὲ ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀνθεμίου μὲ ὄρηκα, ὡς ἀπέδειξαν παραδείγματα μὲ βαθμιαίους μετασχηματισμούς⁵, ὀφειλομένους εἰς ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν,

Εἰκ. 21.

Γεῖσον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

ὅπου τὰ ἑλληνικὰ θέματα ὑφίστανται ριζικὰς μεταβολάς, φθάνοντα τὸν ἔσχατον βαθμὸν τῆς σχηματοποιήσεως.

Τὸ μικρὸν τεμάχιον τοῦ γείσου ἀριστερὰ τοῦ λυροειδοῦς, τὸ κοσμούμενον μὲ κυματοειδῆ ἔλικα ἐξ ἡμιφύλλων ἀνθεμίου, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἄνω σειρὰν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ. Τὰ δύο δὲ ἄλλα τεμάχια τῆς *εἰκ.*, 19, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν αὐτὸν διάκοσμον μεταξὺ ἀστραγάλων εἰς τὰς ἀκμὰς, προέρχονται ἀπὸ τὰ κάτωθεν τῆς στέγης ἐξωτερικὰ γεῖσα τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων τοῦ ναοῦ. Τὰ ἀραιὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου ἐνθυμίζουσιν κοπτικοὺς μετασχηματισμοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ θέματος, ὅπως βλέπομεν εἰς ὑφάσματα ἐξ Ἀχμίν⁶, μὲ μεγαλύτερον δὲ ἀκόμη ἐκφυλισμὸν συναντῶνται εἰς τὴν λογγοβαρδικὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, ἀναμιγνυόμενον μὲ σταφυλὰς⁷.

Τὰ δύο τεμάχια τῶν ἀκολουθούντων ἐν *εἰκ.* 19 γείσων (καὶ τρίτον τεμάχιον, τὸ προτελευταῖον κάτω) μὲ διάκοσμον ἐκ σειρᾶς φύλλων ἀνὰ δύο, ἐναλλάξ εὐθέων καὶ κεκαμμένων, προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ἄκρα τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ δύναται τις νὰ διαβλέψῃ μετασχηματισμὸν παλαιοχριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ θέματος, τῶν φύλλων τῆς δάφνης, ὅπως παρίσταται σχηματικῶς ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς

1 Εἰς Πέργαμον βλ. Λαμπάκη, Οἱ ἐπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως *εἰκ.* 137 καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν *εἰκ.* 184, 191, 200, 204, 217.

2 Βλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier *εἰκ.* 234.

3 Strzygowski, Altai - Iran σ. 194 κ.ἐξ.

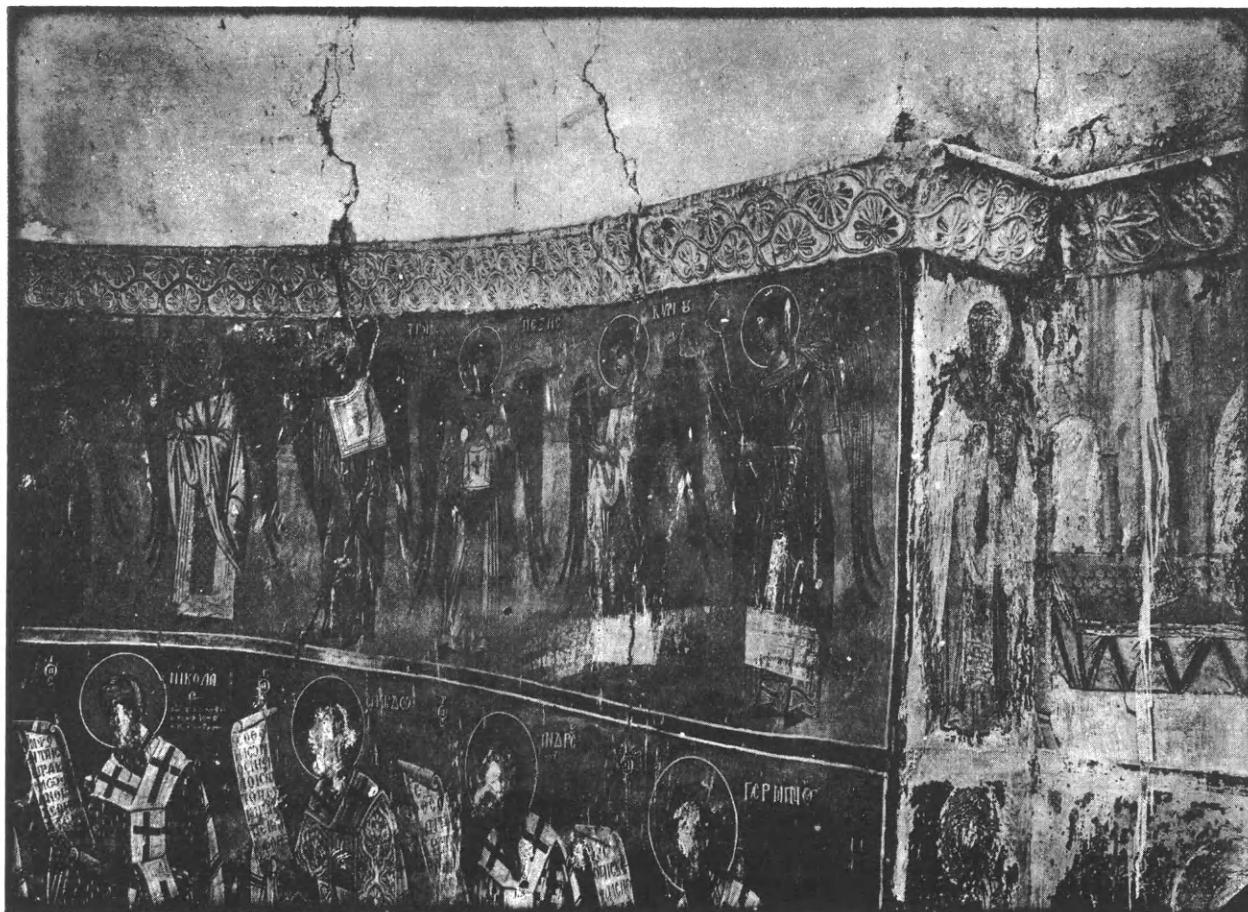
4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier I *εἰκ.* 338.

5 Σωτηρίου, *εἰκ.* σ. 16 κ.ἐξ. ἔνθα τὰ παρόλληλα καὶ αἱ παραπομπαί.

6 Falke, Geschichte der Seidenweberei, Berlin 1921 *εἰκ.* 32, 33.

7 Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildw. Berlin 1911 II N° 1714.

Εἰκ. 22. Ἡ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

ἐν τῇ γλυπτικῇ¹ συνηθέστατα δὲ ἐν τῇ μικροτεχνίᾳ². Ἐνταῦθα ὁμως τὸ θέμα ἀπομακρύνεται τῶν προτύπων μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀραιώσιν τῶν φύλλων, ἰδίᾳ δὲ μὲ τὴν στροφήν αὐτῶν πρὸς τὰ κάτω, ἣτις ἐνθυμίζει ἀναλόγους μετασχηματισμοὺς τοῦ ἀνθεμοειδοῦς ἀκάνθου ἤδη κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν³, ὅπως καὶ δένδρον φοίνικος⁴. Συγγενὲς θέμα ὑπάρχει καὶ εἰς γλυπτὸν τῶν Θηβῶν, εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν πεσσίσκου τοῦ τέμπλου⁵ ἔνθα παρατηρεῖται ἡ ἄλλη μορφή τοῦ ἐκ δάφνης κλάδου μὲ τρίτον φύλλον εἰς τὸ μέσον τῶν δύο.

Τὰ δύο ἄλλα τμήματα τῶν γείσων τῆς εἰκ. 19 κοσμοῦντα τὰ ἄκρα τῶν ἀψίδων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν φέρουν τὸ σύνηδες θέμα τῶν περικλειομένων πενταφύλλων ἀνθεμίων ἐντὸς κύκλων ἀντὶ τῶν συνηθεστέρων καρδιοσχήμεων. Ἡ ἐναλλαγή ὀρθίου καὶ ἀντιστροφῶν φύλλου ἀπαντᾷται συνήθως εἰς τὴν κυματοειδῇ ἑλίκᾳ ἀνθεμίου ἐξ ἀρχαίων ἐλληνικῶν προτύπων καὶ οὐχὶ εἰς τὰ περικλειόμενα ὅπως ἐνταῦθα. Ὅμοιον μὲ τῆς Σκριπούς συναντῶμεν εἰς σύγχρονα

1 Εἰς κιονόκρανα μεσοποταμιακοῦ τύπου ἁγ. Βιταλίου Παβέννης βλ. Bréhier, Nouvelles Archives des miss. scient. fasc. 3 πιν. XVI εἰκ. 2. Εἰς θωράκια βλ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ἐν Ἀρχ. Ἑφημ. 1931 εἰκ. 185.

2 Εἰς ἔργα κεραμικῆς βλ. Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildw. I πιν. LXVIII, LXIX. Εἰς ἔργα μεταλλουργίας βλ. Toeska, Storia dell'arte Italiana εἰκ. 201, 204 καὶ Diehl,

Syria (1926) πιν. XX.

3 Εἰς κιονόκρανα ἀγίου Μάρκου Βενετίας βλ. Bréhier ἐνθ' ἀν. pl. XVII εἰκ. 1.

4 Βλ. γλυπτὸν ἐκ Καρθαγένης τοῦ Μουσείου Λούβρου ἐν Rivoira, Le origini della archit. Lombarda, Milano 1908 εἰκ. 348.

5 Σωτηρίου, Ἀνασκ. Γρηγ. θεολ. Θηβῶν εἰκ. 30.

περίπου βυζαντινά μεταξωτά υφάσματα, ως τὸ μὲ ρόμβους υφάσμα τοῦ Düsseldorf¹ ἐκ περσικῶν προτύπων, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν καὶ ἄλλα θέματα σχετικὰ μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς Σκριποῦς (βλ. κατωτέρω).

Τὸ γεῖσον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ (*εἰκ. 22*) κοσμεῖται μὲ διπλὴν σειρὰν ἀνθεμίων εἰς καλὴν ἑλληνικὴν μορφήν τῶν μὲν ὀρθίων, τῶν δὲ εἰς τὰ διάκενα ἀνεστραμμένων, χωριζομένων δὲ ἀπ' ἀλλήλων μὲ κυματοειδῆ διπλὴν ἔλικα. Συγγενὲς θέμα συναντῶμεν εἰς αἰγυπτιακά, ὕστερο-ἑλληνικά υφάσματα² χωρὶς τὸν χωρισμὸν τῶν ἀνθεμίων, ὁ ὁποῖος προσδίδει εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ 9^{ου} αἰῶνος σχηματικὴν μορφήν πλέγματος. Ἀνάλογον θέμα εἰς καθαρὰν μορφήν πλέγματος μὲ τὸ ἀραβικὸν δὲ τρίφυλλον ἀντὶ τοῦ ἀνθεμίου συναντῶμεν εἰς ἀνατολικὸν ξυλόγλυπτον (βλ. εἰκόνα Strzygowski Altai-Iran *εἰκ. 227*), τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ἐξήγησιν τῆς μετατροπῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος εἰς εἶδος ἀνατολικοῦ πλέγματος.

Τὸ δεύτερον τέλος γεῖσον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (*εἰκ. 23*) κοσμεῖται μὲ τὸ συνηθέστατον ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀκόμη ἐποχῆς θέμα τῆς γεωμετρικῆς κληματίδος μὲ

Εἰκ. 23. Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.

φύλλα, σταφυλὰς καὶ πτηνὰ³ ἐχούσης τὸ στέλεχος διπλοῦν, ὡς πλέγμα (ὅμοιον εἰς Θεολόγον Θηβῶν ἔ.α. *εἰκ. 21*), τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει μὲ τὴν ἀπλοϊκὴν σχηματοποίησιν ἰδίᾳ τῶν πτηνῶν τὰ ἔργα τῆς ἐν Ἰταλίᾳ λογγοβαρδικῆς γλυπτικῆς τοῦ 8^{ου} αἰῶνος⁴.

Τὸ αὐτὸ θέμα μὲ ἐκτέλεσιν καλυτέραν κοσμεῖ καὶ τὰς μαρμαρίνους δοκοὺς εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ νάρθηκος (*εἰκ. 6*), αἱ ὁποῖαι πλαισιοῦνται ἐπάνω μὲ γλυφὰς καὶ σταγόνας καθαρῶς ἑλληνικῆς μορφῆς⁵, ἐνῶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια πληροῦται μὲ τὸ ἀγαπητὸν θέμα τοῦ 9^{ου} αἰ. δηλ. συνδεομένους κύκλους πληρουμένους μὲ μεγάλους ρόδακας ἐξ ἀνατολικῶν προτύπων, (βλ. κατωτέρω).

Ζώνη τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἐκατέρωθεν τοῦ παραθύρου τῆς κεντρικῆς ἀψίδος πλατεῖα ἀνάγλυφος ζώνη (*εἰκ. 24* καὶ *25*) κοσμεῖται μὲ συνδεομένους κύκλους, ἐξ ὧν οἱ μὲν μεγάλοι πληροῦνται μὲ ζῶα ἐντὸς λεπτῶν κλάδων κισσοῦ, οἱ δὲ μικροὶ μὲ ρόδακας· τὰ κενὰ τῶν κύκλων πληροῦνται μὲ ὁμοίους κλάδους, τὰ δὲ δύο ἄκρα καταλήγουν εἰς σύμπλεγμα ἐκ ροδάκων ὁμοίων τὴν διάταξιν πρὸς θωράκιον τοῦ θεολόγου Θηβῶν⁶.

¹ Falke, ἐνθ' ἄν. *εἰκ. 204*.

² Wulff-Volbach, *Spätantike und Koptische Stoffe*, πίν. 66 ἀρ. 9145 καὶ Ἄννης Ἀποστολάκι, *Τὰ Κοπτικά υφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου Κοσμ. Τεχνῶν* *εἰκ. 66* καὶ *76*.

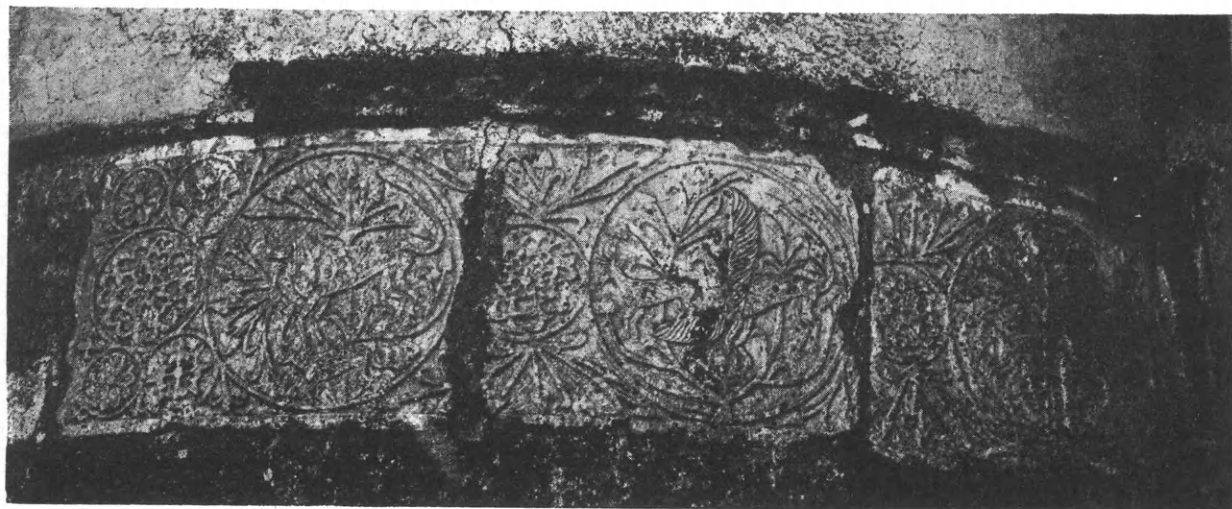
³ Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. Dalton *Byz. Art. and Archaeology* σ. 70.

⁴ Toesca, ἐνθ' ἄν. *εἰκ. 237, 259*.

⁵ Εἰς ὅμοιον πλαίσιον καταλήγουν καὶ οἱ ἀνάγλυφοι δοκοὶ ἐπιστεγασμάτων φιαλῶν τῶν παλαιοχριστιανικῶν Βασιλικῶν (Σωτηρίου, *Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας* ἐν ΑΕ 1929 σ. 39 *εἰκ. 24*).

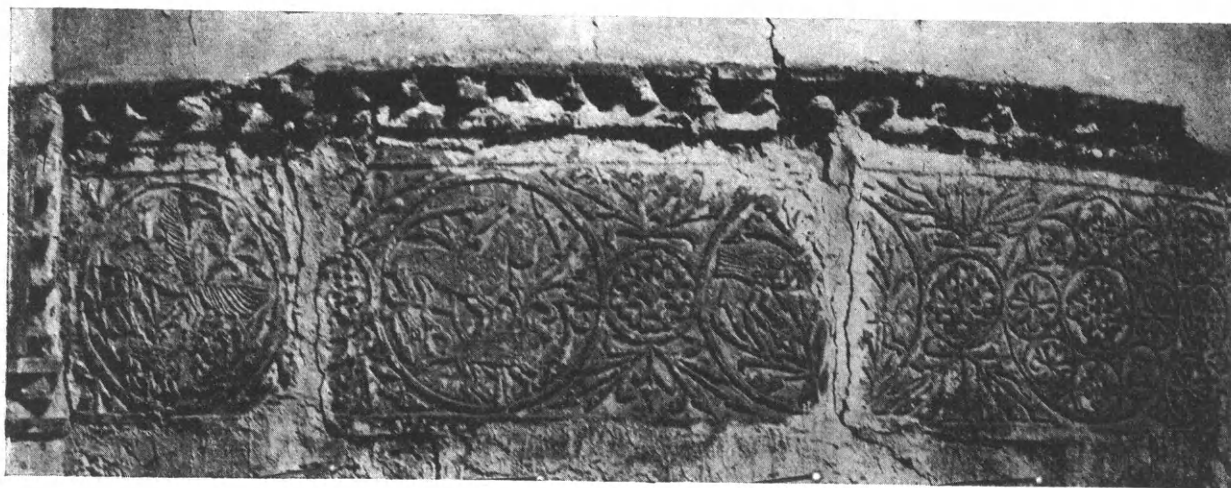
⁶ Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. *εἰκ. 28*.

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων, ἐξ ὧν κοσμοῦν τὴν Σκριποῦν προδίδουν ξενικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὸ θέμα καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν των. Ὁ Stzygowski¹ συνέδεσε ταῦτα μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς πύλης Karput τῶν τειχῶν τῆς Ἀμίδας

Εἰκ. 24. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱ. Βήματος δεξιὰ τοῦ παραθύρου.

(909/10) ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς τῶν λεόντιων καὶ τῆς θέσεως τῶν περῶν τῶν γρουπῶν. Καὶ ἄλλαι ὅμως λεπτομέρειαι προδίδουν πρότυπα ἀνατολικά καὶ ἰδίως περσικά· τὰ μακρὰ καὶ στερεὰ στελέχη τῶν φύλλων ἐνθυμίζουν τὸν φυτικὸν διάκοσμον τῶν

Εἰκ. 25. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱ. Βήματος ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου.

«βαρβαρικῶν» θησαυρῶν, ὡς τοῦ Nagy-Szent-Miklos,² κυρίως ὅμως ἡ ἰδιάζουσα μορφή τῶν στελεχῶν αὐτῶν, τὰ ὅποια ἐκφύονται ὅλα ἀπὸ ἐνὸς σημείου καὶ ἀνοίγονται κατόπιν εἰς τριγωνικὸν σχῆμα ἄνωθεν τοῦ ζόφου, εἶναι συγγενεστάτη πρὸς ἀργυρᾶ μετασασανιδικὰ ἀγγεῖα

¹ Strzygowski, Amida σ. 366.

² Βλ. χρυσὴν πρόχουν Μουσείου Βιέννης εἰς Strzygowski, Altai - Iran εἰκ. 63, 65.

τοῦ Ἑρμιτάζ (εἰκ. 26). Εἰς τὸ πρότυπον πρόκειται περὶ σχηματικοῦ δένδρου, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν μίμησιν παραλείπεται ὁ κορμός, διατίθενται δὲ οἱ κλάδοι περισσότερον ἀκόμη σχηματικῶς.

Εἰκ. 26. Ἀργυροῦν περσικὸν πινάκιον τοῦ Μουσείου Ἑρμιτάζ τῆς Πετροπόλεως.

Ὅμοίως ἢ ὅλως ἰδιάζουσα ἐνταῦθα μορφή τῶν πολυφύλλων ροδάκων, οἱ ὅποιοι πληροῦν τοὺς μικροὺς κύκλους καὶ ἰδίως τῆς δεξιᾶς ζώνης (εἰκ. 24) ἔχει στενὴν ἀναλογίαν μὲ περσικὰ πρότυπα, ὅπως π.χ. οἱ ρόδακες τοῦ ἐνδύματος εἰς ἀνάγλυφον τοῦ Χοσρόου¹, ἐνῶ ἡ τεχνικὴ τῶν ἡμιμουμένη διατήρητον, ἔχει παράλληλα ρόδακας ἐκ γύψου (Stucc) τῆς ἀρχαίας ἀραβικῆς τέχνης τοῦ Καΐρου².

Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ὅλως ἐπιπεδόμορφος· τὰ θέματα ἐξέχουν ἱκανῶς τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας ἀλλ' ὅλα εἰς ἓν ἐπίπεδον μὲ τὰ διαγράμματα σχεδὸν κάθετα, ὅπως συναντῶμεν εἰς πολλὰ ἀνάγλυφα Μεσοποταμίας³ καὶ Ἀρμενίας⁴, εἰς ἰσλαμικά τινα ἔκτυπα κεραμουργήματα⁵, κυρίως ὅμως εἰς τὰ ἀραβικὰ ξυλόγλυπτα⁶.

Μὲ τὰ αὐτὰ θέματα, δηλ. ζῶα εἰς φυτικὸν βάθος καὶ τὴν αὐτὴν τεχνικὴν κοσμεῖται ἀκόμη καὶ τὸ εἰς τὸ σημερινὸν πρόπυλον τοῦ ναοῦ ἐντειχισμένον γλυπτὸν (εἰκ. 27), τὸ προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τῆς μεταβληθείσης θύρας τοῦ νάρθηκος, διότι ὅμοια ὑπάρχουν καὶ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς

Εἰκ. 27. Γεῖθον ἐντειχισμένον εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ ναοῦ.

τὸν κυρίως ναόν. Ὁ εἰς τὸ μέσον σταυρὸς μὲ τὰ τέσσαρα μακροστέλεχα φύλλα κισσοῦ εἰς τὰ κενὰ τῶν κεραιῶν αὐτοῦ, εἶναι τυπικὸς διάκοσμος τοῦ 9ου αἰῶνος. Οἱ τριγωνικοὶ κλάδοι τοῦ κισσοῦ περιβάλλουν ἐδῶ παγώνια σχηματικὰ τὰ ὅποια ὅμως πολὺ ἀπέχουν εἰς τὴν διακοσμη-

1 Falke, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 62.

2 Βλ. εἰκόνα ἐν Migeon, Manuel d'art Musulman, Paris, 1907 εἰκ. 54.

3 Preusser, Nordmesopotamische Baudenkmäler, Leipzig, 1911 πίν. 6, 17, 37.

4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier I εἰκ. 330-334.

5 Migeon, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 70.

6 Λαμπρὸν παράδειγμα ξυλόγλυπτου χρονολογουμένου ἐξ ἐπιγραφῆς τὸν 10ον αἰῶνα βλ. ἐν Catalogue of Persian works of art, εἰκ. 162 Sotheby and Co London 1931.

τικὴν ἀπλοποίησιν ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα πτηνὰ τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος. Ὅμοίως τὰ παγώνια τοῦ ἡλιακοῦ ὥρολογίου (εἰκ. 12) παρὰ τὸ ζωηρὸν παιγνίδι τῶν γραμμῶν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν ἐκείνην τῆς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ποὺ συναντῶμεν εἰς ὀλίγον μεταγενέστερα ἔργα τῆς πρωτενούσης¹.

Κιονόκρανα παραθύρων. Ἐκ τῶν ἀναγλύφων κιονοκράνων τῶν τριλόβων παραθύρων διεσώθησαν κατὰ χώραν ἀνὰ ἓν δεῖγμα τῆς ἐπάνω καὶ κάτω σειρᾶς τῶν παραθύρων μὲ μικρὰν διαφορὰν εἰς τὸν διάκοσμον αὐτῶν.

Τὸ μὲν τῆς κάτω σειρᾶς (εἰκ. 19) κοσμεῖται μὲ δύο κύκλους, οἱ ὅποιοι πληροῦνται διὰ σταυροῦ μὲ τὰ τέσσαρα φύλλα τοῦ κισσοῦ ὁ μεγαλείτερος, διὰ ρόδακος ὁ μικρότερος, ἐπιστέφονται δὲ ἄνω μὲ φύλλα κισσοῦ, τῶν ὁποίων τὰ στελέχη δένονται εἰς κόμβους.

Τὸ κιονόκρανον τῆς ἄνω σειρᾶς (εἰκ. 28) φέρει ὅμοιον περίπου διάκοσμον, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ ρόδακος ὑπάρχει ἐδῶ σταυρὸς ἐκ τεσσάρων *τριφύλλων*, ἡ μορφή τῶν ὁποίων εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ περσικοῦ ἢ ἰσλαμικοῦ τριφύλλου μὲ τὰ δύο δηλ. φύλλα ἐστραμμένα ἰσχυρῶς πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ μεσαῖον ὑψηλόν, ὅμοια μὲ τὰ μεταγενέστερα ἐραλδικὰ *fleurs de lis* τῆς δύσεως².

Οἱ ἐκ τεσσάρων τριφύλλων σταυροί, ὄρθιοι ἢ χιαστὶ τοποθετημένοι, ἀπαντοῦν συχνότατα εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ³ καὶ τὰ μωσαϊκὰ⁴ χωρὶς τὴν στροφὴν τῶν δύο πρώτων φύλλων, εἰς ταῦτα ὅμως τὰ τρίφυλλα προέρχονται ἀπὸ μετασχηματισμοῦ τοῦ ἀνθεμιοειδοῦς ἀκάνθου καὶ ἀποτελοῦν ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ εἶδη τῆς διασπάσεως καὶ μετατροπῆς αὐτοῦ⁵. Ἡ κλίσις καὶ στροφή τῶν πρώτων φύλλων τοῦ αὐτοτελοῦς ἀκάνθου, ὅπως καὶ τῶν τμημάτων αὐτοῦ, παρατηρεῖται ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς γλυπτὰ τοῦ 5^{ου} καὶ 6^{ου} αἰ. χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν ταῦτα ἀκόμη τὴν καθαρὰν ἀνατολικὴν διαμόρφωσιν, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. (Περσικῆς μορφῆς τρίφυλλα βλ. καὶ ἐν εἰκ. 19, 24, 29.)

Τέμπλον. Ἐκ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ διεσώθησαν ἀρκετὰ τεμάχια, ὥστε ἡ ἀναπαράστασις αὐτοῦ νὰ μὴ εἶναι ἀδύνατος· τοῦτο εἶχε μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὸ τέμπλον τοῦ Θεολόγου Θηβῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ὅλην μορφήν καὶ ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν διαφόρων μελῶν αὐτοῦ.

Εἰκ. 28. Κιονόκρανον παραθύρου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

1 Θ. Μακρίδης, Ἀνέκδοτα βυζαντινὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου Κων/πόλεως, ἐν Ἑπετ. Βυζ. Σπουδῶν Τ. Θ' (1932) σ. 416 εἰκ. 1-7.

2 Τὸ σχέδιον (εἰκ. 28) δὲν ἀποδίδει δυστυχῶς μὲ ἀκρίβειαν τὴν μορφήν τοῦ σταυροῦ. Βλ. φωτογραφίαν αὐτοῦ ἐν Strzygowski, Inedita πίν. II εἰκ. 1.

3 Εἰς Κοπτικὰ ἀνάγλυφα 4^{ου} καὶ 5^{ου} αἰ. Strzygowski, Koptische Kunst εἰκ. 69 ἀριθ. 7317, εἰς θωράκια Θηβῶν

Θεσσαλίας, Σωτηρίου Ἀρχ. Ἐφ. 1929 εἰκ. 97, 98, εἰς διάτρητα θωράκια Ραβέννης, Dalton, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 439.

4 Εἰς Capelle S. Crisologio Ραβέννης 5^{ου} αἰ. Carucci, ἐνθ' ἄν. πίν. 222, εἰς ἀγ. Εἰρήνην Κων/πόλεως George, The Church of S. Eirene at Kon/ple πίν. 17, 25.

5 Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst σ. 273, Riegl, Stief Fragen, σ. 278.

Συμφώνως πρὸς τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν τέμπλων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐξῆς, κιονίσκοι ἐβάσταζον ἐπιστύλιον, θωράκια δὲ ἔφρασσον τὰ κάτω μέρη αὐτοῦ, ἀφίνοντα μόνον ἐλευθέρας τὰς τρεῖς πύλας τοῦ τέμπλου.

Ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τοῦ διαφορετικοῦ τύπου τοῦ ναοῦ, τὸ τέμπλον θὰ ἦτο τριμερές, καταλαμβάνον τὰ τρία κλίτη τοῦ ναοῦ, ὅπως τὰ κατὰ χώραν διασωθέντα ἀκέραια τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (Ὁσ. Λουκᾶ τοῦ 11^{ου}¹, Σαμαρίνας τοῦ 12^{ου}² Πόρτα Παναγιᾶς τοῦ 13^{ου}³ Μητροπόλεως Μιστρᾶ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος)⁴. Δὲν δύναται τις ὅμως νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς θέσεως τοῦ τέμπλου, διότι πᾶν ἵχνος ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ τῶν τοίχων ἔχει ἐξαφανισθῇ. Ἡ κανονικὴ εἰς σταυροειδεῖς ναοὺς θέσις, εἰς τὸ τέρμα τῶν τοίχων τοῦ Α. σκέλους τοῦ σταυροῦ, ὅπου εὐρίσκεται τὸ σημερινὸν τέμπλον, εἶναι ἐνταῦθα κάπως ἀμφίβολος καὶ διότι ἀφίνεται διὰ τὸ ἱερὸν πολὺς χώρος καὶ διότι τὰ δύο ἀνατολικά γωνιαῖα διαμερίσματα

Εἰκ. 29. Ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου.

ἐθεωροῦντο ὡς ἰδιαίτεροι ναοί, ὅπως ἀναφέρουν αἱ ἐπιγραφαὶ (βλ. κατωτέρω), καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τοιοῦτοι, ὡς δεικνύουν αἱ μικραὶ κόγχαι Προθέσεως, αἱ ἀνοιγόμεναι παραπλεύρως ἐκάστης τῶν τριῶν ἀψίδων.

Τὰ διασωθέντα τεμάχια, τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ τέμπλου, εὐρίσκονται σήμερον συγκεντρωμένα εἰς τὴν ἀρχαίαν Θόλον, μερικὰ δὲ εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὰ μεταγενέστερα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ οἰκοδομήματα. Ἐκ τῶν πολλῶν σφζομένων μικρῶν τεμαχίων προσαγομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα.

Τὸ τεμάχιον (εἰκ. 29) εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ ἄνωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου· ὁ σταυρός, ἀριστερά, τοῦ ὁποίου σφίζεται μόνον ἡ μία κεραία, ἦτο τὸ κέντρον, τὸ δὲ ἀδιακόσμητον ἄκρον δεξιὰ, ὅπου σφίζεται ὁ γόμφος εἶναι τὸ μέρος, ὅπου τὸ ἐπιστύλιον ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ κιονίσκου· ὁ διάκοσμός του ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν τοῦ τέμπλου τῶν Θεβῶν⁵ ἐκτὸς ἐπουσιωδῶν λεπτομερειῶν. Ἀμφότερα καταλήγουν εἰς τὰς ἀκμὰς εἰς ἀστραγάλους, φέρουν δὲ εἰς μὲν τὴν κυρίαν ὄψιν τὸ γνωστὸν λυροειδές, ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ

1 Schultz und Barnsley ἐνθ' ἄν. εἰκ. 22.

2 Millet, L' École Grecque, Paris 1916 εἰκ. 30.

3 Λαμπάκη, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de

la Grèce εἰκ. 145.

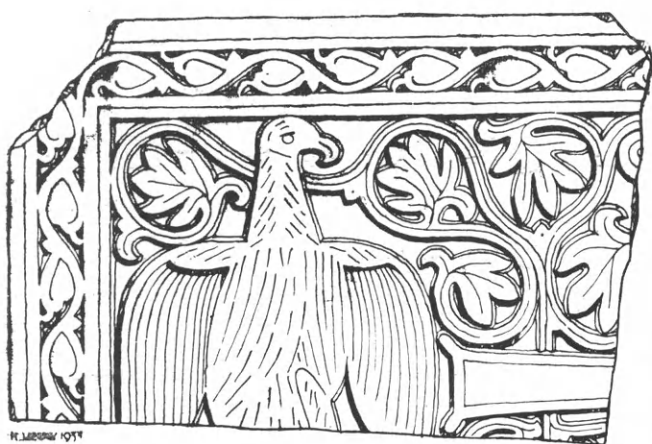
4 Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 44, 45.

5 Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 21.

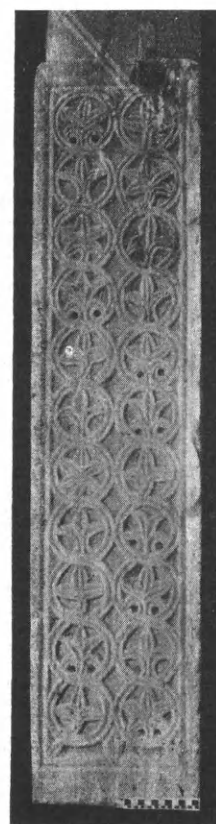
γεῖσον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (εἰκ. 18) εἰς δὲ τὴν κάτω συνδεομένους κύκλους ἐξ ἀστραγάλου¹, πληρουμένους μὲ φυτικούς ρόδακας καὶ ζῶα· τόσον αἱ διακοσμήσεις αὐταὶ αἱ πληροῦσαι τοὺς κύκλους, ὅσον καὶ αἱ φυτικαὶ εἰς τὰ διάκενα τῶν κύκλων, ἔχουν εἰς τὴν μορφήν τὴν χαλαρότητα ἐκείνην, ἣ ὁποία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς λογοβαρδικῆς γλυπτικῆς ἐν Ἰταλίᾳ².

Ἐκ τῶν κιονίσκων τοῦ τέμπλου διεσώθησαν μόνον τμήματα ἐκ τῶν συνεχομένων μὲ τοὺς κιονίσκους τετραγωνικῶν πεσίσκων τοῦ κάτω μέρους, ὅπου ἐφηρμόζοντο τὰ θωράκια. Οὗτοι ἔχουν διακόσμησιν ὁμοιότητα μὲ τοὺς πεσίσκους τοῦ τέμπλου τῶν Θηβῶν· οἱ μὲν φέρουν περικλειόμενα πεντάφυλλα ἀνθέμια μὲ τρίφυλλα εἰς τὰ διάκενα εἰς μίαν σειρὰν (Σωτηρίου ἐ.ἀ. εἰκ. 30), οἱ δὲ πλέγμα ἐκ δύο σειρῶν κύκλων περικλειόντων τρίφυλλα καὶ πεντάφυλλα (εἰκ. 30). Θέμα καὶ τεχνοτροπία τοῦ τελευταίου ἔχει στενὸν παράλληλον θωράκιον ἐκ Ρώμης τοῦ 9^{ου} αἰῶνος³.

Ἐκ τῶν θωρακίων τοῦ τέμπλου σφύζονται τμήματα ἀρκετὰ εἰς μέγεθος, ὥστε νὰ λάβῃ τις ἰδέαν τοῦ διακόσμου των. Ἐν ἐκ τῶν τεμαχίων αὐτῶν, ἀποτελοῦν τὸ ἄνω ἀριστερὸν τέταρτον τοῦ θωρακίου, ἀπεικονίζεται

Εἰκ. 31. Τμήμα θωρακίου τοῦ τέμπλου.

Εἰκ. 30.
Πεσίσκος τέμπλου.

εἰς τὴν εἰκ. 19 κάτω δεξιὰ. Διακρίνονται αἱ δύο κεραταὶ μεγάλου σταυροῦ τὰ διάκενα τοῦ ὁποίου πληροῦνται μὲ μεγάλους ρόδακας, καρδιάσχημα δὲ φύλλα ἐν συνεχείᾳ χρησιμεύουν ὡς πλαίσιον τοῦ τετραγώνου θωρακίου.

Δεύτερον τεμάχιον ἐπιμήκους θωρακίου ἐντειχισμένον σήμερον εἰς οἰκοδόμημα ἐντὸς τοῦ περιβόλου του ναοῦ (εἰκ. 31)⁴ κοσμεῖται ὁμοίως μὲ μεγάλους σταυρούς,

ὁ δὲ κενὸς χῶρος πληροῦται μὲ ἀετοὺς ἐντὸς κλάδων ἀνθεμιοειδοῦς ἀκάνθου ἐκφυομένων πιθανῶς ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ· ὡς πλαίσιον δ' ἐνταῦθα χρησιμεύει ἑλιξ κισσοῦ.

Τὸ θέμα τῶν μεγάλων σταυρῶν εἰς θωράκια, σύνηθες ἀπὸ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, ἔχει ἐδῶ διάφορον μορφήν· ὅπως καὶ εἰς τὰ σύγχρονα θωράκια τῶν Θηβῶν ὁ διάκοσμος εἶναι διακεχυμένος εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, καταπνίγων τὸ κυρίαρχον θέμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ μεγάλοι ρόδακες εἰς τὸ πρῶτον θωράκιον τῆς εἰκ. 19 ὄχι μόνον καταλαμβάνουν ὅλον

1 Περί τοῦ θέματος τῶν ἐξ ἀστραγάλων κύκλων βλ. Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. σ. 15.

2 Διὰ τὴν μορφήν τῶν ζῶων βλ. ἀνάλογα εἰς ἀνάγλυφα τοῦ S. Donato ἐν Ζάργα (Toeska ἐνθ' ἄν. εἰκ. 259) διὰ δὲ φυτικὸν ρόδακα εἰς θωράκιον τῆς S. Marie in Valle (Cattaneo ἐνθ' ἄν. εἰκ. 38).

3 Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildwerke II N° 1730.

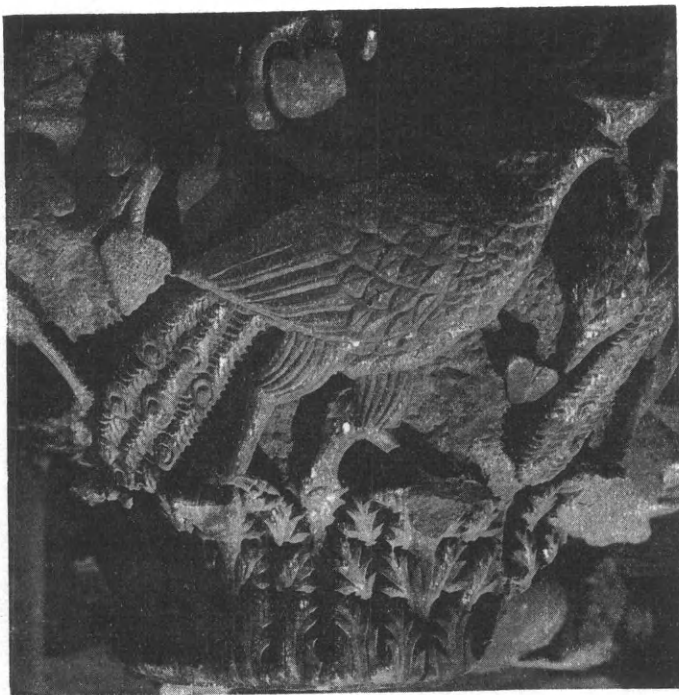
4 Τὸ σχέδιον τοῦ θωρακίου ὀφείλω εἰς εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ κ. Megaw, ὁ ὁποῖος εἰς προσεχῇ μελέτην του περὶ γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} αἰ. θὰ δημοσιεύσῃ ἀναπαράστασιν τοῦ τέμπλου τῆς Σκριποῦς.

τὸν κενὸν χώρον ἀλλ' ἀκόμη καὶ αἱ ἐναπομένονσαι μικραὶ γωνίαι πληροῦνται διὰ τριφύλλων περσιτικῆς μορφῆς, ἐκφυομένων ἀπὸ τοῦ ρόδακος¹.

Ἡ μορφή τοῦ ρόδακος μὲ τὸν δεύτερον ἐκ σχηματικῶν φύλλων κύκλον, τόσον ἀπομακρυνθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν, ἔχει παράλληλα εἰς τὴν λογγοβαρδικὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας² ὅπως καὶ εἰς ἀνάγλυφα τῆς Μεσοποταμίας³. Τὰ συνεχῇ δὲ καρδιόσχημα τοῦ πλαισίου εἶναι ἐκ

τῶν συνηθεστέρων θεμάτων τῆς μικροτεχνίας τῆς ἀνατολῆς⁴.

Τὸ θέμα τῶν ζώων μέσα εἰς βάθος κλάδων τοῦ ἄλλου θωράκιου, τὸ τυπικὸν αὐτὸ θέμα τῆς ἀνατολικῆς διακοσμητικῆς, μετεχειρίσθη εἰς ὅλας τὰς

Εἰκ. 32. Κιονόκρανον ἐκ τῆς Βασιλικῆς τῶν Στοβῶν.

Εἰκ. 33. Τμῆμα ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

ἐποχὰς καὶ ἡ βυζαντινὴ γλυπτική· ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν τὸ πλαστικὸν πτηνὸν καὶ οἱ πλήρεις ὀργανικῆς ζωῆς κλάδοι δὲν δεικνύουν σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἀνατολῆς (βλ. πρὸς σύγκρισιν κιονόκρανον ἐκ

Στόβων τοῦ 5^{ου} αἰ. (εἰκ. 32), τὰ γλυπτὰ τοῦ 9^{ου} αἰ. καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς κατόπιν βυζαντινῆς γλυπτικῆς δέχεται ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἀνατολικὴν διακοσμητικὴν ἀντίληψιν. Πλὴν δὲ τῆς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ἐκεῖνο ποῦ ἀκόμη διακρίνει τὸ θέμα τοῦτο εἰς τὴν ἀνατολικὴν τέχνην, ἰδίως εἰς τὰ κεραμικά, καὶ δίδει εἰς αὐτὸ ἰδιαίτεραν χάριν, εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς μεγάλης ἐπιφανείας τοῦ ζώου πρὸς τὴν λεπτότητα τῶν κλάδων τοῦ φυτικοῦ διακόσμου, ὅπερ δὲν παρατηρεῖται τόσον ἐντόνως εἰς τὴν βυζαντινὴν διακοσμητικὴν.

Ἡ ἑλιξ τοῦ κισσοῦ, ἡ πλαισιώνουσα τὸ δεύτερον θωράκιον ἔχει εἰς τὰ φύλλα μορφήν διάφορον τοῦ τόσον συνήθους τούτου θέματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν. Τὰ φύλλα δηλ. περικλείονται ἐντὸς τοῦ στελέχους, ὅπως καὶ εἰς τὰ κιονόκρανα τοῦ ἀγ. Γρηγορίου τῶν Θηβῶν. Εἰς θωράκιον δὲ τοῦ Μουσείου Ἰθιβῶν ἀπαντᾷ καὶ ἡ γνωστὴ ἰσλαμικὴ διαμόρφωσις μὲ τὸ φύλλον ἐπίμηκες καὶ γυρτόν, ἐνῶ εἰς κιονόκρανον τοῦ Βυζ. Μουσείου

1 Βλ. τὸ αὐτὸ εἰς τὸ μὲ ρόμβους βυζαντινὸν ὕφασμα τοῦ Dusseldorf ἐνθ' ἀν. εἰκ. 204.

2 Εἰς θωράκιον τῆς S. Maria della Valle, Cattaneo ἐνθ' ἀν. εἰκ. 38.

3 Preusser, ἐνθ' ἀν. Πιν. 28.

4 Εἰς ξυλόγλυπτα Αἰγύπτου βλ. Strzygowski, Koptische

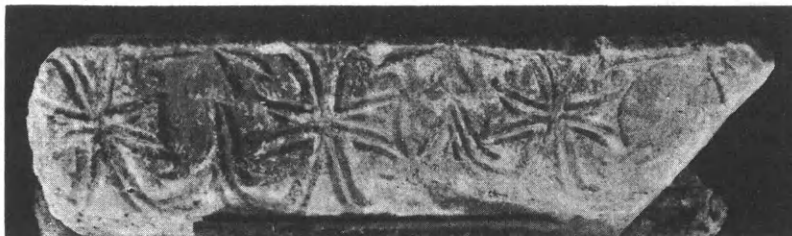
Kunst Kat. Gen. ἀρ. 7211, Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildwerke I ἀρ. 279, εἰς μεσοποταμιακὰ κεραμικά ἀγγεῖα Sarre, Die Keramik von Samara Πιν. IV, εἰς περσικά (μετασασανιδικά) μετάλλινα ἀγγεῖα Sarre, Die Kunst der alten Persier Πιν. 139 καὶ 133 κλπ.

Ἀθηνῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶν. (Σωτηρίου ἔ.ἀ. εἰκ. 16) ὁ κισσοῦς ἔχει τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν¹.

Ὅμοιαν πρὸς τὸ κιονόκρανον τῶν Ἀθηνῶν ἔλικα κισσοῦ συναντῶμεν καὶ εἰς τμήμα ἐπιστυλίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (εἰκ. 33). Τόσον ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀναγλύφου ὅσον καὶ ἡ χονδρὰ ἔλιξ, χαρακτηριστικὴ καὶ αὕτη τοῦ 9^{ου} αἰ. (Σωτηρίου ἔνθ' ἄν. εἰκ. 41) μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο εἶναι σύγχρονον τῆς Σκριποῦς.

Πλὴν τοῦ ἐπιστυλίου αὐτοῦ, μεταξὺ τῶν γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῶν προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ναῶν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἀνήκουν ἀκόμη τὰ ἑξῆς γλυπτὰ.

Μέγα ἐπίθημα παραστάδος (εἰκ. 34), τὸ ὅπισθεν ἡμισυ τοῦ ὁποίου εἶναι τεθραυσμένον

Εἰκ. 34. Ἐπίθημα παραστάδος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

κοσμεῖται μὲ τρεῖς σταυροὺς φέροντας εἰς τὰ διάμεσα ὄρθια φύλλα κισσοῦ, τὰ στελέχη τῶν ὁποίων ἐκφύονται ἐπὶ τοὺς σταυροὺς· ἀπὸ τὴν κορυφὴν ἐκάστου φύλλου ἐκφύονται τὰ στελέχη δύο μικροτέρων φύλλων. Ἡ μορφή τῶν σταυρῶν καὶ τῶν κισσῶν, τὸ χαλαρὸν σχέδιον καὶ ὁ ἀβαθής, γραμμικὸς τρόπος τῆς κατασκευῆς εἶναι σαφὴς μαρτυρία τῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 35. Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Ἀκριβῶς ὁμοίαν τεχνοτροπίαν καὶ κατασκευὴν ἔχει ὁ ἐπίσης διὰ σταυρῶν καὶ κισσῶν διάκοσμος δύο μικρῶν τεμαχίων (εἰκ. 35) πανταχόθεν τεθραυσμένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεξιὰ μεγαλύτερον τεμάχιον μὲ τὸν ἀστράγαλον εἶναι τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου. Ἡ μεγάλη ὁμοιότης πρὸς τὸ ἐπίθημα τῆς εἰκ. 34 πείθει, ὅτι καὶ τὰ τρία γλυπτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ αὐτὸ μνημεῖον.

Ἐτερον ἐπίθημα κιονοκράνου (εἰκ. 36 κάτω) κοσμεῖται μὲ σταυρὸν ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται χονδρὰ στελέχη κισσοῦ καὶ ὀξέα φύλλα ἀκάνθου, εἰς δὲ τὴν ἄλλην πλευρὰν μὲ περικλειόμενα ἀνθέμια εἰς μορφήν καὶ τεχνοτροπίαν ἀραβικοῦ ξυλογλύπτου. Ὅμοια πρὸς τὸ ἐπίθημα εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀναγλύφου ἐπιστυλίου (εἰκ. 36 ἄνω) κοσμουμένου μὲ ρόδακας ἐναλλασσομένους μὲ ἀνθεμοειδεῖς ἀκάνθους εἰς διαφορετικοὺς σχηματισμούς, χαρακτηριστικοὺς τῶν ἀναμίξεων τῆς ἐποχῆς· ὁ πρῶτος ἀριστερὰ ἔχει τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν, ὁ δεύτερος τὴν λυροειδῆ μὲ τὸ ὄρθιον στέλεχος εἰς τὸ μέσον, τὴν κατ' ἐξοχὴν συναντωμένην εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα καὶ τὸ τρίτον τὴν ἰσλαμικὴν μὲ τὰ ἐλισσόμενα καὶ ἄνισα φύλλα. Καίτοι τὰ θέματα συνδέουν στενῶς τὰ δύο ταῦτα γλυπτὰ μὲ τὴν σειρὰν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, ἡ κατασκευὴ των διαφέρει ἐλαφρῶς· εἶναι εἰργασμένα εἰς κάπως πλέον ἐξέχον ἀνάγλυφον μὲ τὰς λοξομήτους ἐμβαθύνσεις ἰσχυροτέρας, πλησιαζούσας τὰς «τομάς

1 Περὶ τοῦ θέματος τῆς ἑλικος κισσοῦ βλ. Σωτηρίου ἔνθ' ἄν. σ. 12 εἰκ. 15 - 18 καὶ εἰκ. 44.

Εἰκ. 36. Γλυπτά ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

κρυστάλλου». Ἡ τεχνικὴ τῆς τομῆς κρυστάλλου, ἣτις θεωρεῖται χαρακτηριστικὴ τῶν ἔργων τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν¹, παρατηρεῖται εἰς μίαν σειρὰν βυζαντινῶν γλυπτῶν, τῶν ὁποίων λείπουν μὲν ἀκριβεῖς χρονολογίαι, ἐκ τῆς ἐξελίξεως καὶ συσχετίσεως ὅμως τῶν θεμάτων δύναται νὰ καταταχθῶν μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 10^{ου} αἰῶνος παρὰ εἰς τὴν πρὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος ἐποχὴν. Τὰ δύο

δὲ ταῦτα γλυπτά τοῦ βυζαντινοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα τόσον στενῶς ἀκόμη συνδέονται πρὸς τὰ γλυπτά τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, δύναται νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀποτελοῦντα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ 9^{ου} εἰς τὴν τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἀναλύσεως καὶ συγκρίσεως τῶν γλυπτῶν τῆς Σκριποῦς συνοψίζομεν τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὰ γλυπτά τοῦ 9^{ου} αἰῶνος εἶδομεν ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὰ θέματα, ταῦτα προέρχονται τὸ μὲν ἀπὸ τὸ θεματολόγιον τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἢ ὁποῖα κατὰ μέγα μέρος συνεχίζει τὰ ἑλληνικά, τὸ δὲ ἀπὸ τὸ θεματολόγιον τῆς ἰσλαμικῆς τέχνης τῶν ἀράβων τὴν συνεχίζουσαν αἰωνόβια θέματα τῆς περσικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς. Ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ θέματα διατηροῦν τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν, τὰ πλεῖστα εἶδομεν μετεσχηματισμένα ἀπὸ ἐπιρροὰς πάλιν τῆς ἀνατολικῆς τέχνης. Αἱ συγκρίσεις ἔδειξαν σχέσεις μὲ σύγχρονα περίπου ἔργα γλυπτικῆς, ἰδίᾳ δὲ μικροτεχνίας, ξυλογλυπτικῆς, μεταλλουργίας, κεραμοουργίας καὶ ἰδίως ὑφαντικῆς τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως καὶ τινὰ τῆς λογγοβορδικῆς τέχνης τῆς Ἰταλίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴν, βαθύτατα εἶναι ἐπίσης ἐπηρεασμένα τὰ βυζαντινὰ γλυπτά τοῦ 9^{ου} ἀπὸ τὴν τεχνικὴν τῆς Ἀνατολῆς. Ὀλίγα γλυπτά, ὡς εἶδομεν, ἰδίως τῶν γείσων, ἐνθυμίζουν τὸν μαλακὸν ἀρχαῖον τρόπον τοῦ ἀναγλύφου, ὅλων δὲ τῶν ἄλλων ἡ τεχνοτροπία εἶναι ζωγραφικὴ, ἢ σχεδιάζονται δηλ. μόνον τὰ περιγράμματα καὶ τότε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κοσμήματος μένει λεῖα καὶ ὅλως ἐπίπεδος ἢ τὸ διακοσμητικὸν θέμα γίνεται πεδῖον ζωηρᾶς ἐναλλαγῆς φωτὸς καὶ σκιᾶς διὰ πυκνῶν κατακορύφων ἢ ἐλαφρῶς λοξοτμήτων χαραγῶν χωρὶς ἔχνος πλαστικῆς ἀποδόσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τέχνην, τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ 9^{ου} αἰῶνος δεικνύουν κάποιαν χαλαρότητα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν δὲν πρόκειται βέβαια διὰ τὴν ἑλλειψιν ὁργανικῆς ζωῆς τοῦ

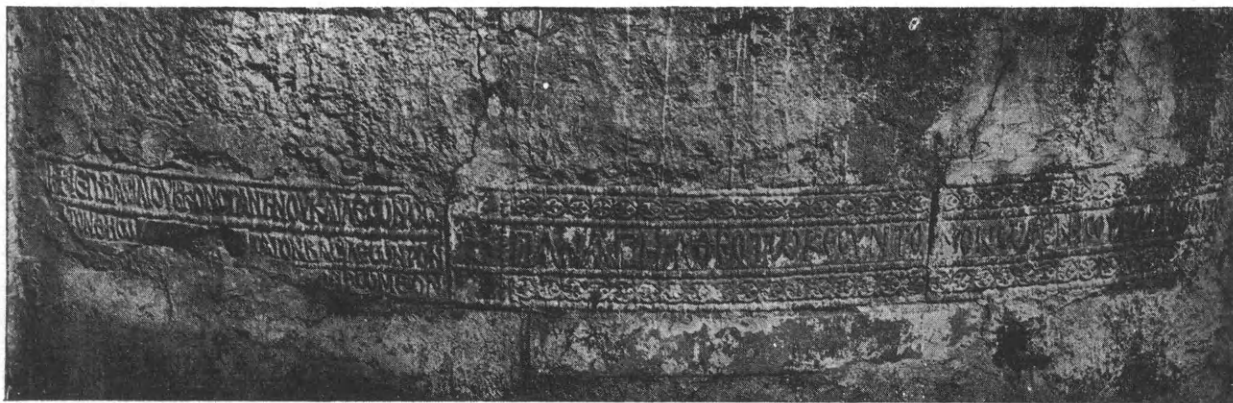
¹ Koetschau, Westgotische Bauteile ἐν Beiblatt τοῦ Jahrb. der k. Preuss. Kunstsamml. XXXII 1911 ἀρ. 7.

φυτικού διακόσμου, ἡ ὁποία ἄλλως τε εἶναι σπανία καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἀλλὰ διὰ τὴν χαλάρωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου παλμοῦ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς διακοσμητικότητος, ὁ ὁποῖος διακρίνει ἄλλα στάδια ἐξελίξεως τῆς βυζαντινῆς γλυπτικῆς. Ἐπίσης εἰς τὸν ζωϊκὸν διάκοσμον λείπει ἡ χαρακτηριστικὴ σχεδίασις, ἣτις δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν σχηματικὴν ἀπλοποίησιν ἀλλ' εἰς τὴν ἔλλειψιν ζωηροῦ διακοσμητικοῦ αἰσθήματος παρατηρουμένην ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ σύγχρονα ἔργα καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ὅπως καὶ τοῦ δυτικοῦ.

Ἡ μεγάλη σχέσις τῆς βυζαντινῆς τέχνης μὲ τὴν ἰσλαμικὴν κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας τότε προτιμήσεις τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς διὰ τὴν ἀραβικὴν τέχνην καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν τεχνιτῶν ἀράβων καὶ βυζαντινῶν¹, ἀπὸ τὴν ζωηρὰν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἀνατολήν, εἰς ἔργα ἰδίως μικροτεχνίας², καὶ τέλος μὲ τὸν στενὸν συγχρωτισμὸν τῶν δύο λαῶν εἰς τὰς σπουδαιότατας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης χώρας τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, αἱ ὁποῖαι κατ' ἐξοχὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περιπίπτουν ἐναλλάξ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Αἱ ἐπὶ λίθων λαξευμέναι εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐπιγραφαί, σπουδαιόταται καὶ ἀπὸ παλαιογραφικῆς ἀπόψεως ἔνεκα τῆς ἀκριβοῦς των χρονολο-

Εἰκ. 37. Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς ἀψίδος τοῦ ἱ. Βήματος.

γίας, ἐξεδόθησαν ἐπανειλημμένως³ χωρὶς ὅμως φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις ἢ πανομοιότυπα πλὴν τῆς εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἐπιγραφῆς καὶ τμήματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀνατολικῆς⁴.

Αἱ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δύο ἐπιγραφαὶ διαθέουν ὡς ζώνη ὁλόκληρον τὸ ἡμικύκλιον τῆς κεντρικῆς ἀψίδος (εἰκ. 37). Ἡ κυρία κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐκτείνεται εἰς ἑπτὰ πλάκας (0,95 - 150 μῆκους × 0,32 ὕψος), πλασιουμένη μὲ ἀνάγλυφα ἐκ περικλειομένων ἀνθε-

1 Bréhier, Ξένια, Athènes 1912 σελ. 161.

2 Σωτηρίου ἐνθ' ἀν. σ. 26.

3 C. I. Gr. No 8685 ἐξαιρέσει τῆς ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς τῆς Δ. πλευρᾶς H. Schliemann, Orchomenos, Leipzig 1881

σ. 48, J. Strzygowski ἐνθ' ἀν. σ. 6 κ. ἐξ. N. Bén Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas ἐν Vizantizski Vremennik, T. XXI (1915) σ. 200 κ. ἐξ.

4 Strzygowski ἐνθ' ἀν. Πιν. II, III.

μίων μεταξύ ἀστραγάλων, ὁμοίων μὲ τὰ γεῖσα. Ὁ ρυθμὸς τῶν γραμμάτων εἶναι ὁ συνήθης τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος¹ ἄνευ τόνων καὶ πνευμάτων μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνταῦθα τὰ γράμματα εἶναι ἔκτυπα ἀντὶ τῶν συνήθων ἐγγαράκτων μὲ ἐξαίρετον δὲ ἐπιμέλειαν καὶ κανονικότητα λαξευμένα ἄνευ οὐδεμιᾶς συντμήσεως. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΠΑΝΑΓΗΑ ΘΕΟΤΩΚΕ ΣΥΝ ΤΟ ΜΟΝΩΓΕΝΗ ΣΟΥ ΙΥΩ ΒΟ-
ΗΘΙ ΤΟΥ ΣΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΛΕΩΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΗΚΟΥ ΠΡΟΤΩΣΠΑΘΑ-
ΡΙΟΥ ΚΕ ΕΠΙ ΤΟΝ ΟΙΚΗΑΚΩΝ ΣΥΝ ΤΙ ΣΥΝΕΥΝΩ
ΚΕ ΤΥΣ ΦΙΛΤΑΤΥΣ ΤΕΚΝΥΣ ΑΥΤΟΥ ΕΚ ΠΟΘΟΥ ΚΕ ΠΗ-
ΣΤΕΟΣ ΜΕΓΙΣΤΙΣ ΑΝΑΣΤΙΣΑΝΤΟΣ ΤΟΝ ΣΟΝ ΑΓΙΩΝ
ΝΑΟΝ. ΑΜΗΝ.

Πρὸ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς εἰς τὸ κάτω μέρος λίθου τῆς οἰκοδομῆς (0,18×0,78) ἐλα-
ξεύθη συμπληρωματικῶς δευτέρα ἐπιγραφή μὲ τὰ γράμματα πυκνὰ εἰς τρεῖς σειρὰς χωριζο-
μένας δι' ἀστραγάλων. Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, ἔχει χρησιμοποιηθῇ ἐκ δευτέρου, ὡς
δηλοῦται ἀπὸ λάξευσιν εἰς τὸ μέσον, τὴν ὁποίαν ὑπερπηδᾷ ἡ ἐπιγραφή· ἔχει δὲ αὕτη ὡς ἑξῆς:

† ΕΠΗ ΒΑΣΙΛΙΟΥ Κ(α) ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΛΕΩΝΤΟΣ
ΤΟΝ ΘΗΩΤΑΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΟΝ
ΡΩΜΕΟΝ

Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιγραφῶν, τῶν ὀρθῶν μὲν τὴν ἔκφρασιν πλήρων ὅμως ἀνορθογρα-
φιῶν, πληροφοροῦμεθα ἀκριβῶς περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν ἀξιομάτων τοῦ κτήτορος Λέον-
τος Πρωτοσπαθαρίου καὶ ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν (βλ. κατωτέρω), περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ιδρύσεως
τοῦ ναοῦ — 873/4 — καὶ προσέτι, ὅτι ὁ ναὸς ἀφιερώθη εἰς τιμὴν τῆς Θεοτόκου.

Δύο ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ὅμοιαι τῶν ἀνωτέρω εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν
γραμμάτων, ὅπως καὶ εἰς τὴν φρασεολογίαν καὶ τὰ γραμματικὰ λάθη, εἶναι λαξευμένα ἐπὶ
μεγάλων φαιῶν λίθων, εἰλημμένων καὶ αὐτῶν ἐξ ἀρχαίου ὕλικου. Ἡ μία περίπου τετράγω-
νος (0,76 × 0,78 μ.) εὐρίσκεται εἰς τὴν γωνίαν τοῦ βορείου τοίχου τῆς Προθέσεως (εἰκ. 38)
ἡ δὲ ἄλλη ὀρθογώνιος (1,30 × 0,59 μ. ὕψ.) εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Διακονικοῦ (εἰκ. 39).
Περιβάλλονται ὑπὸ πλαισίου ἐκ περικλειομένων πενταφύλλων, ὅπως καὶ ἡ τῆς ἀψίδος,
ἐνθυμίζουσαι ἐν μεγεθύνσει ἐπίτιτλα συγχρόνων περίπου χειρογράφων.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ βορείου τοίχου εἰς ἑνδεκα σειρὰς ἔχει ὡς ἑξῆς:

¹ Συγχρόνους ἐπιγραφὰς βλ. εἰς Ναὸν ἁγ. Γρηγορίου
Θηβῶν (872) καὶ Μουσείου Θηβῶν, Σωτηρίου ἐνθ' ἀν. σ. 2
εἰκ. 3, 4, 5· καὶ εἰς Ναὸν ἁγ. Ἰωάννου Μαγκούτης (871) Κων-

σταντοπούλου, Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἰωάν. Μαγ-
κούτης ἐν Ἐπετηρίδι Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔτος Η (1931)
σ. 253 εἰκ. 6.

† ΕΚΑΛΗΕΡΓΗΣΕΝ Τ
ΟΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥ
ΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΛΕ
ΟΝ Ο ΠΑΝΕΥΦΙΜΟΣ ΒΑΣΗ
ΛΗΚΟΣ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟ
Σ ΚΑΙ ΕΠΗ ΤΟΝ ΥΚΙΑΚΟΝ ΥΠ
ΕΡ ΛΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΩΣ ΤΟΝ
ΠΟΛΛΩΝ ΑΥΤΟΥ ΑΜΑΡΤΗ
ΩΝ ΕΤΟΥΣ ΑΠΟ ΚΤΗΣΕΟΣ ΚΟΣ
ΜΟΥ ΕΞΑΚΙΣΧΗΛΙΟΣ ΤΟ ΤΡΙΑΚ
ΟΣΗΟΣ ΤΩ ΟΓΔΟΗΚΟΣ ΤΩ Β

Εἰκ. 38. Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς βορείας
πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 39. Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Ἡ δὲ ἐπιγραφὴ τοῦ νοτίου τοίχου εἰς ὀκτὼ σειρὰς ἔχει ὡς ἑξῆς:

† ΕΚΑΛΗΕΡΓΗΣΕΝ ΤΩΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ Α
ΓΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ΚΩΡΥΦΕΟΥ ΤΩΝ
ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΛΕΟΝ Ω ΠΑΝΕΥΦΙ
ΜΟΣ ΒΑΣΙΛΗΚΟΣ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΗ

ΟΣ ΚΑΙ ΕΠΗ ΤΩΝ ΥΚΗΑΚΩΝ ΥΠΕΡ
ΛΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΟΣ ΤΟΝ ΠΟΛΛΩΝ
ΑΥΤΟΥ ΑΜΑΡΤΗΩΝ ΕΠΗ ΙΓΝΑΤΙΟΥ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ. ΑΜΗΝ.

Εικ. 40. Ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος.

Ἡ τελευταία ἐπιγραφή ἐπὶ πλακὸς (0,86 μ. × 0,60 μ.) εἶναι ἐντειχισμένη ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος ἀκριβῶς εἰς τὴν γωνίαν ἀριστερὰ (εἰκ. 40). Αὕτη εἶναι ὅλως διάφορος τῶν ἄλλων καὶ ὥς πρὸς τὴν μορφήν καὶ ὥς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ὕφος. Τὰ γράμματα εἶναι ἐγγάρια, μᾶλλον ἐπιμήκη, ὁμοιώτατα δὲ πρὸς τὰς δύο ἐπιγραφὰς τῶν Θηβῶν (Σωτηρίου ἐ. ἀ. τὴν 3 - 5). Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι συντεθειμένον εἰς τριμέτρους ἱαμβικούς ἐκ δώδεκα στίχων. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ κτητορικοῦ ἀλλὰ περὶ πανηγυρικοῦ ἐπιγράμματος, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς:

† ΟΥ ΦΘΟΝΟΣ ΟΥΔΕ ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΡΙΜΗΚΕΤΟΣ ΕΡΓΑ ΚΑΛΥΨΕΙ
ΣΩΝ ΚΑΜΑΤΩΝ ΠΑΝΑΡΙΣΤΕ ΒΥΘΩ ΠΟΛΥΧΑΝΔΕΙ ΛΗΘΗΣ
ΕΡΓΑ ΕΠΕΙ ΒΟΟΩΣΙ ΚΑΙ ΟΥ ΛΑΛΕΟΝΤΑ ΠΕΡ ΕΜΠΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΔΕ ΓΑΡ ΤΕΜΕΝΟΣ ΠΑΝΑΟΙΔΙΜΟΝ ΕΞΕΤΕΛΕΣΑΣ
ΜΗΤΡΟΣ ΑΠΕΙΡΟΓΑΜΟΥ ΘΕΟΔΕΓΜΟΝΟΣ ΙΦΙΑΝΑΣΣΗΣ
ΤΕΡΠΝΟΝ ΑΠΟΣΤΙΛΒΟΝ ΠΑΡΙΚΑΛΛΕΑ ΠΑΝΤΟΘΕΝ ΑΙΓΛΗΝ
ΧΡΙΣΤΟΥ Δ ΕΚΑΤΕΡΩΘΕΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩ ΕΣΤΑΤΟΝ ΑΜΦΩ
ΩΝ ΡΩΜΗΣ ΒΩΛΑΞ ΙΕΡΗΝ ΚΟΝΙΝ ΑΜΦΗΚΑΛΥΠΤΕΙ
ΖΩΟΙΣ ΕΝ ΘΑΛΙΗΙΣΙΙ (sic) ΧΡΟΝΩΝ ΕΠ ΑΠΕΙΡΟΝΑ ΚΥΚΛΑ
Ω ΠΟΛΥΑΙΝΕ ΛΕΟΝ ΠΡΩΤΟΣΠΑΘΑΡΙΕ ΜΕΓΙΣΤΕ
ΓΗΘΟΜΕΝΟΣ ΚΤΕΑΤΕΣΣΙ ΚΑΙ ΕΝ ΤΕΚΕΕΣΣΙΝ ΑΡΙΣΤΟΙΣ
ΧΩΡΟΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΩΝ ΤΕ ΠΑΛΑΙΦΑΤΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΙΟ †

Ἐξ αὐτῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι τὰ δύο ἀνατολικά γωνιαῖα διαμερίσματα — Πρόθεσις καὶ Διακονικὸν — ἐθεωροῦντο ἰδιαίτερα ναΐδρια τιμώμενα τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν εἰς τιμὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου τὸ δὲ πρὸς νότον τοῦ ἁγ. Πέτρου.

Πᾶσαι αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταί, αἱ φέρουσιν διάκοσμον ὅμοιον πρὸς τὰ λοιπὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ, μαρτυροῦν ὅτι ἔγιναν ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῶν ἰδίων μαρμαρογλυπτῶν, οἵτινες ἐκόσμησαν τὸν ναόν, ὅπερ καὶ ἐξηγεῖ τὸ ἀνορθόγραφον αὐτῶν.

Ὁ Πρωτοσπαθάριος Λέων φαίνεται ἐκ τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ὅτι κατεῖχεν ὡς κτῆμα του τὸν Ὀρχομενόν, τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο ἔτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ Λέων οὗτος; ὡς δηλοῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρωτοσπαθαρίου πρόκειται περὶ αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι δὲ ὁ Λέων, ὁ κτήτωρ τῆς Σκριποῦς, ἦτο πράγματι ὁ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος, βεβαιούμεθα καὶ ἀπὸ σωζόμενα μολυβδόβουλλα αὐτοῦ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Λέων ἀναγράφεται ὡς βασιλικὸς ὀστιάριος, ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν καὶ ἄρχων Θηβιῶν (θηβαίων) καὶ Ἑλλάδος¹. Ἐδρα τῶν στρατηγῶν, κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα γνωρίζομεν ὅτι ἦσαν οὐχὶ αἱ Ἀθηναῖαι ἀλλὰ αἱ Θῆβαι², τῶν ὁποίων ἡ Καδμεία ἦτο ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, τὰ δ' ἐργαστήρια τῶν μεταξωτῶν ὀνομαστά³.

Τὸ ἔμμετρον αὐτὸ ἐπίγραμμα τῆς Σκριποῦς ἐγένετο προφανῶς εἰς Θήβας, καὶ εἶναι μία εἰσέτι πολύτιμος μαρτυρία τοῦ βαθμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἐθεωρήθη δῆθεν ἐρημωθεῖσα καὶ ἐκβαρβαρωθεῖσα ἀπὸ τὰς σλανϊκὰς ἐπιδρομὰς.

ΜΑΡΙΑ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Εἰκ. 41. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον ἔξωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

1 Ν. Α. Βέη, ἐνθ' ἀν. σ. 227.

Λάμπρου 1904 Τ. Α' σ. 227.

2 Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν μεταφρ.

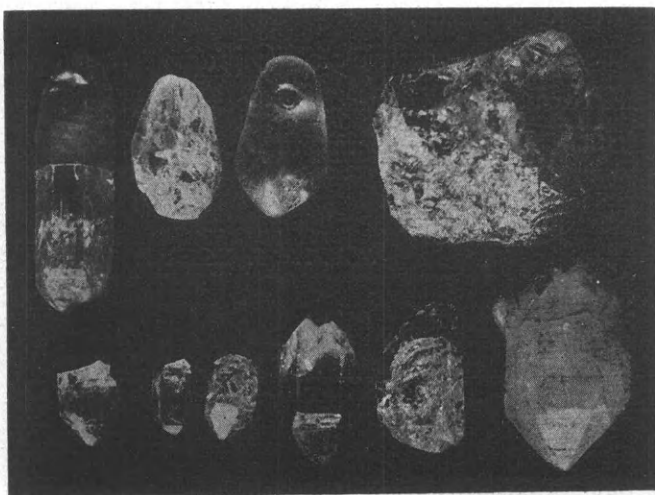
3 Σωτηρίου ἐνθ' ἀν. σ. 26.

Η ΟΡΕΙΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΥΠΟ ΣΠΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Τὸ ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω ὄνομα γνωστὸν ὄρυκτον (Bergkrystall, rockcrystal, crystal de roche) εἶναι μία παραλλαγή τοῦ ἀφθόνως ἐν τῇ φύσει ἀπαντῶντος quartz, τοῦ χαλαζίου ὡς ἐξηλλήνισε τοῦτον ὁ Ἡρ. Μητσόπουλος. Ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιοτάτῃ ἦτο ἰδιαιτέρως προσφιλεῖς πολύτιμος λίθος, ὅστις διὰ τὴν ἀπόλυτον διαφάνειαν καὶ στιλπνότητα ἐθεωρεῖτο ὡς

ἔχων «τὴν σύστασιν ἐξ ὕδατος καθαροῦ παγέντος οὐχὶ ὑπὸ ψύχους, ἀλλ' ὑπὸ θείου πυρὸς δυνάμεων»¹.

Εἰκ. 1. Τεμάχια ὀρείας κρυστάλλου. (Τὰ τρία πρότα εἶναι ΠΜ ἐποχῆς εὐρεθέντα ἐν ἀνασκαφαῖς, τὰ λοιπὰ συνελέγησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὰ περὶχωρα τῆς Ἀξοῦ).

Εἰς τοὺς παλαιότερους πολιτισμοὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ Βαβυλωνίας ἡ ὀρεία κρύσταλλος ἦτο λίαν ἐνωρὶς γνωστή, ἀλλ' ἰδιαιτέρως ἀφθονος ἀπαντᾷ ἐν τῇ Μινωικῇ Κρήτῃ καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, χρησιμοποιουμένη κυρίως εἰς κατασκευὴν γλυπτῶν λίθων, ψήφων ὄρων, κεφαλῶν καρφίδων, παντοίων ἄλλων κοσμημάτων καὶ περιόπτων, τέλος δὲ εἰς ἐμπιέστον διακόσμησιν σκευῶν καὶ ἐπίπλων. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν τὰ ἐμπαιστικά τεμάχια

τῆς ὀρείας κρυστάλλου ἐλάμβανον συνήθως μορφὴν δίσκου ἐπιπεδοκύρτου, δι' ὃ πολλοὶ ἐξέφρασαν τὴν ὑπόνοιαν μήπως ἐχρησιμοποιοῦντο τοιοῦτοι δίσκοι ὡς πραγματικοὶ φακοί. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν ὑπεστηρίχθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος, ὅτι μερικαὶ ἐργασίαι μικροσκοπικῆς σχεδὸν ἀκριβείας δὲν θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ γίνουν ἄνευ τῆς χρήσεως μεγεθυντικοῦ φακοῦ². Ἄλλοι ὑπεστήριξαν τὰ αὐτὰ διὰ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας, ὑποθέσαντες ὅτι τοῦ μόνον ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ φακοὶ τῆς ὀρείας κρυστάλλου ὡς μεγεθυντικοὶ καὶ συγκεντρωτικοὶ τῶν ἀκτίνων³, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁμματοῦδία πρὸς διόρθωσιν μυωπίας ἢ πρεσβυωπίας⁴. Ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιοτάτης ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προκύπτει ἄλλο τι (καὶ θὰ ἦτο δύσκολον νὰ λησμονηθοῦν τοιαῦται ἐφευρέσεις) ἢ ὅτι κατεσκευάζοντο φακοὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ὅπως ἀνάπτηται πῦρ⁵.

¹ Διοδ. 2,52.

² Sir A. Evans, Palace of Minos 3,111. Εἰς φακὸς εὐρεθεὶς εἰς τὴν νεκρόπολιν τοῦ Μαύρου Σπήλιου παρὰ τὴν Κνωσὸν ἔχει κατὰ τοὺς θεωρητικὸς ὑπολογισμοὺς τοῦ H. Bek μεγεθυντικὴν δύναμιν 10 διαμέτρων, : Forsdyke, BSA 28,288.

³ B. Meissner, Babylonien und Assyrien 1,269.

⁴ E. α. 2,309.

⁵ H. Blümner, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste 3,250 καὶ σημ. 8, ὁπόθεν ἐν πάσῃ

περιπτώσει λείπει μία σπουδαία μαρτυρία διὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ πράγματος, ἡ παρ' Ἀριστοφ. Νεφ. 766 ἐξ.

Στρεψιάδης: Ἦδη παρὰ τοῖσι φαρμακοπώλαις τὴν λίθον ταύτην ἐόρακας τὴν καλὴν, τὴν διαφανὴ ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἄπτουσι; Σωκράτης: Τὴν ὕαλον λέγεις; κλπ.

Εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι «ἡ λίθος» ἡ ἀποκαλουμένη ὕαλος ἐνταῦθα εἶναι ἡ κρύσταλλος, διότι τεχνητὴν ὕαλον ἄχρουν δὲν κατ'ὀρθωσαν νὰ παρασκευάσουν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Βλέπε περὶ τούτου ὅσα ἔγραψα ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1927 - 28 82 σημ. 2.

Ἐν Κρήτῃ ἡ χρησιμοποίησις τῆς κρυστάλλου ὡς γλυπτικοῦ ὕλικου συμπίπτει πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς ΜΜ ἐποχῆς, περὶ τὸ 2100 π.Χ.¹ Ἐν τούτοις ἡ λάμψις τοῦ ὄρυκτοῦ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀνευρίσκεται ἐν τῇ φύσει εἰς ὠραίους ἐξαέδρους κρυστάλλους κορυφουμένους εἰς ἐξάεδρον πυραμίδα ἔκαμε νὰ χρησιμοποιῶσι τοῦτο ὑπὸ τὴν φυσικὴν μορφήν του ὡς κόσμον ἤδη κατὰ τὴν ΠΜ ἐποχήν. Τοῦτο ἀποδεικνύουν τὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 1 τρία πρῶτα τεμάχια, προερχόμενα ἐκ τῶν κυκλικῶν ΠΜ τάφων τῆς Μεσαρᾶς. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, εἶναι χρυσόδετος κρύσταλλος μετὰ ὁπῆς ἐπὶ τῆς χρυσῆς κάψης, ὅπως χρησιμοποιῆται ὡς περιάπτον². Τὸ δεύτερον³ εἶναι τεμάχιον εὐτελεστεράς κρυστάλλου μετὰ ὁπῆς πρὸς ἀνάρτησιν καὶ εὐρέθῃ ἐν τῷ «θόλῳ» Ἀγίας Τριάδος. Τὸ τρίτον⁴ προέρχεται ἐξ ὁμοίου τάφου τῶν Καλαθιανῶν, ἔχει δὲ λειανθῇ καὶ διατρηθῇ, ὅπως ἀναρτᾶται ὡς περιάπτον.

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ὄρείας κρυστάλλου κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν οὐδεμία ὑπῆρχε μέχρι σήμερον ἔνδειξις ἢ πληροφορία. Τὰ σφηνοειδῆ κείμενα μνημονεύουν τῆς χώρας Ναϊρὶ (Ἀρμενίας) ὡς πηγῆς τοῦ λάμποντος, πολυτίμου ὡς ὁ χρυσὸς «σαδανοῦ», ὅστις ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἡ ὄρεία κρύσταλλος⁵. Τὸ ὄρυκτὸν ἀφθονεῖ εἰς πολλὰ μέρη, ὧν τὰ κυριώτερα ἦσαν ἤδη γνωστὰ εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν (Ἰνδαί, Μ. Ἀσία, Κύπρος, Ἀλπεῖς, Ἐρυθρὰ θάλασσα, Λυσιτανία)⁶. Ἡ Κρήτη, ἐφόσον κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνήσω, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὡς πηγὴ ὄρείας κρυστάλλου, οὔτε παρ' ἀρχαίοις οὔτε παρὰ νεωτέροις συγγραφεῦσιν, ἂν καὶ μνημονεύονται ἄλλοι πολυτίμοι λίθοι, οἵτινες ἀπῆντων ἐν τῇ νήσῳ⁷.

Ἦδη καθίσταται δυνατόν νὰ βεβαιώσω ἐξ αὐτοψίας ὅτι ἄφθονος ὄρεία κρύσταλλος ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἰδῆς καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὰ περὶχωρα τῆς παλαιᾶς Ἀξοῦ. Εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδρομὰς μου κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα συνέλεξα ἄφθονα δείγματα τοῦ ὄρυκτοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κυρίως ἀφθονεῖ τοῦτο ἐπὶ τῶν λόφων μεταξὺ τῶν χωρίων Κάλυβος καὶ Λιβιάδια (νομοῦ Ρεθύμνης, ἐπαρχίας Μυλοποτάμου). Κατὰ τινα πληροφορίαν, ἣν ὅμως δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω αὐτοπροσώπως, ἀνευρίσκεται ὄρεία κρύσταλλος καὶ παρὰ τὸ χωρίον Ξυδὰ (νομοῦ Ἡρακλείου, ἐπαρχίας Πεδιάδος), ἥτοι κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Λύκτου. Τὰ δείγματα, τὰ ὅποια συνέλεξα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κατωτέρας ποιότητος τεμάχια ἢ κρύσταλλοι ἡμιδιαφανεῖς ἢ κιτρινωποὶ ἀδιαφανεῖς. Ἐν τούτοις συνέλεξα καὶ κανονικοὺς κρυστάλλους τελείας διαυγείας καὶ ἀπολύτου διαφανείας, ὡς οἱ χρησιμοποιηθέντες κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν, πολλάκις μάλιστα καὶ ἀνωτέρας ποιότητος. Τινὰς τούτων παρῆχει ἡ εἰκ. 1.

Κατὰ ταῦτα ἡ ὄρεία κρύσταλλος εἶναι αὐτοφυὴς ἐν Κρήτῃ, οὕτω δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ μεγίστη χρησιμοποίησις τοῦ ὄρυκτοῦ τούτου ἐν τῇ Μινωϊκῇ περιόδῳ. Τοῦλάχιστον προκειμένου περὶ τῶν ΠΜ περιάπτων τῆς εἰκ. 1 δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι

1 Evans, Palace of Minos 1 170 καὶ 271.

2 Ἀρ. καταλ. 9. Προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαϊκωτάτου τάφου τοῦ Ἀγίου Ὀνουφρίου καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Evans, The sepulchral deposit of Hagios Onuphrios near Phaestos 109 καὶ εἰκ. 90.

3 Ἀρ. καταλ. 515.

4 Ἀρ. καταλ. 825.

5 Meissner, Bab. u. Assyrien 1, 351.

6 Blümner, Technologie κλπ. 3 249 - 50. Αἱ κυριώτεραι πηγαὶ εἶναι ὁ Πλίνιος, ἔτι δ' ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Στράβων.

7 Ἀχάτης, Κοραλλοαχάτης καὶ ὁ καλούμενος Ἰδαῖος Δάκτυλος. Ὅρα τὰς σχετικὰς μαρτυρίας παρὰ Meursius, Creta κλπ. 115 - 16.

εἶναι κρύσταλλοι συλλεγόντες ἐπιτοπίως, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ περὶ ἀκατεργάστων τινῶν ἐλλειψοειδῶν τεμαχίων ἐκ Μόχλου¹. Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ὄρυκτὸν τοῦτο βραδύτερον εἰσήγετο καὶ ἔξωθεν. Μεγάλα ὅπως δῆποτε τεμάχια διαφανῇ ἐγὼ δὲν ἡδυνήθην νὰ περισυλλέξω, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ Μινωῖκοι Κρήτες ἐπρομηθεύοντο τόσον μεγάλους πυρῆνας ὄρειας κρυστάλλου, ὥστε νὰ κατασκευάζωσιν ἐξ αὐτῆς τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα ποτήρια, τὰ ὁποῖα καὶ βραδύτερον ἦσαν τοῦ συρμοῦ, ἀποκαλούμενα κρύσταλλα ἢ κρυστάλλινα (εἰκ. 2)². Ἐν τούτοις θὰ ἐνεδείκνυτο ἀκριβεστέρα ἐδαφολογικὴ ἔρευνα ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ ὄρυκτολόγου, ἥτις οὐ μόνον εἰς ἀκριβέστερα

Εἰκ. 2. Μινωϊκὰ «Κρύσταλλα», ἥτοι πολύτιμα ποτήρια κατασκευασμένα ἐξ ὄρειας κρυστάλλου.

θὰ κατέληγε πορίσματα περὶ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὄρυκτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδεχόμενον οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ πράγματος ἤθελεν ἐξετάσει³.

Ἡράκλειον, Ἰανουάριος 1933.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

1 Seager, Mochlos' εἰκ. 25, εἰς τὸ κέντρον τῶν μεγάλων περιδεραίων, ὧν αἱ ψῆφοι εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐκ κρυστάλλου.

2 Blümner ἐ. ἀ. 250. Ἐκ τῶν ποτηρίων τούτων ἔπινον, συμφώνως πρὸς τὴν πιστευομένην φύσιν τοῦ ὄρυκτοῦ, μόνον ψυχρὰ ποτά, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης φαίνεται νὰ ἦσαν αἱ σφαῖραι τὰς ὁποίας ἐκράτουν κατὰ τὸ θέρος αἱ κομφαὶ Ρωμαῖαι κυρίαι, ἵνα δροσίζουν τὰς χεῖράς των. Τὸ μουσεῖον Ἡρακλείου κατέχει τὰ λείψανα πλείονων πολυτίμων τοιούτων ποτηρίων. Τὰ ἐνταῦθα ἀπεικονισθέντα προέρχον-

ται ἐκ Παλαικάστρου (ἀρ. καταλ. 151) καὶ Κνωσοῦ (ἀρ. 43).

3 Ὅρεία κρύσταλλος ἐν Ἑλλάδι ἀναφέρεται ἐν Χαλκιδικῇ εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Ἰσβόρου (Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη ἐν λ. κρύσταλλος). Ἐπίσης (ἐκ προφορικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰωακείμογλου γνωρίζω, ὅτι τὸ ὄρυκτὸν φαίνεται νὰ ἀπαντᾷ ἐν Μυτιλήνῃ. Ἐν Θάσῳ ἐγνώριζον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι (Πλίνιος) ὅτι ἀπαντᾷ εὐτελεῆς ποιότητος ἀμεθύστου, ὅστις εἶναι ἰωδῶς κεχρωσμένη παραλλαγή τῆς κρυστάλλου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Καθ' ὃν χρόνον διετέλουν ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, συνέβη νὰ σημειώσω εἰδήσεις τινὰς περὶ τόπων ἢ πραγμάτων ἄλλων, τὰς ὁποίας δὲν εὗρέθη εὐκαιρία νὰ δημοσιεύσω ἢ ἀναφέρω ἐπαξίως.

Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων καταλέγω τινὰς ἐν τοῖς ἐπομένοις.

1) ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΥΡΓΟΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΙΘΑΙΡΩΝΟΣ

Ἐν τῇ *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν* τευχ. I 1912-17 σ. 53 μνημονεύω δύο πύργων ἀρχαίων, οὓς εἶδον ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος τῇ 28, VIII, 1905. Ἐπειδὴ ἡ θέσις εἶναι ἀπόκεντρος καὶ ἀποβαίνει δύσκολος ἡ ἐπίσκεψις αὐτῆς, ἡ δὲ ἱστορική σημασία τῶν πύργων μοι φαίνεται γνωστὴ ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, παραθέτω ἐκ τοῦ ἡμερολογίου μου, ὅσα ἐσημείωσα περὶ αὐτῶν τότε.

«Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ φρέατος τῶν Ὑσιῶν — Πανσ. 9, 2, 1, — ἀνέρχομαι πρὸς τὴν ὑπεράνω τοῦ Κρικουκίου γυμνὴν παρῳρείαν τοῦ Κιθαιρῶνος. Διέρχομαι στάνην τινὰ κτιστήν, ἄστεγον νῦν, ἔπειτα λατομεῖον ὠραίων μελαινῶν πλακῶν τιτανολίθου — βλ. Ἀρχ. Δελτ. 1930-1 σελ. 105 — καὶ εἶτα μικρὰν κοιλάδα, ὡς ἐν οἰκόπεδον, βαθεῖαν, περιβαλλομένην ὑπὸ βράχων. Εἶτα διέρχομαι τὴν παλαιὰν ὁδὸν Ἀθηναίων-Πλαταιῶν καὶ προχωρῶν συναντῶ δεκάδα κατακυλισθέντων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων πελεκημένων ἀρχαίων λίθων καὶ ἀνέρχομαι εἰς τοὺς ἐσχέοντας «βράχους» καλουμένους ἄλβανιστὶ *Καροῦμπαλι* ἢ «τὸς τὸς μύλους». Κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὑπὸ τῶν βράχων σχηματιζομένου μικροῦ βαθυπέδου εἶναι ἐρείπια δύο πύργων ἀρχαίων, ὧν ὁ πρὸς ἀνατολὰς πολυγωνικὸς μὲ ροπήν ἰσοδομικήν. Οἱ γωνιαῖοι λίθοι μεγαλύτεροι. Εἷς ἔχει μ. 1.20, πᾶχ. 0.60 καὶ πλ. 0.90. Αἱ πλευραὶ τῶν λίθων δὲν εἶναι μόνον εὐθεῖαι, ἀλλὰ καὶ καμπύλαι — βλ. Τοπογρ. τῶν Δελφῶν σ. 92 σημ. Δρίτσα —. Πλευραὶ τοῦ πύργου μ. 6.00×6.20 περίπου, ἐπειδὴ κατέπεσον λίθοι καλύψαντες τὴν γραμμὴν τῶν τοίχων. Ἀμορφα ὄστρακα καὶ κεραμίδια γανωτά, ὡς τὰ τῶν τειχῶν τῶν Θηβῶν — βλ. τὰ ἐμὰ *Θηβαϊκά* = ΑΔ 1917 σ. 299 —.

Ὁ ἕτερος πύργος, ὁ πρὸς δυσμὰς, ἔχει περίπου τὰς αὐτὰς διαστάσεις ἤτοι 6.40×6.40 μ. καὶ εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὠκοδομημένος. Δύναται τις κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ νὰ μετρήσῃ τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου, ὃν 1.25. Ὁ πύργος εἶχε μέγα ὕψος, ὡς κρίνω ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου πλήθους τῶν καταπεπτωκότων λίθων.

Πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐρειπίοις ἡμισευμένος σπόνδυλος μικροῦ κίονος ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέλανος τιτανολίθου. Ὅστρακα κεράμων ὅμοια τοῖς ἄλλοις.

Ἐκ τῶν πύργων τούτων προσημειώθησαν πολλοὺς λίθους διὰ τὴν ἐκκλησίαν Κρικουκίου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ καθ' ὁδὸν κατεστραμμένη δεκάς τοιούτων.

Ἀπόστασις τῶν δύο πύργων ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ 30 βήματα (χωρὶς νὰ μετρήσω).

Οἱ πύργοι κατοπεύουσι θαυμασίως τὴν ὁδὸν πρὸς Ἀθήνας (Κάζαν, Ἐλευθεράς, Μάζι) ὑπέροχον τὸ πανόραμα».

Ταῦτα τὰ φρούρια, φυλακτήρια, περιπόλια, φρουκτώρια, σκοπιὰς (βλ. Grasberger, *Erziehung und Unterricht* III, 77) ἔχει ὑπ' ὄψει ὁ Ξενοφῶν Ἑλλ. 5, 4, 36. 47, 59.

Τὰ ἐρείπια ἐνομίσθησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς ἐρείπια ἀνεμομύλων, ὅθεν ἡ ὀνομασία «τὸς τὸς μύλους».

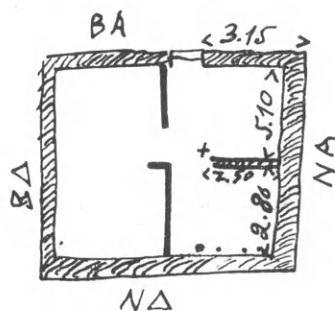
2) ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΛΟΚΡΙΚΗΝ ΠΟΛΙΝ ΥΛΗΝ

Ἐν τῇ *Αρχ. Ἐφημ.* 1927-8 σελ. 209 ἔξ. ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἐρειπίων, ἅτινα δύναται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν λοκρικὴν πόλιν Ὑλὴν καὶ περὶ τινος ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης παρ' αὐτὰ ἔλεγον δ' ἔκει, ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ προσθέσω πλείω ἀπὸ μνήμης καὶ ὑπισχνούμην τρόπον τινὰ νὰ συμπληρώσω τὰ γεγραμμένα μοι, ὅταν θὰ εὗρισκον τὰς σχετικὰς σημειώσεις μου.

Εὗρων ἤδη ταύτας, ἀνηκούσας εἰς τὸ ἔτος 1908, προσθέτω τὰ ἐξῆς ξηρά:

Ὁ πύργος (*εἶκ. 1*) ὁ δεσπόζων τῆς βαθείας ἐξόδου τῆς ὑπὸ τὴν Σιγδίτσαν κοιλάδος ἔχει πλευρὰς 12×12 μ. Πᾶχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων 1.45, τοῦ δὲ διὰ σταυροῦ σημειουμένου 0.90 (εἶναι οὗτος κατὰ τὸ πᾶχος διὰ διπλῆς σειρᾶς λίθων μεγάλων

ἐκτισμένος). Ἡ θύρα κατὰ τὴν ΒΑ πλευρὰν οὕσα, ἔχει ὕψ. 2.15, πλ. 1.10. Δεξιὰ τῷ ἐξιόντι ἐκ τῆς θύρας εἶναι δύο ὀπαὶ εἰς ὕψος 0.85 καὶ 1.10. Διαστάσεις τῆς κάτω ὀπῆς 0.09×0.09 βάθ. 0.04. Τῆς δὲ ἄνω 0.07×0.07 , βάθ. 0.03. Ἀπέναντι αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἄλλης παραστάδος μία ὀπή 0.08 (θραῦσις),

Εἰκ. 1. Πύργος Σιγδίτης.

βάθ. 0.04. Τὸ ὑπέρθυρον σφίζεται πλ. 0.61, ὕψ. 0.69, μῆκ. 2.37.

Ἡ ΝΑ γωνία σφίζεται εἰς ὕψος ἔνδον μὲν 5.30, ἔξω δὲ 4.84 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι διὰ διπλῆς σειρᾶς λίθων ἐκτισμένοι οὕτως, ὥστε μεταξὺ τῶν δύο σειρῶν καταλείπεται κενὸς χώρος ἡμίσεως περίπου μέτρου γεφυρούμενος ὁμῶς κατὰ διαστήματα ὑπὸ ἐνδέσμων λίθων διηκόντων καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Διαστάσεις τῶν μειζόνων πλίνθων μῆκ. 1.32 ὕψ. 0.80. Τὸ ὕψος τῶν δόμων διάφορον, π.χ. 0.75, 0.80, 0.65.

Ἐσωτερικῶς ἦτο διηρημένος ὁ πύργος εἰς τρία ἢ ἴσως τέσσαρα μέρη. Ἐνδον εἰς τὸν ΝΔ τοῖχον 4 ὀπαὶ πρὸς στερέωσιν δοκῶν εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 2 περίπου μέτρων, ἑτέρα δὲ ὀπή εἰς τὴν Ν ἄκραν τοῦ ΒΔ τοίχου. Ἐνδον δύναται νὰ γίνη ἀνασκαφή.

Ἐξω πέριξ θραῦσμα χειρομύλου καὶ κέραμοι, παρὰ δὲ τὸν χείμαρρον λείψανα κτηρίων καὶ τεμάχια ὀψιανοῦ ἐν τοῖς χώμασι.

Δυτικώτερον τοῦ πύργου, δηλ. πρὸς τὴν Σιγδίτσαν περὶ τὰ 10 λεπτὰ τῆς ὥρας, ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλιτύος τοῦ πρὸς νότον τῆς κοιλάδος βουνοῦ τείχος πόλεως σχεδὸν τετράγωνον, μὲ πλευρὰς 125 βημάτων περίπου, ψευδισόδομον, ἀλλὰ παλαιότερον πιθανῶς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διαβρώσεως τῶν λίθων. Μεγάλῃ πύλῃ εἰς τὴν ΒΑ πλευρὰν ἑκατέρωθεν προσέχουσι πύργοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἀπόστασις εἶναι 4.35 μ. Τῆς πύλης τὸ ἀνοιγμα φυσικὰ μικρότερον. Ἑτέρα μικρὰ πύλις πρὸς ΒΔ πλ. 1.20. Τὸ τεῖχος σφίζεται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος 3-4 μ. Ἀποτελεῖ-

ται ἐκ δύο παραλλήλων σειρῶν λίθων, ὧν τὸ μεταξὺ πεπληρωμένον διὰ μικροτέρων λίθων. Πάχος τοῦ τείχους 2.75. Τινὲς λίθοι λίαν μεγάλοι. Εἷς ἔχει ὕψ. 1.15 καὶ μῆκ. 2.08. Ἄλλοι 2.10×0.88 , 1.15×1.15 μὲ πάχ. 0.64. - $1.16 \times 1.50 \times 0.85$.

Κατὰ πληροφωρίαν χωρικῶν εὐρέθησαν καὶ τάφοι ἐν τῇ κοιλάδι καὶ πίθοι μετὰ τέφρας καὶ ὀστέων κεκαυμένων—.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἁλωνίου ἐπιγραφή, ἣν ἐφρόντισε νὰ περισώσει ὁ Παππαδάκης (ΑΔ 1920-21, σ. 148), ἔχει κατ' ἀκριβὲς ἀντίγραφον ὡς δηλοῖ ἡ εἰκ. 2:

Λ Λ Ε Ξ
 Σ Ε Τ Ρ Α ἦτοι
 Χ Α Ρ Ι Ξ Ε Ν Ο Υ Ἀλεξ/ῶς
 Τ Ι Μ Ω Σ Ν Χαριξένου
 Τιμῶς
 Σ τρά/των/ος
 Τιμα/ινέτα/ς
 Ο Σ
 Ζ
 W T A
 W T A

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν Σιγδίτσαν ἁλωνίου ἐπιγραφή.

Τὸ ὄνομα Στράτωνος φαίνεται μεταγενέστερον τῶν ὑποκειμένων μικροτέροις γράμμασιν ὀνομάτων. Ὑπὸ τὴν κατάληξιν ὡς (Ἀλεξ/ῶς) καὶ ἐν συνεχείᾳ φαίνονται λείψανα προγενέστερα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ Χαριξένου.

3) ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΚΥΘΗΡΩΝ

Τῇ 14. VII. 1906 εἰς τὴν Παλαιόπολιν τοῦ Αὐλέμονα τῶν Κυθήρων εὑρον εἰς τὸ περιβόλιον τοῦ Μιχ. Ἰ. Φυροῦ ἡ Πίκκολη ἐντὸς σωροῦ λίθων τεμάχιον πώρου τραχέος, μήκους μεγίστου 0.79, ὕψ. ἢ πλ. 0.17-0.16 καὶ πάχ. 0.30. Ἡ ἐνεπίγραφος πλευρὰ καὶ ἡ ὀπισθεν αὐτῆς οὕσα εἶναι αἱ παλαιαὶ πλευραὶ, ὥστε τὸ πάχος τοῦ λίθου εἶνε τὸ παλαιόν. Ἡ κάτω πλευρὰ ἐφθαρμένη ὡς ὑπὸ ὑδάτων, ἡ δ' ἄνω σκαιῶς πελεκημένη διὰ πλατέος ὀργάνου. Δεξιὰ, ἀριστερὰ καὶ ἄνω κολοβή ἡ ἐπιγραφή (εἰκ. 3).

Τὰ γράμματα εἶναι βαθέα καὶ ἔχουσιν ὕψος 0.05, πλάτος δὲ γραμμῶν 0.008. Ὁ λίθος πιθανῶ-

τατα προέρχεται ἐξ ἐπιστυλίου ἢ ὑπερθύρου κτίσματος τινος κτισθέντος «ἐ]κ τῶν τῆς θεᾶς (Ἀφροδίτης) προ]σόδων». (Παυσ. 1, 14, 7).

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφή Κυθήρων.

Τὴν ἐπιγραφὴν μετήνεγκον εἰς τὴν πρωτεύουσιν καὶ παρέδωκα εἰς τὸν σχολάρχην Κασσιμάτην.

4) ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΔΕΛΦΩΝ

Δυτικῶς τοῦ σταδίου τῶν Δελφῶν ἐν τῷ ἐκεῖ ὑψομένῳ αὐτοφνεῖ βράχῳ εἶναι λαξευτὴ λάρναξ φέρουσα βαθύτερον λαξευτὸν τετράγωνον χώρον, ἐν ᾧ εἶναι ἐπιγραφὴν

ΘΗΚΗ	Θήκη
ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ	Ἐπικτήτων
ΤΟΥΣΑΝΕΙΤΟΥ	τοῦ Ἀν(αι)ίτου

Ὁ τρίτος στίχος ἔχει ἀμφίβολον γράμμα τὸ μικρὸν Σ. Πρόκειται περὶ κατοίκου τῶν Ἀναίων τῆς Μυκάλης.

5) ΔΥΟ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΕΙΟΥ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΕΚ ΣΚΩΛΟΥ(;) ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Τῷ 1905 ἀντέγραψα ἐν τῷ «Ἑλληνικῷ» σχολείῳ Κριεκουκίου τῆς Βοιωτίας δύο μέρη Διοκλητιανείου διαγράμματος ἑλληνικῆς μεταφράσεως, συλλεγόμενα ὑπὸ τοῦ τότε σχολάρχου Ρώσση ἐκ τινος τόπου πρὸς τὸ Δαριμάρι, ἐνθα τοποθετεῖται ὁ Σκῶλος, οὗ ὑπεράνω ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ὄρους λείψανα πύργου ἀρχαίου.

α')	β')
ΕΝΕΙΜΑΤΙΟΙΣ	ΑΡΙΚΗ
ΤΟΙΣΛΟΙΠΟΙΣ	Κ
Α×ΙΣ ΛΑ	ΕΑΓΟΣ
ΜΟΤΟΥΝΗΣΙΑ	ΤΕΣΤΙΝ
ΜΕΝΩΛΑ×	ΗΤΟΙΒΙΤΟΥ
ΕΙΝΗΝΗΛΑ	ΝΠΛΟΥ
ΗΝΛΑ×	ΟΙΝΣΕΙ
×ΚΥΠ	ΕΤΙΧΗΝ
×ΙΕ	ΙΟΑ×Ε
ΙΣΕΡΓ	ΟΙΚΟΝ
С	''''Δ
	Υ
	ΡΑΙ
	ΔΕΛΙ
	ΤΡΑΧ
	ΔΕΛΜΑ.
	ΛΙΚΑΘ
	ΥΠΕΡΕΤΡ
	ΚΑΘΑΡΙ
	ΥΠΕΡΔΕΛ
	ΨΕΙΡΙΚ'
	ΚΑΙΝΗΣ
	ΥΠΕΡΔΕΛ
	ΜΟΥ×
	ΚΑΙΝΗ
	ΥΠΕΛΓ
	ΕΕ
	Ν

Τὰ δύο ταῦτα μέρη, ἐπὶ μαρμάρου κεχαραγμένα, μετηνέχθησαν ἔπειτα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ μουσεῖον Θηβῶν, ἐνθα καὶ ἀπόκεινται νῦν.

Τὸ ἐν τεμάχιον α' ἔχει ὕψ. μέγιστον 0.28 καὶ πλ. ἐπίσης 0.28, πάχ. 0.14. Ὑψος γραμμάτων 0.01.

Τὸ ἕτερον τεμάχιον β' μαρμάρου ἔχει μῆκ. 0.50, πλ. 0.38 καὶ πάχ. 0.18. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς δύο στήλας. Τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς λελαξευμένον ὥς κυμάτιον καταστρέψαν τὴν ἀρχὴν τῶν στίχων.

Τὸ ἑλληνικὸν ἀντίγραφον τοῦτο τοῦ Διοκλητιανείου Διαγράμματος (301 μ. Χ.) εἶναι τὸ πέμπτον, ὅπερ εὑρίσκεται ἐν Βοιωτίᾳ μετὰ τὰ εὑρεθέντα ἤδη ἐν Πλαταιαῖς, Θήβαις, Θεσπιαῖς καὶ Λεβαδείᾳ, ὅτι τὰ δύο τεμάχια του δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ τῶν Πλαταιῶν ἀντιγράφου, δεικνύει ἀπλῆ παραβολὴ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Mommsen δημοσίευσιν τοῦτου ἐν *American Journal of Archaeology* 1890 σ. 54 ἑξ. Ἐν τούτῳ εἶναι διάφορος καὶ ἡ ὅλη διάταξις καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἐπ'ἀλλήλους σχέσις τῶν γραμμάτων, καὶ ἡ ὀρθογραφία καὶ πού καὶ ἡ μετάφρασις ἐκ τοῦ λατινικοῦ. Δι' ὁμοίους λόγους δὲν προέρχονται τὰ νέα τεμάχια οὔτε ἐκ τοῦ τῶν Θηβῶν ἀντιγράφου. Ἐκ τοῦ τῶν Θεσπιῶν ἐσώθη μικρὸν μόνον τεμάχιον ἐξ ἄλλου μέρους τοῦ διαγράμματος, ὥστε ἡ ἀπόφανσις δὲν δύναται νὰ εἶναι κατηγορηματικὴ. Πιστεύω ὅμως, ὅτι ὅπως ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχον ἴδια ἀντίγραφα, οὕτω θὰ ἠδύνατο καὶ ὁ Σκῶλος ἢ οἰονδήποτε χωρίον νὰ εἶχεν ἀνάγκην ὁμοίαν.

Τὸ πρῶτον νέον τεμάχιον α' περιέχει λείψανα τοῦ κεφ. 20 ἐδάφ. 13 (περὶ πλουμαρίων καὶ σειρηκαρίων) κατὰ τὸν H. Blümner *Der Maximaltarif des Diocletian* 1893 σελ. 37, καθ' ὃ ἀνασυγκροτῶ τὸ κείμενον γράφων πάλιν διὰ κεφαλαίων τὰ σφζόμενα μέρη:

«ΕΝ ΕΙΜΑΤΙΟΙΣ Μοτουνησίοις ἢ τοῖς λοιποῖς τρεφόμενῃ Α×ΙΣ λαναρίῳ ἐργαζομένῳ ΜΟΤΟΥΝΗΣΙΑ ἢ θαλάσσια τρεφόμενῳ ΛΑ× μ'. εἰς ἐρέαν Τερεντείνην ἢ λαδικηνὴν ἢ ἀλιεινὴν ΛΑ× ὑπὲρ ἐρέας δευτερείας λ.α'. ×Κ' ὑπὲρ ἐρέας τριτείας λ.α. ×ΙΕ' λινύφῳ τρεφόμενῳ ΙΣ ΕΡΓΟΝ κλ.».

Τὸ ἕτερον τεμάχιον β' εἶναι λείψανον τοῦ περὶ ἐσθῆτος μέρους (ἑ. ἄ. κεφ. 19, 58) ἐν τῇ ἀριστερᾷ στήλῃ:

«χλαμὺς ΔΑΡ(δαν)ΙΚΗ ἀπλῇ καλ. ×ζ. μάντος ×α'. ΕΑΓΟΣ γαλλικός, τουΤΕΣΤΙΝ Ἀνβιανήσιος ΗΤΟΙΒΙΤΟΥΡΙΤΙΚός ×η'. σάγος ἄφρος ×φ».

Ἐπεται ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφ. 20,1 (ἑ. ἄ.),

οὗ τὴν συνέχειαν ἔχει τὸ πρῶτον τεμάχιον, ὅπερ ὑπέκειτο λοιπὸν εἰς τοῦτο.

«Περὶ μισθῶν τῶν ΠΛΟΥΜΑΡΙΩΝ καὶ τῶν ΧΕΙΡΙ-
καρίων. Πλουμαρίῳ ἰς ΕΤΙΧΗΝ συμψευρικὸν ο(γκίας)
ΑΧ. ἰς στίχην ὀλοσειρικὸν ὀ(γκίας) α' κλ.»

Ἐν τῇ δεξιᾷ στήλῃ εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ κεφ. 21,1
στ. 3 «... ἔξ ἐρέας ἱραχγτέρας κ'».

» 4 ἐνδρομίδος ἦτοι ΡΑΚάνης καιν. κλ'.

» 5 ΔΕΛΜΑΤΙΚΟΜΑΦΟΡ(του) καινοῦ ΤΡΑΧΥΤΕΡΟΥ
κλ'.

» 6 ΔΕΛΜΑΤΙΚΟΜΑΦΟΡ(του) (πεξοῦ) ΚΑΙ(νοῦ)
ΚΑΘΑ(ροῦ) κλ'.

» 7 ΥΠΕΡ ΕΤΡΙΚΤΩΡΙΑΣ και(νῆς) ΠΥΞΗΣ ΚΑΘΑ-
ΡΕΙΑΣ κλ'.

» 8 ΥΠΕΡ ΔΕΛΜΑΤΙΚῆς καινῆς συμψευρικῆς ἀν-
δρείας κλ'.

» 9 στίχης ΚΑΙΝΗΣ συμψευρικοῦ κλ'.

» 10 ΥΠΕΡ ΔΕΛΜΑΤΙΚῆς συμψευρικοῦ ἀσήμεου κ

» 11 ..... ΚΑΙΝΗΣ ..... κλ'.

» 12 ΥΠΕΡ ΔΕΛΜΑΤΙΚῆς ὀλοσειρικοῦ ἀνδρείας
καινῆς κλ'.

6) ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑΣ IG VII

Ἀριθ. 638. Μετὰ τὸν πρῶτον στίχον εἶναι
ΕΞΘΕΟΚΤ 1801 Ὀκ(τωβρίου) τ-
ΕΛΝΟΝΟΝΤΤΑΞ = ελ(ειώ)νοντας
ΑΡΧ Α.Ρ.Χ

ὃ ἔστι χρονολογία τῆς οἰκοδομίας τῆς ἐκκλησίας.
(=1801, τέλος Ὀκτ.). Εἰς τὸ τέλος εἶναι πιθανῶς
τὰ ἀρχικά γράμματα τοῦ ὀνόματος τοῦ χαράξαντος,
οὐχὶ δὲ ἀρχιερεὺς ἢ ἀρχιτέκτων. Ἀνέγνωσα ἐπὶ
τόπον.

ἀριθ.

2188 Ἀνάγν.: «Γεράσιμος ἱερομόνα[χος]/καὶ κτίτορας».

1673 στ. 1 ἐν ἀρχῇ προσθετέον ΙΟ (=Διοδότω)

» 3 » » Ω

» 4 » » ΤΑ

» 5 » » οἶωνο[ΣΚ]οπίοντος

1674 » 3 » » ΓΕ(ίονος)

» 4 τὸ δεύτερον γράμμα εἶναι Μ

1721 στ. 3 ἐν ἀρχῇ ἀναγινώσκω ΤΗΡΟΣ (Σώ)τηρος Σω-
τήρω ἔλεξε).

στ. 11 ἀναγινώσκω ΚΑΘΑΚΗΤΥΣΑΛΛΥΣ

1722 στ. 2 ἀναγινώσκω ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΟΣ

» 4 » » ΕΙΑΚΗΔΟΜΙΣΚΟΝ

» 6 » » ΚΗΦΙΣΟΤΕΛΕΙΑ

1725 » 1 ἐν τέλει ἀναγινώσκω ΑΡΙΣΤΟΝΟΟ

» 5 » » ΚΗΤΑΛΥΤΑ

1732 » 4 ἐν ἀρχῇ » CEIMIAC

1830 » 5 » » χῶρος πρὸς μείζονα συμπλήρωσιν ὡς
I-E-POΘΥCION

1855 » 1 ἐν ἀρχῇ ΜΟΥCΑΙCΙ

1881 στ. 1-2 ἀντὶ Θ-ΕΑC κεῖται Ο-ΡΑC

2300 Συμπληρωτέον Παρ]μενίσκος.

2459α Ἀ]ρετάμιδο[ς] οὐχὶ Ἀ]ρεταμιδο]ρος.

4161 στ. 1 ἐν τέλει ἔχνη Ω, ὥστε συμπληρωτέον Ἀρίστω-
[να καὶ οὐχὶ Ἀρίστ[ιππον. Βλ. 4147, 4133.

4173 8β ἀντὶ Γ ἀνάγνωθι ΤΙ (Ἐρω)τιανός)

11β ΖCΥC 23β ΔΙΟΝΥCΙΟC

12β ΜΑΞΙΜΟ 26β ΓΛΑΦΥΡΟC

28β ΕΠΙΚΤΑCΖC 18β ΑΙCΧ....

ΑΝΤΙΛΛΟC ΖΕΥC

30β ΤΕΡΤΙΟC

ΔΙΟΓΕΝΗC

ΖΕΥC

Μεταξὺ 31α καὶ 32α παρεμβλητέον ΑΡΤΕΜΩΝ
ΥΓΙΑΝΟC

32β ΑΦΡΟΔΕΙCΙΟC

33α ΚΕΡΔΩΝ

34α CΩΤΙΩΝ

34β ΑΥΡΕΥΤΑΚΤΟC

36β ΑΥΡΜΕΓΙCΤΙΩΝ

ΖΕΥC

37β ΑΥΡΑΜΦΙΚΛΗC

Ὑπάρχει δὲ καὶ τρίτη στήλη, ἐνθα

8γ ΑΥΡΑΝΕΙΩΝ

ΑΥΡΖΩCΙΜΑC

ΑΥΡΑΜΦΙΚΛΗC†Β

ΖΕΥC

Τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τούτων, ἅτινα προσ-
θέτω, εἶναι ἡμιαπεξεσμένα πρὸς χάραξιν τῆς δευ-
τέρας ἀναγραφῆς. φαίνονται δὲ καὶ ἄλλα ἔχνη.

7) ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Ἐν BCH, VI σ. 276 στ. 6 ἀναγνωστέα ἢ ἐν
Θήβαις λατινικὴ ἐπιγραφή L. LICINIVS. IVSTVS καὶ
ὄχι FESTVS.

8) ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΝ ΕΥΡΗΜΑ ΕΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Κατὰ τὸ ἔτος 1911 μοὶ ἐπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν
Θήβαις μακαρίτου νῦν ἱατροῦ Μερεντίτου 16 ἀρ-
γυρᾶ νομίσματα εὐρεθέντα σύμπαντα ἐν Βοιωτίᾳ
κατὰ τὸν Κορινθιακὸν πονόκλον.

1-8 τοῦ ἔτους 1666.

1-3. Α Διάμ. 0.02. Ἐμπρὸς γυναικεία κεφαλὴ
πρὸς δεξ. Πέριξ LIV MATRIS COM. T. SOVV. DOM.

Ὅπισθεν θυρεὸς μετὰ τριῶν κρῖνων. Ἐκατέρω-
θεν 16-66. Πέριξ DNS. ADIVTOR. ET. REDEM. MEVS.

4-6. Ὅμοια, ἀλλ' ἐπιγρ. ἔμπρὸς μὲν HEC. EST.
VIRTVTIS. IMAGO, ἐπὶ θάτερα δὲ PER. TOTAM. ASIAM.
CVRRENS.

7. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐπιγραφή ἔμπρὸς μὲν HEC. EST
κλ., ὀπισθεν δὲ DEVS MEVS EI OMNIA.

8. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐπιγρ. ἔμπρὸς μὲν LIV. MAT...
COM. T. SOVV. DOM., ὀπισθεν δὲ DNC... LVM...
T SALVS. MEA.

9-12 τοῦ ἔτους 1668.

9-11. Ὅμοια ἀλλ' ἐμπρὸς ἐπιγρ. PVLCHRAVIRT-
TIS IMAGO, ὅπισθεν δὲ BONITATIS VNCIARVMQVINQVE.

12. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐπιγρ. ἐμπρὸς μὲν . . . IVLIAM
PRINCIP. CAMPI, ὅπισθεν δὲ CENTVPLVM GERMINA BV.

13 - 14 τοῦ ἔτους 1669.

13. Όμοιον, ἀλλ' ἐμπρὸς μὲν MARCH. OSD ... ὅπι-
σθεν δὲ INTERSETMA ... VLEA FLORENT.

(εικ. 4). Ἡ ἐκκλησία εἶναι νέα. Ἡ εἰκὼν προέρχεται ἐξ ἄλλης ἐκκλησίας παλαιότερας.

Εἶναι δ' ἐπὶ λινῆς ὀθόνης ἐξωγραφημένη καὶ ἐπὶ δύο σανίδων κεκολλημένη. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι κάτω γεγραμμένη· ἔπαθε δέ, διότι ἔσκασε πολλαχοῦ ἡ ὀθόνη. Ἡ τελευταία ὁμως γραμμὴ (4^η) εἶναι ἐν μέρει κεκαλυμμένη ὑπὸ νεωτέρου στρώματος πρᾶ- σίνου χρώματος καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς μόλις διαφαί- νεται κάτωθεν τούτου.

[illegible]

Εἰκ. 4. Ἐπιγραφὴ εἰκόνης Θεοτόκου.

14. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐμπρὸς GRATIS... ὅπισθεν δὲ BONITATIS VNCIARVM QVINQVE. Τὸ ἔτος ἴσως δὲν εἶναι 1669 ἀλλὰ 1668.

15-16 ἀμφιβόλου ἔτους.

15. Ἴσως ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ 1 - 3.

16. Ἴσως ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ 4 - 6.

9) ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΝ ΚΡΙΣΣΗ.

29 Φεβρ. 1905. Ἐν Κρίσει (Χρισῶ) ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ Ἅγιος Νικόλαος τῆς κάτω ἐνορίας ἐπὶ
εἰκόνος τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἡ ἐπιγραφή

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἀμφίσσης ἐλέγετο καὶ τότε Σόλον
ἢ Σόλονος ὥς καὶ ἐπὶ Ἡσαΐου ἐπισκόπου κατὰ
τὴν Ἑλλ. Ἐπανάστασιν. Μεταγραφή:

Ἱστορίθησαν ὁ ἥθης καὶ ἡερές ὑκόνες τὰ δοδε-
 [κάορτα εἰς τὸ τέμπλο
 καὶ [ἱστορήθη] ἡ ὑκὸνα ἡ κήμησις τῆς Θεοτόκου
 [διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδον τῶν εὐσεβῶν χραισθησανδῶν
 ἀρχη[ερατέ]βοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κὺρ Διονυσίου
 [τῆς ἀγιοτάτης Ἐπισκ[οπ]ῆς Σόλον
 [Ἐπιτροπ;]εύοντος κὺρ... τῇ ἐν ἔτη 1782 Σεπτεμ-
 [βρίου... [Διὰ χει]ρὸς [ἐμοῦ] τοῦ ἀμαρτολοῦ
 Στ[άβρου Κωνστ.]τάχαρι

ANT. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Αἱ περὶ τοῦ Κρητικοῦ Λαβυρίνθου πληροφορίες
ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ἀσφαφεῖς ὅσον ἀφορᾷ οὐ
μόνον τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν σκο-
πὸν καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτοῦ¹.

Κατὰ τὸν Εὐστάθιον (Παρεκβ. 38 καὶ ἐφ.) ἦτο ὁ Λαβύρινθος «σπήλαιον ὑπόγειον κρητικὸν πολυέλικτον», «εἶδος τι κοιλίας ὑπογείου ἢ καὶ ὑπονόμου μετ' ἀδιεξόδων», ἢ ἄλλως (Μέγ. Ἑτυμ. 554, 27) «σπήλαιον ἀντρῶδες, δύσκολον περὶ τὴν καθοδὸν καὶ δυσχερὲς περὶ τὴν ἀνοδὸν». Καὶ παρὰ τοῦ Κεδρηνοῦ (Cedrenus, 68), λέγοντος ὅτι ὁ Μινώ-

ταυρος «φεύγει πρὸς τὴν λαβυρίνθιον χώραν καὶ ἐν σπηλαίῳ λανθάνει κρυβεῖς», ἐκλαμβάνεται ὁ Λαβύρινθος ὡς σπήλαιον, εὐρισκόμενον ἐν Γόρτυνι, ὃ δὲ Κλαύδιος (cons. Hon. 18,634), καίπερ κυμαινόμενος ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν τοῦ Λαβυρίνθου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πausανίαν (E, 27, 10), τὸν Πλούταρχον (Θησ. 16), τὸν Σενέκαν (Epist. XLIX, 7) καὶ ἄλλους ὀρίζοντας τὴν θέσιν του ἐν Κνωσῷ, προφανῶς ὑπονοεῖ σπήλαιον. Ὁ Στράβων ἐπίσης (H', 2), ὡς σπήλαιον ἐκλαμβάνει τὸν Λαβύρινθον, ἀφοῦ τὸν παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον Λαβύρινθον τῆς Ναυπλίας θεωρεῖ κατεσκευασμένον ἐν τοῖς παρ' αὐτὴν σπηλαίοις, ἐντεῦθεν δ' ὁ Höck (Kreta, I, 657) νομίζει τὸν Λαβύρινθον, ὡς συνδεόμενον πρὸς τὰ εἰς θρησκευτικὴν λατρείαν ἀφιερωμένα σπήλαια.

1 Πρβ. Stoll, Fabricius καὶ Höfer ἐν Roscher Mythol. Lex. II 2, 1778 κῆ.

Ἀντιθέτως, ἄλλαι πηγαὶ φέρουν τὸν Λαβύρινθον ὡς κτίριον. Ὁ αὐτὸς Κλαύδιος, ὅταν τοποθετῇ αὐτὸν εἰς τὴν Κνωσὸν, ὀνομάζει αὐτὸν «tecta», στέγας, ὃ δὲ Ὀβίδιος (Met. VIII, 157) «multiplex domus cum coectis tectis» καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος (III, 11, ὁμ. 15) «μέγαν τινὰ οἶκον», ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Πausanίας (I, 27, 10), καίτοι διὰ τῶν λέξεων «οἶκος», «οἶκημα», θὰ ἦδύνατο νὰ νοηθῇ γενικῶς τὸ ἐνδιαίτημα, ἀφ' οὗ οἱ Λαβύρινθοι ἀναφέρονται ὡς «οἰκοδομητοὶ» (Εὐστ. ἔ. ἀ.) Ὁ Πομπώνιος Μέλας (I, 56) ἀναφέρει Λαβύρινθον ἐκτισμένον μὲ στήλας καὶ τοίχους καὶ ὁ Πλούταρχος (ἔ. ἀ) ὅτι εἶχεν οὗτος «πύλας», ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Πλίνιος (N. H. 36, 13 καὶ 85), βεβαιῶν διὰ τὸν κρητικὸν Λαβύρινθον ὅτι εἶχεν οὗτος καταστραφῇ πρὸ αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος σφίζεται ἀκόμη σήμερον. Παρομοίως ὁ Στράβων (IZ', 37) ὡς κτίριον περιγράφει τὸν Λαβύρινθον.

Εἶναι ἐντεῦθεν φανερόν ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Λαβυρινθοῦ ἀπεδίδετο οὐ μόνον εἰς σπήλαια ἀλλὰ καὶ εἰς κτίρια, προφανῶς διότι ἀμφοτέρω, τὰ τε σπήλαια καὶ τὰ κτίρια ταῦτα εἶχον ἀναμφιβόλως κοινόν τινα χαρακτῆρα.

Εἴτε ὅμως εἰς τὴν λυδικὴν ἢ καρικὴν λέξιν «λάβρυς», σημαίνουσαν πέλεκυν, ἀναγάγωμεν τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως «Λαβυρινθοῦ», ὡς δέχεται ὁ Sir Arthur Evans (Journal of Hellenic Studies, XXI, 109, 298), εἴτε εἰς τὴν «λαύραν» ἢ «λάβραν», σημαίνουσαν δίοδον, ὡς νομίζει ὁ Burrows (The Discoveries in Crete, 110), προέχει, νομίζω, πάντως ὁ στρατιωτικὸς μᾶλλον χαρακτῆρ τῆς λέξεως, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄν, ὡς τινες ἰσχυρίσθησαν, ἢ λέξις ἀπέκτησε κατόπιν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Ὁ πέλεκυς, γεωργικὸν ἐργαλεῖον, ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς πολεμικὸν τοιοῦτο, ὡς γενικῶς συμβαίνει εἰς τοὺς πρωτογενεῖς λαούς, αἱ δὲ δίοδοι, μάλιστα αἱ στεναὶ καὶ σκοτειναί, καθιστῶσι τὴν ἄμυναν τῶν ὀλίγων ἐναντὶ τῶν πλειόνων πολλῶ εὐχερεστέραν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἡ λέξις Λαβύρινθος ἀπεδίδετο εἰς εἰδικὸν τρόπον ἀμύνης, ὅστις, ἐφαρμοσθεὶς ἐν ἀρχῇ εἰς τὰ σπήλαια, μετηνέχθη κατόπιν καὶ εἰς τὰ κτίρια καὶ συνεπῶς φαινομενικῶς μόνον αἱ ὡς ἄνω πηγαὶ διίστανται ἀλλήλων, ἐνῷ πράγματι αὗται ἀναφέρονται εἰς διάφορα χρονικὰ σημεία τῆς ἐξελεύσεως τῆς ἰδέας τοῦ Λαβυρινθοῦ.

Οἱ παλαιότεροι νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης εὗρον ἐκεῖ τὰ ὑπολείμματα τῶν παλαιολιθικῶν τρωγλοδυτῶν τῆς τεταρτογενεῖς ἐποχῆς, οὓς συναντῶμεν ἐν Παλαιστίνῃ, Φοινίκῃ καὶ ἀλλαχοῦ, διαι-

τωμένους ἐντὸς σπηλαίων. Οἱ ἱστορικοὶ ἀκόμη Κρήτες διετήρουν τὰ ἱερὰ αὐτῶν σπήλαια, ὡς οἱ Χετῖται καὶ οἱ τρωγλοδυτῆς τῆς αὐρηλιανῆς καὶ μαγδαληναίας ἐποχῆς, ἀναφέρεται δ' ὅτι ὁ παλαιότερος Μίνως πρῶτος ἔκτισε πόλεις ἐν Κρήτῃ. Ἀναμφιβόλως ἡ ἰδέα τῆς ἀμυντικῆς ὁργανώσεως τῶν ἐνδιαιτημάτων τῶν ἐκείνων, τῶν σπηλαίων, κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἄλλων φυλῶν ἐκ τῶν πολυαριθμῶν τοιούτων ἐν τῇ νήσῳ ἢ καὶ ἔξωθεν εἶχεν ἀπασχολήσει ἔκτοτε τοὺς παλαιότερους κατοίκους τῆς νήσου.

Οὐδὲν ὅμως ἀσφαλέςτερον καὶ προχειρότερον μέσον τοιαύτης ἀμυντικῆς ὁργανώσεως τῶν σπηλαιωδῶν ἐνδιαιτημάτων τῶν ὑπῆρχε διὰ τοὺς Κρήτες, εἰ μὴ, τοῦτο μὲν ἢ ὅσον ἐναντὶ βαθυτέρα διόρυξις τῶν σπηλαίων τῶν, τοῦτο δὲ ἢ διασκευὴ τῶν εἰς αὐτὰ προσβάσεων στενῶν καὶ πολυελίκτων, ἐνθα ἡ ἄμυνα εἰς τὰς πολλαπλᾶς διόδους καθίστατο εὐκολωτέρα, διότι ἡ στενότης τῶν διαδρόμων δὲν ἐπιτρέπει εἰ μὴ τὴν ἀνὰ ἓνα μόνον εἴσοδον τῶν ἐπιδρομῶν καὶ μάλιστα εἰς μέρος σκοτεινόν, πλησομένων καὶ ἐκ τῶν πλαγίων διαδρόμων. Οἱ πολυαριθμοὶ καὶ ἀδιέξοδοι ἐλιγμοὶ τῶν διαδρόμων τούτων οὐ μόνον τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀμυνομένων καὶ τὴν πρὸς τὰς ἐστίας καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν πρόσβασιν ἐδυσχέραινον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκείθεν ἔξοδον τῶν ἐπιδρομῶν καθίστων ἀδύνατον. Ἐχομεν δὲ πλεῖστα παραδείγματα καταφυγῆς τῶν διωκομένων εἰς τὰ σπήλαια, ὅπως διασωθῶσιν, ὡς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὀρλώφ ἐν Σπέτσαις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ τῷ 1821 (Ψιλάκη, Ἱστορ. Κρήτης, Γ', 510), εἰς τὴν τοιαύτην δ' ἄμυναν ὀφείλονται καὶ αἱ ἐν ταῖς νήσοις στενοὶ καὶ δύσβατοι ὁδοὶ (Πασπάτη, Χιακὸν Γλωσσάριον, 337). Πιθανῶς δὲ καὶ αἱ πρῶται χριστιανικαὶ κατακόμβαι δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἐστερημέναι τοῦ τοιοῦτου ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος ἐναντίον τοῦλάχιστον μὴ ὀργανωμένων ἐπιδρομῶν. Ἡ ἔμφυτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀρχὴ τῆς Στρατηγικῆς, ἢ τοῦ κατατεμαχισμού τῶν ἐχθρικών δυνάμεων, ἐφηρμόζετο ὁρμηφύτως εἰς τὴν τοιαύτην λαβυρινθώδη διὰ τῶν ὑπογείων στενῶν διαδρόμων ἀμυντικὴν ὁργάνωσιν, τοῦ δὲ συνδυασμοῦ τῆς ἐσχάτης ἀμύνης πρὸς τοὺς τόπους τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, οἷοι ἐχρησίμευον τότε ἐν Κρήτῃ τὰ σπήλαια, (Höck, Kreta, I, 65), ἔχομεν καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστορίαν παραδείγματα (Μεσολόγγι, Ψαρά, Ἄγ. Μηνᾶς Χίου, Ἀρκαδία Κρήτης). Διὰ τοῦτο καὶ ὁμοφώνως παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁμολογεῖται τὸ πολυέλκτον καὶ ἀδιέξοδον τῶν Λαβυρινθῶν καὶ ὑπὸ διαφοροὺς μορφάς, εἰς νομίσματα κατόπιν καὶ ἄλλα-

χοῦ, ἐμφανίζεται ἡ τοιαύτη διασκευή του. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Λαβύρινθος εἶχε «περίόδους» καὶ «ἐλιγμούς», ἀνταποκρινομένους εἰς ἀνελίξεις καὶ περιελίξεις (Πλουτ. Θησ. 21), κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἦτο «οἶκημα καμπαῖς πολυπλόκοις πλανῶν τὴν ἔξοδον», ἐν ᾧ «τὸν εἰσελθόντα ἀδύνατον ἦν ἐξιέναι, πολυπλόκοις γὰρ καμπαῖς τὴν ἀγνοουμένην ἔξοδον ἀπέκλειε» (F. H. G. Müller, I, σ. 152, 179), ἀναφέρεται δ' οὗτος ὡς «δυσέξοδος» (Πανσ. II, 31, 1), ὡς ἐπίσης καὶ τὸ «Λαβυρίνθιον σκολιὸν» (Δίων Χρυσόστ. or. 80) ἔνθα καὶ «ἀδύνατος ἡ πάροδος καὶ ἔξοδος» ἄνευ καθηγεμόνος (Στράβ. IZ', 37) καὶ «γναμπτὸν ἔδος σκολιοῦ Λαβυρίνθου» (Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Δῆλ. 4, 3, 11). Συνάγω ἐπομένως ἐντεῦθεν ὅτι ἡ λέξις Λαβύρινθος ἐσήμαινεν ἀρχικῶς τὴν εἰδικὴν ἐκείνην ἀμυντικὴν ὁργάνωσιν τῶν σπηλαιωδῶν ἐνδιατημάτων τῶν προμινωϊκῶν κατοίκων τῆς Κρήτης, στηριζομένην εἰς τοὺς πολυπληθεῖς, στενοὺς, πολυελίκτους καὶ ἀδιεξόδους διαδρόμους, καθιστώντας ἀνέφικτον τὴν πρὸς αὐτὰ πρόσβασιν.

Τοιοῦτον ὅμως περιώνυμον σπήλαιον σφύζεται ἀκόμη σήμερον ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον, μολονότι ἐθεωρήθη παρὰ τινων ὡς παλαιὸν λατομεῖον (Keller, Jahrb. f. Phil. 1887, I, 51)¹ σύμφωνα πρὸς παλαιότεραν γνώμην, ἦν ἀντέκρουσεν ὁ Tournefort (Voyage du Levant), ἐν τούτοις ἐμφανίζει μέγα βάθος, ὅπερ μόνον κατὰ τὸ ἐξερευνηθὲν αὐτοῦ μέρος φθάνει τὰ 1500 μ. περίπου, ἐνῶ αἱ δίοδοι ἐν αὐτῷ εἶναι τόσον στεναί, χαμηλῆ καὶ ἐνιαχοῦ καὶ δύσβατοι ὥστε νὰ πρέπη νὰ νὰ βαδίσῃ τις 200 περίπου μέτρα κύπτων μέχρι τῆς γῆς καὶ τόσον σκοτεινὸν καὶ δυσπρόσιτον τὸ βάθος του, ὥστε ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους ἡ ἐξ αὐτοῦ λατομεία καὶ ἰδίως ἡ μεταφορὰ λίθων νὰ καθίσταται ἀδύνατος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ποιότης τοῦ λίθου τούτου οὐδὲν ἐξαιρετικὸν παρουσιάζει (Δάπερ. Περιγρ. Κρήτης, μετάφρ. Μ. Βερνάρδου, σ. 27). Τὰ ἐμφανῆ ἐξ ἄλλου δείγματα κατεργασίας ἐν αὐτῷ καὶ ἡ ἐσκαλισμένη εἴσοδος των («οἰκοδομητὸς» παρ' Εὐσταθίου, ἔχων «πύλας» παρὰ Πλουτάρχῳ) καὶ ἡ πληθὺς τῶν διαδρόμων, ὁδῶν, στοῶν ἐν αὐτῷ, ἀνεξερευνήτῳ ἀκόμη σήμερον κατὰ πᾶσάν του τὴν ἔκτασιν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ σπηλαίου ὑπὸ ποιμένων ἀκόμη σήμερον ὡς καταφυγίου, δηλοῦσιν ὅτι τὸ ὑπόγειον τοῦτο φυσικὸν ὄρυγμα εἶχε παρασκευασθῇ παρὰ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων πρὸς ἐνδιαίτησιν αὐτῶν καὶ καθιστᾷ

πιθανὸν ὅτι τὸ παλαιότατον τοῦτο σπήλαιον ἦτο ἀρχικῶς ὁ Λαβύρινθος καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο παλαιοτάτη ἀμυντικὴ ὁργάνωσις.

Ἦδη περὶ τὰ 2000 - 1900 π. Χ., εἰς οὓς δηλαδὴ χρόνους ἀνάγονται ὑπὸ τοῦ Evans τὰ περὶ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τοῦ ἐν Κνωσῷ ἀνακαλυφθέντος ἀνακτόρου πενιχρὰ οἰκοδομήματα, οἱ παλαιοὶ Κρητες, ἐγκαταλείψαντες τὸν πρωτογενῆ βίον τῶν σπηλαίων, κατεσκεύαζον πλέον οἰκοδομήματα, διδασκόμενοι τὴν τέχνην παρὰ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, οἵτινες ἐπελθόντες πιθανῶς ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ ἔχοντες ἤδη προηγμένον πολιτισμὸν (Διόδ. V. 64) φέρονται εἰσαγαγόντες ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὴν οἰκοδομικὴν ἐν Κρήτῃ. Ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ ὅτι τοῦλάχιστον τινὰ ἐκ τῶν κτιρίων τούτων τοῦ παλαιοτάτου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἦσαν ὠχυρωμένα, ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι εἰς τοὺς ἐπήλυδας Ἰδαίους Δακτύλους ὑπῆρξε ξένη ἡ ἐγχωρία παλαιοτάτη κρητικὴ παράδοσις τῆς διὰ πολυελίκτων διαδρόμων ἀμυντικῆς ὁργανώσεως τῶν ἐνδιατημάτων καὶ ἐπομένως ἐγκατελείφθη αὕτη ὑπ' αὐτῶν τότε. Τῶν συγκροτημάτων ὅμως τούτων ἐνωθέντων βραδύτερον καὶ διασκευασθέντων τελικῶς εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου περὶ τὰ 1900-1700, ἐπηκολούθησαν μερικαὶ αὐτοῦ καταστροφαί, ἀποδιδόμεναι εἰς ἐπιδρομὰς ἴσως τῶν Ὑξῶς καὶ σεισμούς, περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς μέσης μινωϊκῆς περιόδου (ΜΜΙΙ) ἀνικοδομήθησαν πάλιν τὰ ἀνάκτορα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ὑστέραν μινωϊκὴν περίοδον (LΜΙΙ) ἀπέκτησαν τὸ πλεῖστον τοῦ διακόσμου των καὶ παρουσίασαν τὴν ἀνωτάτην των τεχνικὴν ἀριότητα, δηλαδὴ περὶ τὸ 1450 - 1375, ἵνα καταστροφῶσι περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης (Evans).

Δεδομένου ἤδη ὅτι εἰς τὸν Δαίδαλον, τὸν περιώνυμον Ἀθηναῖον ἢ Κρητὰ μηχανικὸν καὶ ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς σφόδρα ἀντιλεγόμενον πολυτεχνίτην (Thieme - Becker Allgem. Künstlerlexik. VIII 280 ἔ.) ἀποδίδει ὁ Διόδωρος (IV. 76), ὁ Ἀπολλόδωρος (III, 15), ὁ Εὐστάθιος (ἔ. ἄ. 38), ὁ Πομπώνιος Μέλας (2, 7, Daedali operibus) καὶ ἄλλοι τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ κρητικοῦ Λαβυρίνθου, τοῦθ' ὅπερ καὶ παρ' Ὀμήρου ἐξυπακούεται (Ἰλ. Σ. 590), καθίσταται προφανές ὅτι διὰ τῆς λέξεως Λαβυρίνθου χαρακτηρίζεται τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, ἀπὸ μερικωτέρας μάλιστα ἀπόψεως, τῆς εἰδικῆς ἀμυντικῆς του διασκευῆς. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Δαίδαλος ἦτο σύγχρονος τοῦ Θησέως, ζήσαντος κατὰ τὸ Πάριον Χρονικὸν περὶ τὰ 1260 π. Χ., θὰ ἔπρεπεν, ὅπως ἀποδώσῃ τις εἰς τὸν Δαίδαλον

¹ Περβ. καὶ Fabricius παρὰ Roscher ML αὐτ. 1780.

τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου περιτέχνου ἀνακτόρου, ἢ τὴν χρονολογίαν καθ' ἣν τοῦτο ἀνφοδομήθη ἢ τὴν τῆς βασιλείας τοῦ Θησέως νὰ μεταθέσῃ κατὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα¹. Ἄλλως δέον εἰς τὸν Δαίδαλον νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἀνοικοδομήσεις τῶν μεταγενεστέρων ἀνακτόρων, τῶν οἰκοδομηθέντων κατὰ τὸ τέλος τῆς ὑστερας μινωϊκῆς περιόδου (LMIII), καίτοι εἰς τὰ προηγούμενα μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα προσιδιάζει μᾶλλον ἢ παρὰ Διοδώρῳ ἐξαιρομένη ἰδίως καλλιτεχνικὴ τοῦ Δαιδάλου ἰδιοφυΐα (IV, 76). Ὁ Δαίδαλος, περιώνυμος διὰ τὴν ἐφεύρεσιν διαφόρων οἰκοδομικῶν, μεταξὺ ἄλλων, ἐργαλείων καὶ δι' ἄλλας ἐπινοήσεις (Πλουτ. Θησ. 16), «ἀρχιτέκτων ἄριστος καὶ πρῶτος ἀγαμάτων εὐρετής» (*Απολλόδ. III, 14, 8), εὐρέθη ἐν Κρήτῃ εἴτε διωκόμενος διὰ τὸν φόνον τοῦ ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ Πέρδικι ἀνεψιοῦ Τάλῳ (Διόδ. IV, 76, Ἀπολλ. III, 15), εἴτε ἐπίτηδες ἐξ Ἀθηναίων μετακλήθεις, ἐχουσῶν τότε φήμην καὶ δόξαν ἐξαίρετον (Πλάτ. Τιμ. IV).

Εἴτε ὁμως τὰ παλαιότερα μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα ᾠκοδόμησεν ὁ Δαίδαλος, εἴτε τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν μερικῶς ἀνοικοδομηθέντα ἐπὶ μέρους τῶν παλαιότερων κατὰ τὸ τέλος τῆς LMII περιόδου (1375-1100), εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὰ σημερινὰ ἐρεῖπια διακρίνεται ἀληθῶς λαβυρινθώδης κατασκευὴ, μικρὰ δὲ σχετικῶς δύναμις ἡ δύνατο νὰ ἀμυνθῇ τῆς στενῆς διόδου, ἣτις ἦγε εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλήν, ἐνῶ εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Βασιλέως ἔφερε σκοτεινὸς στενὸς διάδρομος, μικροὶ δὲ πύργοι καὶ φυλακεῖα, ἐξ ὧν ἡδύναντο νὰ βάλλωσι κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν διακρίνονται ἐπὶ τῶν ἐρειπίων. Συνάγεται ἐντεῦθεν ὅτι οὐ μόνον ἀμυντικῶς παρεσκευασμένον ἦτο τὸ κτίριον, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον παραδόξως ἡ Κνωσὸς ἦτο ἀπροσάτευστος διὰ τείχους, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀμυντικὴ αὕτη ὁργάνωσις ἐστηρίζετο κυρίως εἰς τὴν διὰ τῶν ποικίλων στενῶν καὶ πολυπλόκων διαδρόμων παρεχομένην δυσχέρειαν εἰς τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ πρόσβασιν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἡ παλαιότερα κρητικὴ παράδοσις ἐξησφάλιζεν τὴν ἀμυννὰ τῶν σπηλαίων. Ἄλλως τε ὁ Διόδωρος λέγει ὅτι ὁ Δαίδαλος κατεσκεύασε τὸν Λαβύρινθον «τὰς διεξόδους

σκολιάς ἔχοντα καὶ τοῖς ἀπείροις δυσσευρήτους» (IV, 77), νοῶν κτίριον πολυσχιδὲς καὶ παμμέγιστον, πόλιν δλόκληρον, ἀπόρρητον, δέ, ὡς ἐκείνην, ἦν ὁ ἴδιος Δαίδαλος κατεσκεύασεν ἐν Καμικῷ τῆς Ἰταλίας, «πασῶν ὀχυρωτάτην καὶ παντελῶς ἐκ βίας ἀνάλωτον, διὰ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ τεχνίτου· στενὴν γὰρ καὶ σκολιὰν τὴν ἀνάβασιν αὐτῷ φιλοτεχνήσας, ἐποίησε δύνασθαι διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἀνθρώπων φυλάττεσθαι» (Διόδ. IV, 75¹), τοῦτο δ' ὑπονοεῖ καὶ ὁ Βιργίλιος καλῶν τὴν Κνωσὸν τειχόκλειστον (Aen. V, 158, 558)², καίτοι εἶναι βέβαιον ὅτι αὕτη ἐστὲρεῖτο τειχῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Γόρτυνα ἣτις παρ' Ὀμήρῳ, πιθανῶς ἐξαίροντι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀτείχιστον Κνωσὸν, καλεῖται «τειχιόεσσα» (*Ιλ. B. 646). Ἐκ τοῦ τειχισμοῦ δὲ τῆς Γόρτυνος φαίνεται ὅτι οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι ἡσπάζοντο καὶ μετέφεραν εἰς Κρήτην τὸ διὰ τειχισμοῦ ἀμυντικὸν σύστημα, τῆς Κνωσοῦ μόνον καὶ κατ' ἐξαίρεσιν ἀφειθείσης εἰς τὴν παλαιὰν ἀμυντικὴν ὁργάνωσιν τῶν πολυελίκτων διαδρόμων, οὐχί, ὡς ἐλέχθη, διότι ὁ Μίνως ἐθαλασσοκράτει, ἀφοῦ ἄλλαι κρητικαὶ πόλεις ἦσαν τετειχισμέναι, ἀλλὰ διότι ἤδη ὑπῆρχεν ἐκεῖ ὁργανωμένον ἀμυντικὸν πενιχρὸν οἰκοδομικὸν συγκρότημα συμφώνως τῇ παλαιᾷ ἐπιχωρίᾳ παραδόσει.

Ἐπειδὴ δὲ λαβυρινθους ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι καὶ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἀποκαλυφθέντα πολυσύνθετα οἰκοδομήματα, ὡς ἐπίσης καὶ τὸν σπηλαιώδη τοῦ Ναυπλίου, νομίζω ὅτι ἡ λέξις *Λαβύρινθος* ἀπεδίδετο εἰς τὸ ἰδιόρρυθμον ἐν Κρήτῃ ἐπικρατοῦν καὶ ἐκ πολλαπλῶν, πολυελίκτων καὶ στενῶν διαδρόμων ἀποτελούμενον ἀμυντικὸν σύστημα, ὅπερ, γεννηθὲν εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος, μετεφέρθη κατόπιν εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τῆς Κνωσοῦ, τὸ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁμοίως «Λαβύρινθος» κληθέν.

Τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σύστημα τοῦ Λαβυρινθοῦ ἐστὲρεῖτο προφανῶς πάσης ἐπιθετικῆς εὐκολίας, δυσχεραίνον τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐπιθετικὴν ἐνέργειαν, λόγῳ τῆς μιᾶς ἐξόδου, ἣν διέθετε τὸ σπήλαιον, ἣτις ἡδύνατο νὰ φυλάσσεται ἔξωθεν διὰ μικρᾶς μόνον δυνάμεως πολιορκητῶν, ἀντιστρεφομένης εἰς βάρος τῶν ἀμυνομένων, ἐπιχειρούντων τυχὸν ἔξοδον, τῆς ἀρχῆς τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῶν ἐχθρικών δυνάμεων, ἣτις τοῦναντίον ἐξησφάλιζε τὴν ἀμυννὰ ἐντὸς

1 Παρομοία χρονολογικὴ μετάθεσις δέον νὰ γίνῃ, ἵνα καταστῇ δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς Μίνω τὸν Α' ἡ ἀνοικοδομήσεις τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου, γενομένη κατὰ τὴν ὑστεραν μινωϊκὴν περίοδον, τὴν LMII, ἥτοι περὶ τὰ 1450-1375, ἐνῶ Μίνως ὁ Α' φέρεται ἐν τῷ Παρίφ Χρονικῷ ὡς σύγχρονος τοῦ Πανδίου, ὅστις ἔζησε κατ' αὐτὸ περὶ τὸ 1300 π. Χ.

1 Ὁ Σοφοκλῆς θεωρῶν τὸν Λαβύρινθον ἀσκεπῆ, προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐρεῖπια αὐτοῦ, ἅτινα θὰ διεσφύζοντο εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ (βλ. Valckenaer, Theokr. Adoniaz. 233).

2 Διὰ τῶν λέξεων *textum coecis* νοεῖται μᾶλλον τοῖχοι καὶ ὄχι τείχη. Πρβλ. *coecis tectis* (Ovid. Met. 8).

τοῦ Λαβυρίνθου. Ἐφηρμοσμένον τὸ σύστημα τοῦτο ἐπὶ τῶν κτιρίων, ἡδύνατο νὰ παράσχω πλείονας ἐξόδους, ἀλλ' ἐκάστη τούτων ἀπῆτει ἰδιαιτέραν ἄμυναν καὶ ἰδιαιτέραν προφανῶς φρουράν, τοῦθ' ὅπερ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ σπήλαια μὲ τὴν μίαν μόνην ἐξοδον, ἐνεφάνιζεν ἀτονοῦν τὸ ἀμυντικὸν σύστημα. Συγκρινόμενον δὲ τὸ ἀμυντικὸν σύστημα τοῦ Λαβυρίνθου πρὸς τὴν διὰ τειχισμοῦ ἄμυναν ἐνεφάνιζε τὸ μειονέκτημα, ὅταν ἐπὶ κτιρίου ἐφηρμόζετο, ὅτι διηκολύνε τὴν διὰ ἐμπρησμοῦ ἐξωθεν καταστροφὴν τοῦ κτιρίου ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν, τουθ' ὅπερ ἦτο ἀδύνατον διὰ τὰ τεῖχη, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὰ λαβυρινθώδη σπήλαια, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, τὸ διὰ τειχισμοῦ σύστημα ἐπέτρεπε πλείονας ἐξόδους, ἦτοι ἐξησφάλιζε μείζονα ἐπιθετικὴν εὐκολίαν εἰς τοὺς ἀμυνομένους, χωρὶς νὰ ἀπαιτῇ καὶ μείζονας δυνάμεις πρὸς ἄμυναν, ἀπὸ λαβυρινθῶδες σύστημα τῶν σπηλαίων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πλείονων ἐξόδων πρὸς ἐπίθεσιν ὑπερέχει τὸ διὰ τειχισμοῦ σύστημα καὶ τῆς λαβυρινθώδους ὁργάνωσης τῶν σπηλαίων.

Ἡ ὡς εἰρήκει ὑπὸ τῶν Κρητῶν παρὰ Φιλοχόρῳ (Πλουτ. Θησ. ἔ.ἀ.) ἀναφερομένη χρησιμοποίησις τοῦ Λαβυρίνθου, τοῦ σπηλαίου δηλαδὴ τῆς Γόρτυνος, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, παρίσταται λίαν πιθανή, μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κτιρίου τοῦ Λαβυρίνθου τῆς Κνωσοῦ, ἅτε περιελθόντος πλέον εἰς ἀχρησίαν, καίτοι θὰ ἔδει νὰ μὴ παροραθῇ ὅτι ἡ λέξις φυλακή, ἐκ τοῦ «φυλή», ἐσήμαινε καὶ φρουράν (Ξεν. Ἀνάβ. 2, 6, 10, Ἡρόδ. 2. 30 κλπ), ὅθεν θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ παλαιὸν ἐνδιαίτημα τοῦ Λαβυρίνθου, τοῦ σπηλαίου τῆς Γόρτυνος, ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ἐν εἵδει στρατοπέδου ἢ στρατῶνων διὰ τὸν στρατὸν τῶν Κρητῶν. Προφανῶς ἀπεκλείετο πᾶς αἰφνιδιασμὸς ἐξωθεν ἢ στασιαστικὴ ἐπίθεσις, δι' ἃ μειονεκτικὴ, ὡς εἵπομεν, παρίστατο ἡ θέσις τοῦ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου στρατοῦ λόγῳ τῆς μιᾶς καὶ μόνον ἐξόδου ἐξ αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ ἐνοπλος στρατὸς ἐστρατωνίζετο ἐκεῖ. Φαίνεται δ' ὅτι πάντως εἰς τὸν Λαβύρινθον τοῦτον, ὡς εἰς φυλακὴν, ἐνεκλείοντο οἱ κοῦροι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων, δουλευόντων ἐκεῖ, ὁ βίος καθίστατο ὄντως μαρτυρικός.

Νομίζω δ' ὅτι ἐκ τοῦ σπηλαίου τούτου καὶ τοῦ ἐξειλιγμένου ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Κνωσοῦ παλαιοῦ κρητικοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος μετεδόθη καὶ ἀλλαχού ἢ κρητικῇ παραδόσει. Οὕτω τοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, Πλινίου, Διοδώρου ἀναφερομένου αἰγυπτιακοῦ Λαβυρίνθου παρὰ τὴν λίμνην τῆς Μοίριδος, ὅστις κυρίως συγκρότημα ὑπογείων ἀναθηματικῶν ἱερῶν ἦτο (Petrie Hawara, ὁμ. Labyr.),

ἢ κατασκευὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ψαμμιτίχου (Ἡρόδ. II, 48) ἢ τῆς Δωδεκαρχίας (Διόδ. I, 16), δηλαδὴ περὶ τὴν 7^{ην} ἑκατονταετηρίδα π. Χ., ἐνῶ πολὺ παλαιότερα εἶναι ἢ παραδόσεις τοῦ κρητικοῦ Λαβυρίνθου καὶ βεβαιωμένη ἐξ ἄλλου ἢ παλαιωτάτη μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία, μολονότι ἀναφέρεται ὅτι ὁ κρητικὸς Λαβύρινθος ἐκτίσθη καθ' ὁμοίωμα τοῦ αἰγυπτιακοῦ. Ὅμοίως ἀναφέρεται Λαβύρινθος ἐν Λήμνῳ (Plin. ἔ.ἀ.). Ἀλλ' ἡ Λήμνος ἐδωρήθη ὑπὸ Ραδαμάνθους εἰς τὸν υἱὸν τῆς Κρήσης Ἀριάδνης καὶ τοῦ Διονύσου Θόωντα (Ἀπολλ. ἐν Wagner, Myth. Gr. I, σ. 174) ἀποικισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ (Διον. V, 79), ἀναφέρεται δὲ (Στρ. I, 7) κοινότης θρησκευτικῶν συνηθειῶν μεταξὺ Κρήτης καὶ Λήμνου καὶ κατὰ Πλίνιον ὁ Λαβύρινθος τῆς Λήμνου ἦτο ἀρχιτεκτονικῶς ὅμοιος πρὸς τὸν τῆς Κρήτης χωρὶς νὰ ἀναφέρεται πού ὅτι ἦτο οὗτος ἀρχαιότερος τοῦ κρητικοῦ¹. Ὅμοίως πρὸς τὴν κρητικὴν παράδοσιν φαίνεται συνδεόμενος καὶ ὁ ὑπὸ Στράβωνος (H. 369) ἀναφερόμενος ἐν Ναυπλίῳ οἰκοδομητὸς ἐντὸς σπηλαίου Λαβύρινθος, ἀφ' οὗ ὁ Κάσσος (Κόττος) διωχθεὶς κατὰ τὴν κρητικὴν παράδοσιν ὑπὸ Μίνωος, κατέφυγεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀργείων, κτίσας ἐκεῖ καὶ τὴν πόλιν Κασσώταν, κατὰ δὲ τὸν Πανσανίαν ὁ κρητικὸς ταῦρος διήλθεν διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου (28,9), Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ ὑπὸ τὸν τάφον τοῦ βασιλέως Πορσήνα ὑπὸ Πλινίου (36, 13) ἀναφερόμενος ἐν Κλουσίῳ τῆς Ἰταλίας Λαβύρινθος (Ferguson Journ. of Hell. Stud. VI, 185) εἶναι ἔργον τῆς 6^{ης} περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι πολὺ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μεταγενέστερον, πιθανῶς δὲ συνδέεται πρὸς τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείαν τῶν Κρητῶν. (Διόδ. IV, 79, Στράβ. ΣΤ', 6).

Πρὸς τὸν Λαβύρινθον ὅμως συνδέεται ἀσφύκτως ὁ μῦθος τοῦ Μινωταύρου² καὶ τοῦ φόνου αὐτοῦ παρὰ τοῦ Θησέως, ὁ δὲ συμπερασμὸς ἐκ τοῦ μύθου τῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν γεγονότων καθίσταται λίαν δυσχερής.

Βεβαίως ἡ μυθολογικὴ ἐμφάνισις τοῦ Μινωταύρου ὡς τέρατος δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀκόμη ἀπὸ τοῦ Παλαιφάτου ἀνα θεωρηθεῖσα, ἰσχυριζομένου ἕκτοτε ἐν τῇ προσπαθείᾳ

1 Ἐὰν ὁ Πλίνιος δὲν ἐβεβαίοντο ὅτι τοῦ Λαβυρίνθου τοῦτου τῆς Λήμνου ἐσφύζοντο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰχνη, θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ πληροφορία περὶ Λαβυρίνθου ἐν Λήμνῳ προήλθεν ἐκ συγχύσεως πρὸς τὸν παρὰ τὴν λίμνην τῆς Μοίριδος αἰγυπτιακὸν Λαβύρινθον.

2 Πρβ. Roscher Myth. Lex. II 2, 2993 ἔ. (Minos). 3004 ἔ. (Minotaurus). Ἀρχ. Ἐφημ. 1930, 75 (Α. Χατζής).

του ὅπως ἐκ τοῦ μύθου συναγάγῃ τὴν ἱστορίαν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀνθρώπου, τοῦ Ταύρου ἢ τοῦ υἱοῦ του, εἰς ὃν ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τὸ ὄνομα Μινώταυρος, καθόσον ὁ Ταῦρος οὗτος συνεδέετο πρὸς τὸν ἀπάνθρωπον φόρον τῶν ἐπὶ τὰ νέων καὶ ἐπὶ τὰ νεανίδων, ὃν ὁ Μίνως διὰ τὸν φόνον ἐν Ἀθήναις τοῦ υἱοῦ του Ἀνδρόγεω εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἡ πραγματικωτέρα περὶ τοῦ Ταύρου τούτου πληροφορία εἶναι ὅτι οὗτος ὑπῆρξε στρατηγός, εἴτε τοῦ Μίνως (Δήμων, Διόδ.), εἴτε τοῦ βασιλέως Ἀστερίου (Ἰωάννης Τζέτζης, *Lyk. Alex.* 1299), Κνώσιος κατὰ τὸν Παλαίφατον, ἀκόμη καὶ θεμελιωτὴς τῆς Κνωσοῦ κατ' Ἀντίοχον (*F. H. G.* 4. 10), ὅστις νικήσας τοὺς Τυρίους ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγήνορος Εὐρώπην, σύζυγον τοῦ Ἀστερίου κατόπιν, κατὰ Τζέτζην. Κατὰ τὸν Πλούταρχον οὗτος «μέγιστον δυνάμενος παρὰ τῷ Μίνῳ» (Θησ. 16), κατὰ τὸν Φιλόχορον ἦν «οὐκ ἐπιεικὴς καὶ ἡμερος τοὺς τρόπους» (Θησ. 16), ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ κατὰ τὸν Δήμωνα (Θησ. 16) «διὰ τὸν τρόπον ἦν ἐπαχθὴς» καὶ «αὐτοὶ δ' οἱ Κνώσιοι λέγουσιν εἶναι τοῦ Μίνῳ στρατηγόν, τὴν δὲ φύσιν ὤμος καὶ ἀνήμερος ἦν» (Σύγκελλος, 6. 163, C). Διὰ τὴν σκληρότητά του ἐπλάσθη παρ' Εὐριπίδου «σύμμικτον εἶδος τι ἀποφώλιον τέρας ὅπερ ταύρου μεμῖχται καὶ βροτοῦ διπλὴ φύσει» (Πλουτ. Θησ. 14). Τοῦ Ταύρου τούτου ἐξήτει νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ Μίνως διὰ τὰς ἀθεμίτους σχέσεις του μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Μίνως Πασιφάης κατὰ Πλούταρχον (Θησ. 19)· κατὰ Παλαίφατον δέ, ὁ Ταῦρος οὗτος, νεανίας εὐειδής, μεθ' οὗ ἡ Πασιφάη εἶχε γεννήσει υἱόν, ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ Μίνως καὶ ἔζη ὥς ληστής εἰς τὰ ὄρη, κρυβεῖς, ἵνα σωθῇ, εἰς ἄντρον βαθὺ ὅταν ὁ Μίνως ἔστειλε πολυπληθεῖ ἀποσπάσματα ἵνα τὸν συλλάβουν. Ὁ Μίνως ἄλλως τε, μολονότι ὑπεραμύνεται τῆς πολιτείας του ὁ Πλάτων, φαίνεται μᾶλλον σκληρὸς τὸν χαρακτηρεῖ καὶ σατραπικὸς ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τοῦ Παλαίφατου.

Ἀλλὰ περὶ Ταύρου τινός, μολονότι ἡ πληροφορία ἀναφέρεται εἰς ζῶον ταῦρον, λέγεται παρὰ τοῦ Πausanίου ὅτι διεξεπεραιώθη ἐκ Κρήτης εἰς Πελοπόννησον (XXVII, 9, βλ. Διόδ. IV, 59) καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς Ἀττικὴν, ἐνθα καὶ ἐφόνευσεν τὸν υἱὸν τοῦ Μίνως Ἀνδρόγεω, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Μίνως εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὁ γνωστὸς φόρος. Πράγματι ὁ Μίνως δὲν ἀπεδέχετο τὸ ἀνεύθυνον τῶν Ἀθηναίων διὰ τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ του, καί-

τοι ὁ Διόδωρος ἀποδίδει τὸν φόνον κατ' εὐθειαν εἰς τὸν Αἰγέα διὰ τινων ἐγχωρίων (IV, 60), ἐνῷ ὁ Ἀπολλοδώρος θεωρεῖ ἀπλῶς ὅτι ὁ Αἰγεὺς ἔστειλε τὸν Ἀνδρόγεω εἰς τὸν Ταῦρον, ὅστις καὶ τὸν ἐφόνευσεν. Καίτοι ὁ Ταῦρος οὗτος συγγέεται πρὸς τὸν Μαραθώνιον ταῦρον, δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος ἡ σχέση τοῦ φόνου τοῦ κρητὸς Ἀνδρόγεω πρὸς Ταῦρόν τινα, ἣν ἀναφέρει ὁ Πausanίας, ὅστις ὀρθῶς δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ταῦρος τῆς Κρήτης, ὁ ὁποῖος ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ Μίνως καὶ ἀντεκδικούμενος πιθανῶς τὸν Μίνῳ ἐφόνευσεν τὸν ἐν Ἀττικῇ διατρίβοντα υἱόν του, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν διὰ τὸν φόνον ὑπεῖχεν εὐθύνην τινὰ ὁ Αἰγεὺς, τοῦθ' ὅπερ δὲν φαίνεται ἀπίθανον¹. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πausanίου, δὲν τάσσει μόνον τὸν Ταῦρον τούτον ἀπλῶς μετὰ τῶν ληστῶν οὗς ἐξάγων τῶν σπηλαίων ὁ Μίνως καθῆρε ἐξ αὐτῶν γῆν καὶ θάλασσαν (Εὐσέβ. ἔ. ἀ.), ἀλλὰ καὶ ὑποδηλοῖ θανάσιμον μῖσος μετὰ Μίνῳ καὶ Ταύρου, οἷον δὲν θὰ ἐδικαιολόγει, τοῦλάχιστον διὰ τὸν Μίνῳ, ἡ διωξίς του λόγῳ μόνον τῶν ἀθεμίτων σχέσεών του μετὰ τῆς Πασιφάης, ἀλλὰ ἴσως βαθύτερα, δυναστικά ἢ στασιαστικά αἷτια. Ἡ δὲ πληροφορία τοῦ Ἑλλανίου (*F. H. G.* I 54) καθ' ἣν ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Ταύρου «πέρας ἔχειν τὴν ποινήν», καὶ τοῦ Διόδωρου ὅτι ἡ ποινὴ ὑπῆρχε μόνον «εἰς ὅσον ἂν χρόνον ζῇ τὸ τέρας» (IV, 61), δηλοῖ τὴν ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῷ φόνῳ τοῦ Ἀνδρόγεω καὶ τοῦ Ταύρου τούτου, καὶ παριστᾷ διὰ τοῦτο τὸν φόνον τοῦ Ταύρου ὡς ἐπικεκηρυγμένον ἐπ' ἀμοιβῇ διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Οὐδὲ δύναται ἄνευ τῆς σχέσεως ταύτης νὰ ἐξηγηθῇ διατὶ ὁ φόνος τοῦ Ταύρου τούτου θὰ ἀπῆλλάσσει τοὺς Ἀθηναίους τῆς ποινῆς διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀνδρόγεω. Διὰ τοῦτο καὶ ῥητῶς ὑπὸ Δήμωνος (ἔ. ἀ.) λέγεται ὅτι ὁ Θησεὺς ἐφόνευσεν καὶ «Ταῦρον τὸν Μίνῳ στρατηγόν».

Παρατηρητέον ἤδη ὅτι ἡ Πασιφάη φέρεται παρ' Ἀσκληπιάδῃ (Ἀπολλοδ. III, 1) ὡς θυγάτηρ τῆς Κρήτης μιᾶς τῶν θυγατέρων τοῦ Βασιλέως Ἀστερίου, ὁ δὲ Μίνως ὁ Β' ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης, συζύγου τοῦ Ἀστερίου, ἀνατραφεὶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Ραδαμάνθυος καὶ Σαρπηδόνος παρὰ τοῦ Ἀστερίου, ἀπομείναντος ἄπαιδος μετὰ τῆς Εὐρώπης. Ἐξ ἄλλου ὁ Ταῦρος ὀνομάζε-

¹ Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ταῦρος οὗτος, ὅστις διωκόμενος ὑπὸ Μίνως διῆλθε διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Κόττος (Κάσσοι) ὅστις παρομοίως κατέφυγεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀργείων διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

ται καὶ Ἀστερίων παρὰ Πausanίᾳ (II. 31. 1) καὶ Ἀπολλοδώρῳ, ὁ δὲ Μίνως κατέκτησε τὸν θρόνον ἀφ' οὗ κατέβαλε στάσιν ἐναντίον του (Ἡρόδ. I, 173, Διόδωρ. IV, 60, Ἀπολλόδ. III). Εἶναι ἐντεῦθεν πιθανὸν ὅτι ὁ Ταῦρος κατήγετο ἐκ τοῦ Ἀστερίου πλαγίως καὶ ὅτι τὸ ἄσπονδον μῖσος μεταξὺ Ταύρου καὶ Μίνως, ἐξ οὗ ὁ Ταῦρος ἐδιώκετο παρὰ Μίνως, ἐγεννήθη ἀρχικῶς μᾶλλον ἔνεκα ἀναμίξεως τοῦ Ταύρου τούτου εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς διαδοχῆς εἰς τὸν θρόνον, εἴτε δι' ἐαυτόν, εἴτε ὑπὲρ τοῦ Σαρπηδόνης, ὃν ἐξώρισεν ὁ Μίνως διότι ἦτο στασιαστὴς (Ἡρόδ. Διόδ. ἔ. ἀ.), παρὰ ἀπλῶς λόγῳ τῶν ἀθεμίτων σχέσεων τοῦ Ταύρου μετὰ τῆς Πασιφάης¹. Ἄλλως τε ὁ Ταῦρος ἀναφέρεται ἀκόμη καὶ ὡς βασιλεὺς τῆς Κρήτης (Ἀργ. Νικομ. ἐν F. H. G. 598, 63), συγγέεται δὲ μὲ τὸν Ἀστέριον ὑπὸ τοῦ Μαλαλᾶ. Τὸ μῖσος τοῦτο εἶχεν ὡς συνέπειαν τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ τοῦ Μίνως Ἀνδρόγεω ὑπὸ τοῦ διωκομένου παρὰ Μίνως Ταύρου, τὴν ἐπικηρύξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ποινὴν τῶν Ἀθηναίων.

Φαίνεται δ' ὅτι αἱ θρυλούμεναι ἀθέμιτοι μεταξὺ Ταύρου καὶ Πασιφάης σχέσεις ἀναφέρονται εἰς πιθανὴν κρυφίαν ἔλευσιν ἐν Κρήτῃ τοῦ διωκομένου Ταύρου, ἃν δὲν ὑπεδήλουν ἀπλῶς τὴν λόγῳ συγγενείας τοῦ Ταύρου καὶ τῆς Πασιφάης συμπάθειαν αὐτῆς πρὸς τὸν Ταῦρον καὶ τὴν ὑπόθεσίν του. Ὁ μῦθος τῆς κατασκευῆς ὑπὸ Δαιδάλου τοῦ ξυλίνου ὁμοιώματος μὲ τὸ ὅποιον ἐμίχθη ὁ Ταῦρος, δεικνύει τὴν ἀνάμixin τοῦ Δαιδάλου εἰς τὰς σχέσεις τῆς Πασιφάης καὶ Ταύρου, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἄλλοθεν μαρτυρεῖται καὶ καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος σχετισθεὶς μετὰ τοῦ Ταύρου καθ' ὃν χρόνον οὗτος ὡς φυγὰς περιεφέρετο εἰς τὰ περὶ χώρα τῶν Ἀθηναίων, ἐβοήθησε τὴν μετάβασιν αὐτοῦ εἰς Κρήτην λάθρα, ὅταν οὗτος εὗρίσκετο ἐν Κρήτῃ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ ἢ ἀπλῶς ἐμεσολάβει εἰς τὰς μεταξὺ τῶν σχέσεις.

Ὁ Ταῦρος ἐπομένως ἀνεμεμιγμένος εἰς τὴν ἔριδα διὰ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸν θρόνον καὶ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικρατήσαντος Μίνως, προφανῶς οὐ μόνον συγγενῆς, ἀλλὰ καὶ στρατηγὸς τοῦ Ἀστερίου καὶ οὐχὶ τοῦ Μίνως ἦτο, ὡς ἄλλως τε καὶ ἀναφέρεται παρὰ Ἰωάννου τοῦ Τζέτζη (ἔ. ἀ.).

Τὸν Ταῦρον τοῦτον, ἐπικεκηρυγμένον ἤδη ὑπὸ Μίνως, ἔφερε πάλιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ νέος ἀγὼν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Μίνως, τελευτήσαντος ἐν

1 Ἐξ Ἀπολλοδώρου (III. 8) λέγοντος ὅτι ἡ Πασιφάη ἐγέννησε τὸν Ἀστέριον συνάγεται ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Ταύρου καὶ αὐτῆς ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀστέριος.

Σικελίᾳ. Ὁ Ἰωάννης Κεδρηνός, πράγματι, διασφῶζει (ἔκδ. Βόνν. I, 214) τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ συγκλητικοὶ μὴ ἀνεχόμενοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μίνως νὰ βασιλεύσῃ ὁ νόθος υἱὸς τοῦ Ταύρου, τὸ προῖον τῶν ἀθεμίτων του σχέσεων μετὰ τῆς Πασιφάης, ἐπεκαλέσθησαν κρύφα τὸν Θησέα ἐναντίον του, ἔχοντα προφανῶς τὸ συμφέρον νὰ ἀπαλλάξῃ, εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ φόνου τοῦ Ταύρου, τὰς Ἀθήνας τοῦ σκληροῦ φόρου τοῦ Μίνως. Τοῦ Θησέως ἐπιδραμόντος εἰς Κρήτην, οἱ συγκλητικοί, ὑποκριθέντες ὅτι συνέτρεχον τὸν Ταῦρον εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ Θησέως, ἐγκατέλειψαν αὐτόν, «σχῆμα φυγῆς ποιήσαντες», τὴν δ' ἀπάτην ἐννοήσας οὗτος ἐκρύβη εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος, τὸν Λαβύρινθον, οὗτινος ἐγνώριζε βεβαίως τὰς ἐξαιρέτους ἀμυντικὰς ιδιότητας. Καὶ ὁ Κλειδήμος, (Πλουτ. Θησ. 19), ὁ ἀρχαιότερος κατ' Εὐσέβιον (F. H. G. I.) τῶν γραψάντων τὰ ἐπιχώρια τῶν Ἀθηναίων, κρυφίαν ἀναφέρει τὴν εἰς Κρήτην ἀφίξιν τοῦ Θησέως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους, (Πλουτ. Θησ. ἔ. ἀ.), καθοδηγούμενον ὑπὸ Δαιδάλου καὶ φυγάδων ἐκ Κρήτης, οἷους συνήθως δημιουργοῦν οἱ καθεστωτικοὶ ἀγῶνες. Ἐξ ἄλλου δέ, μολονότι εἰς τοὺς μύθους περὶ τοῦ ἄθλου τοῦ Θησέως περιπλέκεται τὸ ὄνομα τοῦ Μίνως (Πλουτ. Θησ. ἔ. ἀ.), ἴσως ὡς ἐκπροσώπου τῆς κρητικῆς πολιτείας καὶ ἐπιβαλόντος τὸν σκληρὸν φόρον, βεβαιοῦται ὑπὸ Κλειδήμου ὅτι ὅταν ὁ Θησεὺς ἦθλει ἐν Κρήτῃ ἐβασίλευεν ὁ Δευκαλίων, ὁ δὲ Διόδωρος (IV, 62) φέρει ὁμοίως τὸν Δευκαλίωνα βασιλεύοντα κατὰ τὸν ἄθλον τοῦ Θησέως. Ἄλλως τε τὸ ἀπὸ τοῦ ἄθλου τοῦ Θησέως μέχρι τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, εἰς ὃν συμμετέσχε ὁ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος Ἰδομενεύς, ὢν τότε μεσῆλιξ κατὰ Ἰωάννην Τζέτζη; διαρρεῦσαν διάστημα εἶναι τοῦλάχιστον πεντηκονταετὲς κατὰ τὸ Πάριον χρονικόν, οὕτως ὥστε νὰ ἐξυπακούηται ἐνδιάμεσος βασιλεία ἄλλου βασιλέως μεταξὺ Μίνως καὶ Ἰδομενεύς, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δευκαλίωνος. Ἡ πληροφορία ἐπομένως τοῦ Ἰωάννου Κεδρηνοῦ περὶ τῆς ἀθλήσεως τοῦ Θησέως κατὰ τὸν χρόνον τῆς διαδοχῆς καὶ ἐπιβουλῆς τοῦ Ταύρου κατὰ τῆς δυναστείας ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του καθίσταται πιστευτή. Ὁ Ἀριστοτέλης, (Πολιτ. B. 10. 3) οὐδαμοῦ ἀναφέρει, ὁμιλῶν περὶ τῆς Κρητικῆς πολιτείας, τὴν ὑπαρξιν συγκλήτου ἐκεῖ, ἀλλὰ μόνον τῆς κοσμητείας, τῆς γερουσίας ἢ βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὡς σύγκλητον ἐπομένως νοεῖ ὁ Κεδρηνός μᾶλλον τὴν γερουσίαν ἢ βουλήν. Ἐὰν δὲ πράγματι ὁ Θησεὺς εἶχε φονεύσει ἀθλῶν οὐ μόνον τὸν Ταῦρον ἀλλὰ καὶ τὸν Δευκαλίωνα,

ὡς ἀναφέρει ὁ Κλειδήμος (ξ. α.), θὰ ἦτο πιθανὸν ὅτι ἡ σύγκλητος καλοῦσα τὸν Θησέα εἰς Κρήτην, δὲν ἐστρέφετο μόνον κατὰ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου, ἀλλὰ κατὰ τῆς βασιλείας γενικῶς πρὸς ἐγκατάστασιν δημοκρατίας, ὁπότε ἡ ὑπὸ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένη (ξ. α.) κατάλυσις τῆς βασιλείας ἐν Κρήτῃ θὰ συνέπιπτε πρὸς τὴν διαδοχὴν τοῦ Μίνως. Τοῦ Δευκαλίωνος ὅμως βασιλεύσαντος μετὰ τὸν ἄθλον τοῦ Θησέως, ὡς ἐλέχθη ἤδη¹, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ σύγκλητος ἐνδιεφέρετο πράγματι ὑπὲρ τῆς νομίμου διαδοχῆς παρὰ τοῦ Δευκαλίωνος, ὁ δὲ Θησεὺς δὲν ἠθλήσε μόνον ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τῆς κρητικῆς διαδοχῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μετὰ τὸν ἄθλον ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Μίνως Ἀριάδνην, ἀδελφὴν τοῦ Δευκαλίωνος καὶ συνήφθη ἡ συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Κρητῆς.

Παρομοίως δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ὁ Μίνως ἐκστρατεύων εἰς Σικελίαν ἀπεσκοπεῖ ἀπλῶς εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Δαιδάλου. Φαίνεται τῷ ὄντι παράδοξος ἡ διοργάνωσις ὀλοκλήρου ἐκστρατείας, παρ' αὐτοῦ τοῦ Μίνως ὁδηγουμένης, διὰ τὴν σύλληψιν ἑνὸς ἀτόμου, τοῦ Δαιδάλου. Ἀντιθέτως νομίζω ὅτι ἡ πόλις Καμικὸς ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐξεστράτευσεν ὁ Μίνως ἐτέλει ὑπὸ τὴν θαλασσοκρατορίαν του καὶ ὅτι ὀχυρώσας ὁ βασιλεὺς Κώκαλος τὴν πόλιν τῇ βοηθείᾳ τοῦ Δαιδάλου οὕτως ὥστε νὰ ποιήσῃ αὐτὴν «ἀνάλωτον», ὡς εἶδομεν, ἐκίνησε τὸν χόλον καὶ τὴν ὑποψίαν τοῦ Μίνως, ὅστις ἐξεστράτευσεν ἐκεῖ ἵνα καταστρέψῃ τὴν ὀχύρωσιν ταύτην, γενομένην ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς κρητικῆς λαβυρινθώδους ἀμύνης. Ἐντεῦθεν παρήχθη ὁ μῦθος ὅτι ὁ Μίνως ἐξήτησε τὴν παράδοσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Δαιδάλου καὶ καθίσταται πιστευτὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος ἔφυγε κρύφα ἐκ Κρήτης, ἐνθα ἴσως κατεκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ Μίνως ἵνα μὴ διαδώσῃ τὴν κρητικὴν ὀχυρωτικὴν του μέθοδον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, εἰς βάρος τῆς θαλασσοκρατορίας τοῦ Μίνως.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ περὶ διώξεως τοῦ Δαιδάλου εἰς Σικελίαν πληροφορία ἔλκει τὴν προέλευσιν ἀπὸ Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν, ὅστις ἴσως εἶναι ὁ ἀρχαιότερος γράψας περὶ τούτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πληροφορία εἶναι ἀδόκιμος, οὐ μόνον διότι ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης τοῦ περὶ Πολιτειῶν εἰς Ἡρακλείδην ἀποδιδομένου ἔργου, ἀλλὰ καὶ διότι

1 Ἡ πληροφορία τοῦ Κλειδήμου περὶ φόνου καὶ τοῦ Δευκαλίωνος σὺν τῷ Ταύρῳ ὑπὸ τοῦ Θησέως ἴσως ὀφείλεται εἰς σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἐπιδόξων διαδόχων, τοῦ Δευκαλίωνος δηλαδὴ καὶ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου.

ὁμιλεῖ περὶ ἀποδράσεως τοῦ Δαιδάλου διὰ τριήρεων (Πολ. 40), ἐνῶ αἱ τριῆρεις ἦσαν μεταγενέστερον τῶν χρόνων τοῦ Δαιδάλου, ἐφεύρημα (Θουκ. I, 13, Plin. VII, 57, 16) οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος, ἰδιώτης ὢν, διέθετε πολεμικὸν στόλον.

Τοῦναντίον ὁ Δαίδαλος οὐ μόνον καθωδήγησε τὸν Θησέα, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Λαβυρινθοῦ καὶ φονεύσῃ τὸν Ταῦρον (Ἀπολλόδ. III) ἀλλὰ ἐκ τῆς γνωστῆς παραστάσεως τοῦ Ταναγραίου ἀγγείου (Gaz. Arch. IV. I) μαρτυρεῖται ἡ ἀνάμιξις του εἰς τὸν φόνον τοῦ Ταύρου. Ἡ βοήθεια μάλιστα τοῦ Δαιδάλου πρὸς τὸν Θησέα ἐξησφαλίσθη τῇ παρακλήσει τῆς ἀδελφῆς τοῦ Δευκαλίωνος Ἀριάδνης, προστατευούσης ἐν τῇ διαμάχῃ τὸν βασιλικὸν ἀδελφόν της Δευκαλίωνα ἐναντίον τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου, ἣτις παρεκάλεσε αὐτὸν «μηνῦσαι τοῦ Λαβυρινθοῦ τὴν ἔξοδον» τῷ Θησεῖ (Apol. Epit. Vat. 1, 7), τοῦθ' ὅπερ, συνδυαζόμενον μάλιστα πρὸς τὸν μετὰ τὸν ἄθλον του γάμον του μετὰ τῆς Ἀριάδνης παρέσχεν λαβὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ μύθου τοῦ μίτου τῆς Ἀριάδνης, ὡς ἀναγράφεται οὗτος παρὰ Φερεκύδῃ (Fragm. 106. Schol. Hom. Od. 12, 320).

Ἐὰν ὁ Θησεὺς ἐφόνευσεν τὸν Ταῦρον ἐν Κρήτῃ, ἡ μόνον τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν δὲ Ταῦρον συνέλαβε καί, ἀφοῦ μετέφερεν εἰς Ἀθήνας ζῶντα, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις, ὡς ἀναφέρεται καὶ ὡς παρίστατο ὁ ἄθλος εἰς τὸ ἐν Ἀμύνκλαις ἔργον τοῦ Βαθυκλέους (Πανσ. IV. 18, 18), δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ εἰκασθῇ. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐφονεύθη οὗτος ἐν Κρήτῃ, διότι τοῦτο παρεῖχεν ἀψευδῇ βεβαίωσιν τοῦ ἄθλου καὶ συνεπήγετο ἀσφαλεστέραν τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἀθηναίων τοῦ φόρου.

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἰδομενέως εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, εἰς ὃν μόνον Ἀχαιοὶ ἔλαβον μέρος, δεικνύει ὅτι Ἀχαιοὶ ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τότε, ἀφοῦ οἱ Κουρήτες «ἀριστῆες παναχαιέων» ἀναφέρονται παρ' Ὀμήρῳ, ἀπὸ τῶν χρόνων δηλαδὴ τοῦ Μίνως, παρ' Ἡροδότου κατόπιν (I, 2 καὶ IV, 45), ὡς ἐπίσης καὶ παρὰ Διοδώρου (IV, 60) καὶ Στράβωνος (142) ὡς Ἕλληνες θεωρούμενοι, καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν λαλοῦντες. Ἐκ τοῦ χρόνου δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν μεγάλων ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ (1375 περίπου) καὶ τοῦ χρόνου τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (1184 κατ' Ἐρατοσθένη) συνάγεται ὅτι ἐπὶ Ἰδομενέως ὑπῆρχον τὰ μικρότερα μόνον ἀνάκτορα, τὰ μερικῶς ἀνοικοδομηθέντα μὲ μηχαναῖα κατὰ τὸν Evans στοιχεῖα, ἅτινα ἐκτίσθησαν πιθανῶς ὑπὸ Μίνως τοῦ Β', τοῦ υἱοῦ τοῦ Διός, καὶ ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθοῦν ἀνάκτορα

Μίνως τοῦ Β' ἢ τοῦ Ἰδομενέως, ἐνῶ εἰς τὰ παλαιότερα, τὰ καταστροφέντα τῷ 1375 λαμπρὰ ἀνάκτορα προσιδιάζει μᾶλλον ἢ ὀνομασία τῶν ἀνακτόρων Μίνως τοῦ Α'. Ὁ ἀπὸ Μίνως ἐπομένως πολιτισμός, ὁ λεγόμενος Μινωϊκός, τῆς ὑστερας δευτέρας ἰδίως καὶ τρίτης μινωϊκῆς περιόδου (LMII καὶ LMIII), ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1450 καὶ ἐντεῦθεν, ἦτο πράγματι ἀρχαῖος πολιτισμός, ἐνῶ ἡ εἰς σεισμὸν ἀποδιδόμενη καταστροφή τῶν ἀρχαιοτέ-

ρων ἀνακτόρων ἴσως ὑπῆρξεν πράγματι ἀπλῶς συνέπεια τῆς ἀρχαῖκῆς ἐπικρατήσεως ἐν Κρήτῃ¹.

Ἀθῆναι, Φεβρ. 1933.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ

¹ Ἐξ ἐνδείξεων τινων δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πιθανῶς μεταξὺ τῶν παλαιότατων κατοίκων τῆς Κρήτης καὶ τῶν Τρώων ὑπῆρχε ποιά τις συγγένεια φυλῆς. (Ἰδὲ ἦτο ὄρος ἐν Κρήτῃ ὡς ὁμοίως καὶ ἐν Τροίᾳ, ὁ θεμελιωτὴς τῆς Τροίας Τεύκρος εἶχε σύζυγον Ἰδαίαν νύμφην. Πρβλ. Στράβ. 466, ὁμ. Νικολ. Δαμασκ. Ἱστορ. ἐν Πιρροῦ. Ἑλλ. Βιβλ. 237).

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΝ ΑΝΩ ΒΑΘΕΙ ΣΑΜΟΥ

Δόμος ἐπιμήκης ὀρθογώνιος ἐκ μαρμάρου μετὰ δύο ἐκκρουσμάτων ἐπὶ τῆς κάτω ἑδρας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ μεγαλειτέρου τοιούτου κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν, ἐξ οὗ καὶ ὁ ἀκρωτηριασμός τῶν τελευταίων γραμμάτων Ι καὶ Α τῶν δύο τελευταίων στίχων. Ὑψος δόμου 0,161 πλ. 0,80. πᾶχ. ἀνάλογον. Ὑψ. γραμμ. 0,20. Διάστιχ. 0,10 (εἰκ. 1).

φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐνετοιχίσε καὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. ἐνεπίγραφον δόμον. Παραμένει ὅμως ἄγνωστον πόθεν οὗτος μετέφερε τοῦτον. Ἐρευνῶν ἐξηκριβώσα ὅτι οὗτος εἶχεν ἀγροτικὸν κτῆμα κατὰ τὴν θέσιν «Τσόκον» τῆς περιφερείας Παλαιοκάστρου, ἐνθα ἀπαντῶνται ἔχνη ἀρχαίων πολισμάτων. Εὐκαιρίας δοθείσης προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω κατὰ πόσον εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχη ὁ ἐν λόγῳ δόμος τὴν προέλευσίν του ἐκεῖθεν.

Ὁ εἰρημένος πύργος ἀπὸ διαφορῶν ἐν τῷ με-

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ ἐκ Σάμου.

Ὁ ἐν λόγῳ δόμος εὗρίσκετο ἐντετοιχισμένος μέχρι τοῦ παρελθόντος θέρους (1932) ὑπὲρ τὸ ὑπερθυρον τῆς ἐξωθύρας τοῦ κατὰ τὴν συνοικίαν «Πύργος» τοῦ ἄνω Βαθέος Σάμου παλαιοῦ πύργου, ἦτοι τριωρόφου ἀρχοντικῆς οἰκίας ρυθμοῦ τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ πύργος οὗτος ἀνῆκε πρὸ ἐβδομηκονταετίας περίπου εἰς τὸν ἐπὶ διαφοροῖς ἡρωϊσμοῖς διαπρέψαντα Ἐμμ. Κάϊλαν. Ὑπολογίζονται δὲ ὑπὸ προβεβηκότος τὴν ἡλικίαν γέροντος καὶ γείτονος αὐτοῦ εἰς ὀγδοήκοντα τὰ ἔτη, ἀφ' οὗ ὅπου ὁ ρηθεὶς ἰδιοκτήτης ἔκτισε τὸν περίβολον τῆς αὐτῆς τοῖχον, ὅτε

ταξὺ ἰδιοκτητῶν περιῆλθεν ἐσχάτως σεσαθρωμένος πλέον εἰς τὴν κυριότητα τοῦ κ. Ἀνδρέου Ἀναστ. Καμπούρη, ὅστις κατεδαφίσας αὐτὸν ἔκτισεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου οἰκίαν ἐντοιχίσας αὐτῆς τὸν ἐνεπίγραφον δόμον ὑπὲρ τὸ ὑπερθυρον τῆς μεσαίας θύρας. Τότε τὸ πρῶτον μοι ἐδόθη ἡ εὐκαιρία καὶ ἡ εὐκολία νὰ ἐξετάσω τοῦτον, ὅστις δι' ἀλλεπαλλήλων ἐπιχρίσεων διὰ κοινοῦ ὑδαρώδους ἀσβέστου δὲν ἐνεφάνιζεν ἢ οἶονεῖ ἀμυχὰς τινας, ὑφ' αἷς ὅμως ὑπώπτευσα ἐπιγραφὴν ἀρχαίου τύπου ἐκ τοῦ πυνου τοῦ τῶν τε γραμμάτων καὶ στίχων.

Μετά τὴν ἀπόξεσιν, καθαρισμόν, ἀνάγνωσιν καὶ πρῶτην πρόχειρον ἀντιγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ὑπέστη αὕτη καὶ τελευταία περιπέτεια καλυφθεῖσα τὴν φορὰν ταύτην ὑπὸ τὸ γενικὸν παχὺ ἐπίχρισμα τοῦ τοίχου ἐξ ἀφελῶν καὶ ἀδικαιολογήτων φόβων τοῦ κτήτορος, ἐδέησε δὲ νὰ μετέλθῃ πᾶσαν πειθῶ, ὅπως ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκκάλυψιν καὶ ἐκ νέου ἐμφάνισιν αὐτῆς.

Ὁ λίθος οὗτος φέρει τὴν κάτωθι ἐπιγραφὴν.

1 Σεράπιδι Εἰσιδι¹, Ἀνούβιδι

2 Ἀλφοκράτῃ¹, Αὔξος² Δημοκλέ-

3 ους¹ Σάμος ὁ καὶ Τήμιος². Ἱεροφό-

4 ρος¹ ἐπίστωλος² σὺν καὶ τῇ γυναι-

5 κὶ ἑορτῇ καθιέρωσεν εἰς τὰ ἴδια¹.

1¹ — Ἡ γραφὴ Εἰσιδι φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ἡ περὶ τῆς νοουμένης θεᾶς ἀντίληψις τῶν μυστῶν ἔλαβεν, ἀποβάσας ἀπὸ φυσικωτέρας πνευματικωτέρας. Ὅθεν καὶ ἡ Ἱσις, Δημήτηρ πρότερον, ἐταυτίσθη ὀψιαιτέρον τῇ Ἀθηνᾷ (Πλουτ.: Περὶ Ἱσιδος καὶ Ὀσίριδος § 9, § 62). Ὡς δὲ τοιαύτη καὶ ὡς ἐπαγγελλομένη «γνώσιν καὶ εἰδήσιν» τοῦ ὄντος (ἐνθ' ἄνωτ. § 2) ἀνάλογον ἐτυμολογικὸν περιεχόμενον ἔλαβεν. Ὅθεν Ἱσις - Εἰσις ἐκ τοῦ ἰδ - εἰδ τοῦ οἶδα.

2¹ — Ἀλφοκράτῃ, ἄλλη γραφὴ τοῦ Ἀρποκράτης (ὡς Ἀρποκράτης, Ἀρφοκράτης ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς)¹. Παρὰ τὸ φυσικὸν καὶ ἀπλοῦν τῆς ἐκ φθορολογικῶν νόμων μεταβολῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ Ἀρποκράτης εἰς Ἀλφοκράτης, ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ ἀνωτέρω ἀρχὴ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀποδόσεως ἀντιστοίχου πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ θεοῦ νέου ἐτυμολογικοῦ ἢ παρετυμολογικοῦ περιεχομένου, τότε καὶ ἡ παρετυμολογία αὐτοῦ καθίσταται σαφὴς ἐκ τῶν: ἄλφος - κρατῶ. Ἦτοι ἄλφοκράτης = ὁ κρατῶν - θεραπέων τὸν ἄλφον, τὸ γνωστὸν δηλονότι δερματικὸν νόσημα. Ὑπερφυσικὴ δὲ θεραπεία τοῦ ἄλφου ἀναφέρεται τελουμένη καὶ ἐν Σαμικῷ τῆς Ἡλείας, ἐνθα πλησίον τοῦ ἐκεῖ ποταμοῦ Ἀνίγρου ὑπῆρχε τὸ καλούμενον ἄντρον τῶν Ἀνιγρίδων νυμφῶν, εἰς ὃ εἰσερχόμενος ὁ πάσχων προσήυχετο ταῖς νύμφαις ὑποσχόμενος θυσίαν τινά, μεθ' ὃ ἀπέσμηχε τὰ νοσοῦντα τοῦ σώματος μέλη. Διακολυμβῶν δ' ἀκολούθως τὸν ποταμὸν ἐξήρχετο ὑγιὴς καὶ ὁμόχρως (Παυσ. Ἡλιακὰ Α, V, 5, 11). Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ ποταμὸς οὗτος διὰ τῆς ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἀνέμων προσαμμώσεως τοῦ στομίου μετεβλήθη εἰς λίμνην, ἐνθα νῦν τὰ περίφημα ὑδροθεϊκὰ ἱαματικὰ λουτρὰ Καϊάφα, ὁπόθεν ἐξηγεῖται καὶ φυσικῶς ἡ ἀνωτέρω θεραπεία.

1 Τὸ αἰγυπτιακὸν Harpechrat, ἐξ οὗ ὁ Mayer παράγει τὸ Ἀρποκράτης (Roscher: Lexicon der gr. u. r. Mythologie I, 2 p. 2746) ἀναλύμενον εἰς σημιτικὰ συνθετικά μᾶς δίδει: harp ἢ harb = ἔρις, πόλεμος καὶ chrat = ἄροσις (e = τὸ ἄρθρον el). Ὅθεν Harp e(l) chrat = ἔρις ἢ τῆς ἀρόσεως.

2² — Αὔξος, ὄνομα μὴ ἀπαντῶν ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ ἄλλων μνημείων. Φαίνεται ὅν συγκομιζόμενον ἢ ἐπίμνητον μικροτέρων ὀνομάτων.

3¹ — Δημοκλέους, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς Σαμίον.

3² — ὁ καὶ Τήμιος, προφανῶς ἐγγεγραμμένος ὡς πολίτης καὶ ἐν τῷ μητρώῳ τῆς Τήνου.

4¹ — Ἱεροφόρος, ὁ τὰ ἱερὰ σκευὴ προσκομίζων, ἄλλως Ἱεροφόρος (CIG II Addend. p. 1076 n. 2384^b, 1. Fr. (Πάρου) = IG XII 5, 291 καὶ 1793^b. (Ἀνακτορίου) — Πλουτ. Περὶ Ἱσιδ. καὶ Ὀσίρ. § 3, 5: «διὸ καὶ τῶν ἐν Ἑρμοῦ πόλει Μουσῶν τὴν προτέραν Ἱσιν ἅμα καὶ Δικαιοσύνην καλοῦσι... δεικνύουσιν τὰ θεῖα τοῖς ἀληθῶς καὶ δικαίως Ἱεροφόροις καὶ ἱεροστόλοις προσαγορευομένοις. — Dittenberger Syll. I. Gr. ἀρ. 754: sacerdotes qui in Isidis mysteriis suppellectilem sacram portant.). Πρβ. καὶ Ἱεροφορία (Διον. Ἀλικ. 16, 7): «ἄνδρας Ἱεραγωγούς καὶ Ἱεροφορία τιμημένους».

4² — ἐπίστωλος, ὁ ἔχων ἐπὶ στολάς. «Φύσις ἐπίστωλος» (Ἱππολ. Αἰρ. 142, 11). Ἄλλως, λαμβανομένου ὡς β' συνθετικοῦ τοῦ στέλλω (= ὑπουργῶ, παρασκευάζω), ὁ ἐπίστας ὑπουργήσας ἢ παρασκευάσας τὰ τῆς θυσίας, (πρβ. καὶ τὸ ἄνωτ. «ἱεροστόλοις»). Ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης προϋποθέσεως δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ὅτι τὸ ἄξίωμα καὶ καθήκον τοῦ Ἱεροφόρου δὲν συνίστατο εἰς μόνην τὴν τεχνικὴν παρασκευὴν καὶ μεταφοράν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χορηγίαν τῶν δεόντων, ἥτοι ἄρα εἰδὸς τι λειτουργίας ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ γεγονότος ὡς ἐπίστας γενομένου.

Ἐπειδὴ ἡ κάτω ᾧα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πολὺ εὐρύτερα τῶν προηγουμένων διαστίχων, εἶναι προφανές ὅτι ὀφείλει νὰ δεχθῇ τις τὴν ἐπιγραφὴν περαιομένην καὶ αὐτοτελή. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, εἰς τὰ ἴδια = ἐν τοῖς ἰδίοις, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ.

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς ἐξάγεται ὅτι ὁ προκείμενος δόμος ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ὁ αὐτὸς ὡς καὶ σήμερον, κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν χρῆσιν. ἐντετοιχισμένος ὢν ἐν τινὶ ἱερῷ κτίσματι, ναῖσκι, βωμῷ ἢ τινὶ ἄλλῳ, ὅπερ ὁ Ἱεροφόρος Αὔξος σὺν τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ ἰδρύσας ἐν τοῖς ἰδίοις καθιέρωσε πρὸς τιμὴν τῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφερομένων θεοτήτων.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μετὰ τινων ἄλλων πρὸ πολλῶν ἐτῶν γνωστῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὐρεθέντος ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας τῆς Σάμου πόλεως βωμοῦ αἰγυπτιακῆς μὲν λατρείας, ἑλληνιστικῆς δὲ τέχνης, γνωρίζει ὑμῖν ὅτι καὶ ἐν Σάμῳ εἶχεν εἰσαχθῇ ἡ λατεία αἰγυπτιακῶν θεοτήτων λατρευομένων οὐχὶ ὑπὸ παροικίας ἀλλοδαπῶν ἀλλ' ὑπὸ γηγενῶν Σαμίων.

Ἐν Σάμῳ

ΕΜΜ. ΒΑΜΒΟΥΔΑΚΗΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α. ΑΓΙΑΣ (Μουσείου).

Ἐν Ἀγιά ὑπῆρχον ἐπιγραφαὶ τινες καὶ ὀλίγα γλυπτὰ ἐρριμμένα φύρδην μίγδην ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ Ἡμιγυμνασίου, οὕτως ὥστε, ὅταν τῷ 1930 μετέβη ἐκεῖ ὁ Stählin δὲν ἠδυνήθη οὔτε τὰς ἐπιγραφὰς οὔτε τὰ γλυπτὰ νὰ ἴδῃ. Ἐφέτος τῷ 1932 ἐνήργησα παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Κοινότητος καὶ τῷ Διευθυντῇ τοῦ Ἡμιγυμνασίου Ἀγνιάς Ἀθ. Μητσόλα καὶ τῷ καθηγητῇ τοῦ ἐκεῖ Ἡμιγυμνασίου Ἰ. Παπαδοπούλῳ, οἵτινες φιλοτίμως καὶ ἀξιεπαίνως ἀπεδέχθησαν ὁ μὲν Πρόεδρος τῆς Κοινότητος καὶ τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον ὅπως χορηγήσωσι τὴν δαπάνην τῆς διασκευῆς μιᾶς εὐρυχώρου αἰθούσης τοῦ Ἡμιγυμνασίου εἰς Μουσεῖον διὰ καταλλήλου ἐπιστροφῆς, κατασκευῆς βάθρων καὶ διὰ τῆς χορηγήσεως τῆς δαπάνης διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ οἰκίαις τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ χωρίων ἐπιγραφῶν, ἀναγλύφων καὶ παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν βυζαντινῶν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος ἐκεῖ φύλακος ἀρχαιοτήτων Φερῶν, οἱ δὲ Ἀθ. Μητσόλας καὶ Ἰ. Παπαδόπουλος προέβησαν εἰς τὴν κατάλληλον τοποθέτησιν αὐτῶν ἐν τῇ διασκευασθείσῃ εἰς Μουσεῖον αἰθούσῃ.

Οὕτω χάρις εἰς τὴν φιλότιμον ἀρωγὴν τῆς Κοινότητος Ἀγιάς καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν συνεργασίαν κατηρτίσθη ἐκεῖ μικρὸν Μουσεῖον περιέχον μέχρι τοῦδε περὶ τὰ τεσσαράκοντα περίπου λίθινα μνημεῖα, ἥτοι ἀρχαῖα ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὰς ὡς καὶ παλαιοχριστιανικὰ καὶ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου μεταβάς εἰς Ἀγίαν κατέγραψα εἰκοσιεπτὰ ἐπιγραφὰς καὶ ἀνάγλυφα, ἀφῆκα δὲ δι' εὐθετώτερον χρόνον τὴν καταγραφὴν τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ ἄλλων γλυπτῶν, ἐφ' ὅσον συνεχίζεται ἀκόμη ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν ἢ μεταφορὰ ἐκ τῶν πέριξ χωρίων διαφόρων ἀρχαίων. Ἐνταῦθα δημοσιεύω τὰς ἀνεκδότους ἐπιγραφὰς, ὅσαι δὲν περιέχονται ἐν IG, IX².

1. Ἐκ Καλυβίων Κουκουράβας (Εὔρετ. 2). Στήλη λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἐπιστυλίου ναϊδιόσχημος, ἀποκεκρουμένη ἀριστερὰ καθέτως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ὅφ' ὧν εἶχε τεθῇ ἐν ναυδρίῳ ὡς θωράκιον. Σφύζεται ἡ δεξιὰ παραστάς τετράπλευρος, (ὑψ. 0,76. πλάτ. 0,57. πάχ. 0,12. γρ. ὑψ. 0,012 - 0,013). Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου:

NIKATOPETIOΣ XAPES IΛ

Τὸ κύριον ὄνομα λείπει. Τὸ πατρωνυμικὸν Νικατόρειος ἐκ τοῦ ὀνόματος Νικάτωρ.

Τὸ χωρίον Κουκουράβα κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Μαυροβουνίου· τὰ δὲ Καλύβια Κουκουράβας παρὰ τὴν Βοιβηίδα λίμνην, ἐνθα ὑπάρχουσιν οἱ ἀγροὶ Κουκουράβας. Ἐν τοῖς ἀγροῖς τούτοις ἀνευρίσκονται πολλάκις τάφοι κιβωτιόσχημοι ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου καλῶς εἰργασμένων καὶ νομίσματα ἀρχαῖα. Εἰς δὲ τάφος ἀρχαῖος ἐκ τοιούτων πλακῶν ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ἡρειπωμένου ναυδρίου τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀνοιχθεὶς τῷ 1930 ὑπὸ τῶν ἀνασκαφάντων τὸ ναῦδριον χωρικῶν. Πιθανῶς καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐπιτύμβιος στήλη ἀνήκει εἰς αὐτὸν τὸν τάφον. Ἐκ δὲ τῶν Καλυβίων Κουκουράβας πλατεῖα λιθόστρωτος ὁδὸς κατασκευασθεῖσα πρό τινων ἐτῶν ἄγει εἰς Κουκουράβαν. Τῶν Καλυβίων ὑπέρεκειται λόφος, παραφυὰς τοῦ βουνοῦ, φέρων ἐπὶ τῆς κορυφῆς τείχη ἀκροπόλεως ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων πλακοειδῶν λίθων, τὰ ὅποια σφύζονται εἰς ὕψος ὑπὲρ τὸ ἐν μέτρον κατὰ τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν ἐν μέρει, διότι ἐνταῦθα ὁ βράχος ἀποτόμως καταπίπτει εἰς χαράδραν καὶ ἀποτελεῖ φυσικὴν ὀχύρωσιν· κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν παραλλήλως τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ τὰ τείχη φαίνονται μέχρι τῆς ἐπιφανείας. Ὡς ἔμαθον δὲ ὑπὸ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου Ἰωάννου Παπαχατζοπούλου κατὰ τὴν λιθοστρώσιν τῆς ὁδοῦ ἀφηρέθησαν οἱ λίθοι τῶν τειχῶν καὶ ἐπεστρώθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, ἥτις φθάνει μέχρι τοῦ χωρίου εἰς ἀπόστασιν $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας.

Τὰ ἐρείπια ταῦτα οὐδεὶς τῶν νεωτέρων γραφάντων περὶ Θεσσαλίας γνωρίζει. Ἀγνοοῦμεν δὲ ποῖα πόλις ἀρχαία ἔκειτο ἐνταῦθα.

2. Ἐκ Καστρίου παρὰ τὴν Βοιβηίδα (Εὔρετ. 3). Στήλη λευκοῦ μαρμάρου φέρουσα ἄνω ἐν ἀναγλύφῳ προτομὴν ἀποκεκρουμένην, ἥς ἐσώθη ὀλίγον τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους. Κάτωθι τῆς προτομῆς δεξιὰ εἶναι μικρὸν ζῶον τετράπουν ἐν ἀναγλύφῳ (κύων;). ὕψ. στήλης 0,80. πλάτ. 0,415. πάχ. 0,13. γραμ. ὕψ. 0,03. διάστιχον 0,015.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΔΙΟ   Ἀλεξάνδρα Διο-
ΚΛΗΤΩΛΑΝΔΡΙΜΕΙ   κλήτῳ ἀνδρὶ μνεί-
ΑΣ ΧΑΡΙΝ   ας χάριν.

Ἀνατολικῶς τοῦ μικροῦ χωρίου Καστρί σφύζονται τὰ τείχη Βυζαντινοῦ φρουρίου, τὸ ὅποιον ἀναφέρεται ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἱστορίᾳ τῆς Θεσσαλίας. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν τειχῶν εἶναι

ἐντετειχισμένοι καὶ πολλοὶ ὀρθογώνιοι λίθοι ἀνήκοντες εἰς Ἑλληνικὴν Ἀκρόπολιν, ὁ Ν. Γεωργιάδης (Θεσσαλία ἔκδ. α'. 1880, σ. 202 - 203) θέτει ἐνταῦθα τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῶν *Μαγνήτων Ἀμυρον*, τὴν γνῶμην ταύτην τοῦ Ν. Γεωργιάδου παρεδέχθη καὶ ὁ Stählin (*Hellenische Thessalien* 1924, σ. 51. 1. 4 καὶ 59).

3. Ἐκ χωρίου Ἀετολόφου (Δέσιανης). (Εὐρετ. 4). Στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου γλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένη εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Εὐρέθη πρὸς Ν. τοῦ χωρίου παρὰ τὴν πηγὴν. (ῥψ. 0,77. πλ. 0,41. πάχ. 0,095). Ἰππεὺς ἐν ἐγκοίλῳ τετραγώνῳ:

ΕΥΒΙΟΤΟΣ ΕΥΒ...ΛΟΥ ΧΑΙΡΕ

Εὐβίотος Εὐβ[ού]λου χαῖρε.

4. Ἐν Ἀγῖᾳ (Εὐρετ. 6). Εὐρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας. Στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου ὑπογλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένη δεξιὰ καὶ κάτω. Φέρει ἐφθαρμένην μορφὴν ἐν προτομῇ ἐν ἀναγλύφῳ. (ῥψ. 0,87. πλ. 0,36. πάχ. 0,11. ῥψ. γρ. 0,024. διάστικον 0,015):

ΑΥΡΕΙΜ

ΕΚΤΟΝ

Ν

ΗΡΩΙ (μορφῇ) ΠΕΡ

5. Ἐκ Βαθυρρεύματος (Εὐρετ. 7). Εὐρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἀγ. Νικολάου. Κίων μονόλιθος λίθου ὑπογλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένος ὀπισθεν καὶ κάτω ἄνω φέρει δακτύλιον. ῥψ. 0,97. διάμ. 0,305. ῥψ. γραμ. 0,05. διάστ. 0,02.

D D N	<i>D(ominis) N[ostri]</i>
CONST	<i>Constant[i]</i> ---
MAXIMIN	<i>Maximin[o]</i>
ETSEV...V	<i>et Sev[ero]</i> ---] V
5 MAXIMIN	5 <i>Maximin[o]</i> ---
MIL	<i>Mil(iarium)</i> ---

6. Ἐν Ἀγῖᾳ (Εὐρετ. 10). Εὐρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου πλησίον τοῦ φρέατος. Στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω, δεξιὰ καὶ κάτω. Ἄνω εἶχεν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον νῦν λείπει. (ῥψ. 1,30. πλ. 0,44. παχ. 0,10. ῥψ. γρ. 0,025 - 0,03):

ΝΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΡΩΤΙΝ	<i>Νείκων καὶ Ἐρωτίν</i>
--- ΤΗ ΓΛΥΚΥΤΑΤΗ	--- τῇ γλυκυστάτῃ
--- ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ	--- μνείας χάριν.

Κάτω δύο μορφαὶ ἐφθαρμέναι. Κάτωθι δὲ τῶν μορφῶν ἐν ἀναγλύφῳ Ἑρμῆς χθόνιος.

7. Ἐκ Μεταξοχωρίου (Ρέτσιανης). (Εὐρετ. 12). Μεγάλη στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου κυανοῦ, ἀποκεκρουμένη ἄνω ὀλίγον καὶ δεξιὰ. Ἄνω φέρει ἀνάγλυφον ἐν ἐγκοίλῳ τετραγώνῳ, ἐν ᾧ παρίσταται ἱππεὺς βαδίζων πρὸς δεξιὰ πρὸ αὐτοῦ ἵσταται γυνὴ ὀρθία καὶ νεανίας φέρων βραχὺν χιτῶνα. ῥψ. 1,18. πλ. 0,455. πάχ. 0,085. ῥψ. γρ. 0,03. διάστ. 0,01.

--- ΔΙΩΑΓΩΝΙ	--- ΔΙΩΑΓΩΝΙ ---
ΑΠΟΛΛΩΝΕΙΟΝΙ	Ἀπολλώνειον τ[ὸν] ἔαν-]
ΤΗΣ ΑΝΔΡΑΜΝΙΑΣ	τῆς ἀνδρα[μν]ίαν(ε)ίας[χαριν]
ΗΡΩΝ ΧΡΗCTΕ	ἡ[ρ]ω[ς] χρηστὲ
5 [X]A[IPΕ]	5 [χ]α[ῖ]ρε[ς].

Ὁ 2^{ος} καὶ 3^{ος} στίχος συμπληρωτέοι: «Ἀπολλώνειον [τὸν] ἔαντ[ῆς] ἀνδρα», ὁ δὲ 4^{ος} ΗΡΩΝ ἀναγνωστέος ἡ[ρ]ω[ς]. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Mézières, Missions III, 1854, 242 καὶ IG, XI², 1088 μετὰ τινων παραλλαγῶν.

8. Ἐκ Κασθαναίας (Εὐρετ. 18). Βάσις τετράγωνος γλανκοφαίου μαρμάρου ἔχουσα ἄνω στρουγγύλον τόρμον διαμέτρου 0,31 καὶ βάθους 0,32. Γύρωθεν κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς πλαισιοῦται ἄνω καὶ κάτω. μῆκ. 0,36. πλ. 33. ῥψ. 0,18. ῥψ. γρ. 0,025. διάστ. 0,006. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὅπως:

ΣΩΣΙΜΟΣ ΑΛΕ	(Ζ)ώσιμος Ἀλε-
ΞΑΝΔΡΟΥ ΑΠΕΛΕ	ξάνδρου ἀπελε-
ΥΘΕΡΕ ΧΡΗΣΤΕ	ύθερε χρηστὲ
ΧΑΙΡΕ	χαῖρε.

9. Ἐκ Καστρίου (Ἀμύρου). (Εὐρετ. 20). Εὐρέθη παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος. Στήλη μετ' αἰτώματος φέροντος ἐν τῷ μέσῳ ῥόδακα, λίθου ὑπογλαυκοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ φέρει ἀνάγλυφον. (ῥψ. 1,32. πλ. 0,46. πάχ. 0,09. ῥψ. γρ. 0,035. διάστ. 0,015):

ΟΡΕCΤΗΣ	Ὁρέστης
ΛΟΝΓΕΙΝ	Λονγείν-
ΝΑΝ ΤΗΝ	αν τήν
ΗΛΥΤΟΥΓΥ	ἡλυτοῦ (=ἑαυτοῦ) γυ-
5 ΝΕΚΑΝ-ΡΩCΧΑΙΡΕ	5 νέκαν, ἥρως χαῖρε.

Κάτω Ἑρμῆς χθόνιος ἔκτυπος.

Στίχ. 4: ἡλυτοῦ=ἑαυτοῦ. γυ/νέκαν=γυν(αῖ)κα(ν).

Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἔκτυπον τὸ ἐξῆς σχῆμα:

Τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τί συμβολίζει:

10. Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀθανάτου, μετονομασθέντος ἤδη εἰς Μελίβοιαν. (Εὐρετ. 22). Ἀπετειχίσθη ἔκ

τινος οἰκίας. Στήλη μετ' ἀνθεμίου λευκοῦ λίθου, ἀποκεκρουμένη κάτω, εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον ἱππεὺς ἐν ἀναγλύφῳ κάτωθι δ' αὐτοῦ δύο κεφαλαί, ὧν ἐσώθησαν αἱ κορυφαί. ὕψ. 1,03. πλ. 0,57. πάχ. 0,105: ὕψ. γρ. 0,35 - 0,04.

ΟΙΔΙΚΕΟΝΙ	ΟΙΔΙΚΕΟΝΙ
NINZHCAAI	NIN ζήσασα[ν:]
ΘΩCΠΕΝΤΕΤΕΡΙ	ΘΩC πεντετερί[δα]
ΗΤΗΡΝΥΝΕΘΑΝΑ	[μ]ήτηρ νῦν ἔθανα
5 ΙΕΝΘΑΔΕΚΕΙΜΕΑΝΔΡΟ.	5 I ἐνθάδε κεῖμ(αι) ἀνδρὸς[ς]
ΜΟΥΠΑΛΑΜΕCΓΛΥΚΥΝ	μον παλάμ(αι)ς γλυκὺν
ΕΛΙΥΑΦΑΟCΑΛΕΞΑΝΔ	ἐλ(ε)υφα φάος Ἀλέξανδ-
ΟΝΔΑΦΗΝΗΝΤΗΝΕΛΥΤΟ.	[ρ]ο(ς) Δάφνην τὴν ἐαυτο[ῦ]
—ΥΝΕΚΑΝΜΝΗΜΗCΧΑΡΙΝ	[γ]υν(αῖ)κα(ν) μνήμης χάριν.

Κάτωθι τοῦ ἱππέως δύο ζῶα· ὁ δὲ ἱππεὺς κρατεῖ δόρυ.

Τὸ ἄνω καὶ πρὸ τοῦ Ἀλέξανδρος μέρος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἔμμετρον. Τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ἀποκαθίστανται εὐκόλως ὁλόκληρος ὁ τελευταῖος καὶ μέρος τοῦ προτελευταίου στίχου:

— κα]i ἐνθάδε κεῖμαι
ἀνδρὸς [ἐ]μοῦ παλάμ(αι)ς γλυκὺν ἐλ(ε)υφα φάος.

11. Ἐν Ἀγιά (Εὔρετ. 24). Εὐρέθη εἰς θέσιν Σωτηρίσαν. Στήλη ὀρθογώνιος λευκοῦ μαρμάρου ἔχουσα ἐν ἀναγλύφῳ δύο μορφὰς ὀρθίας. ὕψ. 1,21. πλ. 0,54. πάχ. 0,16. ὕψ. γρ. 0,05:

ΚΟCΜΙΑΚΑΙΩCΙΜΑ	Κοσμία καὶ Ζωσίμα
ΖΩCΙΜΑΝΤΟΝΕΙΔΙΝ	Ζωσιμᾶν τὸν εἰδι(ο)ν
ΥΟΝΚΑΙ . . . ΑΝΤΩΝΤΗΝ	ὄν καὶ - - - ΑΝΤΩΝ τὴν
ΑΥΤΟΥΓΥΝΑΙΚΑΝΕΤΩΝ	αὐτοῦ γυναικαν ἐτῶν.
5 ΗΗΡΩCΧΡΗCΤΑΙ	5 ἡ ἥρως χρηστ(ε)
ΧΑΙΡΕ	χαῖρε.

Στίχ. 2. ΕΙΔΙΝ = εἰδι(ο)ν = ἴδιον. Πρβλ. IG, IX², 1095, ἴδιν = ἴδι(ο)ν.

Στίχ. 3. ΥΟΝ = υ(ἰ)όν.

Στίχ. 4. ΓΥΝΑΙΚΑΝ = γυναῖκα. Ἐγράφη πρωτοκλίτως εἰς τὴν αἰτιατικήν, ὥς καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ 10 ἐπιγραφάς, γυνέκαν ἀντὶ γυν(αῖ)κα(ν).

12. Ἐκ χωρίου Μαρμαρίανης. Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καθέτως μέχρι τοῦ μέσου. ὕψ. 0,79. πλ. 0,35. πάχ. 0,15. ὕψ. γρ. 0,03. διάστ. 0,02:

ΕΝ	εν
ΙΟΥ	ιου
ΝΤΟ	ντο
ΝΟΥ	νου
5 ΟΔΡΟΜΙΟΥ	5 οδρομιον

Ἡ τελευταία λέξις δύναται νὰ συμπληρωθῇ [Ἰπ]οδρομίον καὶ πιθανῶς πρόκειται περὶ μηνὸς Ἰπποδρομίον. Δυστυχῶς πρόκειται περὶ λίαν κατεστραμμένον ψηφίσματος.

13. Ἐκ Λαρίσης. (Εὔρετ. 27). Εὐρέθη ἐν τῇ ὁδῷ Μακεδονίας ἐν ὑπογείῳ καταστήματος καὶ μετηνέχθη εἰς Ἀγίαν ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν, προκειμένου νὰ ἐντοιχισθῇ ἐν θεμελίῳ. Στήλη σηκόμορφος μετ' ἐπιστυλίου καὶ δύο τετραπλεύρων παραστάδων ἑκατέρωθεν, εἰς τέσσαρα τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ὑψ. 0,50. πλ. 0,41. πάχ. 0,05. ὕψ. γρ. 0,015:

Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου.

ΔΙΚΑΙΗΡΑΠΑΡΜΟΝΙCΚΑΛΙΚΛΕΟΥ

Διὶ καὶ Ἡρᾷ Παρμονίς Καλικλέου[ς].

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀγιάς καὶ αἱ ἐν IG, IX² δημοσιευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀριθ. 1074, 1075, 1076, 1081, 1084, 1085, 1091 καὶ 1094.

Β'. ΣΥΚΟΥΡΙΟΥ

14. Μικρὸ Κισερί. Εὐρέθη τῷ 1931 ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων Ἰω. Ζούνια. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιος, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κατὰ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν καὶ κατεχομένη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κούτρα καὶ τοῦ Ἰω. Γιακωβῆ, κατοίκων μικροῦ Κισερί. (μῆκ. 0,60. πλ. 0,50. πάχ. 0,15). Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους εἶναι ἡ κάτωθι ἐπιγραφή, ἣν ἐκδίδω ἐπὶ τῇ βράσει ἐκτύπου:

ΜΑΡΚΟCΜΑΡΚΟΥΚΑΙ	ΠΑΡΜΕΝΙCΚΟ
ΠΑΙΔΕΡΩCΟΙCΥΝΚΛΙΤΑΙ	ΚΟΥΚΑΙΛΕΩΝ
	CΥΝΚΛΙΤΑΙ

Μάρκος Μάρκον καὶ	Παρμενίσκο[ς Παρμενίσ-]
Παιδέρως οἱ συνκλῖται.	κον καὶ Λέων [οἱ]
	συνκλῖται.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα συνκλῖται τὸ πρῶτον ἥδη ἐμφανιζόμενον ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ὑποθέτω ὅτι ἐξηγεῖται οἱ σύσκηνοι ἢ συγκοιμώμενοι. Ὑποθέτω προσέτι ὅτι ἡ πλάξ δὲν εἶναι ἐπιτύμβιος, ἀλλ' ἀναθηματική, ἄδηλον δὲ εἰς ποῖον μνημεῖον ἦτο ἐκτεθειμένη.

Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι αἱ ἐκ Συκουρίου ἐπιγραφαὶ (IG IX² 1058 - 1064) εἶναι ἀναθηματικαὶ ὑπὸ στρατιωτικῶν εἰς θεοὺς οὕτω: 1058 Ἀρτέμιδι... μείος ἀρχιπρουρέϊσας καὶ οἱ σύμπρουροι. — 1059 Δευκάτι· ἈντιγένειC Δεξιππειο[ος] / ἀρχιφρουρεῖσας καὶ οἱ σύνφρουροι. — 1060 Φασφόρον· Δαμοίτας Δαμοίταιος / ἀρχιφρουρεῖσας καὶ οἱ σύνφρουροι. — 1061 Φασφόρον· Εὐ[δ]αμίδας Πολυξένειος /

[ἀ]ρχιφρουρείσας καὶ οἱ σύμφρουροι. — 1062 — — καὶ οἱ σύμφρουροι. — 1063 Φωσφόρῳ Φιλόξε[νος] — — — / ἀρχιφρουρήσας καὶ οἱ σύμφρουροι καὶ 1064 Εἰζουῖ Αἰνέα· Ἀντίγονος Ἀνδρονίκειος ἀρχιφρο[υρεί]σας καὶ οἱ σύμφρουροι. Κατὰ ταῦτα καὶ οἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ συνκλιῖται εἶναι στρατιῶται σύσκηνοι ἢ συγκοιμώμενοι φρουροὶ ἀναθέμενοί τι θεῷ τινί.

Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Σικουρίου ὁ Stählin Hellenische Thessalien 90-91 φρονεῖ ὅτι εἶναι παρὰ τὸ μικρὸ Κισερλί, ὃ δὲ Ἀρβανιτόπουλος ΠΑΕ, 1911, 330-334 θέτει παρὰ τὸ μικρὸ Κισερλί τὸ Μόψιον· ἄλλοι δὲ ἄλλως θέτουσι τὸ Σικουρίον καὶ τὰς παρ' αὐτὸ πόλεις Ἐλάτειαν, Μόψιον καὶ Λάρισαν ἐπὶ τῇ Ὀσση.

15. Μικρὸ Κισερλί. Στήλη ναϊδιόσχημος μετ'

17. Μικρὸ Κισερλί, ἐν ἀγρῷ Δημ. Κούρια. Στήλη ἐπιμήκης ὀρθογώνιος λευκοῦ λίθου (μῆκ. 1,70 πλ. 0,60):

ΣΟΥΦΡΟΝΑΕΥΔΕΞΙΕΙΑ Σουφρόνα Εὐδεξεία
ΜΕΛΙΣΣΑ ΑΡΙΣΤΟΥΝΕΙΑ Μέλισσα Ἀριστουνεία
ΑΓΑΘΟΥΝΑΡΙΣΤ[ΑΙ;]ΝΕΙΟΣ Ἀγάθουν Ἀριστ[αί;]νειος.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἀναθηματική, λείπει ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο ἀνατεθειμένη.

Στίχ. 3. ΑΡΙΣΤ . . ΝΕΙΟΣ. Ἐπὶ τοῦ λίθου ἀμυδρῶς διακρίνεται ΑΙ, ἀλλὰ βεβαιωτέρα ἀνάγνωσις μοι φαίνεται Ἀριστ[ου]νειος.

Γ'. ΛΑΡΙΣΗΣ

18. Ἐν Λαρίσῃ ἐν τινὶ οἰκίᾳ πλησίον τοῦ Πολιτικοῦ Νοσοκομείου ὁ φύλαξ Λαρίσης Σταμ. Ψαρρᾶς ἀνεῦρεν κατὰ τὸ θέρος 1932 ἐπίκρανον βάσεως

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ ἐκ Λαρίσης τῇ Θεοσίᾳ Ἀρτέμιδι.

ἀετώματος, ἀκρωτηρίων, καὶ δύο ἑκατέρωθεν κινίσκων ῥαβδωτῶν, κειμένη ἐν τῇ οἰκίᾳ Κ. Κούρια ἐν μικρῷ Κισερλί εὐρεθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων. (ὑψ. 0,80. πλάτ. 1. μέτρ. πᾶχ. 0,13). Ἐπὶ ἀετώματος ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ μονόστιχος.

ΕΙΡΟΥΙΔΙΚΑΙΟΥΑΓΑΣΙΚΛΕΙΑΠΟΛΥ[ΚΛ]ΕΙΤΟΥΕΥΝΟΜΟΥ
ΕΙΡΟΥΙΣΣΑΔΕΙΞΑΡΟΥΝΙΚΑΙΟΥΕΥΒΙΟ[ΤΟΥ].

Εἰζουῖ Δικαίον· Ἀγασίκλεια Πολυ[κλ]εῖτου Εὐνόμου· εἰζουῖσσα Δειξάρου Νικα[ί]ου· Εὐθιότου.

Ἡ ἀναθηματικὴ αὕτη ἐπιγραφὴ μνημονεύεται καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου (ΠΑΕ, 1911, 334) διὰ μικρῶν γραμμάτων, προστιθεμένου ὅτι ὁ Δικαῖος ἦτο ἥρως τῶν ὑπερβορείων.

16. Μικρὸ Κισερλί. Εὐρέθη ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων Ι. Ζούνια ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰ. Γιακουβῆ. Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἀνω· κάτω φέρει ἐγγράκτον χθόνιον Ἑρμῆν. (ὑψ. 1,30. πλ. 0,60 πᾶχ. 0,12):

ΕΡΜΑΟΥ — ΧΘΟΝΙΟΥ. Ἑρμάου — χθονίου.

ἀγάλματος, ὅπερ ἐκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης (εἰκ. 1). Τὸ ἐπίκρανον τοῦτο εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένον κατὰ τὰς δύο ὀπισθεν γωνίας (μῆκ. 0,895. πλ. 0,49. πᾶχ. 0,27). Φέρει δ' ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀναθηματικὴν εἰς τρεῖς στίχους:

ΑΡΤΕΜΙΔΙΘΡΟΣΙΑΙΠΠΟΛΟΧΟΣΙΠΠΟΛΟΧΕΙΟΣΥΠ
ΕΥΒΙΟΤΕΙΑΣΑΛΕΞΙΠΠΕΙΑΣΝΕΒΕΥΣΑΝΣΑΣ
ΛΥΤΡΑ.

Ἀρτέμιδι Θεοσίᾳ Ἰππόλοχος Ἰππολόχειος ὑπ[έρ]
Εὐθιοτείας Ἀλεξιππειας νεβευσάνσας
λύτρα.

Τὸ ἐπίθετον Θεοσίᾳ τῆς Ἀρτέμιδος νῦν τὸ πρῶτον γίνεταί γνωστόν, μὴ ὑπάρχον ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς οὔτε ἐν τοῖς Λεξικοῖς.

Νεβευσάνσας. Ἡ μετοχὴ τοῦ ἀορίστου ἐν διαλεκτικῷ ἰδιώματι νεβεύσανσα ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἐκ Δημητριάδος νεβεύσασα οὕτω:

ΔΥΝΑΤΙΣ ΜΕΛΑΝΘΙΟΥΑΡΤΕΜΙΔΙΠΑΓΑΣΙΤΙΔΙΝΕΒΕΥΣΑ
«Δυνατὶς Μελανθίου Ἀρτεμιδι Παγασίτιδι νεβεύσα . . .»

δημοσιευθεῖση ὑπὸ Kern ἐν IG, IX² 1123, χωρὶς νὰ συμπληρωθῇ ἢ ἐν τέλει λέξις *νεβέυσα*. Ἄλλ' ἐν IG, IX² Res sacrae VI, 2, ἀναγράφεται συμπληρωμένη ἡ λέξις οὕτω: «*νεβέύσασα Ἀρτέμιδι Παγασίτιδι*». Dem. 1123. Ὁ δὲ Kernὸς καὶ Hiller σχολιάζοντες τὴν λέξιν ταύτην ἐν IG, IX² 1123 περὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς, προέτειναν τὴν συμπλήρωσιν κατ' εἰκασίαν οὕτω: «An [i]e[r]e[us]-[asa?]; sed solitum ἱερητεύσασα. An νεβ(ρ)εύσ(α) ut ἀρχτεύσασα, i. n. postquam deae νέβρου nomine inservivit? Hiller.» Καὶ ἐν τῇ ἐκ Δημητριάδος καὶ ἐν τῇ ἐκ Λαρίσης ἀνάθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἡ μετοχὴ *νεβέύσασα νεβέυσανσα*, ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀναθεμένους γυναῖκας (Δυνατίς, Εὐβιότεια) τὸ ἀνάθημα τῇ Ἀρτέμιδι. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ συμπληρώσεων τῶν Γερμανῶν καταφαίνεται ὅτι καὶ οὗτοι δὲν ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, οὕσης μετοχῆς ἐκ ῥήματος *νεβέω*. Ἐν τῇ ἐκ Δημητριάδος καὶ τῇ ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφῇ ἡ λέξις ἀνεγνώσθη εὐκρινῶς *νεβέύσα[σα]* καὶ *νεβουσάνσας*, ἄνευ τοῦ ρ, ὡς συνεπλήρωσαν οἱ Γερμανοὶ καὶ παρήγαγον ἐκ τῆς λέξεως *νέβρου* ἐπομένως ζητιτέα ἢ σημασία τῆς λέξεως, διότι ῥῆμα *νεβέω* καὶ μετοχὴ *νεβέύσασα* δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε ἐν τοῖς μεγάλοις Ἑλληνικοῖς Λεξικοῖς οὔτε ἐν τοῖς Ἀρχαιολογικοῖς κατὰ ταῦτα φαίνεται ἀθησαύριστος ἡ λέξις.

Ἐν τῷ Μουσεῖῳ Βόλου ὑπάρχει ἡ στήλη ἐκ Δημητριάδος ναϊδιόσχημος μετ' αἰτώματος καὶ ἀκρωτηρίων λευκοῦ μαρμάρου ἀποκρουμένη δεξιὰ καὶ κάτω ὑπ' ἀριθ. εὐρετηρίου Ἐπιγραφῶν 621. Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ Kern ἀντεγράφη πλήρης ἡ ἐπιγραφὴ δημοσιευθεῖσα ἐν IG, IX², 1123. Τὸ δὲ σφζόμενον ἀριστερὸν τμήμα τῆς στήλης διασφρίζει μόνον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: ΔΥΝΑΤΙΣ ΜΕΛΑΝΘΙΟΥΑ // λείπει δὲ τὸ δεξιὸν τμήμα ἵνα ᾖναι ΑΡ[ΤΕΜΙΔΙ ΠΑΓΑΣΙΤΙΔΙ ΝΕΒΕΥΣΑ //] ὡς ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ Kern. Τί ἐγένετο τὸ τμήμα τοῦτο ἀγνοῶ.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθεμένων τὴν ἐπιγραφὴν ἐν Λαρίσῃ, «*Ἰππόλοχος Ἰππολόχειος ὑπ[έρ] Εὐδαιοτίας Ἀλεξίππειας*», παρατηρῶ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκ Λαρίσης οἰκογένειαν τῶν Ἰππολόχων καὶ Ἀλεξίππων, οἵτινες συχνάκις ἀναφέρονται ὡς στρατηγοὶ τῶν Θεσσαλῶν καὶ ἄλλας δημοσίας ἀρχὰς ἄρξαντες ταῖς ἐπιγραφαῖς. Τὸ δὲ στέμμα τῆς οἰκογενείας τῶν Ἰππολόχων καὶ Ἀλεξίππων ἐδημοσιεύθη ἐν ΑΕ 1927 - 1928 σ. 204.

Ἐν Βόλῳ.

ΝΙΚΟΛ. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Εἰς Θεσσαλικὰς ἐπιγραφὰς

Α'. Ἐν ΑΕ 1930, σ. 100, ἀριθ. 2 ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐξ Ἰωλκοῦ, εὐρεθεῖσαν ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φρουρίου Βόλου καὶ μετενεχθεῖσαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Ἐν στίχῳ 3^ο ἐξετάσαντες λεπτομερέστερον τὸν λίθον καὶ λαβόντες καὶ ἔκτυπον μετὰ τοῦ κ. Βέκκινγκον, παρατηρήσαμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου 3 δὲν φαίνεται Μ ἢ Μ ὡς ἐδημοσιεύσαμεν τὴν ἐπιγραφὴν, ἀλλ' ἀσθενέστατα ΓΙ, μεθ' αἱ ΕΡΜΙΟΥ. Συμπληρωτέα λοιπὸν ὡς ἐξῆς ἡ λέξις:

CT (ἢ CΓ;) ΙΕΡΜΙΟΥ = Στ(ρατηγούντος) Ἰ(ουλίον) Ἐρμίου.

Ἐπομένως ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον περὶ στρατηγοῦ τῶν Μαγνητῶν Ἰουλίον Ἐρμίου, γνωστοῦ ἐξ ἄλλης Μαγνητικῆς ἐπιγραφῆς (IG, IX², 1119, 6).

Ἐπίσης ἐν ΑΕ 1930, 102 ἀριθ. 3 ἐδημοσιεύσαμεν ἀνάθηματικὴν ἐπιγραφὴν ἐκ Κραννῶνος ὡς ἐξῆς: (Ἀριθ. 209 Εὐρετ. Λαρίσης):

ΑΣΑΝΔΡΟΣ ΙΕΡΟΙ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΥΙΟΥ
ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΜΥΙΩΙ

καὶ ἐν μεταγραφῇ:

Ἀσανδρος ΙΕΡΟΙΤΟΥ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ
Ποσειδῶνι Μνίωι.

Τὸ ὄνομα ΙΕΡΟΙΤΟΥ, περὶ οὗ ἀμφεβάλομεν τότε, εὐρίσκομεν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. εὐρετ. 236 στίχ. 4 Λαρίσης ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ ἀνεκδότῳ, οὕτω: *Εὐτυχῆς ἡ ἀπελευθερωθεῖσα ὑπὸ Ἰεροίτου τοῦ Κρατίππου κατὰ τὸν νόμον*. Συνεπῶς τὸ ὄνομα τοῦτο βεβαιοῦται.

Β'. Ἐν ΑΕ 1930, 174 - 175 ἐδημοσιεύσαμεν κορμὸν ἀγάλματος Ἀθηνᾶς (;) ἐν εἰκ. 6^α καὶ 6^β, προερχομένου ἐξ Ἀτραγὸς τῆς Θεσσαλίας (χωρίου Ἀλήφακα) καὶ ἀποκειμένου ἤδη ἐν τῷ Μουσεῖῳ Λαρίσης.

Ὁ Stählin ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐκ Νυρεμβέργης φιλικῶς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ Ἀλήφακα (ἐρείπια Ἀτραγὸς) ὁ Ἀρβανιτόπουλος πρὸ ἐτῶν ἀνεῦρε τμήμα κράνους ὑπερφυσικοῦ μεγέθους καὶ τεμάχιον στήλης πωρίνης μετ' ἐπιγραφῆς (*Πρακτικά* Ἀρχ. Ἐταιρ. 1910, 187) καὶ ὑποθέτει ὁ Stählin μήπως τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ κράνους ἀνήκει εἰς τὸν κορμὸν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἐπίσης ὁ Stählin μοι ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὅτι ὁ ἐν τῇ ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ τῆς

Λαρίσης (ΑΕ 1930, 176 - 177, ἀριθ. 1. εἰκ. 8) στίχ. 13 Ἰσαγόρας Νυσσάνδρου ἦτο στρατηγὸς Θεσσαλῶν τῷ 51/50 π. Χ. (BCH, 1924, 373).

Στίχ. 16. Εὐδίοτος τοῦ Εὐκόλου ἦτο στρατηγὸς Θεσσαλῶν τῷ 28/27 π. Χ. (Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ 1924 Θεσσαλικαὶ ἐπιγραφαί, ἀρ. 313, 12).

Γ'. Ἐν ΑΕ 1930, 176, 1 ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐκ Λαρίσης. Τὸν δ' ἐν αὐτῇ ἐν στίχ. 5 - 6 ἀναφερόμενον στρατηγὸν Εὐρυδάμαντα Ἀνδροσθένους ἐχρονολογήσαμεν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἐπόμενοι τῷ Kern (IG, IX² XX καὶ IV) Kroog (De foed. Thessal. praetor. 32 καὶ 60).

Ὁ Stählin ὅμως δι' ἐπιστολῆς τοῦ ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν τὸ στέμμα τῆς οἰκογενείας Ἀνδροσθένους καὶ Θεμιστογένους, ὅπερ εὐχαρίστως δημοσιεύομεν ἐνταῦθα, ἐκφράζοντες αὐτῷ καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν. Κατὰ δὲ τὸ στέμμα τοῦτο τοῦ Stählin ὀρίζεται ἀκριβῶς ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας τοῦ Εὐρυδάμαντος Ἀνδροσθένους περὶ τὸ 25 π. Χ.

Ἐπίσης καὶ ὁ ἐν στίχῳ 13 ἀναφερόμενος ἱερομνήμων Λαρίσης Ἰσαγόρας Νυσσάνδρου περὶ τὸ 25 π. Χ. γέρων ἤδη, ἦτο στρατηγὸς τῷ 51/50 π. Χ.

Τὸ δὲ στέμμα τῆς οἰκογενείας Ἀνδροσθένους, κατὰ τὸν Stählin, ἔχει ὥς ἑξῆς:

Ἰταλὸς Ι

Ἀνδροσθένης Ι
στρατηγὸς τῷ 188/7.

[Φιλίσκος Ι]

Ἀνδροσθένης ΙΙ
Γυρτώνιος
πρόξενος Θανμακῶν
51/50,
στρατηγὸς 49/48,
ἀπέθανεν ἐν Γόμφοις.

Πετραῖος
νικῶν ἐν Λαρίσῃ περὶ
τὸ 50, στρατάρχης τῶν
Καίσαρος φίλων, τὸ δεύ-
τερον στρατηγὸς ἐν τοῖς
Αὐγούστου χρόνοις ζῶν
κατεκάη.

Πτολεμαῖος
στρατηγὸς περὶ τὸ
47 π. Χ.

Ἰταλὸς ΙΙ
πρόξενος Θαν-
μακῶν 51/50,
στρατηγὸς περὶ
τὸ 47/46.

Γοργίας
στρατηγὸς
μετὰ τὸ 48.

Θεμιστογένης ΙΙ
Λαρισαῖος, ταγὸς ἐν
Λαρίσῃ, στρατηγὸς πρὸ
τοῦ 27.

Εὐρυδάμης
στρατηγὸς περὶ τὸ 25
π. Χ.

Ἀνδροσθένης ΙΙΙ Εὐπαλίδης

Ἐν Βόλφ.

ΝΙΚΟΛ. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ. 139,2 ἀντί: τοίχων τοῦ ναοῦ Παναγία Λαμπίνι, καὶ ἀγ. Δημ. κλπ.
γράφει: (Παναγία Λαμπίνι καὶ ἀγ. Δημήτριος Ρεθύμνου Gerola κλπ).

Σελ. 140 ἀντὶ ἐσωτερικοῦ γράφει ἐξωτερικοῦ

» 151 » ἐπὶ » ἀπὸ

» 156 » τριμέτρους ἰαμβικούς γράφει ἑξάμετρον ἡρωϊκὸν

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1837 - 1933)

	Δραχμ.
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς</i> 1837-1931 (ΑΕ 1-69: πβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδου>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1837-1843: τεύχη α' - ιβ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ' - κθ' 1852-1860: τεύχη λ' - νε' πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τεύχος	45.—
Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).	
1862: τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεύχος	45.—
1869: τεύχος ιγ' 1870: τεύχος ιδ' 1872: τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873) 1874: τεύχος ιζ' ἕκαστον τεύχος	45.—
Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).	
1883-1923: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος	500.—
Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931 εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος	500.—
2. <i>Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δαμπροπούλου· τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550. 1902	80.—
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας</i> 1837-1932 (ΠΑΕ 1-84: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842	50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφει: 1847). Δὲν πωλεῖται.	—
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848	50.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849	50.—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):	
14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859	50.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας: 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεύχος	50.—
(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).	
26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον. ἕκαστος τόμος	80.—
75-87 (1920-1932): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922 — 1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	80.—
3Α. <i>Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας</i> . (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται).	—
4. <i>Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι</i> , ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον	50.—
5. <i>Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας</i> ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολ. συλλόγου. Σχ. 4ον, σ. 21, πίν. 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται).	—
6. <i>Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί</i> , κατὰ τὸ πλείστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860	50.—
7. <i>Εὐθύμιος Καστόρχης</i> : <i>Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ' + 130. 1879	45.—

- 7Α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Τεύχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. δραχμ. —
Τεύχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται).
8. H. G. Lolling. Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου. τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖαι ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες 152 + 11, πίναξ 1. 1899. 180.—
9. Π. Καββαδίας. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900. (Δὲν πωλεῖται).
10. Π. Καββαδίας. Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν εἰ 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. 45.—
- 10Α. <Βαλέριος Στάης>. Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11. 75.—
11. Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905. 90.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάχται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906. 400.—
13. P. Cavvadias + G. Kawerau. Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890. Π. Καββαδίας + Γ. Καβερσάν. Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλον, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7. 600.—
14. Χρῆστος Τσούντας. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι 15 + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908. 600.—
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου. Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910. 150.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης. Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911. 60.—
- 16Α. <Βασίλειος Λεονάρδος>. Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος. Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915. 60.—
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915. 15.—
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917. 50.—
20. Βαλέριος Στάης. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. 50.—
21. Georgius P. Oeconomus. De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921. 60.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος. Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικῇ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923. 80.—
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος. Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928. 1200.—
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. 225.—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος. Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελ. α-κF + 257. πίνακες 5. 1930. 250.—
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης. Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931. 60.—
- 26Α. Γ. Σωτηρίου. Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκ. 270 πίν. 5. 1931. 500.—

ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

1. Βασιλείου Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901. 100.—
2. Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου: Θηβαϊκὰ (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (70ος) τόμος τῇ 5ῃ Ἰουνίου 1933.

NEA BIBLIA

---

1. **Ἀποστολάκη, Ἀννης.**: Τὰ Κοπτικά ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου κοσμητικῶν τεχνῶν. Ἐν Ἀθήναις: Ἑστία, 1932. 4ον, σελ. 203, εἰκ. 163, πίν. ἑγχρωμοὶ 2. (Δημοσίευμα Ἀρχαιολογ. Τμήμ. Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων).
  2. **Breccia, Evar.**: Le Musée Gréco - Romain 1925 - 1931 Bergamo: Ist. Ital. d' arti graf., (1932), 4° σ. 102, πίν. 62. (Municipalité d' Alexandrie).
  3. **Dinsmor, W. B.**: The archons of Athens in the hellenistic age. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1931. 4° σελ. XVIII+567 (Amer. School of Class. Stud. at Athens).
  4. **Drerup, E.**: Kulturprobleme des Klass. Griechentums. 1: Das Generationsproblem in der Griech. - röm. Kultur. Paderborn: Ferd. Schöningh, 1933. 8° σ. 160. (Stud. z. Geschichte u. Kultur des Altertums, Bd. 18,1).
  5. **Ἐλευσινιακά.**: Ὑπὸ Κ. Κουρουνιώτῃ τῇ συνεργασίᾳ Γ. Μυλωνᾶ, Α. Ὁρλάνδου, Ι. Τραυλοῦ καὶ Ι. Θρεψιάδου. Τεύχ. 1. Ἐν Ἀθήναις: «Ἑστία» 1932. 4ον σελ. ιε' + 278 (Δημοσιεύματα Ἀρχαιολ. Τμήμ. Ὑπουργ. Παιδείας καὶ Θρησκ.).
  6. **Karo, G.**: Schachtgräber von Mykenai. Text und Tafeln. München: F. Bruckmann, 1930 - 33. 4°, σ. 372, πίν. 175.
  7. **Kunze, Emil.**: Kretische Bronzereliefs. Text [καὶ] Tafeln. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1931. 4°. Text: σελ. X+290, Taf.: 56 + Beilag. 7. (Sächs. Forschungsinst. in Leipzig).
  8. **Langlotz, Ernst.**: Griechische Vasen in Würzburg. München, Obernetter. 1932. Zwei Bildmappen (πίν. 254) und ein Textband (σελ. 175).
  9. **Meritt, B. D.**: Athenian financial documents of the fifth century. Ann Arbor: Univers. of Michigan Press, 1932. 4° σ. XIV + 192, πίν. 17.
  10. **Oliverio, G.**: La stele di Tolemeo Neóteros Re di Cirene. Bergamo: Istit. Ital. d' Arti Graf., 1932. 4° σ. 84, πίν. 8 (Documenti antichi dell' Africa Italiana, Fasc. 1).
  11. **Rizzo G. E.**: Prassitele. Milano-Roma, Treves-Treccani-Tumminelli. 1932 4° σελ. 126. πίν. 159.
  12. **Sardis. V. 7.**: Greek and latin inscriptions. P. 1 by W. H. Buckler and David M. Robinson. Leyden: E. J. Brill, 1932. 4° σ. V + 198, πίν. 13.
-